

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA FILOLOŠKE IN LITERARNE VEDE
CLASSIS II: PHILOLOGIA ET LITTERAE

RAZPRAVE
DISSERTATIONES
XXXV

ELEMENTI SLOVENSKE MODERNE KNJIŽEVNOSTI

*Razprave ob stoletnici rojstva
akad. Franca Zdravca*

LJUBLJANA
2026

RAZPRAVE II. RAZREDA, 35
DISSERTATIONES CLASSIS II, XXXV

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA FILOLOŠKE IN LITERARNE VEDE
CLASSIS II: PHILOLOGIA ET LITTERAE

RAZPRAVE
DISSERTATIONES
XXXV

ELEMENTI SLOVENSKE
MODERNE KNJIŽEVNOSTI

*Razprave ob stoletnici rojstva
akad. Franca Zdravca*

Uredil

TOMAŽ TOPORIŠIČ

LJUBLJANA
2026

SPREJETO NA SEJI II. RAZREDA ZA FILOLOŠKE IN LITERARNE VEDE
DNE 2. DECEMBRA 2025
IN NA SEJI PREDSEDSTVA
SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI
DNE 27. JANUARJA 2026

RAZPRAVE II. RAZREDA SAZU
DISSERTATIONES CLASSIS II
XXXV

Uredil: Tomaž Toporišič

Izdala in založila: Slovenska akademija znanosti in umetnosti

Recenzenta: Blaž Lukan, Marko Jesenšek

Jezikovni pregled angleških povzetkov: Igor Maver

Jezikovni pregled in prevod povzetkov v nemščino: Igor Maver

Grafična priprava: Katarina Visočnik

Ljubljana 2026

Prva e-izdaja knjige (pdf) je pod pogoji licence Creative Commons
CC-BY-NC-ND prosto dostopna: <https://doi.org/10.3986/9789612681302>

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili
v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani
COBISS.SI-ID 278155523
ISBN 978-961-268-130-2 (PDF)

Vsebina

Knjigi na pot (<i>Tomaž Toporišič</i>)	7
--	---

I. DEL

<i>Marko Snoj</i> , O priimku Zadavec	11
<i>Marko Juvan</i> , Za dekolonizacijo primerjalne književnosti in literarne teorije: Zadavčev zagovor »malih literatur«	12
<i>Zvonko Kovač</i> , Moderno i avangardno kod Zadavca i profesora „zagrebačke škole“	30
<i>Peter Scherber</i> , Zadavčeva korespondenca z znanstveniki na nemških in avstrijskih univerzah	45
<i>Andrej Leben</i> , Zadavčevi pogledi na avtobiografskost v slovenskem romanopisju	56
<i>Miran Hladnik</i> , Dragi Franček. Pisma kolegov Francu Zadavcu	69

II. DEL

<i>Marija Stanonik</i> , France Vodnik – borivec z Bogom in s seboj	103
<i>Tomo Virk</i> , Vladimir Bartol, fantastika ter slovenska literarna zgodovina in kritika	122
<i>Jožica Čeh Steger</i> , Pogledi na Glazerjevo poezijo	142
<i>Igor Maver</i> , Jože Žohar (1945–2018), pozabljeni slovenski pesnik iz Avstralije	162

<i>Alojzija Zupan Sosič, Modernost drame Paracels Ivanke Hergold</i>	172
<i>Tomaž Toporišič, Slovenska drama, modernost in avantgarda</i>	187
<i>Andraž Jež, Med Mladino in Knjigo tovarišev: Vloga Srečka Kosovela med slovenskimi socialnimi literati v 20. letih 20. stoletja</i>	198
<i>Marjana Benčina, Anka Sollner Perdih, Bibliografija Franca Zdravca</i>	229

Knjigi na pot

Izhajajoč iz naslova znanstvene monografije »Elementi slovenske moderne književnosti«, ki jo je profesor Zdravec izdal pri Pomurski založbi leta 1980, je mednarodni znanstveni simpozij SAZU na podlagi dvogovorov z bogatim teoretično-zgodovinskim in esejističnim opusom akademika, rednega profesorja na ljubljanski Filozofski fakulteti, zarisal nekaj novih kontur razumevanja kompleksnih zemljevidov v slovenski literaturi dvajsetega stoletja: liriki, epiki in dramatik. Zdravčeva osebnost, misel in enciklopedična strast, s katero je poskušal interpretirati literaturo »stoletja nemira in vojn« (Badiou) ali »stoletja nervoznih« (Kosovel), je predstavljala odlična in inspirativna izhodišča za sveže osvetlitve fenomenov, ki so zaznamovali umetnost XX. stoletja in se jim je akademik Zdravec z največjim žarom posvečal vse svoje življenje.

Sodobniki ter generacije, ki so v različne smeri razvijale nekatere temeljne postulate njegove misli, smo na simpoziju izrabili priložnost za sopostavitve različnih dognanj, tez in resnic o literaturi, kulturi in družbi. Dialoškost, ki je bila ena temeljnih značilnosti akademika Zdravca pri raziskavah širokega spektra literatov (Cankar, Župančič, Kosovel, Grum, Majcen, Jarc, Kranjec, Kocbek, Prežihov Voranc, slovenski roman XX. stoletja ...), se je tako utelesila in ubesedila v medgeneracijskem dialogu različnih metodoloških pristopov k slovenski literaturi dvajsetega stoletja, od središča do obrobja in spet nazaj.

Zbornik razprav o akademiku Zdravcu uvaja Marko Snoj, ki spregovori *O priimku Zdravec*, Marko Juvan se v prispevku *Za dekolonizacijo primerjalne književnosti in literarne teorije: Zdravčev zagovor »malih literatur«* z vidika analiz literarnega svetovnega sistema natančno posveti Zdravčevi razpravi *Literatura maloštevilnega naroda, komparativistika in literarna teorija* (1988), v kateri se zavzema za dekolonizacijo primerjalne književnosti in literarne teorije t. i. malih narodov. Njegova prizadevanja poveže s poglavjem prelomne knjige Svetozarja Petrovića *Priroda kritike* (1972), posvečene književnosti malega naroda in tujim vplivom, in jih umesti v širši kontekst sodobnih kritičnih teorij literarne perifernosti. Zagrebški profesor in Zdravčev kolega Zvonko Kovač v prispevku *Moderno in avantgardno pri Zdravcu in profesorjih »zagrebške šole«* na nov način primerja razumevanje in uporabo izrazov moderno in avantgardno v književnosti pri Francu Zdravcu in profesorjih zagrebške stilistične šole, predvsem generacijskem sorodniku Miroslavu Širclu. Zbornik nadaljujeta dve predstavitvi še neraziskane korespondence Franca Zdravca. Najprej nemški kolega, profesor Peter Scherber predstavi Zdravčevo korespondenco z znanstveniki na nemških in avstrijskih univerzah; nato pa Miran Hladnik spregovori o na novo odkriti

korespondenci Zdravca s kolegi, ki dokumentirajo strokovna, organizacijska in osebna razmerja med glavnimi akterji v slovenistiki druge polovice 20. stoletja. V Zdravčevi zapuščini so se ohranila pisma njegovih učiteljev Antona Slodnjaka, Marje Boršnik in Bratka Krefta, generacijskih kolegov Borisa Paternuja in Jožeta Toporišiča ter nekaj let mlajših sodelavcev Matjaža Kmecla, Aleksandra Skaze, Helge Glušič, Jožeta Koruze in Tarasa Kermaunerja. Andreas Leben v prispevku *Zdravčevi pogledi na avtobiografskost v slovenskem romanopisju* spregovori o specifikah profesorjevega pogleda na pojem avtobiografije v romanih z obeh strani Karavank.

Drugi del zbornika uvaja razprava Marije Stanonik, ki predstavi še neraziskano polje slovenske poezije v prispevku z naslovom *Franca Vodnik – borivec z Bogom in človekom*, v katerem oriše dileme te večkrat spregledane figure slovenske književnosti in kulture stoletja, ki ga je natančno raziskal tudi akademik Zdravec. Tomo Virk v prispevku *Vladimir Bartol, fantastika ter slovenska literarna zgodovina in kritika* natančno zgodovini in problematizira uporabo pojma fantastika pri analizah opusa Vladimira Bartola, s poudarkom na Zdravčevem specifičnem razumevanju in interpretaciji Bartolovega opusa. Jožica Čeh Steger v prispevku *Pogledi na pesništvo Janka Glazerja* odstre skorajda spregledan pesniški opus pomembnega štajerskega kulturnega delavca in literata. Igor Maver v prispevku *Jože Žohar (1945–2018), pozabljeni slovenski pesnik iz Avstralije* z natančnim prikazom osvetli skorajda neznan obraz v Avstraliji živečega slovenskega pesnika. Razpravo *Modernost drame Paracels Ivanke Hergold* ob zapostavljenem dramskem delu pionirsko zastavi Alojzija Zupan Sosič. Tomaž Toporišič v razpravi *Slovenska drama, modernost in avantgarda* razkrije temeljne dileme formiranja moderne, modernistične in avantgardne drame na primerih Kosovela, Mraka in Delaka. Andraž Jež v prispevku *Vpliv Srečka Kosovela na slovenske socialne literature med obema vojnama*, nanašajoč se na Zdravčeva dognanja, na novo razkrije pomembnost Kosovela za razvoj socialne misli in literature med obema vojnama. Zbornik zaključuje celovita *Bibliografija Franca Zdravca*, ki sta jo pripravili višja bibliotekarka Marjana Benčina iz Biblioteke SAZU in višja bibliotekarka Anka Sollner Perdih, upokojena dolgoletna bibliotekarka in vodja Knjižnice Oddelka za slovenistiko in Oddelka za slavistiko na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

Za kolegijsko pomoč pri pripravi simpozija in zbornika se zahvaljujem akademikoma Mariji Stanonik in Igorju Mavru. Brez njiju in tajnika našega razreda akademija Marka Jesenška ter podpredsednika SAZU akademija Marka Snoja si inspirativnega dneva spominjanja na spoštovanega profesorja akademika Franca Zdravca in tega zbornika ne znam predstavljati.

Tomaž Toporišič

I. DEL

O priimku *Zadravec*

Marko Snoj

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Novi trg 3, SI 1000 Ljubljana;
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2,
SI 1000 Ljubljana; marko.snoj@zrc-sazu

Priimek *Zadravec* je razširjen predvsem v vzhodnoslovenskem prostoru in na sosednjem kajkavskem. Izpeljan je iz predložne zveze za *Dravo*, tako kot je prebivalsko ime *Zasavec* izpeljano iz predložne zveze za *Savo* ali priimek *Zagorec* iz predložne zveze za *goro* ali z drugim predlogom *Posavec* iz predložne zveze *po Savi* in morda priimek *Zarabec* iz predložne zveze za *Rabo*. Predlog *za* pred rečnimi imeni je treba razumeti v pomenu 'pri', kot je še v rabi v osrednji Sloveniji, kjer *za Savo* pomeni 'pri Savi', *Zasavje* pa je območje ob Savi in ne za njo. Tudi v Savinjski dolini predložna zveza za *Savinjo* pomeni 'ob Savinji', v Mariboru pa zvezo za *Dravo* uporabljajo le še ribiči, preostali hodijo na sprehod *k Dravi*.

Zakaj bi bil prvi nosilec obravnavanega priimka poimenovan po reki *Dravi*, od katere je do *Zadravčeve* rojstne *Stročje* vasi trikrat dlje kot do sedem kilometrov oddaljene *Mure*? Zakaj bi se kdo imenoval po reki, ki spada celo v drugo porečje? Ob *Stročji* vasi namreč teče potok *Jugar*, ki se izliva v *Košanjevico*, ta v *Ščavnico* in ta v *Muro*. Odgovor je: Prav zato. Priimki so bili ob nastanku pomensko motivirani po razlikovalnih lastnosti njihovih prvih nosilcev. Prebivalci *Stročje* vasi in bližnjih krajev so tendirali k *Muri*, le eden je mednje očitno prišel s porečja *Drave*, zato so mu vzdeli priimek, ki kaže na njegovo poreklo.

Za dekolonizacijo primerjalne književnosti in literarne teorije: Zadravec zagovor »malih literatur«

Marko Juvan

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko literaturo
in literarne vede, Novi trg 2, SI 1000 Ljubljana; Slovenska akademija znanosti
in umetnosti, II. razred za filološke in literarne vede, Novi trg 3,
SI 1000 Ljubljana, marko.juvan@zrc-sazu.si

Franc Zadravec obravnava slovensko književnost od moderne do postmodernizma, vendar izhaja iz predmodernističnih izhodišč. Njegova slogovno-tematska interpretacija besedil je podprta z bogato dokumentacijo, samorefleksijo avtorjev in primerjalnimi razgledi. Čeprav se zdi Zadravec v primerjavi z nekaterimi sodobniki konservativen, razvija koncepte, ki ostajajo moderni. Takšna je njegova razprava o dekolonizaciji primerjalne književnosti in literarne teorije na primeru maloštevilnih narodov. Sovpada s sodobnimi konceptijami vpliva, perifernosti in dekolonialnosti.

Franc Zadravec examines Slovenian literature from modernism to postmodernism, but according to pre-modernist tenets. His stylistic and thematic interpretation of texts is supported by extensive documentation, authors' self-reflection, and comparative contextualisation. Although Zadravec appears conservative compared to some of his contemporaries, he develops concepts that remain modern. Notably, his discussion of the decolonisation of comparative literature and literary theory, using the example of small nations, aligns with contemporary concepts of influence, peripherality, and decoloniality.

Ključne besede: modernost, male literature, evrokronologija, perifernost, epistemološka dekolonizacija

Key words: modernity, small literatures, Eurochronology, peripherality, epistemological decolonisation

Zadravec in modernost

Naš simpozij si naslov izposoja od Zadraveve knjige *Elementi moderne slovenske književnosti*, ki obravnava kanonične avtorje slovenske moderne in obdobja med obema svetovnjima vojnama (Cankar, Murn, Župančič, Kosovel, Jarc, Grum, Prežih, Kranjec), od sodobnih piscev pa le Cirila Kosmača, Vladimirja Kralja in Bena Zupančiča. Franc Zadravec v središče postavi še Josipa Vidmarja in Borisa Zihlerla, notorična nasprotnika modernizma. V preostalih poglavjih

monografije se avtor ukvarja s problemskimi sklopi slovenske književnosti od konca 19. stoletja do sedemdesetih let 20. stoletja, kot so impresionizem, verz, ekspresionistična lirika, odmevi oktobrske revolucije, odnos slovenskih marksistov do besedne umetnosti, slovstvo v času NOB ter recepcija slovanskih, romanskih in germanskih literatur od 1918 do 1941. Razmerje med naslovom in vsebino knjige razkrije, da je bilo Zdravčevo pojmovanje modernosti drugačno od tistega, ki je prevladovalo v tedanji literarni vedi in kritiki. Izključuje namreč modernizem, po uveljavljenem pojmovanju prav tisto literarno-umetniško strukturo, ki predstavlja bistvo modernosti.

Protislovja med naslovom in vsebino se je očitno zavedal tudi avtor, zato je v spremnem pripisu poskušal opredeliti pridevnik *moderen* tako, da bi protislovje presegel. Takole je zapisal:

Z izrazom moderen ne nadomeščam le domače besede nov ali ne več takšen, kot prejšnji, ampak sodoben, po najnovejšem okusu; z njim hočem marveč poudariti predvsem vsebinsko in oblikovno aktualno ali nadčasovno, trajnejšo vrednost vsakokratnega literarnega pojava. Soglašam tudi s filozofovo mislijo, da »kot zares moderno lahko sprejmemo samo tisto, kar v sedanjosti predstavlja jutrišnji dan« (Boris Zihlerl, O modernem in njegovih družbenih nosilcih, 1957). (Zdravec 1980: 641)

Toda navedena definicija modernega protislovje ohranja, čeprav se gladko bere. Moderno kot tisto, kar je vedno znova drugačno, minljivo, saj se v njem izraža sodobni trenutek, Zdravec razume kot njegovo nasprotje – tj. klasično, tisto, kar je nadčasovno, kanonizirano. Za nameček njegova definicija proizvede še protislovje med nadčasovnim modernim (npr. klasiki od Ajshila naprej) in Zihlerlom, ki modernemu pripisuje sorealistično perspektivo napredne prihodnosti.

Sprotna kritika, posebej tista, zapisana modernističnemu pojmu modernosti, je do Zdravčevega razumevanja moderne književnosti izrazila pomisleke ali pa ga je pikro zavrnila. Strokovni tisk avtorju zadržano očita, da mu je »izraz *moderen* kar sinonim za *klasičen*« (Lah 1982: 125), oziroma da teži »k *pomirjanju nasprotij*« med Vidmarjevim estetskim in Zihlerlovim ideološkim vrednotenjem književnosti (Hladnik 1982: 393–340). Kritik iz vrst modernistične generacije je v *Naših razgledih* kajpada ostrejši:

Po Zdravčevi izpeljavi iz Zihlerla je moderno vse tisto, kar je preizkušeno. To je seveda lahko karkoli, kar je preživelo, kar je »nadčasovno« in »trajno«. [...] In zato je Zdravec v svoje študije vzel pretežno tradicijo, saj je ta že dokazala, da je »moderna«. [...] Zdravčevo razmišljanje o »modernem« ni samo neposrečena izpeljava, pod okriljem katere je zbrana ta knjiga [...], marveč je tudi temeljen odnos do literature. Najprej to seveda pomeni izogibanje raziskovanja radikalnejših sodobnih literarnih pojavov in celo večina vseh sodobnih literarnih del, ki še zlepa ne bodo mogla postati »moderna«, če seveda niso dovolj tradicionalna. Selekcija predmeta raziskave je zato pri Zdravcu tudi literarno kritični kriterij. Ta še posebej pride na čistino ob svetovnonazorskih oznakah del in pisateljev. Tam je »jutrišnji dan«

»moderne« literature (današnji dan včerajšnjih del kajti ta so zares preverjeno »moderna«) v ustrezni ideološki naravnosti. (Zorn 1981)

Spor o Zadравčevem modernem se zdi paradoksen, ker se je prav on v svoji slavistični generaciji prvi posvetil skoraj izključno književnosti prve polovice 20. stoletja in je svojo akademsko pot v nasprotju s tradicijo stroke začel z doktorsko disertacijo o živečem pisatelju – Mišku Kranjcu, »poetu prekmurskih ravnin« (Zadavec 1988). Z generacijo univerzitetnih slovenistov in slavistov, ki je nastopila s teoretskim zbornikom *Lirika, epika, dramatika* (Glušič idr. 1965) in z literarno zgodovino *Slovenska književnost 1945–1965* (Paternu idr. 1967), je Zadavec družila usmeritev v t. i. imanentno interpretacijo po vzoru Emila Staigerja, Wolfganga Kayserja in nekaterih nemških literarnih zgodovinarjev. Metoda, ki ji je izhodišče slogovna, zvrstna, kompozicijska in tematska struktura besedne umetnine, cilj pa tolmačenje njenega smisla v zgodovinsko-razvojnem procesu (prim. Dolinar 1991: 157–159), je prelomila s pozitivističnim izročilom stroke na Slovenskem (to je sicer že pri Ivanu Prijatelju in Antonu Slodnjaku segalo daleč čez determinizem »rase, okolja in trenutka«). Čeprav se je Zadavec v svojih študijah o liriki, pripovedništvu in dramatici odrekel filozofskemu metajeziku, ki bi mu dišal po idealizmu, mu je s sociologizirajočo interpretativno metodo uspelo prodreti v ozadja modernosti Kosovelovih »konsov« enako globoko kakor tistim, ki so avantgardno progresivnost teh radikalnih tekstov tolmačili iz perspektive modernizma. Zaradi marksistične optike, ki estetsko vrednotenje podreja vrednostni presoji literariziranih idej v luči boja proti meščanski ideologiji, Zadavec ni mogel dojeti modernosti lirike Antona Vodnika, ki ga je imel za »religioznega ekspresionista«, neživljenjsko poduhovljenega esteticista (Pogačnik in Zadavec 1973: 447–449). Toda s svojim antimodernističnim razumevanjem modernosti je v pretanjenih interpretacijah pokazal na modernost Alojza Gradnika ali Prežihovega Voranca, avtorjev, ki sta iz modernističnega kanona izpadla zaradi svojega neoromantizma oziroma realizma.

V primerjavi s svojo slavistično generacijo se Zadavec ni toliko oziral po sodobnem strukturalizmu, semiotiki, Bahtinovi »metalingvistiki« in drugih modernih smereh. Držal se je starega marksizma, stika s frankfurtsko šolo ali z Louisom Althusserjem ni našel, da o eksistencializmu in fenomenologiji, ki sta navdihovala komparativistične kolege, ne govorimo. Prav tako se je izogibal pisanju o sodobni književnosti. Šele po letu 1991 se je zaradi spleta okoliščin – med njimi je bilo vabilo pisatelja Vlada Žabota, naj kot njegov profesor in pomurski rojak sodeluje na simpoziju ob zagonu nagrade kresnik za najboljši slovenski roman – lotil temeljite interpretacije sodobnih slovenskih romanov in jih poleg svojih ljubljencev Ivana Cankarja, Ivana Preglja, Mirana Jarca, Prežiha in Kranjca vključil v monumentalno troknjižje z naslovom *Slovenski roman 20.*

stoletja (Zdravec 1997; 2005). V skupini, ki je vpeljala interpretativno metodo, je bil Zdravec še najzvestejši biografiji, preučevanju dokumentov, ki osvetljujejo pomen besednih umetnin (pisateljske korespondence, načrti, programski spisi, nazori ipd.), predvsem pa sociološki razlagi idejne, motivno-tematske in slogovno-formalne plasti leposlovnih besedil. Toda drugače od pozitivizma predhodnikov je Zdravec omenjene vidike utemeljil na marksističnem historičnem materializmu po zgledih Georgija Plehanova, Franza Mehringa, Geoga Lukácsa in slovenskih marksistov od Iva Brnčiča, Bratka Krefta in Edvarda Kardelja do Zihlerla. Zgodovinski materializem kajpada ni nevtralna metoda, čeprav se je oklical za znanost, temveč z razkrivanjem antagonizmov v ozadju leposlovja služi razrednemu boju delavstva. Zdravčevo antimodernistično vrednostno perspektivo potemtakem zaznamuje »kompromis« med staromarksistom Zihlerlom in staroliberalcem Vidmarjem, nekakšen socialistični humanizem, ki izpostavlja pomen »estetskega«.

Zdravec pogosteje od svojih kolegov sega po pristopih primerjalne književnosti, kakršne je opisal in prakticiral že njen slovenski utemeljitelj (Ocvirk 1936). Ukvarja se z literarnim obzorjem pisateljev in književnih kritikov, s slovensko recepcijo tujih literatur in z vplivi evropskih idejno-umetniških tokov in smeri na razvoj slovenske književnosti. Zdravčeva kombinacija tematsko-stilne immanentne interpretacije s sociologizirajočim historičnim materializmom, ki je v svetovnem literarnovednem sistemu poznega 20. stoletja delovala zastarelo, se je prav na področju primerjalne književnosti izkazala za moderno, in to natanko v njegovem zihlerlovskem pomenu. Aktualna je namreč še danes, obenem pa nakaže, kako lahko stroka protislovja sedanosti preseže v prihodnosti – s tega vidika se uvršča med začetnike prizadevanj sodobnih postkolonialnih študijev in zgodnje kritike zahodnocentričnega razumevanja svetovne literature. V mislih imam Zdravčevo razpravo »Literatura maloštevilnega naroda, komparativistika in literarna teorija« (Zdravec 1987a), ki se zavzema za dekolonizacijo obeh strok.

Dekolonizacija časa

Dekolonialnost se razlikuje od sorodnega pojma postkolonialnost (prim. Bhabra 2014). Postkolonializem zaradi ukvarjanja s hibridnimi kulturnimi identitetami in zaradi pripetosti na poststrukturalizem daje vtis postmodernistične spravljalivosti, čeprav je njegova teoretska retorika radikalna. Postkolonializem je predvsem izvozni proizvod priseljencev v ameriško akademijo, opira pa se na izhodišča Edwarda W. Saida, Homija K. Bhabhe in Gayatri C. Spivak; poseveča se identitetnim problemom, ki izvirajo iz križanja kolonialno vsiljenega z domorodnim v jeziku, kulturi in književnosti. Pojem dekolonizacija pa izhaja

iz latinskoameriškega osvobodilnega projekta – iz obračuna »novega sveta« s podrejenostjo evropskim kolonialnim imperijem. Od zgodnjega novega veka naprej so severno- in južnoameriške kolonije s svojim suženjskim delom, naravnimi bogastvi in surovinami Evropi (pa tudi lastni kompradorski buržoaziji) omogočile razcvet kapitalizma, kolonialna Evropa pa si je »novi svet« z rasizmom in genocidi – senčno stranjo zahodnjaške modernosti – podvrgla ne le vojaško, politično in ekonomsko, temveč mu je vsilila še svojo religijo in druge sestave mišljenja, saj jih je partikularnosti navkljub imela za univerzalne (prim. Mignolo 2007).¹ Koncept dekolonialnosti izhaja iz latinskoameriške sociologije, filozofije osvoboditve in semiotike (Aníbal Quijano, María Lugones, Enrique Dussel, Walter Mignolo idr.), oblikoval pa se je v dialogu s frankfurtsko kritično teorijo, kontinentalnim neo- in postmarksizmom, Wallersteinovo analizo svetovnih-sistemov in teorijami odvisnosti; dekolonizacija kritiko kolonialnega gospodstva začenja z evropskimi osvajanji Amerik v 16. stoletju (Bhambra 2014: 115; Mignolo 2007: 450–455, 463–466, 477).

Dekolonizacija ima torej osvobodilno namero, saj se nanaša na proces, v katerem se kolonizirana ljudstva prizadevajo otresti ne le vojaško-političnih in ekonomskih spon, temveč tudi rasne segregacije ter vsiljenih kulturnih vzorcev in mišljenjske shematike. Slednje Quijano opredeli z izrazom »epistemološka dekolonizacija« (*la descolonización epistemológica*), v poglavju o »epistemični razvezavi« (*epistemic de-linking*) pa njegov pojem nadgradi Mignolo, ko koncepta »mejnega mišljenja« (*border thinking*) in »pluriverzalnosti« predlaga kot zamenjavo za zahodnjaški univerzalizem (Mignolo 2007: 450–455, 493–499). Epistemična dekolonizacija in razvezava mu pomenita napor kolonizarnih, da se od-učijo religioznih, filozofskih in ideoloških diskurzov, prek katerih so jih kolonialni gospodarji rasno in razredno kategorizirali, ekonomsko-politično izrabljali ter naučili dojemati sebe, druge in svoje okolje. Le tako se zatirane skupnosti spoznavno dokopljejo do svojega dejanskega položaja. V konfliktnem dialogu z globalnimi jeziki in pojmovniki si izoblikujejo svoje »mejno mišljenje« in ustvarijo svoj pojmovni jezik. Tako se osvobodijo, dekolonizirajo, postanejo subjekti *sui generis*. S svojo izkušnjo, mišljenjem in govorico se morajo enakovredno vključiti v svetovno interakcijo, iz katere v perspektivi Mignolove utopije še nastaja pluriverzalnost resnice.

¹ »Dekolonialno mišljenje in delovanje merita na ločitev od epistemoloških predpostavk, ki so skupne vsem področjem vednosti, uveljavljenim v zahodnem svetu od evropske renesanse in preko evropskega razsvetljenstva. Ponovni obstoj (*re-existence*) sledi razvezavi (*delinking*): ponovni obstoj pomeni trajno prizadevanje za preusmeritev naše človeške skupnostne prakse življenja. Dekolonialnost ni akademska disciplina, kar pa ne pomeni, da je ni mogoče uveljaviti v akademskem svetu. Izvira iz dekolonizacije, dekolonizacija pa ni bila znana disciplinarna smer ali nova metoda.« (Mignolo in Walsh 2018: 106)

Dekolonizacijska »epistemična razvezava« zahteva kritiko evrocentrizma, ta obračun pa je navkljub drugačnim izhodiščem in ciljem latinskoameriške »filozofije osvoboditve« soroden postkolonialnim pogledom. Evrocentrizen je tudi za Mignola »epistemični pojav«, tako poimenovan zaradi »ozemeljske lokacije svojih akterjev, jezikov in institucij, ki jim je svoj lasten smisel sveta in pogled na svet uspelo projicirati kot univerzalen«; evrocentrizen je nosilna sestavina »kolonialne matrice oblasti« Zahoda nad preostalim svetom (Mignolo in Walsh 2018: 194, 196).

Kritika evro- in zahodnocentrizma je vodilni motiv v spisih, ki z vidikov postkolonialne teorije problematizirajo osrednje pojme primerjalne književnosti, literarne teorije in preučevanja svetovne literature. Za njihovo nevtralnostjo in teoretsko občostjo se namreč skriva temno ozadje, kakršno ima po dekolonialni interpretaciji celotna zahodnjaška razumnost, ki z idejo napredka vred napaja govorico moderne znanosti in jo uveljavlja po svetu. V tem temnem ozadju stojijo kognitivni okviri, ki so jih kolonialne oblasti in imperialistične sile s svojimi ideološkimi aparati širile v podrejenih, odvisnih, manj razvitih skupnostih oziroma so si jih nekatere med njimi – kot bom pokazal pozneje – same zaželele in prostovoljno sprejele. Vprašljivo univerzalnost literarnih terminov, pripetih na strukturo kolonialne in imperialne oblasti, izpostavlja postkolonialno kritištvo, a se ga zavedajo tudi liberalni svetovljani v imperialnih metropolah. Tarča kritik so postale kategorije, ki jih je v komparativističnih in literarnoteoretskih pojmovnikih ustvaril zahodni civilizacijski krog: od literature same in njene zvrstne klasifikacije do pojmovanj zgodovine, razvoja, napredka ter logike sosednja zgodovinskih obdobj in poimenovanj zanje. Zahodnjaške zgodovinske sheme so namreč kot model, ki naj bi rabil za presojo vseh svetovnih civilizacij, predpostavljale evropsko zgodovino oziroma evropsko teorijo zgodovinskega procesa in razvojne smeri.

Dekolonizacija časa prek obračunov z evro- oziroma zahodnocentričnimi zgodovinskimi kategorijami se je na videz paradoksnokrepila prav v obdobju globalizacije, ko se je vsepovsod pisalo o krčenju prostora in časa, popolni sočasnosti in koncu zgodovine.² A v teh napadih lahko vidimo intelektualni odsev svetovnega protiglobalističnega upora v mejah ene od ožjih znanstvenih disciplin. Pod obnebjem antiglobalizma so kritiki na svojem strokovnem področju razkrili, da je zahodnoevropska zgodovinska nomenklatura epoh, denimo antike, srednjega in novega veka (v globalni angleščini *modernity*, modernosti), skupaj s poimenovanji krajših obdobj od renesanse do modernizma zavajajoča, kadar se jo poskuša uveljaviti za vse svetovne prostore. Omenjeni literarnozgodovinski

² Na začetkih tega obdobja je nastala tudi Zdravčeva razprava o dekolonizaciji primerjalne književnosti, čeprav ne kaže nobenih navezav na sočasno postkolonialno kritištvo.

dispozitiv že s svojim izrazjem izdaja ideološke podlage v evro-amerškem meščanskem poznem novem veku, ki se je videl kot krona svetovnozgodovinskega razvoja, usmerjenega v napredek, obenem pa kot model, po katerem bi se morali ravnati vsi. Posledično se v luči posplošenih evrocentričnih zgodovinskih kategorij večina preostalega sveta kaže kot obrobje, obsojeno na zapoznelo usvajanje dob, obdobj, tokov in trendov, ki jih lansirajo zahodna kulturna središča, samooklicani izviri vsega novega.

V ozračju spodkopavanja zahodnega kanona in dekonstrukcije evrocentričnega pojmovnika se je v primerjalni literarni vedi proti koncu 20. stoletja osamosvojila disciplina, ki se je lotila svetovne literature kot metodološkega problema.³ Pascale Casanova, poleg Franca Morettija in Davida Damroscha ena od utemeljiteljev osebnosti tega področja, je izročilo zahodne samozagledanosti privedla do poante. To je storila s svojo teoretsko metaforo o greenwiškem poldnevniku literature – za geografsko in kronometrično referenčno črto, ki prečka imperialni London, je iznašla literarni ustreznik v imperialnem Parizu. Francosko prestolnico, ki je na prelomu iz 19. v 20. stoletje pritegovala modernistično usmerjene pisce iz kolonij ter mnogih evropskih in neevropskih držav, Casanova razglasi za kraj, kjer domuje merilo za presojo modernosti in estetske avtonomije sleherne književnosti (Casanova 2004: 87–103). Prav s tem nezahodne književnosti potisne na obrobje svetovnega literarnega prostora, v katerem se morajo boriti za priznanje pariškega središča. Prostorska oddaljenost od Casanovinega greenwiškega poldnevnikarja modernosti se sklada s časovno razdaljo. Obrobja so obsojena na zaostalost, zamudništvo in sledenje trendom, ki jih diktira in širi metropola; bolj ko so obrobja oddaljena, večja je njihova zamuda in manj estetsko samostojna je njihova književnost.

Obenem s svojim difuzionizmom in »galocentrizmom«, ki sta naletela na plaz očitkov s strani postkolonializma, je Casanova vendarle tudi opozorila, da v svetovnem literarnem prostoru soobstaja več različnih zgodovinskih časov in ritmov (Casanova 2004: 101–103, *passim*). Gre za pojav, ki ga je Fredric Jameson v analizi neenakomernega razvoja svetovnega kapitalizma z izrazom Ernsta Blocha opredelil kot »'sočasnost nesočasnega' [...]: kot soobstoj resničnosti iz radikalno različnih trenutkov zgodovine – rokodelstvo ob velikih kartelih, kmečka polja ob Kruppovih tovarnah oziroma Fordovi tovarni v daljavi« (Jameson 1991: 200). Ideja o soobstoju različnih stopenj, ritmov in smeri zgodovinskega razvoja je starejša od Casanove in Jamesona, saj jo je v 30. letih 20. stoletja utemeljil že Lev

³ V »Domnevah o svetovni literaturi« je Franco Moretti leta 2000 zapisal: »V tem je poanta: svetovna literatura ni predmet, ampak *problem*, in sicer problem, ki zahteva novo kritično metodo.« (Moretti 2011: 9)

Trocki z marksističnim konceptom neenakomernega in kombiniranega razvoja; v zadnjem času ga ponovno odkrivata sodobno družboslovje in humanistika (Trotsky 2008; Deckard idr. 2015). Z njim je Trocki pojasnil, kako lahko nerazvita okolja, kakršna je bila Rusija, prek kombiniranja naprednih industrijskih tehnologij z zaostalimi tradicijami preskočijo posamezne razvojne stopnje in celo presežejo centre. Tudi v kulturi si obrobja prizadevajo ujeti metropolitanske trende, v tem naporu pa ustvarijo artefakte in koncepte, ki središča včasih celo prekosijo; Trocki navaja zgled futurizma v Italiji in Rusiji, v primerjavi s Francijo sicer zaostalima državama (Trotsky 2005: 112–113).

Zahodnocentrična ideja razvoja kot napredka in z njo povezane periodizacije zgodovinskih obdobj zamegljujejo svojske poteke in ritme spreminjanja svetovnih civilizacij, njihova lastna razumevanja časa in zgodovine, pa tudi posebnosti pretoka blaga, ljudi, idej in kulturnih vzorcev med njimi. Novejši obračuni z »evrokronologijo«,⁴ tj. s posplošitvami zahodnjaškega razumevanja svoje lastne preteklosti, teoretsko poglobijo koncepcije sočasnosti nesočasnega ter neenakomernega in kombiniranega razvoja. Posvečajo se namreč raznorodnim razumevanjem časa in zgodovine kot take, različnim vzorcem zaporedij in neenakim logikam periodizacije (prim. Mittler idr. 2022). Hipotezo o množtvu »kronologik« je prvi formuliral Damrosch:

V mnogih primerih se splošno sprejete periodizacije v posameznih kulturnih zgodovinah po svetu še naprej oblikujejo v skladu z globokimi »kronologikami«, ki so včasih domače, pogosto pa uvožene ali prilagojene iz Zahoda, a se pogosto sprejemajo kot samoumevne, namesto da bi jih podvrgli kritični presoji. Moja teza je, da bomo za resnično razumevanje svetovnih literarnih zgodovin morali razmisliti o kompleksnem nizu medsebojno povezanih kronologik, pogosto protislovni mešanici naravnih, posvetnih in verskih časovnih okvirov, ki prežemajo literarno vedo, a se redko obravnavajo in postavljajo pod vprašaj. (Damrosch 2013: 2)

Evrokronologija, ki jo danes z razlogom tako grajajo, je bila od historizma 19. stoletja naprej samoumevno sprejeta ne le zaradi gospodarske, politične in vojaške prevlade evro-ameriških sil, temveč tudi zaradi fascinacije podrejenih, zaostalih družbenih okolij nad bliščem kulturnega kapitala, akumuliranega v metropolah. Takšno zagledanost v razviti Zahod in željo po posnemanju njegovega kulturnega ustroja je na bolgarskem primeru razložil Aleksander Kiossev; prostovoljno podrejanje zahodnim pravilom je imenoval »samokolonizacija« (Kiossev 1995). Vsesplošni vpliv evrokronologije je začel upadati po drugi

⁴ Izraz »evrokronologija« je navrgel Appadurai (1996: 30), oprijela pa se ga je kritična teorija svetovne literature in kolonializma (Prendergast 2004: 6; Apter 2013: 57–69; Simonsen 2018: 260–263).

svetovni vojni spričo porasta protikolonialnih gibanj in zaradi vidnosti vplivnih intelektualcev, priseljenih v metropole iz nekdanjih kolonij, še dodatno pa sta jo ob koncu tisočletja omajala konec ameriške gospodarske prevlade ter vzpon Kitajske in Indije.

Časovna razsežnost kulturnega transferja med različnimi prostori in družbami je postala relevantna šele v visokem novem veku, ko so se oblikovale t. i. nacionalne literature ali »nacionalne literarne ekologije«, kot jih imenuje Alexander Beecroft (2015: 35–36). V zgodnjem novem veku so evropska slovstva svoje ljudske jezike povzdignila na oplemeniteno raven knjižnosti ob posnemanju vzorov iz latinske kulture, ene izmed t. i. kozmopolitskih ekologij, ki so veljale za univerzalne in brezčasne. Spreminjanje literarne kulture v nosilko narodne ideologije in estetskega učinka pa je v dolgem 19. stoletju potekalo na ozadju nove oblike zgodovinske zavesti, s katero si je zamišljena skupnost zasnovala pripoved o utemeljenosti svojega obstoja v daljni preteklosti. Proces nacionaliziranja in estetiziranja slovstva v ljudskem jeziku je predpostavljal zgodovinsko perspektivo, ta pa je zahtevala tudi primerjalni pogled. Nastajajoče nacionalne literarne ekologije so estetsko zmožnost svojega jezika primerjale z drugimi narodi. Ker se je od predromantike naprej kot kriterij umetniške kakovosti uveljavljala izvirnost, je estetska zmožnost posamezne književnosti postala odvisna od časovne osi – če je vpeljala neko umetniško obliko pred drugimi teknicami, ji je narasla prednost v mednarodnem prestižu.

Zgodovinska in primerjalna naravnost nacionalne literarne ekologije sta neizogibno v središče postavili problem časovne dinamike, predvsem vprašanja kronološke prednosti, sinhronosti ali razvojnega zaostanka. Evrokronologija se je vpisala v vse, kar zadeva književnost: v pojmovanje leposlovja kot umetnosti, prek katere se dokazuje narod, v repertoarje in spremembe žanrov, v značilnosti idejno-estetskih smeri in tokov, pa tudi v logiko in smer njihovega zaporedja. Merila mednarodnega književnega ugleda, iz katerega se napaja evrokronologija, so v Evropi sistematično zastopljala književnosti, ki so se razvijale na evropskem obrobju – bodisi v gospodarsko šibkejših okoljih bodisi znotraj narodnih gibanj pod nadvlado tujih imperijev. V evropskih obrobnih in malih literaturah se je v poznem novem veku, ko so se vključevale v kapitalistično sodobnost, porajala tesnoba zaostalosti. To je skupaj s pritiskom po sinhronizaciji in sodobnosti vsega obstoječega spodbujal industrijsko razviti in bogati Zahod. Ali z besedami Galina Tihanova:

Prava zgodovina »malih literatur«, v smislu majhnih in revnih sorodnikov glavnih evropskih literatur, se začne šele s koncem »ekstotične faze« [tj. zanimanja za folkloro Bolgarov in drugih vzhodno-in srednjeevropskih kultur, M. J.] in prihodom bolj ali manj sinhroniziranih literarnih gibanj fin-du-siècla in kasneje avantgarde, številnih izmov (simbolizem je eden najbolj prepoznavnih takšnih pojavov), ki so začeli usklajevati zemljevid literarne Evrope

in vpletati manjše književnosti Balkana in vzhodno-srednje Evrope v širši prostor skupnih konvencij in stilov. (Tihanov 2014: 173–174)

Tu smo torej pri začetkih problema, ki se ga je – sočasno s prvimi postkolonialnimi kritiki – proti koncu 20. stoletja lotil Franc Zdravec s svojim klicem k dekolonizaciji primerjalne književnosti in literarne teorije.

Zdravčeva modernost

Zdravčevo utemeljevanje posebnosti malih literatur sicer ne pozna napredne, izpopolnjene kritične teorije, kakršna se je v raznih navezavah na poststrukturalizem, dekonstrukcijo, postmarksizem, semiotiko ali analizo svetovnih-sistemov oblikovala v dekolonialni misli in postkolonializmu. Svoje nasprotovanje imperialno-kolonialnemu temnemu ozadju tedanjega vodilnega toka univerzitetne komparativistike je kot nekakšen *bricoleur* zgradil s predteoretsko rabo raznorodnih argumentov in terminov, ki so mu bili pri roki, ker jih je preizkušal v svojih literarnozgodovinskih spisih. A vendar se je kot spoznavni subjekt iz vrst skupnosti, ki je bila zgodovinsko izpostavljena bližnji imperialni oblasti na enem od obrobnihih področij Evrope, približal tistemu, kar Mignolo imenuje »mejno mišljenje«. Mišljenje na meji je kraj, na katerem se podrejeni subjekt, vpet v odvisno kulturo, opolnomoči v dejavni spoznavni subjekt. Njegove izjave niso več zgolj prilagoditev koncepcij mednarodne discipline, pač pa v soočenju dozdevne univerzalnosti te discipline z ustrojem ene izmed literatur, vznikle v pogojih podrejenosti in odvisnosti, razkrije centrizem obćih kategorij in njihovo neprimernost dejanskosti najmanj ene književnosti. Sleherna nova razveljavitev obćega v mejnem mišljenju – pa naj se to dogaja kjerkoli – zahteva popravek obćega, zato vsako mejno mišljenje prispeva k neskonćnem nizu revidiranja totalitete vednosti, v Mignolovo »pluriverzalnost«.

Zdravec v razpravi »Literatura maloštevilnega naroda, komparativistika in literarna teorija« leta 1987 uvodoma ugotavlja, da

[m]aloštevilni narodi radi sprejemajo umetniške in duhovne inovacije in vrednote večjih narodov, medtem ko [...] veliki komaj kdaj začutijo potrebo po duhovnih in umetniških studencih malih. Ti se zato kar naprej srećujejo z nadvlado ali vsaj s težnjo po nadvladi večjih, včasih pa nadvladi tudi podlegajo. Podoben pojav je moć opazovati tudi v komparativistiki in literarni teoriji maloštevilnega naroda, trajna radovednost manjše skupnosti za duhovne in umetniške dosežke večje skupnosti potiska tudi komparativista in literarnega teoretika v primerjave, ki potekajo bolj v smeri veliki – mali, manj pa v nasprotni smeri, še manj na ravnini mali – mali, skoraj nič pa iz literature maloštevilne nacije ne prihaja v literarno teorijo. (Zdravec 1987a: 81)

Avtor obžaluje, da je besedna umetnost maloštevilnih narodov, kakršna je slovenska, v svetovni komparativistiki in literarni teoriji zanemarjena, čeprav izkazuje posebnosti, ki bi morale biti posplošene v obče literarnoteoretske modele, če naj bi ti resnično zaobsegli totaliteto svetovne literature. V stroki opaža dve stališči. Prvo, ki ga ponazori z anekdoto o Ocvirkovem omalovaževanju Jurčiča v primerjavi z Goethejem, je »resignacija malega« (82). Slednji svojo literaturo presoja na ozadju izvirnega tujega modela, domnevno obče veljavnega, podcenjuje pa drugačnost svoje književnosti, torej prav tisto, kar v njej ni v skladu z metropolitanskim standardom. Zadravec oporeka predsodku,

da so literature malih narodov à priori podrejene razvojnim tokovom velikih, pa se mora zato tudi njihov raziskovalec ravnati po teorijah, ki so zrasle na »velikih« literaturah. Raziskovalca »male« literature nikakor ne more in ne sme ovirati pomisel, da česar ni v »velikih« literaturah, ne more biti tudi v njegovi in da zato »velikim« nima česa pokazati. (81)

Drugo komparativistično stališče Zadravec imenuje »ošabna samozadostnost velikega ter z njo povezan hegemonizem« (82). Ponazori ga z mnenjem nekega poljskega strokovnjaka, da Prežihove novele ne morejo prispevati nič bistvenega k razumevanju pripovedništva o kmečki tematiki, saj da za to zadostujejo Rymontovi *Kmetje*. Omenjeni hegemonistični kretnji Zadravec ugovarja s tezo, da »v literarni umetnosti ne odločata snov in motiv, ampak umetniška obdelava obeh, ta pa je od umetnika do umetnika enkratna, individualna in zato tudi za teorijo vsakič drugače produktivna« (82).

V prevzemanju modelov velikih literatur kot edino merodajnih pri preučevanju podrejene književne produkcije Zadravec vidi simptom kolonizacije. Zato od slovenske literarne vede pričakuje, »da se ne pusti kolonizirati s tujim modelom«, ob katerem ugotavlja zgolj to, da »se vsa 'mala' literatura [...] znajde v senci posnemanja, odvisnosti in zamudništva« (82). Namesto tega bi morala iti naprej in izluščiti njene »tipološko strukturalne posebnosti«, mednarodne modele pa uporabljati prožno – danes bi rekli kot potujoče koncepte, občutljive na spremembe svojega konteksta. Tako denimo slovenski impresionizem po njegovih ugotovitvah ni zgolj estetska novota, temveč obenem »revolta« zoper blokado domačega katolicizma in poskus, ustvariti prostor »za osebno in zgodovinsko afirmacijo subjekta v slovenski likovni in literarni umetnosti« (83). Tudi simbolizem ni tako estetsko pretanjen in abstraktno poduhovljen kakor francoski, pač pa je družbeno angažiran ter pripet na domača izročila in razmere (Zadravec 1987a: 84–86). Kosovelov konstruktivizem, ki ni nič manj inovativen kakor izvorni ruski vzorec, ne slavi moderne tehnike kakor Rusi, temveč s poudarjenim humanizmom kritizira mehaniko kapitalistične produkcije (87–88). Zadravčevi zgledi – navaja še Grumov ekspresionizem in Prežihov socialni realizem – hočejo dokazati, da mala slovenska književnost ni definirana zgolj v odvisnosti od

velikih vzorov. Zaradi vraščenosti v svoj družbenozgodovinski prostor in izročila ob usvajanju mednarodnih tokov proizvaja idiosinkratične strukture. Če se hoče mednarodna stroka dokopati do celostne podobe svetovne književnosti, mora pač sprejeti dejstvo, da je realizem na Slovenskem drugačen od francoskega, britanskega ali ruskega, pa tudi od poljskega ali češkega.

Dekolonizacija slovenske komparativistike, kakor si jo zamišlja Zdravec, potemtakem zahteva, da lokalna spoznanja o lokalnih posebnostih vključimo v mednarodno primerjalno in teoretsko razpravljanje. S tem se avtor v svojem dozdevno konservativnem besednjaku sklada z agendo sodobnih post- in dekolonialnih primerjalnih raziskav. Njegova stališča se poleg tega ujemajo z načeli, ki se danes uveljavljajo v digitalni humanistiki. Ker računalniška analiza večjezičnega literarnega korpusa zahteva njegovo reprezentativnost glede na variantnost, mora na primer za ustrezno statistično opredelitev naturalističnega romana poleg Emila Zolaja v korpus vključiti tudi Frana Govekarja. Že Franco Moretti je domneval, da je svetovno literaturo mogoče preučevati samo z »oddaljenim branjem«, se pravi ob pomoči specialističnih študij o književnostih, ki so v svetovnem sistemu na obrobju in metropolitanskemu raziskovalcu jezikovno nedostopne (Moretti 2011: 10–12).

Zdravčev in Petrovičev komparativistični zagovor malih literatur

V jugoslovanski »medliterarni skupnosti«, razpeti med uradni, oblastno podprti, in neuradni, občasno celo oporečniški pol, se je v 80. letih 20. stoletja oblikovala stroka t. i. primerjalne jugoslavistike, ki se je posvetila medsebojnim odnosom nacionalnih literatur Jugoslavije od njihovih začetkov do sodobnosti.⁵ V to disciplino sodijo tudi nekatere Zdravčeve raziskave (npr. Zdravec 1984; 1987b; 1996). Na presečišču med jugoslavistično in »običajno« komparativistiko je na drugem koncu Jugoslavije in petnajst let pred obravnavano Zdravčevo razpravo

⁵ Medliterarna skupnost je po Đurišinu vmesna enota med posebnimi literaturami, kakršne so nacionalne, in svetovnim literarnim procesom; interakcijo med literaturami v takšni skupnosti določajo njihova skupna umeščenost v dani politični okvir, pripadnost isti religiji ali ideologiji, jezikovno ali etnično sorodstvo, zemljepisna bližina in podobno (Đurišin 1992: 151–155). Jugoslovansko medliterarno skupnost – torej stike, medsebojne vplive in tipološke podobnost med slovensko, srbsko, hrvaško, bošnjaško, črnogorsko in makedonsko književnostjo – je povezovalo več omenjenih dejavnikov: federativna država, jezikovno-etnična sorodnost, zemljepisna bližina in vladajoča ideologija. – Sistematičen razvoj primerjalne jugoslavistike, h kateri so prispevali tudi slovenski literarni zgodovinarji (Jože Pogačnik, Franc Zdravec, Boris Paternu, Janko Kos in Janez Rotar), se začne s prvim zvezkom konferenčnih zbornikov *Komparativno proučavanje jugoslavenskih književnosti* (Grčević in Fišer 1983).

nastal poseg z naslovom »Književnost malog naroda i strani utjecaj« (Petrović 1972: 259–266), ki je prav tako izšel iz dekolonialnega nagiba.

Svetozar Petrović, avtor tega prispevka, je bil vrhunski znanstvenik, ki je deloval na Hrvaškem, v Srbiji in na mnogih tujih univerzah, danes pa je v obeh osamosvojenih državah domala potisnjen v pozabo. Petrović tu obravnava položaj »književnosti malega naroda« in analizira razmerja med literarno ustvarjalnostjo, zgodovinsko-politično konstelacijo in vplivi tujega literarnega prostora. Osredotoča se na nevarnost nacionalne zaprtosti in samozadostnosti ter poenostavljenega nasprotja med domačim in tujim. Petroviću je narod majhen ne samo zaradi števila pripadnikov in rabe jezika z »omejeno razširjenostjo«, temveč je njegova majhnost določena še z zgodovino politične odvisnosti, slabe ali neenakomerne kulturne razvitosti ter stoletnega obstoja »na negotovem robu civilizacije, ki ji pripadamo še danes« (Petrović 1972: 259). Naštete poteze so vplivale na posebnosti male literature – na njen »netipičen, zavrt in pospešen literarni razvoj« (260) ter na služenje narodnemu gibanju in izobraževanju ljudstva, medtem ko je bila estetska funkcija postavljena v ozadje (261). Male narode za nameček še danes obremenjuje dejstvo, »da je oddajna moč« njihovih »književnosti zunaj svojih meja manjša od njihove umetniške moči« in »da je njihova tržna vrednost v svetu zelo skromna«; njihovi pisci težko »odločilno vplivajo na fiziognomijo in značaj tistega mednarodnega literarnega obzorja, ki ga imenujemo evropska književnost« (265).

Mali narod, katerega obstoj je bil zgodovinsko ogrožen, se vplivu tujih središč tradicionalno upira. Niha med ksenofobijo, ko tuji uvoz dojema kot grožnja, in, na drugi strani, poveličevanjem domače samoniklosti, pa čeprav je ta konservativna in umetniško drugorazredna. Obe obliki upora zoper občutek manjvrednosti po Petroviću paradoksnost razkrivata »kolonialno miselnost in držo inferiornosti« (264). Da prebijemo spone koloniziranega uma in kompleksov, ki jih poraja, je po njegovem treba najprej sprejeti, da je vpliv v sleherni književnosti in pri slehernem ustvarjalcu nujen, neizogiben, pa naj ga razumemo ožje (kot absorpcijo, posnemanje, stilizacijo, prevod ipd.) ali širše, kot tradicijo, konvencijo, obče mesto (262). Vpliv se je poznejši teoriji v luči medbesedilnosti dejansko razkril za konstitutivno lastnost literarnosti in besedilnosti (prim. Juvan 2000: 68–85). Posebej za malo literaturo je odpor do vpliva po Petroviću enako škodljiv kakor »površno kozmopolitsko navdušenje nad sleherni tujo književno modo«; prek ustvarjalne integracije mednarodnega repertoarja, ki poteka prek vpliva, se namreč mala literatura šele lahko vključi v »obči pesniški jezik« svoje dobe in v vrhunska stremjenja civilizacije, v katero sodi (Petrović 1972: 262–264).

Tako kot Zadravec tudi Petrović zavrne »kolonialno miselnost«, ki še vedno preveva domačo literarno stroko. Glede na državnost Jugoslavije in njenih republik, ki naj bi odpravila dejanske vzroke njihove nacionalne ogroženosti,

Petrović poziva k samozavesti male literature in njenih teoretikov. Trezno je treba sprejeti in razložiti zgodovinske ovire za književni razvoj nesamostojnih narodov in z umetnostjo in teorijo brez zadreg vstopiti v širšo skupnost, ki ji ti narodi pripadajo. Resda nobena zavzetost za mednarodno promocijo »pisca malega naroda ne more popolnoma osvoboditi od spleta težav, ki je inherenten njegovemu položaju pisca malega naroda«; a v spodbudo mu je lahko zavest, »da se težave njegovega položaja ne dotikajo bistveno tega, po čemer je književnost književnost« (Petrović 1972: 266).

Zadravec in Petrović sta pomen malih literatur zagovarjala z različnima metodološkima usmeritvama in v različnih zgodovinskih kontekstih. Zadravec svojo tezo razvija predvsem z literarnozgodovinskim opisom zgledov iz slovenske književnosti, in poudari, da so najboljši dosežki malih literatur primerljivi z umetniškimi vrhunci velikih. Po njegovem mnenju preučevanje posebnosti malih literatur in njihovih odstopanj od zahodnih modelov prispeva k boljšemu razumevanju celote svetovne književnosti, zato jih morata primerjalna književnost in literarna teorija nujno vključiti v svojo analizo. Petrović manj izpostavlja zglede, zato pa dosledneje povezuje teoretske argumente. Njegov poudarek je vendarle podoben Zadravčevemu: male literature se morajo otresti kompleksa manjvrednosti, izolacionizma in obrambnih mehanizmov ter sprejeti in razumeti vzroke za svojo zapostavljenost v svetovnem literarnem prostoru.

Razlike med obema apologijama malih literatur si lahko razložimo tudi s spremembami zgodovinskih okoliščin. Zadravec je pisal v poznih osemdesetih letih, ko so Jugoslavijo že zajele dezintegracijske in demokratizacijske težnje, socialistični drugi svet, protipol zahodnemu kapitalizmu, pa se je bližal propadu. V tej kritični fazi je Zadravec iskal prostor v svetu za malo literaturo Slovenije, še preden je ta dosegla državno samostojnost in se vključila v »novo Evropo«. Vse drugače je bilo komaj petnajst let pred tem, ko se je o mali literaturi na primeru Jugoslavije izrekal Petrović. To se je zgodilo tik pred restavracijo partijskega dogmatizma, ko je izzveneval zagon t. i. partijskega liberalizma šestdesetih let in je Jugoslavija še uživala političen ugled v svetu, jugoslovanska medliterarna skupnost pa je nasprotujočim si nacionalističnim tendencam navkljub vzdrževala povezanost tako na ravni uradne ideologije in njenih praks (pod geslom »bratstva in enotnosti«) kakor tudi v dejanskih medsebojnih stikih republiških umetniških in akademskih krogov na neformalni ravni.

Čeprav sta tako Zadravec kakor Petrović zavrnila posnemovalni vzgib »kulturne samokolonizacije« (Kiossev 1995), značilen za mnoge teoretike z evropskih periferij,⁶ se vendarle nista povsem »epistemično razvezala« od evrocentrične

⁶ Samokolonizacija, ki jo Kiossev razlaga na primeru bolgarskega narodnega preroda, je sklop praks, s katerimi periferija, ki se čuti del Evrope, a jo frustrira občutek zaostalosti, nerazvitosti

spoznavne matrice. Resda sta na eni strani nanjo opozorila in razkrila njeno nezadostnost, na drugi strani pa predlagala terapijo za periferno tesnobo zamudništva. A kljub temu pomembnemu dosežku njuno »mejno mišljenje« še vedno prevladujoče določajo evrocentrične kategorije, z evrokronologijo vred. Ker sta oba izhajala iz medliterarne skupnosti, ki se je s svojimi malimi nacionalnimi literaturami v 19. in 20. stoletju z obrobne položaja vključevala v zahodno- in srednjeevropski medliterarni proces, pravzaprav niti nista mogla izoblikovati alternativne kronologike, pač pa sta dozdevno univerzalnost literarnovednega pojmovnika poskušala revizionistično dopolniti. Tako bi uveljavljeni metodološki instrumentarij postal občutljivejši tudi za posebnosti tistih književnosti, ki so bile pri njegovem nastajanju odmišljene.

Za sklep

Zdravčev komparativistični prispevek o literaturah maloštevilnih narodov je moderen, in to prav v Zdravčevem anahronističnem razumevanju modernosti, opisanem v prvem delu tega prispevka. Moderen je, ker svoji tradicionalno »klasični« literarnovedni govorici navkljub s svojo namero – zavračanjem zahodnocentričnosti – sovпада tako s sodobno dekolonialno mislijo in postkolonialno teorijo kot tudi s kritikami zahodne prevlade v svetovnem literarnem sistemu, ki so tedaj in pozneje nastajale na robovih Evrope in v kritični misli samega centra. Podobno kot pred njim Petrović tudi Zdravec dokazuje, da vrhunsko književno ustvarjanje svetovnega pomena prav tako vznikata na periferiji, pa naj se ta zdi še tako zaostala. Kot je na začetku tega tisočletja pokazal Roberto Schwarz na primeru Machada de Assisa – brazilskega samouka, vnuka osvobojenih sužnjev – in njegovega sternovskega romana *Posmrtni spomini Brása Cubasa* (1881), je dekolonialna motivacija tista, ki nerazvitim obrobjem omogoča ustvarjati izvorno in moderno književnost, priznana v svetovnem merilu (Schwarz 2001).⁷ Schwarzev primer namreč potrjuje, da obrobni avtorji s samoniklo predelavo

in spregledanosti, prostovoljno sprejema in posnema celoten sklop kulturnih vzorcev osrednjih, razvitih evropskih kultur. Podobno še danes ravna literarna veda iz teh okolij, tudi na ravni metode: rada se sklicuje na globalne korifeje in njihove koncepte prilagaja za uporabo v razlagi svojih literatur.

⁷ Machadovi *Posmrtni spomini* so, ugotavlja Schwarz, prenovili Sternovo digresivno metafikcijo, da bi z njo izoblikovali nezanesljivega, kapricioznega pripovedovalca, predstavnika brazilskega meščanstva. Prvoosebni Brás Cubas z obiljem medbesedilnih navezav na avtorje iz kanona zahodne modernosti, ki jih aplicira na naturalizem domače družbene resničnosti, rabi za ironično in karnevaleskno upodobitev neskladja med zaostalo, še vedno sužnjelastniško Brazilijo poznega 19. stoletja ter modernimi liberalnimi idejami in navadami, ki jih je tamkajšnja buržoazija posnela iz Evrope.

globalnih vplivov ter kombiniranjem teh z lokalnimi repertoarji ubesedujejo protislovja svetovnega reda, kot se odražajo v njihovih okoljih, a so relevantna za celoten literarni planet.

* * *

Članek je rezultat raziskovalnega programa Literarnozgodovinske, literarno-teoretične in metodološke raziskave (P6-0024), ki ga financira ARIS.

Literatura

Arjun APPADURAI, 1996: *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Emily APTER, 2013: *Against World Literature: On the Politics of Untranslatability*. London: Verso.

Alexander BEECROFT, 2015: *An Ecology of World Literature: From Antiquity to the Present Day*. London: Verso.

Gurminder K. BHAMBRA, 2014: Postcolonial and Decolonial Dialogues. *Postcolonial Studies* 17/2, 115–121.

Pascale CASANOVA, 2004: *The World Republic of Letters*. Prev. M.B. DeBevoise. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

David DAMROSCH, 2013: World Literatures in Temporal Perspective. *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 15/5. <https://doi.org/10.7771/1481-4374.2335>.

Sharae DECKARD, Nicholas LAWRENCE, Neil LAZARUS idr., 2015. *Combined and Uneven Development: Towards a New Theory of World-Literature*. Liverpool: Liverpool University Press.

Darko DOLINAR, 1991: *Hermenevtika in literarna veda*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Dionyz ĐURIŠIN, 1992: *Čo je svetova literatura*. Bratislava: Obzor.

Helga GLUŠIČ, Matjaž KMECL, Aleksander SKAZA in Franc ZADRAVEC, 1965: *Lirika, epika, dramatika. Študije iz novejšje slovenske književnosti*. Murska Sobota: Pomurska založba.

Franjo GRČEVIĆ in Ernest FIŠER, ur. 1983: *Komparativno proučavanje jugoslavenskih književnosti*. Sv. 1. Zagreb; Varaždin: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu; Uredništvo časopisa Gesta.

Miran HLADNIK, 1982: Obsežni delovni obračun. *Slavistična revija* 30/3, 335–341.

Fredric JAMESON, 1991: *Postmodernism: Or the Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham: Duke UP.

- Marko JUVAN, 2000: *Intertekstualnost*. Ljubljana: DZS.
- Alexander KIOSSEV, 1995: Notes on Self-Colonising Cultures. *Cultural Aspects of the Modernization Process*. Ur. Dimitür Ginev, Francis Sejersted in Kostadinka Simeonova. Oslo: TMV Skriftserie.
- Andrijan LAH, 1982: Franc Zadavec, Elementi slovenske moderne književnosti. *Jezik in slovstvo* 27/4, 125–127.
- Walter D. MIGNOLO, 2007: DELINKING: The Rhetoric of Modernity, the Logic of Coloniality and the Grammar of de-Coloniality. *Cultural Studies* 21/2–3, 449–514.
- Walter D. MIGNOLO in Catherine E. WALSH, 2018: *On Decoloniality: Concepts, Analytics, Praxis*. Durham: Duke University Press.
- Barbara MITTLER, Thomas MAISSEN, Pierre MONNET idr. 2022: *Chronologies: Periodisation in a Global Context*. Heidelberg: Heidelberg University Publishing.
- Franco MORETTI, 2011: *Grafi, zemljevidi, drevesa in drugi spisi o svetovni literaturi*. Izbor, prevod, spremna beseda Jernej Habjan. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Anton OCVIRK, 1936: *Teorija primerjalne literarne zgodovine*. Ljubljana: Znanstveno društvo.
- Boris, PATERNU, Helga GLUŠIČ, Matjaž KMECL, Jože KORUZA idr. 1967: *Slovenska književnost 1945–1965*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Svetozar PETROVIĆ, 1972: *Priroda kritike*. Zagreb: Liber.
- Christopher PRENDERGAST, 2004: The World Republic of Letters. *Debating World Literature*. Ur. Christopher Prendergast. Verso. 1–25.
- Roberto SCHWARZ, 2001: *A Master on the Periphery of Capitalism: Machado de Assis*. Prev. John Gledson. Durham: Duke University Press.
- Karen-Margrethe SIMONSEN, 2018: Heterogeneous Time: An Anachronistic and Transcultural Rethinking of Eurochronology. *Arcadia* 53/2, 258–277.
- Galim TIHANOV, 2014: Do ‘Minor Literatures Still Exist? The Fortunes of a Concept in the Changing Frameworks of Literary History. *Reexamining the National-Philological Legacy: Quest for a New Paradigm?* Ur. Vladimir Biti. Amsterdam: Rodopi. 169–190.
- Leon TROTSKY, 2005: *Literature and Revolution*. Chicago: Haymarket Books.
- Leon TROTSKY, 2008: *History of the Russian Revolution*. Prevedel Max Eastman. Chicago: Haymarket Books.
- Franc ZADRAVEC, 1984: Kontakti – nekontakti med slovenskim in srbskim simbolizmom. *Slavistična revija* 32/1, 1–9.
- Franc ZADRAVEC, 1987a: Literatura maloštevilnega naroda, komparativistika in literarna teorija. *Jezik in slovstvo* 33/4, 81–90.
- Franc ZADRAVEC, 1987b: Slovenska, hrvaška in nemška ekspresionistična dramatika – sorodnosti in razlike. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj*. Filozofska fakulteta. 85–93.

Franc ZADRAVEC, 1988: *Poet prekmurskih ravnin: Miško Kranjec: 1908–1983*. Murska Sobota: Pomurska založba.

Franc ZADRAVEC, 1996: *Odjeci srpske avangarde u slovenačkoj publicistici (1920–1938). Srpska avangarda u periodici: zbornik radova*. Ur. Vidosava Golubović in Staniša Tutnjević. Novi Sad; Beograd: Matica srpska; Institut za književnost i umetnost. 345–355.

Franc ZADRAVEC, 1997: *Slovenski roman dvajsetega stoletja*. Murska Sobota: Ljubljana: Pomurska založba; Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Franc ZADRAVEC, 2005: *Slovenski roman dvajsetega stoletja: tretji analitični del in sinteze*. Murska Sobota; Ljubljana: Založba Franc-Franc; Slovenska akademija znanosti in umetnosti; Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Aleksander ZORN, 1981: *Branje. Naši razgledi* (31. 7.), 410.

Summary

TOWARDS THE DECOLONIZATION OF COMPARATIVE LITERATURE AND LITERARY THEORY: ZADRAVEC'S DEFENSE OF "SMALL LITERATURES"

Franc Zadavec's literary history covers Slovenian literature from the Moderna period to postmodernism and beyond, but it is not itself modern – it does not follow changing trends or refer to fashionable theorists. It combines the seemingly impossible: an overview of an extensive corpus of texts and a synthesis of their close reading. Using the German method of immanent interpretation, Zadavec seeks the message in the genre, compositional, and stylistic layers of verbal artworks, and he draws on the writer's self-reflection and the placement of Slovenian literature in an international comparative context to achieve synthesis. In his historiography of modern literature, Zadavec cannot conceal his pre-modernist evaluative preferences, which probably stem from Belinsky's social-realist aesthetics and 20th-century Marxist humanism.

Although Zadavec's approach appeared conservative compared to that of Slovenian scholars who, alongside him, programmatically introduced the method of immanent interpretation and adhered to structuralism, his legacy reveals concepts that remain modern today. From the perspective of decoloniality, postcolonialism, and analyses of the world literary system, my contribution focuses on his discussion *Literature of a Small Nation, Comparative Studies, and Literary Theory* (1988). I link his efforts to Svetozar Petrović's 1972 article on the literature of a small nation and foreign influences.

Zadavec demonstrates that small Slovenian literature is not defined solely by its dependence on models from major literatures. Due to its embeddedness in the socio-historical space and tradition, it produces idiosyncratic structures in the adoption of international trends. For international experts to arrive at a comprehensive picture of world literature, they must accept that realism in Slovenia differs from French, British, or Russian realism, as well as from Polish or Czech realism. The decolonisation of Slovenian comparative studies, as envisaged by Zadavec, therefore requires that local insights into local peculiarities be incorporated into international comparative and theoretical discourse. In doing so, the author, with his seemingly conservative vocabulary, aligns with the agenda of contemporary post- and decolonial comparative studies, particularly with the critique of Eurochronology and the call for the liberation of knowledge from hegemonic models of thought.

Moderno i avangardno kod Zadravca i profesora „zagrebačke škole“

Zvonko Kováč

Upokojeni profesor na Oddelku za južnoslovanske jezike in književnosti,
Univerza v Zagrebu; zvonko.kovac@gmail.com

Pri razumevanju in uporabi izrazov modernizem, moderno in avantgardno, impresionizem, ekspresionizem in avantgarda v književnosti in pri Francu Zadravcu, smo se zadržali na primerjavi uporabe teh izrazov pri Zadravcu in nekaterih pomembnejših akterjih tako imenovane »zagrebške stilistične šole« (Viktor Žmegač, Aleksandar Flaker), kot tudi pri zagrebških kroatistov (Miroslav Šicel, Cvjetko Milanja), posebej v morebitni afirmaciji krovnega naziva književnosti modernizma, kot sta avantgarda in ekspresionizem, in obratno.

The text discusses how key literary terms—modernism, the modern, the avant-garde, impressionism, and expressionism—are understood and used in literary studies, particularly in the work of Franc Zdravec. It focuses on comparing Zdravec's use of these concepts with that of major representatives of the so-called Zagreb stylistic school (such as Viktor Žmegač and Aleksandar Flaker), as well as Croatian literary scholars like Miroslav Šicel and Cvjetko Milanja. Special attention is given to how these scholars treat modernism as an overarching category, and how movements like the avant-garde and expressionism are either included within it or positioned in relation to it.

Ključne besede: moderna, modernizem, avantgarda, Franc Zdravec, Viktor Žmegač, Aleksander Flaker

Keywords: Modernity, modernism, avant-garde, Franc Zdravec, Viktor Žmegač, Aleksander Flaker

1. Uvodna podsjećanja, prema Francu Zadravcu

a) *Impresionizam, ekspresionizam*

Govoreći o sadržajnim rasponima impresionističkih pjesama Franc Zdravec ističe *raspoloženje* kao temeljnu građu impresionističke pjesme¹, karakterističan je svojevrsni „lirizam raspoloženja“ nadopunjen s duhovnosti, pjesma je otvorena prema vani i u pjesnika, jednako „pravedna“ prema unutarnjemu kao

¹ „Impresionistična pesem je gibljaj čustva v besedi brez razvejane miselne spremljave, je izraz emocionalnega preliivanja človeka in stvari, je besedni dogodek, v katerem sta pesnik in okolje predvsem harmonično prodrli drug v drugega.“ (Zdravec 1986: 20).

i vanjskomu svijetu, pa je kod Murna, Župančića i ranoga Kosovela moguće govoriti o posebnoj vrsti pjesničkoga impresionizma, o naglašeno sadržajnom impresionizmu, koji nadmašuje „čiste“ impresije te združuje raspoloženje i duh, ljepotu i misao, estetično i problematizirano. Zatim, kada govori o stilu u obliku impresionističkih pjesama Srečka Kosovela Zadravec će istaknuti Kras kao središnju temu pjesnikove pejzažne impresionističke lirike, a s tim u vezi i gotovo kiparsku tektoniku koju postiže s čestom uporabom kontrasta, osobito svjetlosnoga u boji. Isto tako nije zanemariva i glazbena sastavnica impresionističke pjesme, kao što su šum i ritam kapljica kiše, udaranje bure, hućanje ptice ili pucanj lovca, ovdje neposredni zvuk, tišina, tamo odjek iz daljine, grozeći glas (Isto: 30–31), da bi zaključio kako su središnji motivi Kosovelove impresionističke lirike bor i glasovir.²

Premda će reći da Kosovelov impresionistička forma nije naklonjena kritičnom i stihovnom shematizmu, iako zadržava rimu, pomnija analiza „stihovne slobode“ u Kosovela ukazuje na sintaktičnu poetiku, preciznije na parataktičnu rečeničnu vezu (parataksa: konstrukcija u kojoj se dva oblika, koja nisu združena nikakvom drugom konstrukcijom, spajaju samo na osnovi jedne te iste rečenične intonacije), dok je rečenična intonacija uglavnom iskazna, jednakomjerno kadentna:

*In tu in tam. Le bežno potovanje. / Drevo in stolp. In hiša. Gora. Hrib. / Kot žalost mrzla. Kakor tihe sanje. / Odhajaš. Truden in težak utrip. (Slutnja)*³

Podjednako, Viktor Žmegač analizirajući Matoševu pjesmu *Notturmo* govori o uravnoteženosti, kao i o ugođaju, koji se stvara „čistom osjetilnosti“, a lirskoj evokaciji krajolika i noćnoga mira može biti adekvatno i – stanje duha. Svojevrsnim impresionističkim paradoksom nazvat će Žmegač pojavu zvukova u ugođaju koji pruža predodžbu mira, spokojstva. Slično Zadravcu, Žmegač govori o obliku i stilu, premda se pjesnik služi rimom, dapače, shemom soneta, naime primjećuje se „izbjegavanje svake ukočenosti u oblikovanju rečeničnih cjelina“, izbjegava se složena sintaksa pa stihovima vlada „model paratakse“ (Žmegač 1993: 62–66). Impresionistički poetologem, koji će nazvati parlandom, rekao bih,

² „Slovenska poezija ne pozna primera, da bi pesnik v svoj lirski prostor toliko vgrajeval značilno pokrajinsko stvar, ali pa kak instrument, kot je storil Kosovel z borom in s klavirjem.“ (Isto: 32).

³ Prema Zadravčevu mišljenju Kosovelove impresije nije moguće iskazati izrazom estetska impresija, niti ih ubrojiti u beskrajni subjektivizam i pasivizam: „Ljubezen do preprostih besed kraških kmetov, do zdravega in močnega vonja borov hkrati pa turbna nerazpoloženja in dramatični toni – ta dvojnost je tudi oporečništvo tedanji malomeščanski filistroznosti in estetski normi.“ Ukratko, Kosovelova impresionistična lirika je „del njegovega boja za subjektivno lepoto v pesmi, tedaj boja, ki je po Kosovelu tudi izraz in znamenje človekove svobode“. (Zadravec 1986: 41)

nekom vrstom govorena ritma, objasniti će posebnim iluzionizmom impresionizma i naturalista, koji se očituje u težnji „da se ostvari umjetnički paradoks – da se estetskim sredstvima barem donekle prikrije estetska narav teksta“, što će rezultirati pojačanom sklonosti napuštanju konvencionalnih oblika i pomicanju lirskoga stiha prema lirskoj pjesmi u prozi. (Isto: 66).

Zanimljivo je da će Zdravec „mimetički impresionizam“ (kako Žmegač naziva Matošev, za razliku od Domjanićeva impresionizma koji dovodi u vezu sa stilizacijom i secesijom), prepoznati kao realističku pjesmu te je povezati s manje poznatim, ali izvanredno zanimljivim (prema mom mišljenju) Kosovelovim pjesmama u prozi. Estetsko i sadržajno usmjerenje Kosovelove „realistične pjesme“ određene Krasom, Zdravec razlikuje od impresionističke po tome što bolje od nje izražava čovjeka u događanju i što je tipično baladna. Pored socijalnoga i nacionalnoga motiva nalazimo također pjesnikove samogovore, koji egzistencijalnu misao aktualiziraju i izražavaju s opipljivim stvarima. (Zdravec 1986: 53–54).⁴

Osobito su zanimljiva Zdravčeva zapažanja o ekspresionističkom pjesničkom tekstu. Ekspozicija pjesničkoga „ja“ i motiv samoće bit će za analitičara ekspresionizma važnim ishodištem interpretacije. Zdravec govori o toposima drva i oceana kojima ekspresionisti simboliziraju samoraslost i silovit uzgon, ali i nemoć i tragičnu osamljenost, odnosno nepreglednu moć svojega *ja* ili nesavladivost društvenoga kaosa. Zdravec navodi primjere iz Kosovelovih stihova:

⁴ Slična sam razgraničenja svojedobno i sam otkrivao poredbenom analizom tekstova iz hrvatske i srpske književnosti. Promotrimo li usporedno oblikovne komponente *Pesme* Miloša Crnjanskog i *Jesenje pjesme* zapazit ćemo da je Krležina pjesma naglašenije realizirana slobodnim stihom, upravo u njegovom ekspresionističkom vidu, podređujući skoro sasvim zahtjeve kompozicije zahtjevima izraza (u prvome izdanju pjesma nije imala ni strofa), pa premda rima, kao i kod Crnjanskoga, nije sasvim iščezla, možemo reći da je osnovni ton *Jesenje pjesme* određen ritmom slobodnoga stiha. Metričke konstante karakteristične za slučajeve vezanog stiha još su više nego u *Pesmi* zamijenjene ritmičkim tendencijama, koje slobodno možemo očitati kao semantička mjesta dvostruke namjene, odnosno znakovnosti: kao odrednice ritma, ali i kao važne znakove u funkciji tematskoga razvrstavanja cjelokupnoga značenjskoga potencijala pjesme.

Sličan je bio i smjer prepravki pjesme *Vjetri* (u ijekavskom prvotisku, objavljenu u Savremenuku, 1917., uz Krležinu *Hrvatsku rapsodiju*), gdje naknadna intervencija pjesnika nije išla prema harmonizaciji različitih komponenti pjesme, nego skoro obratno. Premda ih naknadne intervencije nisu mogle sasvim pomiriti s novijim poetičkim tendencijama, analiza dviju verzija jedne pjesme pokazuje da nije mogao biti prevladan polaritet modelotvoračkog i apstrahirajućeg načela i načela asocijativnog i konkretnog, odnosno načela supstancijalnoga (što se dovodi u vezu ekspresionističkim, u značenju avangardnim postupcima, uz pomoć teoretičara avangarde Zdeneka Mathausera). (Kovač 1988: 42–45).

*Jaz sem pogorišče –
črno drevo, ko je izgorelo –
Jaz sem drevo izgorelo,
kako naj šumi
z vetrovi večernimi? (Iz pjesme Daj mi bolest)*

A iz pjesme *Zbrani*:

*Vsak od nas je kakor sam.
Bratje smo. Tujci. Vsak zase
skriva poraze svojih iskanj. (Zadravec 1986: 83, 87)*

Ili, uz ekspresionizam često isticani motivi smrti, kao i motiv konca svijeta, koji, s onu stranu „optimalne projekcije“ sugeriraju eshatološku dimenziju avangardne modernističke književnosti. Jedinstvo sa ekspresionističkim „toposom potopa“, konca svijeta, produbljuje dramatičnu napetost sudara lirskoga subjekta i „oceana“, kako svjedoči Zadravčeva analiza Kosovelove balade *Tragedija na oceanu*. Kada pak govori o motivu boga, Zadravec će, primjerice, zaključiti da će Kosovel u trenucima slomljenosti i osamljenosti tražiti mistično transcendentni oslonac, s tim da bogu kao „Ocu“ neće oduzeti mističnost, a Kristu hoće i time ga očovječiti. (Isto: 92).

Zaključio bih, da bi interpretacija modernističkoga teksta u ključu ekspresionizma mogla biti prilično skeptična, pa i pesimistična, dok tumačenje u ključu avangarde možda ostavlja prostor za nadu u drugačiji, bolji svijet. Ekspresionistička se pretjerivanja onda mogu razumjeti kao šokantna upozorenja, a ne kao „realistična“ slika stanja.

b) Ekspresionizam, avangarda

Što se tiče stiha i oblika Kosovelove ekspresionističke pjesme Zadravec ističe, za modernizam razumljivu samosvojnost, a na mikrostrukturnom planu „burnu metaforiku“. Zapisat će: ekspresionisti su znali, da svoju bolest i napad na „kaos“ najiscrpnije izraze s atributivnom i adverbijalnom epitetonezom („pridjevskom metaforom“, postupkom kojim se vrši ili postiže konkretiziranje i individualiziranje pojava i njihovih osobina) te s glagolskom metaforom. Njihovo stilsko težište na pridjevima i glagolima ne iznenađuje, jer čovjek i društvo moguće je obnoviti radikalnim prevrednovanjima i silovitim činima. Ili, zaključno: ekspresionistička poetika nije dozvoljavala melodioznu i zvučnu rečenicu, bilo je vrjednije snažno reći (snažno se izraziti), nego li lijepo kazati. Bujna elokvencija, pozivi, preklinjanja i uvjeravanja bili su stanja pjesnika koji je htio voditi mnoštvo, boriti se protiv kaosa i istrgnuti se iz njega. Ekspresionistička rečenica, bilo obavijesna,

bilo ispovjedna, kako je uvjeren Zadravec, uvijek izražava „uzbudljiv lirizam“. (Isto: 127, 130–131).

Iz izloženoga bi se mogla, uglavnom, razabrati razlika impresionističkoga i ekspresionističkoga teksta, sve i ako kvalitetniji tekstovi značajnijih pjesnika pokazuju „miješane“ karakteristike. Međutim, odnos ekspresionizma i konstruktivizma, na primjer, ako ga shvatimo kao odnos ekspresionizma i avangarde, teže je razriješiti. Slikovito rečeno, građanska i nacionalna, impresionistička i retorička strana ekspresionizma kao da se lakše raspoznaje od one revolucionarne i socijalne. U hrvatskoj znanosti o književnosti kao da je pojam avangarde svojedobno sretno pomirio, odnosno prekrpio, tu *lijevu* aporiju ekspresionizma. (Usp. Flaker 1976: 92).

Franc Zadravec razlikuje ekspresionističku od *konstruktivne*⁵ Kosovelove pjesme, shvaćajući potonju kao radikalnu verziju autorove poetike. Razlika se očituje već u pogledu na jezičnu građu, pri čemu se tematske riječi razvrstavaju u četiri tematske cjeline: tehnička civilizacija (motor, torpedo, crvena raketa, dinamit), buržoaska ekonomija (dolar, burza, bankar), građanski moral (cirkus, preljubnica) te kapitalistički ustroj i „red“ (Društvo naroda, sterilni parlamentarizam, žandar, nacionalizam). Kosovelo „konstruktivno načelo“ potvrdilo se protiv „opasnosti da bi se Europljanin mogao predati mehaničkim predmetima, protiv nasilja kapitalističkoga individualizma i njegove erotizirane kulture te protiv nacionalnog osvajalaštva i lažne građanske demokracije, koja se doma i u međunarodnoj areni zamaskirala s naoko demokratskim ustanovama“. (Zadravec 1986: 187).

Na planu izraza, Zadravec će također odvojiti impresionističke i ekspresionističke pjesme (u kojima prevladavaju atributi, odnosno glagoli) od konstruktivne, za koju će reći da u njoj prevladavaju imenički ili nominalni stil, dovodeći je u vezu s futurizmom. „Kosovel je prilično razlabavio tradicionalnu sintaksu, imenice razvrstavao skoro ‘birajući nasunce’, kako su se skupljale na idejnoj osi pjesama, u stihove upisivao surove tonove, ružne glasove i krikove, zato da bi uništio svakojako veličanstveno i svečano raspoloženje pjesme. Oslobođena riječ, naglašena imenica i mjestimice infinitiv omogućili su mu kratak, telegrafski stil“. (Isto: 189).

⁵ Usp. Janez Vrečko: https://www.ludliteratura.si/esej-kolumna/sam-moram-vse-dopolniti/?mc_cid=05da0a65a6&mc_eid=80eef46bca (20. 3. 2026.)

3. Prema privremenom zaključku

Kada smo već bili uvjereni da se pojam avangarde, osobito za istočnoeuropske književnosti, u potpunosti afirmirao kao svojevrsni „nadpojam“ za različite modernističke smjerove, od futurizma do ekspresionizma i nadrealizma, sa svim svojim bitnim osobitostima (osporavanje tradicije, radikalne formalne inovacije, iskoraci iz estetičkoga kruga, internacionalizam), ne samo u vremenu „povijesne avangarde“, kada umjetnička avangarda sudjeluje u mobilizaciji društva sa socijalno revolucionarnim ciljevima, nego i pedesetih godina, kada akteri avangarde pridonose liberalizaciji komunističkoga sistema (Lauer 2001: 13–34), svjedoci smo da se on počinje različito tumačiti. Glavni je problem postao krovni naziv razdoblja modernizma prepoznatog u znaku avangarde. Ekspresionizam je jedan od važnih pojmova koji u nekim književnostima pokriva cijelo razdoblje. Ukratko, uvjetno rečeno, „lijevu stranu“ ekspresionizma nije moguće do kraja razlučiti, jer nisu jasne granice angažmana, socijalne književnosti te njegovih radikalnih oblika, kojima kao da bolje pristaje pojam avangarde. (Obdobje ekspresionizma 1984: 69–79).

Prelistavajući zbornik posvećen avangardi u jugoistočno-europskim zemljama, osim već navedenih sintetičkih odrednica, susrest ćemo se s pokušajem tipologije avangarde kao sustava, pri čemu se spomenuti prostor ukazuje vrlo pogodnim za prikazivanje, kako naslijeđenih tako i izvornih avangardnih poetika. Zoran Konstantinović, autor svojedobno utjecajne, kapitalne studije o ekspresionizmu, koji je ekspresionizam definirao u formalnom i tematskom smislu vrlo široko, od „maksimalne slobode na području formalnog“ do „himničkoga odnosa prema budućnosti“ i bunta „protiv sveg utvrđenog, građanskog, osrednjeg i ograničenog“ (Konstantinović 1967: 50, 59), sklon je također pojmu avangarde dati svojevrsnu prednost, iako ostaje dojam da u avangardne pisce i avangardna djela neće ubrojiti najpoznatije, nego radikalnije časopise, pokrete i tekstove. Fokusirajući Zagreb kao epicentar avangarde Aleksandar Flaker izdvaja autore, tekstove i časopise, prema kojima je ekspresionizam vodeći avangardni stil, Šimić primjeran ekspresionistički pisac, a (proto)avangardisti svi važniji hrvatski autori, od Matoša i Ujevića kao začetnika te Janka Polića Kamova kao prvoga avangardista, do Krležinih časopisa *Plamena* i *Pečata*, njegovih *Balada* i romana *Na rubu pameti* kojima Zagreb opet postaje epicentrom umjetnosti i svjetonazora suprotstavljenih objema totalitarizmima (nacional-socijalizmu i staljinističkom komunizmu).

S druge strane, Holger Siegel u pokušaju tipologije srpske avangarde, pitanjima o umjetničkoj metodi i lijepom, o odnosima prema tradiciji i razumijevanja odnosa umjetnosti i života, razlučuje „poslijeratnu modernu“, ekspresionizam i nadrealizam unekoliko razdvaja od dadaizma i zenitizma, prvima pripisujući

vezu s „predratnom modernom“ (Crnjanski, Vinaver), a drugima kulturu barbarogenija i kontekst avangarde (Lj. Micić).

Da je ekspresionizam, kao „tipična njemačka i austrijska varijanta evropske avangarde“ imao odjeka i u bugarskoj književnosti informira nas Reinhard Lauer zanimljivom kontekstualizacijom i interpretacijom njemačkih pjesama Gea Mileva. Iako malobrojne, njegove pjesme ukazuju, između ostaloga, na aktualna tematska težišta i stilske tendencije jezika ekspresionističke poezije, kao i na autopoetički ekspresionističko-manifesni aspekt pjesme *Meine Seele* (uključujući i njen intertekstualni odnos prema Javorovu). (Lauer 2001: 45–48, 173–180, 181–198–, 199–214, 235–254).

Za zaključno propitivanje odnosa ekspresionizma i avangarde, kao osobitoga priloga južnoslavenskoga europskom modernizmu, u kojemu se podjednako branila i prakticirala modernistička književnost kao i njezino pravo na angažman književnim, a ne ideološkim sredstvima i postupcima, podsjetimo na poredbeno tumačenje Kosovela i A. B. Šimića, u kojemu se konstatiraju slično ishodiše u impresionizmu, kao i sličan odnos prema zavičajima, Krasu i Hercegovini, zatim tradicijama (Obdobje ekspresionizma 1984: 183–193), a na drugom mjestu i prisposobivi formalno-idejni odnosi u tekstovima (Martinović 1986: 308–311). Najvećom pak vrijednosti Kosovelove „konstruktivne pjesme“, upravo u usporedbi s avangardističkim *Zenitom*, naglasit će se „neobičan spoj političkog iskaza s nepatvorenom komornom lirikom“ (Obdobje ekspresionizma 1984: 180).

Ukratko rečeno, već iz ovoga je vidljivo da odnos impresionizma i ekspresionizma, kako ga je vidio slovenski povjesničar Franc Zadravec u mnogočemu korespondira s aporijama odnosa ekspresionizma i avangarde, kako je on tumačen s gledišta domaće, slovenske i hrvatske, ali i inozemne slavistike, pri čemu je njegov suzdržaniji stav prema avangardi kao stilskoj formaciji razvijenijega dijela književnoga modernizma prve polovice 20. stoljeća, s jedne strane imao utemeljenja u slovenskom pjesništvu (koje u tom razdoblju Kosovelove *Integrale* nije poznavalo), a onda i pripomoglo da se širina domaćega modernizma proširi s nešto (idejno) prilagodljivijim ekspresionizmom; što će u kasnijim pregledima i radovima Miroslava Šicela ili promišljanjima i antologijskoj praksi Cvjetka Milanje i unutar kroatistike dobiti svoju nedvosmislenu potporu.

Prije negoli što se pomnije upoznamo s „avangardnim obratom“ hrvatske znanosti o književnosti prema ekspresionizmu, htio bih se prisjetiti da sam i sâm, kao kritičar knjigoslovlja, odnosno recenzent recentnih knjiga iz znanosti o književnosti, dosta rano uočio određenu neprimjerenost avangarde kao stilske formacije koja bi objedinjavala različite radikalnije modernističke, odnosno avangardne poetike. U recenziji *Poetike osporavanja i Ruske avangarde* Aleksandra Flakera, unatoč veoma pozitivnom prikazu knjiga, izrazio sam negodovanje jer je pojam avangarde poprimio gotovo zabrinjavajuće razmjere, naime „semantičko

polje“ termina kao da se proširilo na gotovo sve značajnije pojave književnosti XX. stoljeća (Kovač 1987: 57–58), dok s druge strane „stilaska formacija“ kao skupni termin teško može prevladati ograničenja pojedinog pokreta, odnosno individualne poetike.

Naglašavajući već primjetnu skepsu prema avangardi kao „strukтури struktura“, ne samo zbog „unutrašnjih razloga“ po kojima su takve intencije nespojive s pojmom avangarde, a u pretjeranoj želji za afirmacijom toga termina, u avangardne postupke ubrojili smo i mnoge koji su poznati i iz razdoblja koje je avangardi prethodilo (izmjena funkcija pojedinih rodova i vrsta, sinkretizam umjetnosti, načelo asocijativne izgradnje djela, pomak od *mimesisa* prema *semiosisu*), a za koje zapravo ozbiljno dvojimo da su glavna obilježja avangardnih struktura. Slabost je i Flakerovih studija u tome što u njima nije do kraja jasan odnos prema europskom modernizmu, a svijest o integraciji avangardnih postupaka, dodali bismo – i ne samo tekovina europske avangarde, odnosno svijest o *sintetiziranju* sveukupnog književnog iskustva, probija i u Flakerovim dilemama.⁶

Slično je Milivoj Solar u knjizi *Mit o avangardi i mit o dekadenciji*, koja svojedobno među hrvatskim stručnjacima za književnost nije naišla na veće zanimanje, svoja tumačenja klasika europske moderne proze smjestio izvan očekivanoga interpretacijskoga konteksta, „relativizirajući vrijednost globalnih sintetičkih označnica“, kao što su avangarda i dekadencija, koje shvaća kao mitove u književnosti. „Umjesto da književno djelo tumači kao odgovore, da parafraziramo autora, on ih shvaća kao pitanja, kao izvore pojedinih znanstvenih ili filozofskih spoznaja.“ (Isto: 74).

Spustimo li razumijevanje odnosa ekspresionizma i avangarde na konkretnu praksu nacionalne književne povijesti, onda moramo makar u naznakama

⁶ *Sintetizam*, kako sam zajedno s Flakerom pokušao zaključiti, mogao bi dobiti takva „semantička proširenja“ koja bi ga mogla afirmirati i kao stilsku formaciju, što bi mogla obuhvatiti većinu književnih djela u kojima se ideje ili poetičke tendencije simbolizma i avangardizma, pa i modernog realizma, komplementarno – ne isključuju. Zaista, „nepatvoreni avangardizam“, većine najboljih književnika iz dvadesetih i tridesetih godina, pa i kasnije, „upravo je u tome što su znali prevladati ograničenja bilo kojeg pokreta“ (*Poetika osporavanja*, str. 101). (Isto: 59. *Ruska avangarda*, međutim, svojom opremom, interpretacijama pojedinih tekstova, proširena na reprezentativne tekstove Augusta Cesarca i Miroslava Krležu, posebno sjajnim tumačenjem *Izleta u Rusiju* (koji je tek u novije doba u svjetskoj slavistici dobio svoje zasluženo mjesto), kao i razlaganjima avangardnoga slikarstva, sasvim nas je (generacijski gledano) osvojila. Bilo bi vrijedno istražiti koliko je ona imala utjecaja među mladim slovenskim književnim znanstvenicima i kritičarima (poput Janeza Vrečka ili Denisa Poniža), jer znam da su Flakera stariji kolege primali s određenim rezervama (u korist ekspresionizma), dok mu je srpska književna historiografija u djelu i djelovanju neumornoga Gojka Tešića ostala do danas vjerna. (Usp. *Црпска књижевна авангарда – Књижевноисторијски контекст (1902–1934)*, Београд: Институт за књижевност и уметност: Службени гласник, 2009.

podsjetiti na sličnost hrvatskoga povjesničara književnosti Miroslava Šicela i Franca Zdravca. Obojica su predstavnika nacionalne povijesti književnosti svoje generacije zapravo davali prednost ekspresionizmu nad avangardom kao stilskom jedinstvu. U poglavlju *Od moderne prema suvremenoj književnosti* svoga *Pregleda novije hrvatske književnosti* (što smo kao studenti 70-ih godina prošloga stoljeća slušali kao predavanja), Šicel daje prednost ekspresionizmu, uz dvije književne koncepcije iz ranijega perioda, izrazito artističke i nacionalno romantične, pa zaključuje: „U svojoj osnovi anarhičan, ekspresionizam je kao literarna metoda i izraz značio revolt i pobunu protiv svega tradicionalnog i ukalupljenog, ali u isto vrijeme i posve nov, elementaran i neobuzdan izraz čovjeka svog vremena u novim još nestabiliziranim uvjetima života.“ (Šicel 1971: 179–180).⁷

Ranu vjernost ekspresionizmu, kao što je poznato, pokazuju i slovenski povjesničari, premda ne uvijek kroz nadpojam za cijelo razdoblje: *Ekspresionizam i socijalni realizam* sedmo je poglavlje *Istorije slovenačke književnosti* (koju smo koristili kao udžbenik na studiju uz sustavna, interpretacijska predavanja Frana Petrea), a napisao ga je Franc Zdravec. Pogačnikova i Zdravčeva *Istorija* je za nas donijela novi pojam za modernu, naime, *neoromantizam*, koji se kasnije nije održao, preferirao se pojam moderne i „književnost med vojnama“, ali je stvorio neku određenu sliku razvedenog modernizma (kao i u razvijenijim europskim književnostima) od kraja 19. stoljeća do kraja 30-ih godina. Za takvu tvrdnju vidim argumente u Zdravčevu zagovoru zaokreta ekspresionista prema realizmu.⁸ Međutim, istodobno Zdravec prati što se s tim zaokretom zaista događa, pa staje na stranu Krleže i njegovoj srodnosti ili suradnji sa slovenskim piscima, kritičarima i esejistima.⁹ U tom osvjetljenju, bogata slovenska socijalna

⁷ O avangardi neće biti niti spomena, ali se zato kao krovni naziv književnosti 30-ih godina Šicel predlaže „sintetički realizam“: „U borbi za umjetnički izraz u toj su se literarnoj produkciji zadržali odjeci ekspresionizma (pa čak i nadrealizma u poeziji) još u elementima stila i tehnike, u određenoj metaforici i jezgrovitom te sažetom izrazu, pa tako u književnosti tog vremena sretnim spajanjem ekspresionističke forme i realističkog sadržaja dolazi do zanimljivog stvaranja svojevrsnog *sintetičkog realizma* kao glavne karakteristike naše književnosti u posljednjem deceniju prije drugog svjetskog rata.“ (Isto: 185–186). Ali, treba reći da je Miroslav Šicel i u svojoj *Povijesti hrvatske književnosti* u četiri sveska, iz 2007. godine, Knjiga IV, za vremensko razdoblje od 1914. do 1945. naslovio kao – *Hrvatski ekspresionizam*.

⁸ „Ekspresionistički pesnici svih orijentacija: religiozne, socijalno-revolucionarne i individualističke već su i sami, godine 1927, smatrali da je došlo vreme kada će realizmu biti potrebno priznati više prava u književnosti, a pogotovo će biti potrebno prihvatiti realniji odnos prema životu i predmetnom svetu.“ (Zdravec 1973: 439).

⁹ „Krleža je, naime, tvrdio da u umetnosti nije odlučujući motiv, već estetska obrada motiva. Ko želi da deluje na čitaoca i da ga 'preobraća', mora ispunjavati osnovni uslov: stvoriti umetnički sugestivno delo. Bez umetničkog u umetnosti nema sugestije, a bez sugestije ne može se ni delovati na čitaoca.“ (Isto: 443–444). Nekako usput spominje se i Ivo Brnčić, kao

i ruralna književnost toga razdoblja, posebno ona iz njegova Prekmurja, naici će u Zadravca čitatelja s doista visokom estetičkim preferencijama (što će se mnogo godina kasnije najbolje pokazati u njegovu imponantnom interpretativnom pothvatu, trotomnom izdanju u tri signifikantne boje korica, uz koje će slovenske romane pročitati u širem *domaćem* međuknjiževnom kontekstu).

4. Umjesto sažetka: pobjeda ekspresionizma nad avangardom i mogući smjer daljnjeg istraživanja

U hrvatskom kulturnom¹⁰ i književno-znanstvenom prostoru već se devedesetih godina napušta terminologija *stilske formacije* u korist pravaca i razdoblja, kao i ideja avangarde u odnosu na modernu (koju će najprije Žmegač a onda i Solar biti skloni zvati estetizmom), kako su i u svojem ranijem sistematiziranju najviše bili bliski Zadravec i Šicel.

Uspješan pokušaj ustanovljenja ekspresionizma kao najvažnijeg izraza modernizma od desetih do kraja četrdesetih godina 20. stoljeća, pa i kasnije u obnovama modernizma, posebno pedesetih godina, došao je s novim tisućljećem, nakon kratke smjene nacionalističke vlasti. Simpozij i zbornik radova koji su se pojavili (možda i paradoksalno) u političkom kontekstu neuspjeloga pokušaja uspostavljanja „druge republike“, u naslovu *Ekspresionizam u hrvatskoj književnosti i*

svojevrni međuknjiževni posrednik, uz kojega ćemo u Krležinu krugu raspoznati Branka Krefta i Josipa Vidmara, kao već (kasnije) poznate suradničke autore i programatske pisce. Janez Vrečko ima o tome ponešto različito (ambicioznije) mišljenje u korist Srečka Kosovela i inicijative slovenske književnosti glede obrane autonomije književnosti i umjetnosti: „Zato ne more biti res, da bi Kreft v začetku tridesetih let le sledil Krleži (gl. Flaker, 1982, 184). V resnici je bila na delu Kosovelova skušnja, saj se že sredi dvajsetih let ni bil pripravljen podrediti nikakršnim normam, četudi so imele socialistično ime. Šlo je le za obnovitev in izostritev stališč, ki jih je izbojeval že Kosovel. S tem smo se Slovenci že sredi dvajsetih let postavili ob bok vsem tistim, vse od francoskih nadrealistov do čeških poetistov, ki so v Evropi opozarjali na normativno naravo proletarske književne koncepcije.“ https://www.ludliteratura.si/esej-kolumna/sam-moram-vse-dopolniti/?mc_cid=05da0a65a6&mc_eid=80eef46bca (20.3.2026.)

¹⁰ Na kulturnom planu bilo je i pojava da smo se iz aktualne postmoderne vraćali u predmodernu (što je, prema urbanoj legendi, hrvatski pjesnik Danijel Dragojević, vjerojatno najbliži Dane Zajcu, duhovito nazvao prijelazom iz 20. stoljeća u 19. stoljeće), odnosno u neko novo preporodno razdoblje u kojemu su se uz temelje države htjeli uspostaviti novi temelji nacionalnom jeziku, a možda i književnosti, što je bilo koliko nepotrebno, toliko i nemoguće, tako da smo opravdane izlete u našu tradiciju, od najranijega modernizama (hrvatske renesanse) te oslonce u čakavskom i kajkavskom jeziku hrvatske književnosti, zapravo doživljavali kao mogućnosti za novi „čisti start“, što je uz ideologiju nacionalizma s političke strane stavilo sa strane mnoge postmodernističke, kao i preostale modernističke realizacije).

umjetnosti (Milanja 2002: 1–470), promjenu je pokazao već u rasporedu glavnih pripadnika „zagrebačke stilističke škole“: mentor najstarijem među nasljednicima na Katedri za noviju hrvatsku književnost Ivo Frangeš objavljuje samo *Uvodno slovo*, nagovor za simpozij, dok Aleksander Flaker zamjenjuje mjesto, zbornik otvara Viktor Žmegač s kapitalnim argumentima, s raspravom *Europski kontekst ekspresionizma*, ne bez otvorene namjere u korist smjene istraživanja u pravcu europskoga konteksta ekspresionizma:

„U ekspresionističkim se djelima stoga često prožimlju ili sukobljavaju dvije temeljne vizure života, *egzistencijalna*, kojoj je *konditio humana* od brige, tjeskobe i metafizičke neizvjesnosti, i ona druga *utopijska*, koju bodri historiografska nada, odnosno sekularizirana metafizika.“ (Milanja 2002: 15).

Iako je već iz ovoga jasno da je od dvije „temeljene vizure života“ ona utopijska, kao i avangardna, drugorazredna, Žmegač će pojasniti kratkom svojom definicijom ekspresionizma, koja bi se ali mogla primijeniti i na „zajedničku signaturu“ avangarde:

„I takva razmatranja potvrđuju uvid da ekspresionizam, napose najrazvedeniji, njemački, nije bio jedinstvena pojava. Doživljaj zbilje, od depresije do euforije, pogled na povijest i poimanje kulture mnoge autore više razdvaja negoli spaja. Ipak, zajednička signatura opravdana je ako imamo na umu da se modernistički radikalizmi u mnogih deklariranih predstavnika pokreta pojavljuju u određenim kombinacijama koje su znakovite upravo za ekspresionizam.“ (Isto: 16).¹¹

Od nas priznatih i nepriznatih nasljednika „zagrebačke stilističke škole“¹², dakako najinteresantniji je tekst glavnog urednika Cvjetka Milanje, kojemu

¹¹ U nemogućnosti da pobliže prikažemo barem sve važnije radove u Zborniku, ipak navodim Flakerovo problematiziranje pojma Zone (simultanizma) u tekstovima Apollinairea, Ujevića i Majakovskog, koje samo u najavi referata, u nacrtku, ne odustaje od avangarde: „Dakako, oznaka ekspresionizma suviše je uska za obilježavanje različitih tekstova koje sjedinjuje pojam avangarde.“ (Milanja 2002: 23).

¹² Pored očekivanog rada Miroslava Šicela o ekspresionističkim elementima u *Ludim pričama* Ulderika Donadnija, možemo čitati rad Ante Stamaća Uloga antologije *Menschheitsdämmerung* Kurta Pinthusa u oblikovanju hrvatskog ekspresionizma, koja je našla odjeka u Krleže i Šimića. Reinhard Lauer, inače dobar poznavatelj, pa i sljedbenik Flakerove koncepcije avangarde kao stilske formacije, provjerava kako funkcionira „ekspresionistička metapoezija“ u Krleže, a bivši slovenist i hrvatski književni kritičar Krešimir Nemeč, sada već kao priznati novokroatist, pokušava afirmirati hrvatsku prozu između moderne i ekspresionizma, pa već kod Matoša i Galovića vidi „radikalan pomak od simbolističkog supstrata u smjeru bizarnog, ekscentričnog, tajanstvenog u mističnog“ (isto: 89), dok je neke tekstove pisaca kronološki bliže ekspresionizmu, poput Cesarca, Krleže i Ivana Mesnera ocijenio kao umjetnički manje uvjerljive (isto: 96). U zborniku su zastupljeni i novokroatisti-lingvisti Marko Samardžija i Ivo Pranjković kao nasljednici lingvostilistike „zagrebačke škole“, poput Krunoslava Pranjića

suurednici Branimir Bošnjak i Milorad Stojević kao članovi uredništva podjednako pokrivaju temu na terenu i u suvremenoj književnosti, kako sa svojim neoavangardizmom tako i s postmodernizmom, čije se međusobne granice također teško raspoznaju.

Uz Cvjetka Milanju koji nastupa kao glavni i odgovorni akter pokušaja smjene avangarde u korist ekspresionizma, trebamo spomenuti i Vinka Brešića, veoma zaslužnog za vrijedan književno-povijesni posao, naime, uz komentar, analizu „ekspozitornih tekstova“ u hrvatskim ekspresionističkim časopisima (Milanja 2002: 127–156), on objavljuje svoju iscrpnu *Bibliografiju hrvatskoga ekspresionizma*, koja svojim bogatstvom i raznolikosti upućuje na razvedenost onodobne književnosti modernizma u rasponu od ekspresionizma, avangarde i socijalne književnosti, pa i protumodernizma koji će se kao nova teza javljati u radovima Zorana Kravara. Za razliku od Cvjetka Milanje koji na kraju svoga priloga apostrofira „optimalnu projekciju“ ekspresionizma preko ideje povijesti, filozofije života i evolucijom umjetničkih praksi „nedvojbeno ponudila daljnjom modernizaciji književnosti u 20. stoljeću sumnju u mit o stalnom tehničkom napretku i progresu“, kao i, veoma dalekovidno „inicirala misao o reekologizaciji svijeta (prirode i društva)“ te je revolucionirala „stilove“, u najširem smislu riječi (Milanja 2002: 52), Vinko Brešić zaključuje pomirljivije:

„Upravo po tome koji su elementi književne realkulture i koje informacije su u njima zastupljene, koji izbor i koji književni problemi tematizirani, ekspresionistički su časopisi svojom otvorenosću prema književnosti i publicistici bitno pridonijeli strukturnoj promjeni književne kulture, izmijenili književni život, a njime sliku književnosti i naposljetku (ili na početku!?) – sami sebe.“ (Milanja 2002: 155).

Sam tehnički dio posla, ekstenzivan popis stotina priloga u časopisima koji obuhvaća praktički dosta više od polovice zbornika, svakome pored *otvorenosti* prema vanjskim autorima i drugačijim poetikama, ukazuje kako je Zagreb u to doba mogao preuzeti ulogu književnoga centra nove države, ali se umjesto toga „vagao“ između Ljubljane i Beograda, sve do konačnoga raspada zemlje, čak i u konfederalističkom uređenju (do toga bi tek sada trebao doći, ali sporo napreduje iz ratnih, tranzicijskih i konvertitskih razloga, ne samo u politici).

Za razliku od Zagreba, Ljubljana je u novom dobu otvorenost zadržala kao nikad prije: najšire zasnovan slovenistički i slavistički projekt *Obdobja in zvrsti*, koji sljedbenici Franca Zdravca i njegove generacije revno, ustrajno i uspješno

i Branka Vuletića, kao i „slobodni strijelci“ Nadežda Čačinović, Zvonko Kovač sa sličnom problematikom kao ovdje te tumačenjem Kosovela, Branimir Donat, Boris Škvorc, Branimir Bošnjak, Milorad Stojević, Sanjin Sorel i Tvrtko Kulenović, nastupaju sa svojim ponešto diferenciranim individualnim uvidima.

realiziraju već treće desetljeće i koji su dodavanjem rodne i žanrovske problematike proširili istraživanja na mnoge pojedinačne autore i tekstove, kao i teorijske tekstove, ostavljajući razdoblja kao kontekstualne probleme, a približavajući se *kategorijama opusa* kao još nedovoljno valorizirane u našim istraživanjima, upravo kao svojevrsne poetičke korektivne jedinice, u čijim se sastavnicama nalaze tragovi različitih poetika u korist određene poetičke posebnosti, od konstrukcije do performansa, pri čemu dakako ne treba zaboravljati i na filološki, jezično-stilski plan izraza i promjena. (Usput, ne bi li danas bilo vrijeme da *Obdobja in zvrsti*, prošire svoje polje istraživanja s naglaskom na pojedinačne poetike opusa, pa prošire naziv u *Obdobja, zvrsti in opusi?*).

Dakako, prije toga valjalo bi usporediti slovensku s hrvatskom situacijom i utvrditi razliku, ali bio bi to posao za više simpozija. Kako se već poredbena i inter/transkultura perspektiva na području književnosti lijepo afirmirala, ne bi li bilo vrijeme da se jednom okrenemo i književnim slavistima, jugoslavenskim i postjugoslavenskim suradnjama u Zadravčevo vrijeme; pokazuje to i korespondencija Zadravca sa Zoranom Konstantinovićem i Jurajem Martinovićem, koju mi je ljubazno ustupio Miran Hladnik (zaista, veoma zaslužni profesor, ne samo za digitalnu slovenistiku), a koja na mnogim mjestima dokumentira kako je ona bila živa, prijateljska i plodonosna za sve strane u raznim vidovima suradnje, od poziva na simpozije, predavanja, mentorstva, ostvarivanja internacionalnih veza, do međusobne otvorenosti pojedinaca i njihovih radnih zajednica i lokalnih i nacionalnih kultura. Pri tome ne treba zaboraviti i razmjenu informacija kroz brojne i sadržajne recenzije među su-stručnjacima, pa ni one moje u *Našim razgledima*, koje je na njegovu inicijativu objavljivao neprežaljeni Milan Vogel, kao i draga kolegica Boža Krakar Vogel koja nam je tekstove pomagala prevoditi.

No, da se na kraju vratimo odgovorima iz naslova rada: za svoje studente problem sam periodizacije književnoga 20. stoljeća razrješavao kompromisno: unutar europskoga i južnoslavenskoga *modernizma* od druge polovice ili s kraja 19. stoljeća do 50-ih godina, navodio sam modernu, ekspresionizam i avangardu (za srpsku književnost nadrealizam) i socijalnu književnost, kao njegove potkategorije, a od kraja Drugog svjetskog rata, odnosno za razdoblje od 50-ih godina govorio sam o *obnovi modernizma* (pa i ekspresionizma), o neoavangardi i postmodernizmu, koji sve teže odolijevaju upravo poetički i žanrovski veoma raznovrsnim opusima u inspiraciji *remodernizma*, posebnu u tekstovima ženskih autorica, pjesnikinja i općenito spisateljica, kritičarki i profesorica književnosti, koje su u međuvremenu s pravom zauzele scenu; možda će ženska teorija i praksa biti manje normativna i stroga, manje usmjerena na vladanje u književnosti i njezinim institucijama.

Literatura

- Aleksandar FLAKER, 1976: *Stilske formacije*. Zagreb: Liber.
- Zoran KONSTANTINOVIĆ, 1967: *Ekspresionizam*. Cetinje: Obod.
- Zvonko KOVAČ, 1988: *Poetika Miloša Crnjanskog*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Zvonko KOVAČ, 1987: *Kritika knjigoslovlja i druge kritike*. Osijek: Revija.
- Srećko KOSOVEL, 1974: *Zbrano delo*. Druga knjiga. Ljubljana: DZS.
- Reinhard LAUER, ur., 2001: *Die literarische Avantgarde in Südosteuropa und ihre politische und gesellschaftliche Bedeutung*. Zbornik radova. München: Südosteuropa-Gesellschaft.
- Juraj MARTINOVIĆ, 1986: *U kosoj projekciji*. Sarajevo: Svjetlost.
- Obdobje ekspresionizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, 1984: Ljubljana: Znanstveni inštitut, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- Cvjetko MILANJA, 2002: *Ekspresionizam u hrvatskoj književnosti i umjetnosti*. Zagreb: altaGAMA.
- Miroslav ŠICEL, 1971: *Pregled novije hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Janez VREČKO, https://www.ludliteratura.si/esej-kolumna/sam-moram-vse-dopolniti/?mc_cid=05da0a65a6&mc_eid=80eef46bca
- Franc ZADRAVEC, 1986: *Srećko Kosovel*. Koper/Trst: Založba Lipa, Založništvo tržaškega tiska.
- Franc ZADRAVEC, 1993: *Slovenska ekspresionistična literatura*. Murska Sobota/Ljubljana: Pomurska založba i Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Viktor ŽMEGAČ, 1986: *Težišta modernizma*. Zagreb: SNL.
- Viktor ŽMEGAČ, 1993: *Književni impresionizam. Duh impresionizma i secesije*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta.

Summary

THE MODERN AND THE AVANT-GARDE IN ZADRAVEC AND THE PROFESSORS OF THE “ZAGREB SCHOOL”

The text examines how key literary terms—modernism, the modern, the avant-garde, impressionism, and expressionism—are defined and used, especially in the work of Franc Zadravec, and compares his approach with that of scholars from the Zagreb stylistic school and Croatian literary critics. It focuses on comparing Zadravec’s use of these concepts with that of major representatives of the so-called Zagreb stylistic school (such as Viktor Žmegač and Aleksandar Flaker), as well as Croatian literary scholars like Miroslav Šicel and Cvjetko Milanja. Special attention is given to how these scholars treat modernism as an overarching category, and how movements like the avant-garde and expressionism are either included within it or positioned in relation to it. It pays particular attention to whether movements like the avant-garde and expressionism are treated as parts of modernism or as separate categories. The author then

outlines a compromise approach to teaching the periodization of 20th-century literature. Within European and South Slavic modernism (from the late 19th century to the 1950s), he identifies subcategories such as the modern, expressionism, the avant-garde (including surrealism in Serbian literature), and social literature. From the post–World War II period onward, he describes a renewal of modernism, alongside neo-avant-garde and postmodernism. However, these categories are increasingly challenged by diverse and hybrid literary works, especially those influenced by remodelnism. The growing role of women writers, critics, and scholars is emphasized, with the suggestion that feminist approaches may be less rigid and less focused on institutional dominance in literature.

Zdravčeva korespondenca z znanstveniki na nemških in avstrijskih univerzah

Peter Scherber

Upokojeni profesor slavistike na Univerzi v Göttingenu, dopisni član SAZU;
Ludwigsburg, (Zvezna republika Nemčija), pscherber@mac.com

Članek poroča o znanstvenih pismih, ki so jih univerze v Nemčiji in Avstriji poslale prof. Zdravcu. Korpus vsebuje pisma prof. Jähnichena iz Vzhodnega Berlina in prof. Schaumanna z Univerze v Jeni. Pisma prof. Konstantinovića izhajajo z Univerze v Innsbrucku. Pisemski stiki z univerzami v Zvezni republiki Nemčiji niso ohranjeni.

The article reports on scholarly letters sent to Prof. Zdravec by universities in Germany and Austria. The corpus includes letters from Manfred Jähnichen in East Berlin and Gerhard Schaumann from the University of Jena. Letters by Zoran Konstantinović originate from the University of Innsbruck. Correspondence with universities in the Federal Republic of Germany has not been preserved.

Ključne besede: Manfred Jähnichen, Gerhard Schaumann, Zoran Konstantinović, Rudolf Neuhäuser, znanstveni stiki, korespondenca.

Keywords: Manfred Jähnichen, Gerhard Schaumann, Zoran Konstantinović, Rudolf Neuhäuser, academic contacts, correspondence.

Zdravčeva korespondenca s pismi in razglednicami znanstvenikov iz nemško govorečih držav – kot mi je bila na voljo – v glavnem obsega pisma štirih pošiljateljev. To sta dva znanstvenika iz takratne NDR, Manfred Jähnichen, Berlin (1933–2019) s 14 pismi in 3 razglednicami (J 1–J 13); nadalje Gerhard Schaumann, Jena (*1927) s 16 pismi (S 1 – S 16). Innsbrucki komparativist Zoran Konstantinović (1920–2007) je zastopan z 29 pismi in 2 razglednicami (K 1 - K 31). Zgodnji dokument je pismo prof. Neuhäuserja (1920–2020) iz Celovca iz leta 1975 (N 1), napisano v slovenščini, s katerim bomo zaključili ta prispevek.

Za ta korpus veljajo štiri pomembne omejitve:

- V bistvu gre le za pisma in dokumente, ki so bili poslani Zdravcu. Znanstvena korespondenca, ki jo je napisal Zdravec – če je sploh ohranjena – ni bila na voljo in zato ni del tega korpusa.
- Manjkajo pisma oziroma vsaj vabila univerz iz Zvezne republike Nemčije. Takšna pisma bi morala obstajati, saj je znano, da je prof. Zdravec v 90. letih prejšnjega stoletja predaval na Univerzi v Göttingenu (in verjetno tudi na drugih univerzah v Zvezni republiki).

- Dodatnega pisma iz Švice, ki ga je napisal zasebni docent dr. Locher z Univerze v Neuchatelu, v katerem je prosil za strokovno mnenje o literarnih navedbah o Srečku Kosovelu, tukaj ne bomo obravnavali.
- Tudi tukaj predstavljeni korpus je nepopoln. Tako je na primer večkrat omejnena Bahtinovska konferenca leta 1983 na Univerzi v Jeni, na kateri je Zadravec sodeloval s prispevkom. O tem ni nobene korespondence organizatorja, Univerze v Jeni. Presenetljivo je tudi, da kljub zelo tesnim prijateljskim odnosom, zlasti s Schaumannom, ni zabeleženih nobenih pisem zunaj tukaj predstavljenih obdobj. Manjkajo tudi nadaljnji stiki z Univerzo v Celovcu, čeprav je Zadravec tam opravljal gostujočo profesuro, predvideno v pismu (N 1), in kasneje, 1982, še eno.

Časovno obdobje korespondence, ki jo tukaj predstavljamo, sega od leta 1975 do 1990; Jähnichen (1981–1987), Schaumann (1975–1986), Konstantinović (1983–1990), in pri Neuhäuser (1975).

Prof. dr. Manfred Jähnichen (1933–2019)

Jähnichen je bil od leta 1973 profesor na Humboldtovi univerzi v (Vzhodnem-) Berlinu. Tam je organiziral različne konference o jugoslovanski književnosti. Njegovo raziskovalno delo se je osredotočalo na medsebojne vplive med nemško in jugoslovansko književnostjo. Prevedel je številne avtorje v nemški jezik, med njimi Slovence Cirila Kosmača (Kosmač 1972) in od Ivana Cankarja: romana »Na klancu« in »Martin Kačur« (Cankar 1965 in 1984). Že junija 1979 je Jähnichen sodeloval na prvem simpoziju »Obdobja« s prispevkom o jugoslovanski literaturi razsvetljenstva. Jähnichen je bil od sedemdesetih let večkrat v Sloveniji, kar pojasnjuje, da je njegov slog pisanja Zadravcu ves čas zaseben (v ti-obliki), osebni in v prijateljskem tonu.

V njegovih (in občasno tudi v Schaumannovih) pismih pogosto izvemo, kakšnim osebnim omejitvam so bili izpostavljeni znanstveniki v NDR. Tako na primer običajno niso mogli potovati v tujino s svojimi zakonskimi partnerji, izvemo pa tudi nekaj o pomanjkanju resursov tamkajšnjega znanstvenega dela. Omejena finančna sredstva za publikacije južnoslovanske slavistike so bila vezana na določbe državnega prijateljskega sporazuma med NDR in Jugoslavijo, v katerem so bili prvotno upoštevani skoraj izključno znanstveniki iz Beograda. V njegovih pismih pa so se odražale tudi zelo omejene možnosti za objavo znanstvenih prispevkov v slavistiki v NDR, ki so se ukvarjali s kulturami Jugoslavije.

Vsekakor pa iz Jähnichenovih pisem izvemo nekaj o precej živahnih osebnih odnosih med vzhodnonemškimi in slovenskimi znanstveniki v osemdesetih

letih prejšnjega stoletja. Jähnichen je v tem času sodeloval na šestih konferencah Obdobja, njegovi prispevki pa so posebej zanimivi, ker se ukvarja tudi s številnimi slovenskimi avtorji (to so Valentin Vodnik, Oton Župančič, Ivan Cankar, Anton Aškerc, Miran Jarc, Bratko Kreft, Matej Bor in Ciril Zlobec), ki jih umešča v njihov literarnozgodovinski kontekst in jih vedno podvrže primerjalni analizi zahodnih oziroma južnoslovanskih jezikov (Jähnichen 1984 in 1986). Jähnichen je spodbujal tudi znanstvene odnose med Berlinom in Ljubljano, ko je junija 1981 berlinski oddelek za slavistiko uradno povabil Zdravca, naj preživi 10-dnevno gostovanje z predavanji na Humboldtovi univerzi (J 2). Verjetno je ta obisk potekal šele jeseni 1983, saj je iz pisem Jähnichena in Schaumanna razvidno, da je prof. Zdravec v spremstvu svoje žene Olge oktobra 1983 sodeloval na Bahtinovi konferenci v Jeni, nato pa je bil še v Leipzigu in nazadnje v Berlinu.

Zdravčev prispevek na Bahtinovi konferenci je bil: »Bachtins Auffassung vom Grotesken und das Groteske bei Ivan Cankar« (Bahtinovo pojmovanje grotesknega in groteskno pri Ivanu Cankarju) (Zdravec 1984). Novembra 1984 je Zdravec prejel uradno povabilo na 3. jugoslavistično konferenco v Berlinu, na kateri je 29. maja 1985 sodeloval s predavanjem z naslovom »Slowenische Literatur und Neue Sachlichkeit« (Slovenska književnost in nova stvarnost (Zdravec 1987). Za konferenco sicer ni bil objavljen zbornik, vendar je Jähnichen v svojem zadnjem ročno napisanem (novoletnem) pismu zapisal: »Darf ich dich, lieber Franz, um das Manuskript deines Vortrages bitten; ich habe jetzt eine Publikationsmöglichkeit. Bitte schicke es schnell auf Slowenisch« (Dragi Franz, prosim te, da mi pošlješ rokopis svojega predavanja, saj imam zdaj možnost za objavo. Prosim, pošlji mi ga čim prej v slovenščini)(J 13). Ta prispevek je bil objavljen dve leti po konferenci v znanstvenem časopisu Humboltove univerze (Zdravec 1987).

Jähnichen je večkrat poskušal svojega dopisovalca prepričati, naj sodeluje pri načrtovani 5. jugoslovanski konferenci o Vuku Karadžiću, ki je potekala v Berlinu od 21. do 22. aprila 1987 (Richter 1987 in 1988). Ali je Zdravec sodeloval na konferenci, ni mogoče preveriti iz pisem in drugih dostopnih virov.

Manfred Jähnichen je v letih po koncu NDR med 1990 in 1994 postal izvršni direktor Inštituta za slavistiko na berlinski Humboldtovi univerzi. To kaže, da je bil po koncu NDR politično neobremenjen. Zato je nekoliko presenetljivo, da Angela Richter v svojem nekrologu za Jähnichena ugotavlja, da se je le težko sprijaznil z »občutkom pomanjkanja priznanja za svoje dolgoletno delo na 'svoji' univerzi« (Richter 2019).

Prof. dr. Gerhard Schaumann (*1927)

Odraščal je in živi v Turingiji, ob koncu druge svetovne vojne pa je padel v rusko ujetništvo, se naučil ruščine in postal učitelj ruskega jezika in književnosti. Leta 1960 je postal asistent na Univerzi v Jeni, kjer je bil leta 1973 imenovan za profesorja. Zanj je zelo značilno, o čemer poroča nemška Wikipedia:

»Že leta 1946 je postal član SED. Vendar je bolj sledil marksizmu kot smernicam stranke in bil bolj povezan z intelektualci, kot je bil Bertolt Brecht. Kot mnogi drugi je upal na razvito NDR in boljše, nemotene čase«.

Sam sem ga spoznal in cenil kot neodvisnega duha in spodbudnega sogovornika leta 1983 ob Obdobjih 5 v Ljubljani in kasneje v skupnem znanstvenem projektu v Göttingenu in Jeni (1988–1990). Po koncu nekdanje NDR je postal direktor inštituta v Jeni in se leta 1993 tam tudi upokojil.

Schaumannova pisma se bistveno razlikujejo od pisem drugih treh dopisovalcev. So veliko bolj zasebna, nobeno od njih ni napisano na pisemskem papirju institucije, torej Univerze v Jeni ali tamkajšnjega Inštituta za slavistiko, prav tako ni nobenih vabil teh institucij. Najprej so tu tri Schaumannova pisma, ki se nanašajo na njegov obisk v Ljubljani na poletnem tečaju leta 1975. Že v prvem pismu (S 1) piše, da se veseli ponovnega srečanja v Ljubljani, kar pomeni, da sta se Schaumann in Zadravec poznala že pred letom 1975.

Ob tem počitniškem tečaju se je njuno poznanstvo verjetno razvilo v tesnejše prijateljstvo, saj je ob koncu leta v voščilu (S 3) za novo leto – že v ti-obliki – napisal: »Die Tage in Slovenien zählen zu den schönsten des vergangenen Jahres, ich denke gern daran« (Dnevi v Sloveniji so med najlepšimi v preteklem letu, rad se jih spominjam). Šele junija 1980 je ponovno napisal pismo (S 4), v katerem poroča, da pričakuje obisk Zadravčevega svaka v Jeni. V istem pismu poroča, da se je z posebnim zanimanjem posvetil slovenščini na počitniškem tečaju v Dubrovniku in Zagrebu. Takrat je sodeloval v lektorskih vajah »nekega Aleša« in poslušal predavanja dr. Helge Glušič; občasno je bral tudi revijo »Naši razgledi«, ki je bila na voljo v Jeni. Že v tem pismu podaja podrobne informacije o svoji družini, kar priča o tem, kako zasebna in zaupljiva, pravzaprav srčna je morala biti njegova povezava z Zadravcem in njegovo družino. Januarja 1981 se zahvaljuje za povabilo na Obdobja 3 in Zadravčevo novo knjigo *Umetnikov 'Črni piruh'*. Toda sam še ni sodeloval na teh Obdobjih. Vendar je naslednje leto in na dveh nadaljnjih simpozijih sodeloval (Obdobja 4, 5 in 7). Njegovi prispevki k pojmu realizma Georga Lukácsa in ruskemu simbolizmu so bili sicer pomembni prispevki k tematiki teh srečanj, vendar niso bili usmerjeni v slovenistiko. To mu je uspelo leta 1983 v komparativističnem prispevku o Srečku Kosovelu, v katerem ga primerja s sodobnim nemškim ekspresionizmom (Schaumann 1984).

Kosovel pa je postal veliki projekt, s katerim si je Schaumann zaslužil priznanje za širjenje pesnika v nemškem jezikovnem prostoru. Že junija 1981 je zapisal, da je založbi Reclam v Leipzigu predlagal izdajo izbora pesmi Srečka Kosovela. Zadržavca spodbuja, naj skupaj z njim pripravi knjigo (S 6): »Es wäre doch wunderbar, wenn wir zusammen dieses Buch herausgeben könnten« (Bilo bi čudovito, če bi lahko skupaj izdali to knjigo) in bi k temu napisal prispevek o Černigoju. Čeprav je vedel, da je v Münchnu izšla knjižica »Integrale« (Kosovel 1976), ki jo je v nemški jezik prevedel Wilhelm Heiliger, je bil pametno, da se je Schaumann odločil, da izbrane pesmi prevedejo priznani prevajalci v NDR. Knjiga je izšla leta 1986 (Kosovel 1986). V prilogi sta dva eseja, eden izpod peresa Gerharda Schaumanna samega: »Ahnung von Zukunft« (Predvidevanje prihodnosti) in drugi s strani Petra Krečiča: »August Černigoj, Srečko Kosovel und der Konstruktivismus« (August Černigoj, Srečko Kosovel in konstruktivizem). Za aktivno pomoč Zadržavca pri pripravi knjige se je Schaumann zahvalil v opombi na koncu svojega prispevka (Kosovel 1986, 117). To sodelovanje je potrjeno v nadaljnjih pismih, kar se vsaj posredno kaže v številnih vprašanjih in domnevah, ki jih je Schaumann v zvezi s Kosovelom naslovil na Zadržavca (S 8 – S 10, S 14).

V pismu iz decembra 1983 (S 8) Schaumann obuja spomine na lepe jesenske dni, ko sta bila Zadržavec in njegova žena v Jeni in Eisenachu. Poleg tega gre za rokopis Zadržavevega prispevka za konferenco o Bahtinu v Jeni (Zadržavec 1984). Očitno je Schaumann v knjižnici v Gothi našel tudi članek o protestantih v 18. stoletju na Madžarskem, ki ga je v fotokopiji poslal Zadržavcu. Naslednji mesec mu je poslal ilustrirano časopisno poročilo (S 9) o razstavi slovenskega impresionističnega slikarstva, ki je takrat potekala v Berlinu. Korespondenca se konča januarja 1986, ko Schaumann na prospektu izdaje Kosovela v slovenščini piše (S 16): »Dragi Franc, hvala lepa za Vaše pismo. S tem napovedkom Kosovela še enkrat novo leto želi Gerhard.«

Težko je verjeti, da se je s tem končala tako srčna in intenzivna korespondenca med obema znanstvenikoma, vendar v obstoječem korpusu ni nobenega drugega dokumenta.

Prof. dr. Zoran Konstantinović (1920–2007)

Študiral je mednarodno književnost na univerzah v Zagrebu, Beogradu in Münchnu. Leta 1964 je postal profesor v Beogradu. Leta 1970 je dobil katedro za primerjalno književnost na Univerzi v Innsbrucku. Od leta 1983 do 1990 je prof. Zadržavec prejel 31 pisem in drugih pisnih sporočil ter 2 razglednice. Poleg uradnih pisem o projektih in vabilih inštituta v Innsbrucku ter posredovanih

pisem in okrožnic v nemškem jeziku so njegova osebna pisma in zapiske skoraj vedno napisani v srbsčini in zelo osebno naslovljeni z »Dragi Franc« ali celo »Dragi moj Franc«. Tisti, ki so poznali Konstantinovičev pogosto pretiran in včasih nekoliko prevzetni slog govora, bodo ta slog prepoznali v pismih, v katerih je vedno znova izražal svoje veliko spoštovanje do vseh svojih slovenskih kolegov in prijateljev na nekoliko pretiran in patetičen način. Kljub temu pa je v njegovih pismih, razen občasnih pozdravov družini Zadravec in prijateljskih nagovorov (»Dragi moj Franc« ali podobno), redko mogoče zaslediti zasebne ali celo družinske povezave z naslovnikom. V njegovih pismih gre skoraj vedno za znanstveno-organizacijske ali projektne informacije. Zadravec je kot organizator Obdobj 5 povabil Konstantinoviča na simpozij, kjer je pod naslovom »Ekspressionizam in fenomenologija« predstavil predavanje iz svojega lastnega raziskovalnega področja. Nekaj mesecev kasneje, jeseni 1983, je Zadravec prejel uradno povabilo, da v novembru ali decembru istega leta predstavi predavanje na temo ekspressionizma (K 1).

Konstantinovič je moral zavriniti povabilo iz Ljubljane k sodelovanju pri Obdobjih 6. Šele v Obdobjih 7 je objavil prispevek o vplivu Franza Meringa na Slovence (Konstantinovič 1985), kasneje pa je v Obdobjih 8 pisal o svojem kolegu komparativistu iz Ljubljane, Antonu Ocvirku (Konstantinovič 1986).

Največ prostora v pismih zavzema velik projekt, ki bi ga lahko imenovali Konstantinovičev življenjski projekt, če bi bil kdaj koli uresničen. Gre za načrt velike »primerjalne literarne zgodovine Srednje Evrope«, v katero je od samega začetka vključil Zdravca (in tudi Franceta Bernika) kot sodelavca s slovenske strani. V več pripravljanih sestankih v Innsbrucku se je ta projekt razvil v resnično monumentalno delo, ki je bilo predstavljeno v pismih iz let 1985 do 1986 (K 8 – K 18) in kjer je bil celo natis pri avstrijski zvezni založbi natančno načrtovan. Šele v pismu iz julija 1990 je udeležencem projekta napisal, da bi bilo zaradi političnih pretresov v vzhodni in jugovzhodni Evropi treba prispevke posodobiti, da bi upoštevali politične in družbene pretrese. Posledično je bil ta tako obetaven in zahteven projekt ustavljen ali je zaspal, eden od razlogov za to pa je bil verjetno tudi Konstantinovičev odhod v pokoj istega leta.

Še leto prej je v Ljubljano prispelo vabilo na simpozij v Innsbrucku z naslovom »Zeitzeichen im Roman der Gegenwart« (Znak časa v sodobnem romanu) (K 20), na katerem naj bi Zadravec sodeloval maja 1989, decembra istega leta pa je Zdravca povabil na predavanje v Innsbruck.

Nazadnje je 20. in 21. junija 1990 potekal simpozij ob 70. rojstnem dnevu Konstantinoviča in verjetno tudi ob njegovi upokojitvi, ki je potekala v istem času. Naslov dogodka je bil: »Srednjeevropski literarni prostor evropskega trenutka in prihodnosti«. Ta naslov se je očitno nanašal tudi na takratne družbene pretrese

v Srednji Evropi, na simpoziju pa so poleg Bernika in Zadravca sodeloval tudi Manfred Jähnichen. Ali so bili ustrezni prispevki simpozija sploh objavljeni v tisku ali na drug način in, če da, kje, ni bilo mogoče ugotoviti. Po upokojitvi leta 1990 je Konstantinović na nenavaden in zelo jasen način zavzel stališče za srbsko stran in za stvar bosanskih Srbov v balkanskih vojnah, zaradi česar so mu strokovni krogi večkrat izkazali nerazumevanje (Sexl).

Prof. dr. Rudolf Neuhäuser (1933–2020)

To edino pismo Neuhäuserja (N 1), napisano v slovenščini, je bilo namenjeno utrditvi tesnejših odnosov med univerzama v Celovcu in Ljubljani in se je navezovalo na predloge prof. Borisa Paternuja. Neuhäuser je Zadravcu ponudil gostujočo profesuro na temo: »Slovenska književnost v obdobju nove romantike in ekspresionizma« v poletnem semestru 1976. Zadravec je to gostujočo profesuro sprejel, prav tako pa tudi kasneje, leta 1982.

Pisma in dokumenti Jähnichena Zadravcu

- J 1 – Lastnoročno pismo iz (Vzhodnega) Berlina z dne 22. 1. 1981.
- J 2 – Tipkano vabilo oddelka za slavistiko na Humboldtovi univerzi v Berlinu, podpisano med drugim tudi s strani Jähnichena, z datumom 29. 6. 1981.
- J 3 – Poštna kartica iz Ohrida z dne 22.8.1983.
- J 4 – Tipkano vabilo oddelka za slavistiko na Humboldtovi univerzi v Berlinu, podpisano med drugim tudi s strani Jähnichena, z datumom 11. 10. 1984.
- J 5 – Lastnoročno napisana novoletna voščilnica z dne 24. 12. 1984
- J 6 – Tipkano pismo oddelka za slavistiko. Potrditev prijave na konferenco z datumom 31. 1. 1985
- J 7 – Tipkano pismo Jähnichena, z datumom 19. 3. 1985
- J 8 – Program simpozija v Berlinu z nekaterimi opombami Zadravca, z dne 29. 5. 1985
- J 9 – Poštna kartica iz Dresdna z dne 10. 7. 1985.
- J 10 – Tipkano pismo iz Berlina z dne 20. 5. 1986
- J 11 – Lastnoročno pismo Jähnichena z dne 7. 2. 1986
- J 12 – Poštna kartica iz Dresdna z dne 23. 7. 1986
- J 13 – Lastnoročno napisana novoletna voščilnica iz Berlina za leto 1987, brez datuma.
- J 14 – Strojepisni predlog za izbor študij Manfreda Jähnichena z delovnim naslovom: »Analysen und Synthesen« (Analize in sinteze), ki je bil verjetno priložen pismu Zadravcu.

Pisma in dokumenti Schaumanna Zdravcu

- S 1 – Lastnoročno pismo iz Jene z dne 30. 3. 1975
- S 2 – Lastnoročno pismo iz Jene z dne 21. 6. 1975
- S 3 – Lastnoročno pismo iz Jene z dne 23. 12. 1975
- S 4 – Tipkano pismo iz Jene z dne 14. 6. 1980
- S 5 – Lastnoročno pismo iz Jene z dne 22. 2. 1981
- S 6 – Tipkano pismo iz Jene z dne 25. 6. 1981
- S 7 – Lastnoročno pismo iz Jene z dne 2. 1. 1982
- S 8 – Lastnoročno pismo iz Jene z dne 1. 12. 1983
- S 9 – Tipkano pismo iz Jene z dne 19. 1. 1984 s priloženim časopisnim člankom o slovenski umetniški razstavi v Berlinu
- S 10 – Tipkano pismo iz Jene z dne 12. 2. 1984
- S 11 – Obvestilo o selitvi in novi poštni naslov z dne 21. 8. 1984
- S 12 – Lastnoročno napisana novoletna voščilnica z Dresdena z dne 29. 12. 1984
- S 13 – Lastnoročno pismo iz Minska z dne 27. 5. 1985
- S 14 – Lastnoročno pismo iz Jene z dne 1. 12. 1985
- S 15 – Tipkano pismo iz Jene z dne 30. 12. 1985
- S 16 – Ročno napisana opomba na novoletnem sporočilu založbe Reclam, v katerem je bila napovedana izdaja knjige Kosovela.

Pisma in dokumenti Konstantinovića Zdravcu

- K 1 – Tipkano vabilo v nemškem jeziku na gostujoči predavanju na Univerzi v Innsbrucku dne 31. 10. 1983
- K 2 – Ročno napisano pismo iz Innsbrucka v srbsčini o predavanju, ki je bilo določeno za 6. december 1983, brez datuma.
- K 3 – Ročno napisano pismo v srbsčini iz Innsbrucka z istim datumom predavanja, brez datuma
- K 4 – Tipkano pismo iz Innsbrucka v srbsčini – prvič v neformalni obliki (na ti)– z dne 9. 1. 1984
- K 5 – Poštna kartica iz Beograda v srbsčini, datirana z 19. 4. (letnica je nečitljiva, verjetno 1984)
- K 6 – Tipkano pismo iz Innsbrucka v srbsčini z dne 18. 6. 1984
- K 7 – Tipkano pismo iz Ulcinja v srbsčini z dne 21. 8. 1984
- K 8 – Tipkano vabilo v nemškem jeziku s strani Univerze v Innsbrucku za sodelovanje pri znanstvenem projektu primerjalne literarne zgodovine Srednje Evrope, datirano z dne 23. 1. 1985.
- K 9 – Tipkano pismo iz Innsbrucka v srbsčini z dne 1. 2. 1985
- K 10 – Tipkano pismo iz Innsbrucka v srbsčini z dne 24. 5. 1984
- K 11 – Tipkano pismo iz Innsbrucka v srbsčini z dne 13. 6. 1985

- K 12 – Posredovano pismo prof. Spachingera iz Dunaja v nemškem jeziku v zvezi s projektom primerjalne literarne zgodovine Srednje Evrope, z dne 5. 7. 1985
- K 13 – Tipkano vabilo v nemškem jeziku s strani Univerze v Innsbrucku za srečanje projekta Srednje Evrope z dne 19. 8. 1985
- K 14 – Tipkano pismo iz Innsbrucka v nemškem jeziku in ročno napisana dopolnitev v srbskem jeziku z dne 22. 10. 1985
- K 15 – Tipkano pismo iz Innsbrucka v srbsčini z dne 30. 10. 1985
- K 16 – Tipkano pismo iz Innsbrucka v nemškem jeziku z izčrpno predstavitvijo projekta Srednja Evropa z dne 29. 4. 1986
- K 17 – Tipkano pismo iz Innsbrucka v nemškem jeziku, naslovljeno na udeležence projekta, z opombo v srbskem jeziku, naslovljeno na Zadравca, z dne 30. 6. 1986.
- K 18 – Tipkano pismo iz Innsbrucka v nemškem jeziku, naslovljeno na udeležence projekta, z kratko opombo v srbskem jeziku, naslovljeno na Zadравca, z dne 16. 12. 1986
- K 19 – Posredovana kopija Konstantinovičevega pisma prof. Kmeclu in kratka opomba za Zadравca (oba v srbsčini z dne 7. 4. 1989)
- K 20 – Tipkano pismo iz Innsbrucka v nemškem jeziku o načrtovanem simpoziju o sodobnem romanu maja 1989 z dne 21. 4. 1989
- K 21 – Posredovano pismo za gospo dr. Wolf (Avstrijska zvezna založba) glede honorarjev za Zadравca in Bernika z dne 20. 6. 1989
- K 22 – Skupno tipkano pismo iz Innsbrucka v srbsčini, naslovljeno na Zadравca in Bernika z dne 30. 6. 1989
- K 23 – Poštna kartica iz Ulcinja, naslovljena na Zadравca in Bernika, brez datuma (verjetno avgust 1989)
- K 24 – Tipkano vabilo v nemškem jeziku iz Innsbrucka na predavanje v decembru 1989, z dne 17. 11. 1989.
- K 25 – Skupno tipkano pismo iz Innsbrucka v srbsčini, naslovljeno na Zadравca in Bernika glede predavanja 15. 12. 1989, brez datuma
- K 26 – Program simpozija ob 70. rojstnem dnevu Konstantinovića 20./21. 6. 1990 v Innsbrucku
- K 27 – Okrožnica udeležencem projekta Srednja Evropa z dne 6. 7. 1990
- K 28 – Tipkano pismo 6 naslovnikom (med drugim Zadравcu) glede predložitve besedila za projekt Srednje Evrope z dne 4. 10. 1990.
- K 29 – Tipkano pismo 6 naslovnikom (med drugim Zadравcu) glede projekta Srednje Evrope, brez datuma
- K 30 – Tipkano pismo v nemškem jeziku Zadравcu z dne 4. 10. 1990
- K 31 – Okrožnica udeležencem simpozija ob 70. rojstnem dnevu Konstantinovića z dne 12. 10. 1990, podpisana s strani Fridrun Rinner in Klaus Zerinschek

Pismo Neuhäuserja Zadравcu

- N 1 – Tipkano vabilo v slovenščini za gostujoče profesorstvo na Univerzi v Celovcu z dne 11. 11. 1975

Literatura

- Ivan CANKAR, 1965: *Am Steilweg*. Hrsg. u. übers. v. Manfred Jähnichen. Berlin, Weimar: Aufbau-Verlag.
- Ivan CANKAR, 1984: *Martin Kačur, der Idealist*. Aus d. Slowenischen von Manfred Jähnichen. Klagenfurt: Drava Verlag.
- Manfred JÄHNICHEN, 1984: Vergleichende Bemerkungen zum aktivistischen Drama im Expressionismus. Rubiner – Krleža – Jarc – Kreft. *Obdobje ekspresionizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (Obdobja, 5) Ljubljana 145–154.
- Manfred JÄHNICHEN, 1986: Wege zur Synthese (Bemerkungen zur Poesie von B. Koneski und C. Zlobec). *Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura* (Obdobja, 8) Ljubljana 81–88.
- Zoran KONSTANTINOVIĆ, 1985: Mesto Franca Meringa u socijalnom realizmu Slovenaca. *Socialni realizem v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (Obdobja, 7) Ljubljana 61–65.
- Zoran KONSTANTINOVIĆ, 1986: Komparativistički pogledi Antona Ocvirka u sistemu nauke o uporednom proučavanju književnosti. *Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura* (Obdobja, 8) Ljubljana 9–16.
- Ciril KOSMAČ, 1972: *Ballade von der Trompete und der Wolke*. Aus dem Slowenischen übers. v. Waltraud u. Manfred Jähnichen. Berlin, Weimar: Aufbau-Verlag.
- Srečko KOSOVEL, 1976: *Integrale*. übersetzt von Wilhelm Heiliger. München: Trofenik.
- Srečko KOSOVEL, 1986: *Ahnung von Zukunft. Gedichte*. Leipzig: Reclam.
- Angela RICHTER, 1987: V. Berliner Jugoslawistik-Konferenz. *Weimarer Beiträge*. Berlin 33. 1990.
- Angela RICHTER, 1988: Wissenschaftliche Konferenz »Vuk Karadžić, seine Zeit und wir«. *Zeitschrift für Slawistik* 33/5. 757–759.
- Angela RICHTER, 2019: Nekrolog für unser Mitglied Manfred Jähnichen, 2019. <https://leibnizsozietat.de/nekrolog-fuer-unser-mitglied-manfred-jaehnichen/>
- Gerhard SCHAUMANN, 1984: Srečko Kosovel – Nähe und Differenz zum deutschen Expressionismus. *Obdobje ekspresionizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (Obdobja, 5) Ljubljana 195–203.
- Gerhard SCHAUMANN, 1997: Srečko Kosovels Europagedichte. *Slavistična revija* 45/1–2. 59–66.
- Martin SEXL, 2026: *Zoran Konstantinovič*. <https://www.uibk.ac.at/de/vergl-litwiss/profil-geschichte/ehemalige>
- Franc ZADRAVEC, 1984: Bahtins Auffassung vom Grotesken und das Groteske bei Ivan Cankar. *Roman und Gesellschaft*, Jena. 167–171.
- Franc ZADRAVEC, 1987: Slowenische Literatur und »Neue Sachlichkeit«. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin* 36/2, 122–128.

Summary

ZADRAVEC'S CORRESPONDENCE WITH SCHOLARS AT GERMAN AND AUSTRIAN UNIVERSITIES

Prof. Zadavec conducted most of his correspondence with German and Austrian scholars, or scholars working at Austrian universities, with two academics from the former GDR: Manfred Jähnichen of the Humboldt University of Berlin in East Berlin and Gerhard Schaumann of the University of Jena. He also maintained lively contacts with Zoran Konstantinović, a comparatist at the University of Innsbruck. All three correspondents shared very friendly relations with him, marked by personal closeness and great respect for Prof. Zadavec and his scholarly work. From another Austrian university, the University of Klagenfurt, the corpus contains only a single letter by Rudolf Neuhäuser. The examined correspondence includes Schaumann's letters from 1975 to 1986 and Jähnichen's letters from 1981 to 1987. Konstantinović's letters date from 1983 until his retirement in Innsbruck in 1990, while Neuhäuser's single letter is dated 1975. No letters from Slavists working in the Federal Republic of Germany have been preserved, although Prof. Zadavec was invited to give lectures there as well, which suggests that contacts existed even if the written correspondence has not survived.

Zdravčevi pogledi na avtobiografskost v slovenskem romanopisju

Andrej Leben

Univerza v Gradcu, Inštitut za slavistiko, Merangasse 70,
A 8010 Graz, andreas.leben@uni-graz.at

Prispevek osvetljuje Zdravčevo pojmovanje avtobiografije in avtobiografskosti v sklopu njegove trilogije *Slovenski roman 20. stoletja* in drugih prispevkov, v katerih je razpravljal o avtobiografskem v slovenskem romanopisju in ki jih je pozneje večinoma vključil v svojo monografijo. Ob tem se dotika tudi vprašanja avtobiografskosti v literaturi slovenske manjšine na Koroškem, s katero se je Zdravec v določenem obdobju intenzivno ukvarjal in ki ji je, podobno kot sodobnemu slovenskemu romanu, pripisoval močno avtobiografsko in refleksivno obarvanost.

The article sheds light on Zdravec's understanding of autobiography and autobiographical writing within the framework of his trilogy *Slovenski roman 20. stoletja* (The Slovenian Novel of the 20th Century) and other contributions in which he discussed autobiographical aspects in Slovenian novel writing, most of which he included in his subsequent monograph. Additionally, it addresses the question of autobiographical elements in the literature of the Slovenian minority in Carinthia, which Zdravec studied in detail during a certain period and to which, similar to contemporary Slovenian novels, he attributed strong autobiographical and reflective characteristics.

Ključne besede: Franc Zdravec, slovenski roman, avtobiografija, Koroška (Avstrija)

Keywords: Franc Zdravec, Slovenian novel, Autobiography, Carinthia (Austria)

Akademik Franc Zdravec je velik del svojega raziskovalnega življenja posvetil *Slovenskemu romanu dvajsetega stoletja*, kot se glasi tudi naslov njegove tridelne monografije, objavljene v letih 1997, 2002 in 2005, ki ne samo po obsegu sodi med najtehtnejše prispevke k proučevanju slovenskega romanopisja. Posebno v času slovenske osamosvojitve je njegovo pozornost pritegnilo vprašanje avtobiografskosti in prvoosebne pripovedovalčeve perspektive v sodobnem slovenskem romanu, hkrati pa se je poglobil tudi v slovensko literarno ustvarjalnost na avstrijskem Koroškem, med drugim kot urednik proznega izbora *Lipa in hrast* (1990) Janka Messnerja, soavtor monografije *Die slowenische Literatur in Kärnten: Ein Lexikon* (1991), z avtorskimi portreti v antologiji *Monologi in dialogi z resničnostjo* (1995) in nizom člankov v reviji *Srce in oko*.

V omenjeni trilogiji, ki ji je sledila še monografija o slovenskem narodno-obrambnem in protivojnem romanu (Zadravec 2011), je Zadravec s postopkom imanentne interpretacije literature – danes bi temu lahko tudi rekli bližnjega branja – analiziral 148 romanov 91 slovenskih pisateljev in pisateljic od *Tujcev* Ivana Cankarja do *Boštjanovega leta* Florjana Lipuša. Slednji je tudi edini avtor iz avstrijske Koroške, ki ga je v tem sklopu obravnaval, pri čemer je *Zmote dijaka Tjaža* označil za »še nepresežni koroški slovenski roman povojne pisatelj-ske generacije« (Zadravec 2002: 175), *Boštjanov let* pa kot »odlično umetniško besedilo«, za katerega je upal, da ni niti »labodji spev« plodovitega Lipuševega peresa »o prekletstvu zaplinjevanja Slovencev tudi onstran Karavank« niti »zadnji roman v slovenščini iz slovenske Karantanije« (Zadravec 2005: 73).

Tako s koroško tematiko (Zadravec 1973) kot tudi z vprašanji avtobiografskosti v slovenskem romanesknem ustvarjanju se je Zadravec ukvarjal že v zgodnjih sedemdesetih letih 20. stoletja. Ko je v *Zgodovini slovenskega slovstva*, izdani skupaj z Jožetom Pogačnikom, razpravljal o medvojnem avtobiografsko-generacijskem romanu ter kronikalni in poetični avtobiografski prozi (Zadravec 1972: 209–215, 215–218), je bilo avtobiografsko pisanje v slovenski literarni vedi še povsem obrobna tema. A tudi v širšem pogledu se je raziskovanje zgodovine, teorije in oblik avtobiografije na presečiščih med faktografskostjo in fikcijo takrat šele uveljavljalo v nadaljevanju razprav Geoga Mischa, Georgea GUSDORFA, ROYA PASCALA, Jacquesa DERRIDAJA, Philippa LEJEUNEJA, Rolanda BARTHESA, Paula de MANA in Jamesa OLNEYA, pozneje Paula JOHN A EAKINA, Paula RICOEURA, GÉRARDA GENETTA in številnih drugih. S svojim zanimanjem za določanje avtobiografije je literarna veda nenazadnje sledila razmahu sodobnega avtobiografskega pisanja, ki je od poznih šestdesetih let naprej zajel tudi slovensko literaturo, če pomislimo na prozno ustvarjanje Lojzeta KOVAČIČA, Borisa PAHORJA, Vitomila ZUPANA, Marjana ROŽANCA in Florjana LIPUŠA. V slovenski literarni vedi se je pojavilo nekoliko večje zanimanje za avtobiografsko pisanje v osemdesetih letih, med drugim v raziskavah Franceta BERNIKA o prozi Ivana Cankarja ali v razpravah Marjana DOLGANA o slovenskem vojnem pripovedništvu. Status samostojnega raziskovalnega predmeta je avtobiografija dosegla s teoretsko utemeljenimi prispevki Mirana HLADNIKA, Alenke KORON, Neve ŠLIBAR, Igorja GRDINE in drugih v prvi polovici devetdesetih let, večji razmah znanstvenega avtobiografskega diskurza pa je opaziti po letu 2000 (Koron/Leben 2011: 9–11).

Franc Zadravec je v ta diskurz posegel že v zgodnjih sedemdesetih letih, ponovno pa okoli leta 1991, ko je objavil članke *Slovenski generacijski romani* (Zadravec 1991b), *Slovenski roman danes* (Zadravec 1991c) in *Zavest o romanu in njegova »prva oseba« v današnji slovenski literaturi* (Zadravec 1991d). Slednja članka je z manjšimi spremembami vključil v svojo tridelno monografijo, močno avtobiografsko in refleksivno obarvanost pa je pripisoval tudi koroški slovenski

literaturi, ki jo je v tem času podrobneje raziskoval in v kateri je glede na jezikovni in narodnostni položaj slovenske manjšine videl avtentičen umetniški in kulturni dokument ogroženega ustvarjalnega subjekta (Zadravec 1991a: 151).

Značilno za njegovo trilogijo, omenjene članke in druge njegove raziskave je, da je Zadravec dosledno izhajal iz podrobnega poznavanja in natančnega branja slovenske literarne produkcije, medtem ko sorazmeroma redko zasledimo izrecne reference in navezave na tujo in domačo znanstveno literaturo ali na literarno teorijo, temveč je svoja dognanja in marsikatero zvrstno ali naratološko oznako razvil in utemeljil predvsem v tvornem dialogu z literaturo samo. Na posebnosti Zadravčeve tekstno-interpretacijske metodologije je opozoril že Miran Hladnik, ko je ob njegovi sedemdesetletnici v jubilejnem članku zapisal, da Zadravec »ni formalist in ni literarni teoretik«, da literatura »zanj ni formalistična igra sprenevedavega avtorja s pripovednimi vlogami«, da »verjame v socialno relevantnost literature«, v čemer je videl tudi razlog, zakaj »v času, ko so literati na zahodu nesramežljivo začeli razlagati, katere socialne spremembe stremi izzvati njihovo pisanje, literarni teoretiki pa utemeljevati socialno koristnost literature, spet presenetljivo in všečno moderen« (Hladnik 1996: 5).

Na Zadravčevo sposobnost vrednostnega objektiviziranja romanesknega ustvarjanja, a tudi na njegov »poudarjeno osebni pristop« in živahen pripovedni slog, ki mu je v prid širšemu krogu bralcev in bralk dal prednost pred »t. i. znanstvenim slogom«, je opozoril urednik trilogije Franci Just (2005: 12). S tega zornega kota bi Zadravčev »vodnik skozi zgodbo slovenskega romana 20. stoletja« (prav tam) mogoče lahko označili tudi kot svojevrsten 'roman' o romanih, saj svojih izvajanj ni strogo strokovno formaliziral. Pri tem je posebno pozornost posvetil avtorskim refleksijam lastnih ustvarjalnih postopkov, ki so »nestrpno anticipira[li] delo kritikov in literarnih zgodovinarjev« (Hladnik 1996: 4), tako da njegove analize in sinteze o sodobnem romanu mestoma tudi na ubeseditveni ravni korespondirajo z romanesknim esejizmom obravnavanih avtorjev. Kot primer naj navedem naslednja odlomka o prenovljenem prvoosebnem subjektu, v katerih se Zadravčeve celostne refleksije prepletajo z Rožančevimi v romanu *Umor*:

Odgovornost kajpada ni pogoj za prvoosebne pripovedovalca, pa čeprav služi prvoosebna oblika kdaj tudi za dokaz o večji verodostojnosti pripovedovanega. Prvoosebna utemlji Rožanc drugače, takole: Res je »zanemarjenje zunanje resničnosti v imenu človekove notranjosti, v imenu duše, ki se slednjič prepozna in razživi le v kolektivnem, v narodnem ali razrednem, pripeljalo do fašizma in do komunizma, do načrtnega uničevanja človeškega bitja«. Toda človeštvu ostaja še zmerom en sam izhod: »Poskusiti še enkrat staviti spet nase, še bolj odločno in še bolj tvegano, na še bolj posebljen način – samo to je izhod, če nočemo, da se bo vse individualno do kraja izgubilo v nekakšnem objektivistično obvladanem svetu. To je tako rekoč imperativ. To je tudi tista dejanska odgovornost do svobode.«

Nadaljuje pa:

Evropski subjekt je bil v polpreteklosti in je še danes obremenjen z absoluti: z ekonomskim individualizmom, z rasizmom in nacizmom, s socialno popolnim kolektivizmom, z njimi in s sorodnimi izmi je prav sfanatiziran, zmaličen in samemu sebi odtujen. Zatorej je nujna personalna revolucija, prenova subjekta, ker samo prenovljen lahko izžareva preroditeljsko kakovost. Prerajati more samo poosebljenejši jaz, samo prost vsake dogmatike lahko pristno izpove človečansko količino, le prezorjeni prezori tudi svojega bralca. »Samo to je izhod«, samo skozi lastno prezoritev pelje pot vstran od lažnega objektivizma, drži pot k resnici, in samo etična poglobitev samega sebe je dejanska odgovornost do »svobode« sebe in vseh. Skratka, romanesknega prvoosebna terja in utemeljuje vseh dogem osvobojeni »jaz«. (Zdravec 1991d: 54 in 2002: 326)

»Lastno prezoritev«, ki pelje stran od »lažnega objektivizma«, pa v prenesenem pomenu lahko prisodimo tudi avtorju zgodbe o slovenskem romanu, saj je v uvodni besedi k prvemu delu trilogije izrazil željo, da bi na večjem vzorcu besedil nazadnje dobil »kolikor mogoče objektivno umetniško in vsebinsko podobo romana ter njegove zraslosti s slovenskim dvajsetim stoletjem« (Zdravec 1997: 9), medtem ko je v tretjem delu svoje raziskovalne dosežke povzel takole:

Res je, da se umetniško delo samo pojasnjuje, vendar mislim, da niso odvečni tudi razgledi, ki poskušajo njegove labirinte napraviti dostopnejše. Svojih nisem pisal niti za romanopisce – umetnike niti za literarnovednike, pisal sem jih za tiste, ki bi se želeli na kratko seznaniti, kaj, zakaj in kakšno je, kar je zraslo na romanesknem drevesu slovenske literature dvajsetega stoletja. Nekdo me je vprašal, ali vem povedati, kaj kot raziskovalec kot »dediščino« zapuščam slovenski literarni zgodovini. Odgovoril sem, da ji zapuščam slovensko literaturo. O romanih nisem namreč povedal ničesar, kar ne bi bilo mogoče dopolniti, razložiti še drugače, podobno subjektivno, kot so subjektivne moje razlage. Nisem ne prvi in ne zadnji delavec na tem črnem polju, ki je delal in bo delal z zavestjo, da literarna zgodovina ni in nikdar ne bo katekizem, dogmatska veda, ki se ne spreminja. [...] Raziskovalec je bralec, sam stoji pred umetnino, se sooča z njenim sporočilom in lepoto. Mogoče še največ pove o njej, če med njo in sebe ne kopiči tujih razlag in citatov iz literarne teorije. (Zdravec 2005: 9)

V zadnjem stavku rahlo odzvanja še ena presenetljivo moderna Zdravčeva misel, ki jo je zapisal v prvem delu monografije, ko se je v zvezi s poimenovanjem Prežihove *Jamnice* kot kolektivni roman izrekel za čim večjo »slovensko teoretsko samozavest, za večje zaupanje v domača spoznanja in za neustrašna poimenovanja teh spoznanj«. Slovenska literarna teorija naj bo tudi samosvoja in naj vztrajala pri svojem, »kadar lahko termin zadostno utemelji s primerom slovenske besedne umetnine«, glede literarne terminologije pa se mu je nasploh zdela potrebna »razsodna dekolonizacija.« (Zdravec 1997: 73).

Omenjeni oznaki »avtobiografsko-generacijski roman« ter »kronikalna in poetična avtobiografska proza« sta dva primera Zdravčevega samoniklega poimenovanja slovenskih pripovednih žanrov. V skladu s svojim

analitično-interpretativnim pristopom je tudi pripovedne tehnike in perspektive v sodobnem slovenskem romanu opisal na podlagi korpusa obravnavanih besedil, pri čemer je največ pozornosti posvetil obratu k pripovedi v prvi osebi. Tako je v navezavi na *Kristalni čas* Lojzeta Kovačiča in *Človeka z zamudo* Marka Sterleta sklepal, da je spričo avtorske zavesti o človekovi spoznavni omejenosti v sodobnem romanu »najbolj varno pripovedovati v prvi osebi«, kar naj ne bi pomenilo »konec analitičnega in kritičnega odnosa do sebe in družbe; res je le«, kot je opozoril, »da je obrat k pripovedi v prvi osebi odkrito priznana vstopnica za vstop osebnega in celo avtobiografskega v roman, ki ima v njem nesporne in ničkolikokrat 'preverjene', pravice« (Zadravec 1991d: 53, Zadravec 2002: 323).

Glede prvoosebne pripovedne perspektive je Zadravec ugotavljal tri prevladujoče oblike: izmišljenega, avtobiografskega ali konkretnega ter spojenega ali sintetiziranega pripovedovalca, ki je izmišljen in konkreten obenem (prav tam: 54 oz. 326). Do tega premika k prvi osebi je bil sprva, kot kaže, v določenih pogledih tudi nekoliko skeptičen, kajti v članku o romanu in njegovi prvi osebi prvotno pripominja, da »[m]nožičnost prvoosebnega pripovedovalca odrija iz slovenske proze nacionalni in socialni navdih, ki sta stoletja sosnovala našo literaturo, da je prav zavoljo njune živosti pomembna ustvarjalka narodne zavesti in kulturne moči« (Zadravec 1991d: 53). A v trilogijo te svoje presoje ni prevzel, pač pa je razložil subjektivno in individualno prvoosebno pripovedovalčevo perspektivo, kot že v članku, iz prepleta znanstvenega in družbenega razvoja, zmanjšane pripovedovalčeve vsevednosti, spoznanja o nezmožnosti dejanske objektivacije človeškega bivanja in stopnjevanje, že kar paranoične zavesti in občutju vse hitrejšega spreminjanja časa in razmer (Zadravec 2002: 323–324). Nenazadnje pa je v prvoosebni pripovedi videl tudi možnost za »obrambo subjekta pred dogmatskimi 'vrednotami', ki preprečujejo osebno, izvirno, postavljajo skupinsko moralo pred osebno odgovornost, poetiko in estetiko nad neujarmljivo in neponovljivo osebno ustvarjalnost« (Zadravec 1991d: 54, Zadravec 2002: 326).

Zadravec je obrat k prvoosebnemu pripovedovanju potemtakem razumel kot izraz subjektivne, svobodne in hkrati odgovorne umetniško-estetske ustvarjalnosti, vendar kaže, da je imel do 'čistega' avtobiografskega pripovedovalca tudi estetske zadržke, ki so očitno utemeljeni v tradicionalnem pojmovanju in vrednotenju avtobiografije. Tako je o prvoosebniku v Zidarjevem romanu *Mlaj* zapisal, da je »svoboden, ne faktografsko avtobiografski«, sestavljen iz »izmišljenega, naključnega in stvarnega«, kakor »pač vsaka umetniška avtobiografija« (Zadravec 1997: 111), kar nakazuje, da je večjo estetsko dognanost prisodil besedilom brez konkretnega oz. avtobiografskega pripovedovalca. V *Zgodovini slovenskega slovstva*, ko je razpravljal o romanu generacije, pa je razlike med »klasičnim avtobiografskim romanom« in medvojnim avtobiografsko-generacijskim romanom povzel takole:

Klasične avtobiografije pišejo običajno starejši pisatelji, generacijske so pisali sami mladi avtorji. Medtem ko prvi opazujejo snovne motive iz velike časovne razdalje, sporočajo spomine, v glavnem objektivno, hladno, pa hočejo le-ti posegati v svoj čas, ga sodijo, z revolto spreminjajo. [...] Skratka: po polemičnosti, napadalnosti, ki živi v imenu »nega in celotnega rodu«, se avtobiografsko-generacijski roman občutno loči od avtobiografskega romana, ki hoče biti gradivo tudi za »resne zgodovinarje«. (Zdravec 1972: 214–215)

Tu navedene značilnosti »klasične« avtobiografije oz. avtobiografskega romana, med katerima na tem mestu v zvrstnem pogledu očitno ni razlikoval, so tudi podobne tistim, ki jih je pozneje pripisoval prvoosebneemu avtobiografskemu pripovedovalcu. Ta naj bi z neke »zrele točke« pripovedoval o sebi, bližnjih in času, zapisoval imena dokazljivih oseb, dogajalnih prostorov in dogodkov ter povezoval in svobodno osvetljeval »fikcijo in dokument«, medtem ko »dela« izmišljena prva oseba »čisto« literaturo« (Zdravec 1991d: 54, Zdravec 2002: 326).

Podobno je sodobni »rodovno-avtobiografski« oz. »avtobiografsko-rodovni« roman, ki ju je v članku *Slovenski roman danes* obravnaval kot romaneskni podžanr, opredelil kot zgodbe prvoosebne, ki pripoveduje »o lastnem otroštvu in mladeništvu pa o bližnjem rodu, okolju in zgodovinskem momentu, v kate-rega je vpet skupaj s svojimi epskimi osebami« ter »deloma s pogledi otroka in mladostnika, še več pa s točke zrelosti [...] ureja dialoge, miselne motive in moralne presoje svojcev in sebe« (Zdravec 1991c: 404). Pretežni del članka je skupaj s to opredelitvijo nespremenjeno prevzel v prvi del trilogije, kjer jo postavil na začetek poglavja o sicer ne več »avtobiografskem«, temveč »avtotematskem (rodovnem) romanu« (Zdravec 1997: 107), pri čemer je v skupino obravnavanih besedil poleg romanov Nade Gaborovič, Frančka Rudolfa, Pavleta Zidarja in Branka Šomna uvrstil še *Umor* Marjana Rožanca in *Kristalni čas* Lojzeta Kovačiča.

Kaj pa avtobiografski roman? Zdravec je v trilogiji znatno število romanov označil za avtobiografske, npr. *Ogenj negotovosti* Pavleta Zidarja, *Umor* Marjana Rožanca, *Menuet za kitaro* Vitomila Zupana, *Lisičji čas* Cvetka Zagorskega, *Prišleke* Lojzeta Kovačiča, *Pomladni dan* Cirila Kosmača, *Spomin kot zgodba* Cirila Zlobca, *Boštjanov let* Florjana Lipuša in posplošeno več romanov Miška Kranjca, Žarka Petana in Karoline Kolmanič. Za večino njih bi težko trdili, da hočejo biti v smislu Zdravčeve oznake »klasičnih« avtobiografij »gradivo tudi za 'resne zgodovinarje«, po drugi strani pa se tudi ni odločil za konkretno žanrsko razčlenitev poetike in estetike sodobnega avtobiografskega romana. Da se je v tem sklopu načeloma izogibal podrobnejšim žanrskim razčlenitvam, če izvzamemo njegove dokaj prilagodljive razlage avtobiografsko-generacijskega romana (Kohl 2018: 27–41), ki jih je apliciral tudi na avtotematsko (rodovni) roman, je nenazadnje utemeljeno v njegovem pojmovanju romana kot raznolikega in spreminjavega žanra, ki nima ne enotne poetike ne skupnega, obveznega

modela (Zadravec 1991c: 391), temveč je »neomejena oblika«, za katero »ne obstajajo nikakršna ritualna pravila« (Zadravec 1991d: 52).

Z drugimi besedami, Zadravec je pojem avtobiografski roman uporabljal ohlapno in mestoma v kombinaciji z drugimi žanrskimi oznakami. Avtobiografsko pisanje ga je zanimalo le ob robu oz. kot sestavina obrata od pripovedi v tretji k pripovedi v prvi osebi. Svoja tozadevna opažanja je nekako strnil v dva odstavka, ki jih je zapisal v dveh svojih člankih. V prvem je povzel zavest slovenskih romanopiscev, da ubeseditev celote človeškega in pisanje objektivnih romanov spoznavno in poetološko ni več mogoče, v drugem pa je razložil notranjo logiko premika v subjektivnost in k prvoosebneemu pripovedovanju (Zadravec 1991c: 411, Zadravec 1991d: 56). Tudi v njegovi trilogiji najdemo ta odstavek kar na dveh mestih, najprej ob zapisih o Kovačičevem *Kristalnem času* v prvem delu, nato pa še v drugem v poglavju sintez in tez. Ker lahko domnevamo, da mu je pripisoval posebno hevristično težo, naj bo še tu naveden v celoti.

Tako tudi ne preseneča, če stopa v ospredje pripoved »prve osebe« ali če današnji romanopisci pripovedujejo več o avtobiografskem kakor v kateremkoli obdobju slovenskega romana. Premik od »tretje osebe« k prvi zatorej ni samo tehnopoetska zadeva, taka je nemara še najmanj, ampak temelji na prepričanju, da o človeškem še največ pove, kdor pripoveduje svojo življenjsko izkušnjo. Premik izvira hkrati tudi iz težnje po osebni prenovi. Prvoosebnik je kritičen do sebe, obenem pa kritično presoja bližnjikov obraz: z obeh je moč natančneje brati duhovne in moralne brazgotine, ki jih vanju vrisujejo strasti današnje civilizacije. Roman s prvo osebo torej ni znamenje umetnikove narcisoidnosti, ampak je sredi slovenskih in evropskih fundamentalizmov tendenčen, tendenčen tudi v smislu personalne preнове: ti, ki bereš prvoosebni roman, se po »prvi osebi« zavej sebe, tudi ti se izprašuj in išči sam odgovore, kakor se sprašuje in išče svoj smisel »jaz« v romaneskni obliki. (Zadravec 1991d: 56, Zadravec 1997: 119, Zadravec 2002: 328)

Avtobiografskost je potemtakem implicitni temelj pripovedovalčeve in bralčeve etično-spoznavne preнове ter nove subjektivnosti v romanopisju, s čimer pridobi avtobiografsko pisanje kot takšno tako v interpretativnem kot v recepcijskem in estetskem pogledu na veljavi in pomenu. Glede na to, da je Zadravec »poetiško zavest o romanu« kot odprto, individualno obliko utemeljil zlasti na metabesedilnih izjavah v delih izrazitih avtobiografov, kot so to bili Rožanc, Kovačič in Zupan, in so »umetniki-samohodci« zavračali romaneskne vzorce, tako tujih kot »tudi kakšnega lastnega« (Zadravec 1991d: 56, Zadravec 2002: 328), je samo dosledno, da sodobnih avtobiografskih romanov v žanrskem pogledu ni ločeval od siceršnjega romanopisja. Lahko bi tudi rekli, da je Zadravec po poti imanentne interpretacije prišel do podobnih spoznanj kot sodobna naratologija, ki ugotavlja, da je avtobiografija izmuzljiv ali celo neopredeljiv žanr in sploh slabo uporaben pojem, saj njene definicije »vsekakor ne morejo zajeti vsega bogastva empirije« (Koron 2014: 204). Zato ga danes v strokovni literaturi nadomeščajo

propustni termini kot avtobiografskost in avtobiografsko pisanje, v rabi pa je tudi kot hipernim ostalim avtobiografskim žanrom, tako tudi avtobiografskemu romanu (Zupan Sosič 2022: 144).

Če na kratko povzamem: Zdravec je avtobiografsko pisanje preučeval kot del slovenske romanopisne produkcije v 20. stoletju, ki jo je osvetil v luči njenih tematskih, vsebinskih in umetniško-estetskih značilnosti ter v tesni navezavi na vpetost človeka in literature v konkretno časovno, prostorsko in družbeno okolje. Medtem ko je »klasično« avtobiografijo ter avtobiografske generacijske ali rodovne romane opredelil nekoliko podrobneje, je sodobno romaneskno avtobiografiko analiziral v sklopu obrata k prvoosebni pripovedovanju in z njim povezanimi simptomi. Svoja dognanja je izpeljal predvsem iz natančnega branja besedil avtorjev in avtoric, ki so pisali o sebi in svojih življenjskih izkušnjah ter svoje pisanje pogosto tudi metadiskurzivno komentirali in utemeljili. V estetskem pogledu je sicer vsaj med vrsticami vztrajal pri potrebi po preoblikovanju in fikcionalizaciji življenjske in avtobiografske faktografskosti kot pogoj za 'pravo' umetniško delo, toda v jedru je vendar izhajal iz načelne umetniške enakovrednosti avtobiografskega pripovedovanja, ki ga je opisal z nedogmatsko širino kot eno osrednjih značilnosti sodobnega slovenskega romana.

21. stoletja, ko se je letna romaneskna produkcija v primerjavi s povprečjem v devetdesetih letih že v prvem desetletju več kot potrojila (Zupan Sosič 2011: 47), se je Zdravec dotaknil samo še ob robu. Odslej se je tudi avtobiografsko pisanje vsestransko razmahnilo, čeprav je v današnjem romanopisju manj izrazitih avtobiografov, kot jih je bilo v drugi polovici 20. stoletja. Takrat je bilo avtobiografsko pisanje izrazito moška domena, kar glede na tedanjo neenako zastopanost spolov na polju literature ne preseneča. Vsekakor je Zdravec v svoji trilogiji upošteval deset deloma tudi avtobiografskih romanov osmih avtoric, pri čemer je značilno, da so razen dveh vsi izšli v devetdesetih letih, tako da z literarno-sociološkega vidika najbrž ni naključje ali vsaj ne preseneča, da se v 21. stoletju na ožjem področju avtobiografskih romanov pogosto omenjajo pisateljice, med njimi Nedeljka Pirjevec, Maruša Krese, Brina Svit, Erica Johnson Debeljak, Maja Haderlap in Bronja Žakelj.

V žanrskem pogledu je avtobiografski roman danes ena pogostih in uveljavljenih oznak za klasifikacijo leposlovne produkcije na Slovenskem (Hladnik 2016: 64). Pojem avtobiografija se je otesel tradicionalnih opredelitev in se, kot omenjeno, v humanistiki uporablja tudi kot zbirna oznaka za najrazličnejše prakse avtoreferencialnega pisanja in pripovedovanja. Tako navajata Sidonie Smith in Julia Watson (2010: 253–286) kar šestdeset pisnih in ustnih avtobiografskih žanrov od akademskega življenjepisa, avtobiografskega romana in avtofikcije do dnevnikov, pisem, pričevanj in spletnih oblik, ki izvirajo iz vseh družbenih plasti in so lahko tudi sredstvo za demokratično-emancipatorično samoopolnomočenje.

Ta socialna in družbena funkcija avtobiografske samoreprezentacije je bila po svoje vpisana tudi v obrat k prvoosebni pripovedovanju v slovenskem romanopisju, ki je v literaturo vnesel subjektivno avtobiografsko izpovednost, saj so prikazi in predelave osebnih, pogosto nekonformističnih, zalomljenih življenjskih izkušenj prispevali tudi k večglasnosti javnega diskurza, s tem da so se dotaknili politično ali družbeno tabuiziranih in nezaželenih tem ali tudi intimne, erotike in spolnosti. Takšne družbeno-diskurzivne implikacije označujejo tudi sodobno avtobiografsko pisanje, s tem da avtobiografska in tudi avtofiktivska besedila lahko dajo glas obrobim ali utišanim skupinam, ko spregovorijo na primer o vprašanih identitete in travmatičnih doživetjih ali tematizirajo migrantske, begunske, manjšinske in druge izkušnje.

Podobni relacijski odnosi do lastne skupine so bili in so še naprej značilni tudi za avtobiografsko pisanje na avstrijskem Koroškem. Zadravec je literarno ustvarjanje koroških Slovencev in Slovenk obravnaval z vidno empatijo in pogosto v luči nemškonalnega in nacističnega nasilja nad slovensko manjšino, njihove kljubovalne upornosti in želje po enakopravnosti slovenskega jezika, kar so bile tudi osrednje teme avtorske generacije, rojene še pred drugo svetovno vojno. Tudi ob besedilih Florjana Lipuša je vedno spet opozoril na zatiranje in ogroženost slovenske narodne skupnosti, Lipušev pripovedni jezik pa je kot celoto označil kot »upor proti ponemčevalnemu nasilju na Južnem Koroškem« (Zadravec 2005: 276). Da je njegovemu ustvarjanju pripisoval poseben in tudi simboličen pomen, je razvidno iz tega, da je v monografiji o slovenskem romanu 20. stoletja njegova besedila – *Zmote dijaka Tjaža*, *Odstranitev moje vasi*, *Jalov pelin*, *Srčne pege* in *Boštjanov let* – obravnaval v vseh treh delih in tudi v svojih analizah in sintezah o romaneskni junakih, o narečnem v romanih in romanih brez dialoga, o romaneskni pokrajini, ljubezenskih zarjeh in somračjih ter v poglavju »Nacionalna ideja, etnocidni sosedje, narodni razdor, tragika humane ideje«.

Avtobiografskim sestavinam, ki jih je bežno omenil ob *Zmotah dijaka Tjaža* in *Boštjanovem letu*, tudi sicer v svojih razpravah o slovenski literaturi na Koroškem ni posvetil večje pozornosti, čeprav je v njej ugotavljal »močno avtobiografsko in reflektivno obarvanost«. Še najbolj je te značilnosti ponazoril v svojih zapisih o prozi Janka Messnerja in vojnih romanih Valentina Polanška ter o spominih partizana Karla Prušnika-Gašperja, vojnega ujetnika Mirka Kumra in pregnanca Franca Resmana. Pri tem je zanimivo, da je Polanškov avtobiografski roman *Križ s križi* označil kot »ne-roman«, ker se mu je zdel bližji pričevanjski povesti (Zadravec 1991a: 126), Messnerjeve drobne portrete, črtice in novele pa kot »razpršen avtobiografski roman« (Zadravec 1991: 103).

Ne glede na to, da se je literarno ustvarjanje na ozadju družbenopolitičnih prelomov in z nastopom novih avtorjev in avtoric v devetdesetih letih začelo

spreminjati in tako v jezikovnem kot v tematskem in žanrskem oziru notranje diferencirati, je avtobiografsko pripovedovanje še naprej ena osrednjih konstant. Tako se je spominska in pričevanjska literatura na prehodu v 21. stoletje šele prav razmahnila (Kohl idr. 2021: 185–191), močne avtotematske in avtobiografske poudarke pa izkazuje tudi vse bolj esejistično in spominsko pisanje Florjana Lipuša od *Poizvedovanja za imenom* (2013) do knjige *Mrtve stvari* (2025). Okoli leta 2000 je zaživelo tudi romanopisje, ko so se Lipušu kot avtorji romanov in kriminalk z zgodovinskim, lokalnim in tudi narodnostnim nabojem pridružili Martin Kuchling, Jože Blajs in Jože Strutz, v zadnjih letih pa sta izšla alegorični roman o izginjanu *Na drugem koncu sveta* (2020) Vincenca Gotthardta in lirsko-filozofski roman *Vampriji svetlobe* (2022) Stefana Feiniga.

V tem pogledu se je Zadравčevo upanje, da *Boštjanov let* naj ne bi bil »labodji spev« Lipuševega plodovitega peresa in tudi ne »zadnji roman v slovenščini iz slovenske Karantanije« več kot uresničilo. Res pa je tudi, da se je znaten del novejšega romanesknega ustvarjanja preselil v nemščino. V zadnjih slabih treh desetletjih so izšli eksperimentalno dolgo prozno besedilo Kristijana Močilnika, vojni romani in kriminalke Ferdinanda Skuka, avtobiografski in nato še družinski oz. ženski roman Maje Haderlap, zgodovinski roman Janka Ferka, ki je svoj prvi nemški roman objavil že leta 1981, družbenopolitični romani Elene Messner, antikriminalka Stefana Feiniga, satirično-politični roman o sodobni Kitajski Cornelie Vospernik, dialoški družinski roman iz časa covida Katje Gasser in distopični bralni drami Nikolaja Efendija. Precejšnji del teh besedil ne obravnava značilnih manjšinskih tem, vendar je izšlo nekaj romanov drugih avtorjev in avtoric, ki se z njimi neposredno stikajo. Tako je nemški pisatelj Kevin Vennemann v romanu *Mara Kogoj* (2007) na ozadju pokola na Peršmanovi domačiji ob koncu druge svetovne vojne tematiziral neprekinjenost nemškonaacionalne in nacistične idelogije na Koroškem, glavna junaka v argentinskem emigrantskem romanu *Kamnik* (2018) koroškega pisatelja Felixa Kucherja pa sta po rodu koroška Slovenca; prvi je po plebiscitu emigriral v Argentino, drugi je zbežal tja kot nacistični vojni zločinec. Kot romaneskno prozo lahko beremo tudi za gledališče napisano besedilo *Immer noch Sturm* Petra Handkeja, ki govori o koroški slovenski partizanski izkušnji, vsa tri dela pa so prevedena v slovenščino.

Že bežni pogled na romanopisje koroških slovenskih avtorjev in avtoric izkazuje pestro raznolikost žanrov in tematskih težišč, pri čemer je pisanje izrazitejše avtobiografske proze kot tudi obravnavanje vojne in manjšinske tematike vezano predvsem na srednjo in starejšo avtorsko generacijo. Prozna besedila mlajših avtorjev in avtoric, kot so Elena Messner, Stefan Feinig in tudi Ana Grilc, so sicer pogosto družbeno in politično angažirana, vendar se tematsko in prostorsko oddaljujejo od manjšinskega okolja, hkrati pa v njihovem pisanju praviloma ni izrazitejših avtobiografskih prvin.

Glede na to, da je avtobiografska in spominska naravnost literature koroških Slovencev in Slovenk vezana predvsem na tematiko druge svetovne vojne in zatiranja slovenske manjšine, bi lahko sklepali, da se z vse večjim časovnim odmikom od teh dogodkov in z njimi povezanimi osebnimi in kolektivnimi izkušnjami z vsakim pisateljskim rodом zmanjšujejo tudi inicialne spodbude za tematiziranje teh izkušenj in avtobiografsko pisanje. Vendar je treba pripomniti, da so v besedilih, ki imajo v receptivnem pogledu največji diskurzivni domet, narodnostno in jezikovno zatiranje, pregon, odpor in druge s tem obdobjem povezane, pogosto travmatične izkušnje še naprej vodilne teme, ki naletijo tako v literarni kot v kulturni in širši javnosti na trajen odziv.

To ponazorijo tudi nemara najbolj znana in priznana novejša besedila iz koroškega slovenskega konteksta, Lipušev *Boštjanov let*, roman *Engel des Vergessens – Angel pozabe* Maje Haderlap in Handkejev *Immer noch Sturm – Še vedno vihar*. Vsa tri obravnavajo vojno tematiko in veljajo za bolj ali manj avtobiografska, pri čemer se njihova avtobiografskost razkriva šele ob podrobnem branju in poznavanju avtorskih biografij, Lipuševu pa je napisano v tretji osebi. S svojo individualno poetiko »tendenčnosti«, če se povrnem k Zadravčevi misli o avtorski in bralečevi prenovi, je vsako od njih lahko izziv za novo ali drugačno dojemanje preteklosti in umeščenosti slovenske manjšine v njej, hkrati pa predstavljajo estetsko dognane primere sodobnega avtobiografskega pisanja.

Literatura

Miran HLADNIK, 1996: Francu Zadravcu ob sedemdesetletnici. *Slavistična revija* 44/1, 1–5. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-LYDRH7HM/1ae506f9-1ab8-4cfe-9fac-dd9a7579d3e0/PDF>

Miran HLADNIK, 2016: Ko že vsak nekaj piše. (O popisovanju slovenskih knjig). *Knjižnica* 60/2–3, 53–66. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-TBIMSA77>

Felix KOHL, 2018: *Slovenski generacijski roman*. Magistrska naloga. Graz: Univerza v Gradcu.

Felix Oliver KOHL, Erwin KÖSTLER, Andreas LEBEN, Dominik SRIENC, 2021: *Überregional, mehrsprachig, vernetzt: Die Literatur der Kärntner SlowenInnen im Wandel*. Wien: Praesens.

Alenka KORON, 2014: *Sodobne teorije pripovedi*. (Studia litteraria). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Sidonie SMITH, Julia WATSON, 2010: *Reading Autobiography. A Guide for Interpreting Life Narratives*. Second edition. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.

Martina WAGNER-EGELHAAF, 2019: Introduction: Autobiography/Autofiction Across Disciplines. *Handbook of Autobiography/Autofiction*. Ur. Martina Wagner-Egelhaaf. Berlin, Boston: De Gruyter. 1–7.

Franc ZADRAVEC, 1972: *Zgodovina slovenskega slovstva VI. Ekspresionizem in socialni realizem*. Prvi del. Maribor: Obzorja.

Franc ZADRAVEC, 1973: Slovenska koroška v prozi, pesmi in drami od 1919 do 1942. *Koroški kulturni dnevi I: Zbornik predavanj*. Ur. Erik Prunč, Gustav Malle. Maribor: Obzorja. 166–178.

Franc ZADRAVEC, 1990: Zapis ob Messnerjevem izbranem delu. Janko Messner: Lipa in hrast. Ljubljana: Prešernova družba. 200–213.

Franc ZADRAVEC, 1991a: Die slowenische Literatur in Kärnten – Anklage und Widerstand. *Die slowenische Literatur in Kärnten. Ein Lexikon*. Izd. Verband slowenischer Schriftsteller/innen, Übersetzer/innen und Publizist/inn/en in Österreich/Društvo slovenskih pisateljic/pisateljev, prevajalk/prevajalcev, publicistk/publicistov v Avstriji. [Ponatis I. 1993] Klagenfurt/Celovec: Drava. 37–151.

Franc ZADRAVEC, 1991b: Slovenski generacijski romani, *Razprave* 14/2, 55–67.

Franc ZADRAVEC, 1991c: Slovenski roman danes, *Slavistična revija* 39/4, 391–412.

Franc ZADRAVEC, 1991d: Zavest o romanu in njegova »prva oseba« v današnji slovenski literaturi, *Literatura* 3/13, 51–56.

Franc ZADRAVEC, 1995: O avtorjih. *Monologi in dialogi z resničnostjo. Antologija slovenske koroške literature*. Izd. Društvo slovenskih pisateljev/pisateljic v Avstriji in Slovenska prosvetna zveza v Celovcu. Celovec/Klagenfurt: Drava. 327–359.

Franc ZADRAVEC, 1997: *Slovenski roman 20. stoletja. Prvi analitični del*. Murska Sobota: Pomurski tisk.

Franc ZADRAVEC, 2002: *Slovenski roman 20. stoletja. Drugi analitični del in nekaj sintez*. Murska Sobota: Eurotrade print.

Franc ZADRAVEC, 2005: *Slovenski roman 20. stoletja. Tretji analitični del in sinteze*. Murska Sobota: Franc-Franc; Ljubljana: SAZU, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Franc ZADRAVEC, 2011: *Slovenski narodnoobrambni in protivojni roman*. Murska Sobota: Franc-Franc.

Alojzija ZUPAN SOSIČ, 2022: Avtobiografskost in Cankarjev roman *Novo življenje*. *Slavia Centralis* 15/2, 143–160. <https://journals.um.si/index.php/slaviacentralis/article/view/2458/2072>

Zusammenfassung

ZADRAVECS BETRACHTUNGEN ZUM AUTOBIOGRAFISCHEN IN DER SLOWENISCHEN ROMANLITERATUR

Der slowenische Roman des 20. Jahrhunderts – wie auch der Titel seiner dreibändigen Monographie (1997, 2002, 2005) lautet – war eines der zentralen Forschungsthemen des Literaturwissenschaftlers Franc Zadavec, der sich in seinen Analysen und Synthesen von Ivan Cankars *Tujci* (*Die Fremden*, 1901) bis *Boštjanov let* (*Boštjans Flug*, 2003) von Florjan Lipuš auch mit Formen des autobiografischen Erzählens beschäftigte. Zugleich setzte er sich insbesondere in den frühen 1990-er Jahren intensiv mit der slowenischen Literatur in Kärnten auseinander, der er gemeinhin eine stark autobiografische und reflexive Färbung zuschrieb. Zadavec, der sich

Fragen des Autobiografischen bereits in einer Zeit zuwandte, als die gattungs- und erzähltheoretische Diskussion um die Autobiografie erst ihren Anfang nahm, legte seinen Betrachtungen in erster Linie die interpretative Lektüre der slowenischen Romanproduktion sowie der darin enthaltenen metatextuellen Reflexionen zugrunde. So diagnostizierte er eine signifikante Verschiebung vom Erzählen in der »dritten Person« hin zur ersten Person, wobei er die Wende zur Ich-Erzählung als »Eintrittskarte« für das Persönliche und Autobiografische in den Roman erachtete. Er beschrieb jedoch den zeitgenössischen autobiografischen Roman nicht als eigenes Genre, sondern als integralen Teil des Wandels in der Erzählperspektive. Durch sein unvoreingenommenes Interesse für die Phänomenologie des slowenischen Romans und die von ihm eingeführte Unterscheidung zwischen einem fiktiven, einem autobiografischen und einem hybriden, dazwischen angesiedelten synthetisierten Ich-Erzähler argumentierte er implizit für die künstlerische Gleichwertigkeit des Autobiografischen im Zusammenspiel mit literarischer Fiktionalität. Auch sind in seine Ausführungen bereits wesentliche Merkmale des slowenischen Romanschaffens im 21. Jahrhundert eingeschrieben, zu dem die Literatur der slowenischen Minderheit in Kärnten weiterhin beiträgt, deren Autobiografik wie schon in der Vergangenheit vor allem Bezugnahmen auf die Zeit des Zweiten Weltkriegs aufweist.

Dragi Franček

Pisma kolegov Francu Zadravcu

Miran Hladnik

Srednja Dobrava 3e, 4245 Kropa, miran.hladnik@guest.arnes.si

Pisma službenih kolegov Francu Zadravcu dokumentirajo strokovna, organizacijska in osebna razmerja med glavnimi slovenisti druge polovice 20. stoletja. V Zadravčevi zapuščini so se ohranila pisma njegovih učiteljev Antona Slodnjaka in Marje Boršnik, generacijskih kolegov Borisa Paternuja, Jožeta Toporišiča in Štefana Barbariča ter nekaj let mlajših sodelavcev Matjaža Kmecla, Aleksandra Skaze, Helge Glušič, Jožeta Koruze in Tarasa Kermaunerja.

Letters from colleagues to Franc Zadravec document the professional, organizational, and personal relationships between leading Slovenists in the second half of the 20th century. Zadravec's heritage includes letters from his teachers Anton Slodnjak and Marja Boršnik, his colleagues Boris Paternu, Jože Toporišič, and Štefan Barbarič, and his slightly younger colleagues Matjaž Kmecl, Aleksander Skaza, Helga Glušič, Jože Koruza, and Taras Kermauner.

Ključne besede: korespondenca, slovenistika, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Franc Zadravec

Keywords: correspondence, Slovene studies, Faculty of Arts in Ljubljana, Franc Zadravec

Na enem od družinskih obiskov po smrti Franca Zdravca (1925–2016) mi je vdova Olga Zadravec izročila vrečo pisem, dopisnic, razglednic in voščilnic, naslovljenih na pokojnega profesorja. Pisma sem razporedil po abecedi dopisnikov in jih preštel: gre za več kot 300 pisem okrog osemdesetih dopisovalcev.¹

¹ Po abecedi so to: Štefan Barbarič, Oton Berkopec, France Bernik, Marjana Beršadska, Marija Bobrownicka, Ju. V. Bogdanov, Franček Bohanec, Rado Bordon, Božidar Borko, Marja Boršnik, Matija Brezovar, Anica Britovšek, Ivan Cesar, Jožica Čeh, Zdzisław Darasz, Maria Deppermann, Drago Druškovič, Jože Filo, Aleksandar Flaker, Helga Glušič, Ferdo Godina, Vekoslav Grmič, Dragica Haramija, Svetozar Ilešič, Anton Ingolič, Jože Javoršek, Manfred Jähnichen, Franci Just, Taras Kermauner, Franc Kimovec, Matjaž Kmecl, France Koblar, Zoran Konstantinovič, Jože Koruza, Jože Košar, Lojze Krakar, Bratko Kreft, Ivan Kreft, Andrijan Lah, J. P. Locher, Janez Logar, Juraj Martinović, Boris Merhar, Janko Messner, Dušan Mevlja, Dušan Moravec, Erna Musar, Krešimir Nemeč, Rudolf Neuhäuser, Fran Petre, Jože Pogačnik, Ivan Potrč, Predrag Palavestra, Boris Paternu, vdova Avgusta Pavla, Jevgenija

Med njimi je nekaj uradnih inštitucionalnih dopisov² in sedem osebnih pisem, pri katerih identitete pisca nisem znal odkriti.

V svežnju so večinoma pisma ljudi, ki so bili z naslovnikom v strokovnih razmerjih. Luknje v pisemski izmenjavi govorijo, da se ni ohranilo čisto vse, kar je dobil v poštni nabiralnik, oziroma se je založilo. Kljub temu je zbirka reprezentativna, saj vključuje pisma sodobnikov, pisma starejše in pisma mlajše generacije ter tako odstira pogled v komunikacijski krog pomembnega slovenskega literarnega zgodovinarja.³ Urejeno in deloma tudi že preslikano⁴ zbirko pisem sem po obdelavi izročil v hrambo Rokopisnemu oddelku NUK.

Dopisovalci so bili Zadравčevi poklicni in službeni kolegi, pomurski rojaki, pisatelji, tuji literarni zgodovinarji, založniki, uredniki in predstojniki akademskih in drugih inštitucij. Dobra polovica korespondentov je zastopana le s posamičnim pismom, slaba polovica pa z več pismi. Najzvestejši Zadравčev dopisovalec je bil innsbruški komparativist Zoran Konstantinović s 24 pismi, tesno sledijo sarajevski slovenist Juraj Martinović in urednik pri Pomurski založbi Jože Vild (po 22), potem pa rojak Franček Bohanec, koroški pisatelj in profesor Janko Messner (po 15), berlinska slavista Gerhard Schaumann (14) in Manfred Jähnichen (13), Marja Boršnik (12) itd. Pisemske stike so dopolnjevali vzajemni obiski, strokovni in osebni. Tone Smolej je opazil, da med Zadравčevimi korespondenti ni Miška Kranjca, čeprav je Zadравec iz Kranjčevih pisem precej citiral; za Kranjčevim svežnjem pisem še poizvedujemo.

Za tole priložnost sem prepisal⁵ pisma, ki so jih Francu Zadравcu pisali njegovi kolegi na Filozofski fakulteti: učitelja Marja Boršnik in Anton Slodnjak,⁶ generacijska kolega Boris Paternu in Jože Toporišič, malo starejši rojak Štefan

Ivanovna Rjabova, Vojan Rus, Maja Ryžova, Gerhard Schaumann, Aleksander Skaza, Anton Slodnjak, Drago Šega, Vanek Šiftar, Emil Štampar, Bogo Teply, Jože Toporišič, Klaus Trost, Zdeněk Urban, Andrej Ujčič, Fran Vatovec, Ivan Verč, Milan Vincetič, France Vodnik, Anton Vratuša, Sergej Vrišer, Dimitrije Vučenov, Stojan Vujčić, Pavle Zidar, Boris Zihelr, Ciril Zlobec, Vlado Žabot, Jože Žužek.

² Občina Ljutomer, Mladinska knjiga (Janez Mušič), Pomurska založba (Jože Vild), SAZU, Srbska AZU, FF Beograd, Uni Celovec, Radio Slovenija, Rokopisna zbirka NUK, založba Veduta.

³ Drugo Zadравčevo zapuščino je pregledala in za potrebe SAZU, katere član je bil Franc Zadравec, spravila Biblioteka SAZU. Zasebno in družinsko korespondenco je shranila vdova doma.

⁴ Poleg pričujočih pisem sem preslikal še pisma Zadравčevih južnoslovanskih in nemških dopisovalcev oz. pisma v nemščini.

⁵ Slike skeniranih tipkopisov je v besedilo pretvoril skener; ChatGPT je bil pri razbiranju posameznih rokopisov precej neuspešen.

⁶ Pisma Bratka Krefta (1905–1996), ki je bil tudi Zadравčev učitelj, sem pripravil za objavo v *Slavistični reviji* 73/4 (2025): Dva svežnja pisem Bratka Krefta, 613–31.

Barbarič ter nekaj let mlajši sodelavci Matjaž Kmecl, Jože Koruza, Aleksander Skaza, Helga Glušič in Taras Kermauner.⁷

Marja Boršnik (1906–1982)

5. III. 1964.⁸

Spoštovani tovariš Zadavec,

na plenarnem sestanku jugoslovanskega slavističnega komiteta ste bili 29. III. t. l. soglasno izvoljeni v informacijsko-bibliografsko komisijo, ki jo vodi dr. Polenaković.⁹ Ker se je to zgodilo na moj predlog, odgovarjam za Vaše sodelovanje. Če tega ne bi mogli prevzeti, me, prosim, v teku enega tedna (do 12. III.) informirajte, da predlog prekličem.

S tovariškim pozdravom

Marja Boršnik

28. I. 1965.¹⁰

Spoštovani tovariš Zadavec,

pravkar mi piše dr. Bratko Krefc: »Jaz Jagoditschu¹¹ nisem več odgovoril zaradi tega, ker nisem hotel odgovoriti bivšemu nacistu, ki me je pri avstrijskem ministrstvu denunciral kot nevarnega komunista in s tem preprečil, da bi kljub ustnemu dogovoru s prof. dr. Hammom,¹² lahko imel predavanja o slovenski književnosti cel semester (kakor sem jih imel v Frankfurtu).¹³ O tem Vam lahko da informacije doc. dr. Zadavec, ki je bil takrat ravno na Dunaju in je to povedal pred tremi dnevi tudi na seji uredništva JIS v navzočnosti akad. prof. dr. Bezlaja in lekt. B. Urbančiča ...«¹⁴

Prosim Vas, če bi mi hoteli nemudoma sporočiti vse, kar veste o Jagoditshevem bivšem nacizmu¹⁵ in o njegovem denunciantstvu Bratka Krefca pri avstrijskem ministrstvu. O tem

⁷ Slovenski literarni zgodovinar Taras Kermauner sicer ni študiral na slavistiki (do prekinitve delovnega razmerja 1958 je bil asistent na oddelku za filozofijo na FF), vendar je njegovo pisanje preveč vpeto v slovenistiko, da bi ga mogli brez škode izpustiti.

⁸ Tipkopic v nefrankirani pisemski ovojnici na naslov Tov. dr. Franc Zadavec, docent / Ljubljana / Slavistični oddelek Filozofske fakultete in povratnim naslovom Boršnik, Ljubljana, Rimska 20/I.

⁹ Haralampije Polenaković.

¹⁰ Tipkopic brez ovojnice.

¹¹ Več o aferi Jagoditsch je v Zadravčevi korespondenci z Bratkom Kreftom.

¹² Josip Hamm (1905–1986).

¹³ Bratko Krefc je bil gostujoči predavatelj v Frankfurtu leta 1961/62.

¹⁴ Sodelavca na slavistiki France Bezlaj in Boris Urbančič sta bila člana uredništva JiS.

¹⁵ Avstrijski slavist Rudolf Jagoditsch (1892–1976) je leta 1940 res zaprosil za članstvo v NSDAP.

namreč jaz prvič slišim, ni mi pa vseeno, kakšen je predsednik mednarodne slavistične komisije za zgodovino slavistike, kjer tudi jaz še sodelujem.

Tovariško Vas pozdravlja

Marja Boršnik

Rimska 20/I

30. III. 1967.¹⁶

Dragi tovariš Zadravec,

precej, ko sem Ti oddala reč za JS, sem dognala, da se dá neka moja domneva, ki je dovolj važna, argumentirati s pismom. To pismo sem bila v naglici spregledala, z njim pa se ta domneva neizpodbitno potrjuje kot resnica. Prosim Te torej, če bi hotel drugi del zadnjega odstavka na prvi strani takole spremeniti:

in podlistki, se je v njej prebudil tudi pripovedni talent, saj je morala že v tem letu oblikovati prvo povest, ki se je odločila, da se z njo uveljavi v našem tedanjem osrednjem časopisu. To povest Ana, ki je naslednje leto izšla v Ljubljanskem zvonu pod naslovom Moja prijateljica, je poslala uredništvu že 27. decembra 1888 (prvo pismo, ohranjeno med Maričino korespondenco Kersniku) in jo je imel Levčev leposlovnji pomočnik Kersnik v rokah vsaj že v januarju 1889, ko o njej poroča uredniku Levcu (Prijatelj, Kersnik II. 503).

Ta listek kar izstriži in prilepi na prvo stran. Ko boš že tako aktiven, vrini še tri besede na 3. stran: v drugo vrsto »pripovedništvo skoraj odtehta«; v šesto vrsto »ko so prizadeti moški molčali.«¹⁷

Če se še tako muzaš – kar je res, je res!

Pozdrav!

Marja

Poskusi mi poslati korekturo – če me najdeš v Ljubljani!¹⁸

23. V. 1967¹⁹

Dragi tov. Zadravec,

pred tremi dnevi (20. V.) sem Ti pisala na univerzo, ker pa Smolej²⁰ trdi, da tjakaj ne hodiš, Te ponovno prosim za odgovor z obratno pošto: do kdaj je popolnoma zadnji termin za oddajo 10 tipkanih strani predavanja o Tavčarju. Moja logika mi namreč pravi, da se takšna reč lahko

¹⁶ Tipkopis v nežigosani pisemski ovojnici na naslov Tov. dr. Franc Zadravec / Slavistični oddelek in rokopisnim povratnim naslovom: Rimska 20.

¹⁷ Pogled v članek Marje Boršnik Ob stoletnici rojstva Marice Nadliškovke (JiS 12/4 (1967), 106–108) pokaže, da je Zadravec, ki je bil član uredništva, popravke upošteval.

¹⁸ Rokopisni dodatek.

¹⁹ Dopisnica z žigom Kranj 23. 5. 1967 na naslov Tovariš / dr. Franc Zadravec, / docent / Ljubljana / Prule, Prijateljeva ? (univerzitetne hiše).

²⁰ Viktor Smolej (1910–1992) je bil na FF lektor za slovaščino.

razmnoži v 14 dneh in je zato še čas do avgusta, zlasti, ker sem prepričana, da zdaj nihče ne utegne pisati. Jaz pa sem obupno zaposlena z vodno inštalacijo in bi morala v primeru, da stari termin drži, z vsem delom prekiniti: organizacija delavcev se z duševno koncentracijo izključuje. Prosim Te torej za milosten odgovor z obratno pošto in Te lepo pozdravljam. Marja Marja Boršnik, Drulovka 31 pri Kranju

16. III. 1968²¹

– Dragi tovariš Zadavec,

Tvoja razprava pojde v ponedeljek v tiskarno, ne da bi jo utegnila podrobno predelati.²² Pogrešala pa sem v njej obravnavo Majcnove drame Prekop, ki spada med naše najboljše iz tega obdobja in se s kakšnim abstraktnim Vergerijem po mojem sploh ne dá ne po kvaliteti ne po event. učinkoviti uprizorljivosti primerjati. Tudi o njegovi Alenčici sem drugačnih misli. H Grumu bi imela to in ono pripomniti, čeprav obdelava ni slaba. Svojčas si želel moje kritike, ki sem ti jo obljubila, a ne utegnila. V sredo ob mojem predavanju bi mi bila tudi Tvoja in Vaša dobrodošla. Ker imaš gotovo duplikat svoje razprave, mi ga, prosim, prinesi s seboj ali pa oddaj komu drugemu, če ne utegneš priti, z navedbo, kdaj želiš, da se sestaneva.

Lep pozdrav!

Marja

2. X. 68²³

– Dragi Zadavec, najbrž nisi pozabil, da je treba za Majcnovo 80-letnico (29. X.) v JS nekaj napisati. Skoraj gotovo boš to storil Ti, ker me nisi nič opozoril (kakor se morda še spominjaš, sem rekla, da bi jaz kaj zelo kratkega, a samo če Ti ne boš obsežnejše).²⁴ – Prosim, sporoči mi, kaj boš pripravil za Cankarjev simpozij (in za SR) in koliko bo obsegalo.²⁵

Lep pozdrav!

Marja

²¹ Tipkana dopisnica z žigom Ljubljana 16. 3. 1968 na naslov Tovariš / dr. Franc Zadavec, docent / Prijateljeva 9 / Ljubljana.

²² Gre za razpravo Dramatika Slavka Gruma (SR 16/1–2 (1968), 413–69) v številki SR, posvečeni mednarodnemu slavističnemu kongresu v Pragi. Urednica za literaturo je bila Marja Boršnik.

²³ Dopisnica iz Ljubljane z žigom 2. 10. 1968, naslovljena na Tovariš / dr. Fr. Zadavec / univ. prof. / Ljubljana / Prijateljeva 9 / (univerzitetna hiša na Prulah), povratni naslov: Boršnik, Ljubljana, / Rimska 20/I.

²⁴ Članek je nazadnje napisala Marja Boršnik.

²⁵ Franc Zadavec: Satira v Cankarjevi pesmi, prozi in dramatik. SR 17/1 (1969). 203–39.

6. X. 1968.²⁶

Dragi tovariš Zadravec,

ker praviš, da se mudi, sem priloženo v naglici sestavila in nisem utegnila pretipkati. Hvaležna Ti bom, če lahko stisneš še v oktobrsko številko. Prosim za korekturo.²⁷

Če do Cankarjevega simpozija sploh pride – organizirali ga ne bomo mi (misliš sourednike SR), marveč Matica –, bo skušal biti znanstveno ustvarjalen. Kar bo takšnega, bo sprejeto v prihodnjo številko SR.²⁸ Fraz smo že siti. Tvoje temo pozdravljam.²⁹ Kolikor vem, je nima nihče drug na programu. Pa četudi bi jo imel, ne odloča starost, marveč temeljitost. – Ali si prejel moj separat o »moderni«? Če ga nisi, mi sporoči, da Ti pošljem drugega, ker dva še imam. Prosim Te pa za oceno.³⁰

Lepo Te pozdravljam

Marja

15. I. 69³¹

Dragi tov. Zadravec, prisiljena sem Te ponovno nadlegovati. Pravkar sem prejela Kermaunerjevo knjigo: I. Cankar in slovenska politika leta 1918, ki Te brezdvomno zanima, pa ni še naprodaj. Posodim Ti lahko svoj izvod, dokler ga ne dobiš gratis od Cankarjeve založbe, samo če si pripravljen o njej napisati krajšo (lahko tudi daljšo) oceno za Slavist. revijo do konca tega meseca.³² Ker Tvojo razpravo pričakujem že do 20. t. m., kar je zadnji termin za razprave, Ti zdaj še preostaja prosti čas ob univ. počitnicah. Knjiga Te čaka pri meni, ali pa mi vsaj telefoniraj (24 782), kam naj ti jo prinesem. Upam, da odklonil ne boš. Pozdr. Marja

7. II. 1969.³³

Dragi tovariš Zadravec,

žal mi je, da nisi utegnil k meni. Ko se prvič srečava, Ti povem, za kaj je šlo. Čedalje bolj pogrešam telefonske povezave s Tabo. Mudi se zmeraj in k sreči je ljubezniva Rozka³⁴ tu.

²⁶ Tipkopis v pisemski ovojnici z žigom Ljubljana 6. 10. 1968 na naslov Tov. univ. prof. / dr. Fr. Zadravec / Ljubljana / Prijateljstva 9 in povratnim naslovom: Boršnik, Ljubljana, Rimska 20/I.

²⁷ Gre za članek Marje Boršnik Stanko Majcen. JiS 13/7 (1968). 224–25.

²⁸ Prva številka SR 1969, podnaslovljena Ob 50. obletnici Cankarjeve smrti, je prinesla 23 prispevkov.

²⁹ O Cankarjevi satiri.

³⁰ Gre za članek Marje Boršnik Cankar z novostrujarskim klubom pri Mladosti. Odlomke iz razprave je avtorica predstavila na Cankarjevem simpoziju 7. decembra 1968 v Slovenski matici, separat je iz SR 17/1 (1969), 25–67. Zadravčeve ocene v njegovi bibliografiji ni zaslediti.

³¹ Dopisnica iz Ljubljane z žigom 15. 1. 1969 na naslov Tovariš / univ. prof. Fr. Zadravec / Ljubljana / Prijateljstva 9.

³² Zadravec je oceno knjige Dušana Kermavnerja objavil v Cankarjevi številki SR 1969.

³³ Tipkano pismo brez ovojnice.

³⁴ Rozka Štefan je bila lektorica poljščine na FF.

Veliko uslugo bi mi napravil, če bi mogel priloženi članek sprejeti v JS. Naročen je bil za SR, Pirjevec³⁵ pa ga odklanja, ker je sam pisal o Walderju³⁶ drugače. Stil je res bližji JS kakor pa SR. Zelo pa bi mi ga bilo <težko>³⁷ kot povabljenemu Korošču onstran meje popolnoma odbiti. Če referata ne moreš sprejeti, mi ga, prosim, nemudoma vrni, da ga le kako uredim za SR, če se bi dalo, ne da P. bode v oči.

Hvala za oba prispevka za SR.³⁸ Prosim za povzetek (resume) k razpravi. Nujno!

Pozdrav

Marja

12. IX. 1970.³⁹

Spoštovani tovariš,

odbor SDS je na sinočnji seji za simpozij (dialog) o Gradniku, ki bo 26. septembra v Novi Gorici, določil naslednji program:⁴⁰

Marja Boršnik, uvod	15,30 h
France Bernik, Estetski problemi Gradnikove poezije	15,40
Marja Boršnik, Gradnikov ustvarjalni ritem	16
Taras Kermauner, Mors et Deus	16,20
Jože Mahnič, Pokrajinski, socialni in nacionalni motivi pri Gradniku	16,40
Marija Mitrovič, Motiv »mrtve ljube« pri Gradniku	17
Boris Paternu, Gradnikovo mesto v razvoju slovenske lirike	17,20
Fran Petre, Stilna opredelitev Gradnikove lirike	17,40
Emil Štampar, Gradnikovi literarni odnosi do Hrvatov in Srbov	18
Franc Zadavec, Oblika in struktura Gradnikove poezije	18,20

Vrstni red referatov naj bo alfabetski, referat naj bo natipkan in ne sme presegati dvajset minut branja, lahko pa je krajši. Zavoljo številnih najavljenih referatov naj bo dialog (diskusija) o njih po večerji od 20h naprej v manjšem, klubskem prostoru za aktivne udeležence.

³⁵ Dušan Pirjevec je bil poleg Boršnikove, Borisa Paternuja, Franceta Bernika, Jožeta Toporišiča, Tineta Logarja (odg. ur.) in Franca Jakopina urednik SR.

³⁶ Wolfram Walder: Ivan Cankar als Künstlerpersönlichkeit. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*. Graz-Köln, 1954; Pirjevec je knjigo ocenil v SR 1955, 120–28. Ne v SR ne v JiS v naslednjih številkah ni zaslediti kakega koroškega prispevka o Walderju.

³⁷ V lomljenih oklepajih so avtorjevi vrivki v besedilo.

³⁸ Franc Zadavec: Satira v Cankarjevi pesmi, prozi in dramatik. Cankarjeva številka SR 17/1 (1969), 203–40. — Franc Zadavec: Dušan Kermavner, Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918. Cankarjeva številka SR 17/1 (1969), 326–27.

³⁹ Tipkano nefrankirano pismo v ovojnici z naslovom Tovariš / dr. Franc Zadavec, univ. prof. / Ljubljana / Filozofska fakulteta, Slavistični oddelek in povratnim naslovom: Boršnik, Dru-
lovka 31 pri Kranju.

⁴⁰ O slavističnem zborovanju v Novi Gorici je poročalo *Delo* 29. 9. 1970, 5.

Referentom bodo povrnjeni potni stroški z dnevnicami, njihovi referati pa natisnjeni v Gradnikovem zborniku.⁴¹

S tovariškimi pozdravi

Marja Boršnik, Drulovka 31 pri Kranju 31

Marja

29. VII. 1975.⁴²

Dragi tov. Zdravec, tik pred odhodom v Dubrovnik (za Govedare na Mljetu)⁴³ Te na Brnikih prosim naslednje. Slovenistka Ryžova⁴⁴ bi rada čimprej zvedela, katera dela naj naroči v Leningrad, da bi lahko najboljša od Miška Kranjca iz zadnjega desetletja lahko prevedla in s študijo o njem objavila v ruščini. Ker Ti Kranjca najbolje poznaš, bi ji Ti najbolje lahko svetoval. Rada bi Ti poslala pismo z njenim naslovom, pa sem oboje pozabila na Špiku.⁴⁵ Tja se povrnem 20. VIII. in Te prosim, če bi mi hotel tjakaj poslati svoj naslov, da Ti konec avgusta oboje lahko pošljem. Dotlej pa boš morda lahko že malo premislil svoje nasvete. Zelo Ti bom hvaležna kakor tudi Tvoji ruski znanstv. tovariši[ci]⁴⁶ za pomoč. Veliko plodnega počitka Ti želi in Te pozdravlja

Marja Boršnik, Mljet, Njivice, p. Govedjari 50226 Jezero

22. VIII. 1975.⁴⁷

Dragi tov. Zdravec, o priloženi prošnji sem Ti pisala že na univerzo z Mljeta, zdaj pa Ti na dom prilagam še naslov Ryžove z njenim pismom⁴⁸ in s prošnjo, da ji kot najboljši Miškov poznavalec⁴⁹ ustrežeš, pismo pa mi o prvi priložnosti vrneš, ker ji še nisem odgovorila. Lepa hvala v naprej!

Pozdrav Marja

⁴¹ *Srečanja* 1970, št. 25/26 prinašajo naslednje prispevke o Gradniku: M. Boršnik, 32–5; B. Paternu, 35–9; F. Petre, 41–3; T. Kermauner, 43–5; M. Mitrovič, 45–9; J. Mahnič, 49–54; F. Zdravec, 54–61; F. Bernik, 62–5; E. Štampar, 66–8; B. Borko, 19–23.

⁴² Dopisnica z žigom Brnik aerodrom 29. 7. 1975, naslovljena na Tov. univ. prof. / dr. Fr. Zdravec / 61000 Ljubljana / Filozofska fakult. / Aškerčeva 12.

⁴³ Marja Boršnik je redno letovala na Mljetu in tam pri kopanju tudi umrla.

⁴⁴ Prevod Kranjca Maje Ilinične Ryžove je najti v knjigi *Slovenskaja novella XX veka v prevodah Maji Ryžovoj* (Moskva: Centr knigi Rudomino, 2011).

⁴⁵ Na Špiku (Drulovka pri Kranju) je stala počitniška hiša Boršnikove.

⁴⁶ V oglatih oklepajih so razrešena nejasna mesta v rokopisih in tipkopisih.

⁴⁷ Pisemska ovojnica z žigom Ljubljana 22. 8. 1975, naslovljena na Tovariš / univ. prof. dr. Franc Zdravec / 61000 Ljubljana / Prijateljeva 9 in povratnim naslovom: M. Boršnik, Drulovka 31 pri 64000 Kranju.

⁴⁸ V Zdravčevi korespondenci je tudi pismo Ryžove Zdravcu z dne 28. 12. 1972.

⁴⁹ Zdravec je iz Miška Kranjca doktoriral 1962 in o njem do leta 1975 objavil več del, mdr. monografijo 1963.

Anton Slodnjak (1899–1983)

Ljubljana, 20. I. 1955.⁵⁰

Dragi tovariš!

Kar v miru delajte svojo nalogo!⁵¹ Ko jo zgotovite, pa jo pošljite! Vi imate lepo pisavo, zato je zaradi mene ne bi bilo treba prepisavati s strojem. Ker pa bi se morebiti drugi člani komisije čutili zaradi tega »prizadeti«, pa jo rajši dajte tipkat. Seveda če bo prilika za to.

Zahvaljujem se za pozdrave in jih vračam vsem tovarišem slavistom, Vas pa prosim, da mi oprostite, ker sem na naslovni strani zapisal Vaše ime v naši domači obliki. Najprej sem zapisal France, nato pa pogledal, kako se Vi podpisujete, no, in tedaj sem »popravil« po domače.

Vaš A. Slodnjak

Ljubljana, 7. 6. 1956.⁵²

Dragi kolega!

Oprostite, da Vam nisem odgovoril. Toda vsebina Vašega pisma se mi je zdela takšna, da ne potrebuje odgovora.

Kar se tiče Vaše službe pri nas,⁵³ sem danes prosil dekanat, naj pospeši pri Sekretariatu za proračun sistemizacijo novega asistentskega mesta v inštitutu. Šele ko bo to mesto odobreno, bomo mogli razpisati natečaj. Tedaj boste morali po mojem mnenju prošnjo ponoviti. Upam, da bodo te formalnosti kmalu rešene.

S kolegialnimi pozdravi

Vaš

A. Slodnjak

Ljubljana, 12. III. 1974.⁵⁴

Spoštovani tovariš!

Prisrčna hvala za recenzijo! Takoj sem sporočil Vašo sodbo Pogačniku.⁵⁵ Zdi se mi, da ni prav navdušen nad njo. Vendar upam, da bo napravil, kar bo potrebno.

⁵⁰ Rokopisna dopisnica, žigosana v Ljubljani 21. 1. 1955 in v Murski Soboti, naslovljena na Tovariš / Franček Zadavec / profesor na gimnaziji / v / Murski Soboti / Prekmurje.

⁵¹ Verjetno disertacijo o Mišku Kranjcu, ki jo je zagovarjal leta 1962.

⁵² Tipkopis na dopisnici z žigoma Ljubljana 7. 6. 1956 in Murska Sobota 8. 6. 1956 na naslov Tovariš / Franc Zadavec / profesor / MURSKA SOBOTA / gimnazija.

⁵³ Franc Zadavec je zasedel mesto asistenta za novejšo slovensko literarno zgodovino na FF v Ljubljani leta 1957.

⁵⁴ Rokopis brez ovojnice.

⁵⁵ Za katero študijo Jožeta Pogačnika gre, ne upam špekulirati; pri SAZU ni v teh letih izšlo nobeno njegovo delo.

Danes sem sporočil Medakademijemskemu odboru oz. njegovemu predsedniku akad. L. Vavpetiču,⁵⁶ da ste ocenili Pogačnikovo študijo, ter sem ga zaprosil, naj Vam nakaže zasluženi honorar.

Pozdravljam Vas

A. Slodnjak

Štefan Barbarič (1920–1988)⁵⁷

Lj. 5. 10. 56.⁵⁸

Dragi Zadravec,

Prof. Boršnikova je želela, naj bi Ti pisal na Tvoja vprašanja o formalnostih v zvezi s prijavo disertacije. Kolikor so te in druge stvari meni znane in poznane, to rad storim. Govoril sem mimogrede z Jakopinom,⁵⁹ pa tudi on kaj več ne ve.

Disertacijo je treba prijaviti na dekanatu fakultete (PMF). Na eni tipkani strani razložiš svoj načrt obdelave in označiš namen oz. smotre dela. Kot priloge je treba dodati: 1. prepis diplome (za interno rabo Ti ga overi sekretar fakultete), 2. biografijo in opis dosedanega strokovnega oz. znanstvenega dela (3. bibliografijo). Prošnjo t. j. prijavo kolkuješ s 180 din, priloge z 30 (ali 25?) din. V prijavi teze formalno prosiš, naj Ti določijo komisijo.

Fakultetna uprava bo na svoji seji določila komisijo, ki bo temo potrdila. V dveh letih po prijavi je treba predložiti disertacijo (menda v petih izvodih) na dekanatu, nato jo dobi komisija in ko ti smatrajo, da ustreza zahtevam, sledi obramba (javno v sejni dvorani).

Za komisijo boš imel iste kot ostali iz literarne zgodovine: Tebi bo verjetno na prvem mestu Boršnikova, zraven nje še Slodnjak in Ocvirk.⁶⁰ Za K »obrambi« bosta določena še dva profesorja.

O rigorozih doslej ne vemo nič gotovega.

Temo predložiš dogovorno s profesorjem. Ta Ti bo med delom svetoval. Ne maram se vtikati v Tvoje stvari, vendar omenjam, da po zatrjevanju kolegov že objavljene študije ne morejo predstavljati jedra disertacije. Sicer pa se zanimaj pri profesorju samem, kako je s tem (če boš kaj takega seveda rabil).

To je v glavnem vse, kar je zaenkrat možno pisati.

Lepo Te pozdravljam

Štefan Barbarič

⁵⁶ Jurist Lado Vavpetič.

⁵⁷ Barbarič je bil med 1957 in 1961 asistent za slovensko književnost.

⁵⁸ Rokopis brez ovojnice.

⁵⁹ Rusist Franc Jakopin je bil po diplomi 1949 asistent na ljubljanski slavistiki.

⁶⁰ Anton Ocvirk je med 1949 in 1971 vodil oddelek za primerjalno književnost na FF.

Zadar, 7. I. 72.⁶¹

Dragi Franček,

Zahvaljujem se Ti za Tvojo pozornost in enako želim Tebi, gospe Olgi in vsej družini zdravo, zadovoljno in uspešno novo leto. Pravzaprav bi se moral oglasiti že prej, a živim zadnje čase precej napeto (in pripeto), saj za novo leto nisem šel niti v Ljubljano. Nikoli nisem mislil, da bom toliko časa ostal tu, poteka mi sedmo leto. Ne pomaga nič, kljub vsemu je to – Pont, včasih mrzel,⁶² drugič vroč.

Sicer bi raje o tem, kar delam, govoril s Teboj ustno. Morda ko bom v februarju v Ljubljani. Pol leta sem se ukvarjal s študijem humanizma in protestantskih piscev. Rezultat: dve predavanji na Madžarskem (eno v maju v Sopronu, ki bo objavljeno te dni v Helikonu, akademijem glasilu za primerjalno književnost, seveda v madžarščini, in drugo, v decembru, na budimpeštanski slavistiki), za novogradske Slavističke radove sem pripravil študijo Stik P. Trubarja z miselnostjo Erazma Rotterdamskega (nekaj čez 20 tipkanih strani).⁶³ In nazadnje mi je prof. Gspan⁶⁴ ponudil Trubarja za SBL. Ne vem, če mi bo to mogoče.⁶⁵

Sedaj sem se vrnil v 80. leta, k problemom realizma. Z devizo: od gradiva k teoretskim kategorijam, ne obratno.

Sicer pa odlagam težišče pogovora za srečanje, ki si ga stvarno želim.

Mnogo pozdravov

Štefan

Lj. 3. XI. 81.⁶⁶

Dragi Franček,

Bil sem teden dni odsoten, v Rog. Slatini in v Prekmurju (tudi v M. Soboti, kjer sem srečal J. Ternarja).⁶⁷ Zato se Ti lahko šele sedaj, po povratku zahvalim za Tvojo prijateljsko pozornost in za lepo knjigo o Gradniku.⁶⁸

Elaborat Pála Sándorja, ki govori o omembah Prekmurcev v listu Magyar Hirmondó (U. Rath, 1780–82), sem pregledal. V tej obliki ni primeren za objavo, je preveč razvlečen (preko 50 tipkanih strani). Kar je novega in za nas zanimivega, bi se dalo opraviti na nekih 15-ih straneh. In seveda madž. citate iz časopisnih objav je treba prevesti. Navedbe iz bratislavskega časopisa imajo dokumentarično vrednost in bi kot take zaslužile, da jih pri nas evidentiramo

⁶¹ Rokopis v pisemski ovojnici z žigom Zadar 8. 1. 1972 na naslov *Tovariš / dr. Franc Zadavec*, univ. prof. / 61000 Ljubljana / Prijateljstva 7. Barbarič je bil med 1965 in 1972 višji predavatelj za slovensko književnost in jezik na Filozofski fakulteti v Zadru.

⁶² Aluzija na verz »Mraz Ovid'ja v Pontu tare« iz Prešernove Glose.

⁶³ Stik Primoža Trubarja z mislijo Erazma Rotterdamskega. *Zbornik za slavistiku* 3 (1972), 87–98.

⁶⁴ Alfonz Gspan, urednik *Slovenskega biografskega leksikona*.

⁶⁵ Ni bilo mogoče, geslo Primož Trubar je za SBL napisal Jože Rajhman.

⁶⁶ Rokopis v ovojnici z žigom 3. 11. 1981 iz Ljubljane na naslov *Spoštovani tovariš / dr. Franc Zadavec*, akad. / univ. prof. / 61000 Ljubljana / Prijateljstva 9.

⁶⁷ Pesnik Jože Ternar.

⁶⁸ Monografijo *Alojz Gradnik* je Zadavec izdal 1981 pri Partizanski knjigi v zbirki *Znameniti Slovenci*.

(tudi jih ne kaže razbijati, čeprav so nekatere v naši publicistiki že omenjene, prim. moj spis v Panonskem zborniku in I. Škafarja).⁶⁹

Koliko se bo avtor s tem strinjal, jaz ne vem. Morebiti bi bilo najbolje, če bi to uredil Pogačnik,⁷⁰ ki je elaborat posredoval.

Tekst je pri meni v Slov. knjižnici.⁷¹ Če prej ne, ga lahko konec tedna oddam na slavistiki.

Z mnogimi lepimi pozdravi gospe, družini in Tebi

Štefan

Boris Paternu (1926–2021)

Lj., 1. 8. 1958⁷²

Dragi Franček!

Dobil sem Tvoje pismo in pozdrave, prav lepa hvala!

Glede domnevnega zagovora,⁷³ ki naj bi bil 5. avgusta, ne vem ničesar. Vprašal sem tudi Kranjca,⁷⁴ ki je edini tukaj, pa mu tudi ni nič znanega. Prof. Slodnjak je 19. julija odšel na Mežakljo⁷⁵ in se vrne v ponedeljek, 4. avgusta. Jaz odrinem na počitnice tudi v ponedeljek. Štefan⁷⁶ je nekje v Ribnici, Jakopin⁷⁷ doma. Medtem sta »prišli« dve diplomski nalogi. V ponedeljek jih bom oddal Slodnjaku in potem bo mir. Po mojem ni potrebno, da 5. avgusta hodiš prideš v Ljubljano. Vse se bo dalo pomeniti, če bo kaj, tudi 10. Pravkar sem zvedel, da bo Štefan odšel te dni v Prekmurje. Prof. Slodnjaku bom sporočil, če se v ponedeljek še vidiva, da prideš 10. avgusta. Če bi zvedel kaj nujnega, Ti bom pa sporočil. Bodi torej brez skrbi! In obdeluj prekmursko zemljico in njenega Kranjca.⁷⁸

Jaz sem si prizadeval, da bi svojega Levstika med počitnicami nekoliko zredil.⁷⁹ Trudil sem se, pa nisem napravil toliko, kot sem želel. Hudič je v tej pošastni vročini! Drugi teden bom vse odložil in šel na Gorenjsko, 15. pa v Dalmacijo.

Bodi zdrav in vse najboljše Tvoji družinici!

Boris

⁶⁹ Take objave Pála Sándorja v slovenščini ni zaslediti; namenjena je bila najbrž *Jeziku in slo-
vstvu*.

⁷⁰ Literarni zgodovinar Jože Pogačnik.

⁷¹ Barbarič je vodil Slovansko knjižnico v letih 1981–88.

⁷² Pismo v ovojnici, žigosani v Ljubljani 1. 8. 1958, na naslov Tov. / prof. Franc Zadavec / univ.
asistent / Murska Sobota / Cvetkova 5, povratni naslov: B. Paternu, Ljubljana, Linhartova
22.

⁷³ Najbrž kake diplomske naloge.

⁷⁴ Bibliotekar Marko Kranjec.

⁷⁵ Na Mežakli ima od 1980. let dalje Univerza v Ljubljani počitniški dom.

⁷⁶ Asistent Štefan Barbarič.

⁷⁷ Asistent Franc Jakopin.

⁷⁸ Miško Kranjec, tema Zadavčevega doktorata.

⁷⁹ Disertacijo Idejno in estetsko teoretično izhodišče realizma v Levstikovi literarni kritiki je
Paternu zagovarjal leta 1960.

Varšava, 28. XI. 1960⁸⁰

Dragi Franček!

Škoda je, da Te ni v naši veseli družbi jugosl. asistentov. Ne moreš si misliti, kako koristno in osvežujoče je – kljub naporom – takole potepanje. In mislim, da ni dežele, kjer bi se počutil tako prijetno, kot na Poljskem.

Na sliki ti pošiljam del obnovljene – docela v nekdanjem slogu rekonstruirane Varšave – kjer je bilo eno izmed središč legendarne vstaje iz leta 1944.⁸¹ Mi stanujemo v štud. domu, ki stoji na podrtem in pobitem getu. Najmočnejši in pošasten vtis je na nas napravil Osvięcin (Auschwitz) s svoji[m] ironičnim napisom nad vrati »Arbeit macht freik.«⁸² Pozdravi vse – Boris

Dunaj, 5. dec. 1963⁸³

Dragi Franček!

Mimogrede bosta minila dva meseca, odkar se klatim po Dunaju in preživljam noči v gogovski Seilerstätte 2/II.⁸⁴ Zadnje čase se nas je tu nabralo kar lepo število, tako da so vse postelje in vsa mesta okoli štedilnika tesno zasedena.

Zadnji teden sem izpregel in se z Bredo⁸⁵ potepava, kar navsezadnje čisto prija. Prihodnji teden bom spet sedel h knjigam, za praznike pa odrinem v Ljubljano, ker bo tu vse izumrlo s knjižnico vred. Pa še mraz je pritisnil te dni.

Iz Tvojega, Marjinega, Matjaževega⁸⁶ in Bredinega pisma sem nekako rekonstruiral zadevo okrog JiS,⁸⁷ ki je za Marjo precej grenka, za naše razmere pa precej ilustrativna. Če stvari presojam iz nekoliko hladne razdalje, moram reči samo to, da vse preveč energij zabijamo v preklarije, namesto da bi se ukvarjali s tistim, kar je nujno. Toda ljudje so strahotno nespremenljivi v svoji občutljivosti take ali drugačne vrste. Ne moreš in ne moreš mimo človeških narav, ker so defektne vsaj v enem predalu svoje osebnosti. Ideološki del boja je razmeroma neznamen. Mi se bomo iz vsega marsikaj naučili. In velika zasluga učiteljev je, če svoje »učence« naučijo, kaj se ne sme delati in z vzgledi pokažejo, kako se ne sme ravnati. Ta šola je bila razmeroma bogata, zato sem glede naših bodočih odnosov – optimist.

Toliko v naglici, več ustno.

Okoli mene sedi namreč družba Knafljevcv in pišem sredi vroče debate, tako da samo z enim očesom gledam v tole pismo.

⁸⁰ Rokopisna razglednica iz Varšave z žigom Warszawa 28. 11. [1961] na naslov Tov. / Franček Zdravec / univ. asistent / p. 259 [dopisano od pošte] / Ljubljana / Slovanski seminar / Turjaška 1 / Jugoslavija.

⁸¹ Varšavska vstaja (1944).

⁸² 'Delo osvobaja', napis nad vhodom v Koncentracijsko taborišče Auschwitz oz. Oświęcim.

⁸³ Rokopis v ovojnici na naslov Tov. / doc. dr. France Zdravec / tu!

⁸⁴ V Knafljevem domu na Seilerstätte 2 v prvem dunajskem okrožju so od leta 1961 do sredine osemdesetih let bivali študentje s krajšimi študijskimi štipendijami Ljubljanske univerze.

⁸⁵ Asistentka Breda Pogorelec.

⁸⁶ Marja Boršnik, Matjaž Kmecl.

⁸⁷ Marja Boršnik je bila urednica v JiS leta 1955/56 in v prvi številki 1964, sicer pa med 1967 in 1969 urednica pri SR; za kakšen spor je šlo, ni jasno.

Prepričan sem, da z vso svojo energijo uspešno nosiš breme, ki se je v tem semestru zavalilo nate. Prihodnji semester Ti bom, kolikor se le da, pomagal vleči voz.

Lep pozdrav Tebi in ženi

Tvoj

Boris

Praga 22. 5. 68⁸⁸

Dragi Franček!

Po dolgem kolovratenju sem se naposled ustavil v Pragi in danes bom – na vso srečo – končal s predavanji.

Pota so zanimiva, ljudje tudi, vendar sem že nekoliko utrujen. 31. odpotujem v Brno.

Upam, da si že zdrav in pri polnih močeh.

Lep pozdrav Tebi in Tvoji soprogi, pa vsem najbližjim – Boris

Lj., 29. 8. 72⁸⁹

Dragi Franček!

Naj k temu uradnemu dopisu⁹⁰ dodam nekaj pojasnil, namenjenih Tebi.

Morda Ti ni znano, da sem bil julija in še znaten del avgusta bolan. Moj stari želodčni ulcus je prešel v skrajno kritično fazo, se pravi v penetracijo. Bolečine so me dajale več tednov skupaj in za las sem ušel kirurgom, oziroma me je iz njihovih predlogov potegnila žena, ki je vso reč še enkrat odložila. Na morju sem se res izvlekel iz težav in bolečin, tako da zdaj spet lahko normalno živim in delam. Seveda pa so mi prepovedali vsakršno preobremenjevanje z delom in skrbmi. Najbrž imajo prav.

Zborovanje⁹¹ je vsebinsko bogato, referati številni in udeležbi se odrekam z mirno vestjo ter zlahka. Zelo pa me muči problem predsedništva, ker me sicer prav nič ne veseli, ker moje ambicije niso ambicije te vrste, pač pa me muči kot zadeva moralne dolžnosti, ki se prenaša tudi na druge in povzroča dober ali pa slab zgled. Danes na primer dobro vem in priznam, da sem prav v tej zadevi ravnal zelo napak na kranjskem zborovanju slavistov.⁹² Toda iz tira me je takrat spravilo Slodnjakovo nemogoče obnašanje in žal nisem imel dovolj mirnih živcev, da bi vso reč ravnodušno prezrl in kljub žalitvam predsedništvo sprejel. To sem mislil

⁸⁸ Razglednica s sliko Prage in žigom Praha 23. 5. 1968 na naslov Spošt. tovariš / prof. dr. Franc Zadravec / Filozofska fakulteta / Aškerčeva 12 / Ljubljana / Jugoslavija.

⁸⁹ Rokopis v ovojnici, žigosani Ljubljana 30. 8. 1972, na natipkani naslov Spoštovani tovariš / prof. dr. Franc Zadravec / 61000 Ljubljana / Prijateljeva 9 in povratnim naslovom: Pošt.: B. Paternu, Ljubljana, Linhartova 22.

⁹⁰ Ni znano, za kakšen uradni dopis gre.

⁹¹ Najbrž napovedano zborovanje slavistov v Murski Soboti 15.–17. septembra 1972.

⁹² Kranjsko zborovanje slavistov je bilo 27. septembra 1969.

popraviti na letošnjem zborovanju, vendar sem se po daljšem premisleku in pod pritiskom položaja odločil drugače.⁹³

Najbrž tudi ne veš, kaj vse me čaka septembra. Ne le beograjski kongres, ki se ga ne upam izogniti. Martinović⁹⁴ mi je prinesel v recenzijo (za založbo) 461 strani obsežno razpravo o Prešernu. Na mizi mi leži Rotarjev⁹⁵ opus in vloga za vnaprejšnjo habilitacijo. Zraven pa Tvoja zadeva,⁹⁶ ki jo je Boršnikova v celoti preložila name. In nazadnje me najbrž čaka tudi pisanje ocene za Skazo,⁹⁷ ker Brnčičeva⁹⁸ verjetno ne bo zmogla. V središču mojega osebnega dela pa je referat za Varšavo,⁹⁹ ki ga moram končati do 1. decembra.

Torej moram dolžnosti odžagati tam, kjer se mi edino zdi mogoče. Upam, da boš razumel z dobro voljo.

V novi uredniški odbor SR bomo (za literarnozgodovinski del) predlagali Tebe (kot sva se nekoč že domenila) in Kosa. Pirjevec in Bernik¹⁰⁰ bosta verjetno odpadla. Jaz ostanem.¹⁰¹

Lep pozdrav in dober uspeh! Boris

18. jan. 1973¹⁰²

Dragi Franček,

V svojem odgovoru, če ga na kratko povzamem, mi očitaš neznanje, laž, zavist in to, da jemljem oddelku ugled. Ton je očitkom ustrezen. Zavezal si mi jezik, ker na to ne morem in ne bi bilo pametno odgovarjati. Čeprav me te stvari skrbijo.

Vendar sem Ti dolžan pojasniti v eni zadevi, in sicer glede mojega reagiranja, ko so mi pred leti poslali od sklada Borisa Kidriča, ko sta tam sedela Slodnjak in Grafenauer,¹⁰³ v

⁹³ Boris Paternu res nikoli ni bil predsednik Slavističnega društva Slovenije, medtem ko je bil Zadavec predsednik 1970–1972.

⁹⁴ Sarajevski slovenist Juraj Martinović. Paternu je njegovo monografijo *Apsurd i harmonija. Jedno videnje Prešernovog pjesničkog djela* (Sarajevo: Svjetlost, 1973, 387 strani) ocenil v SR 23/1 (1975), 71–79.

⁹⁵ Literarni zgodovinar Janez Rotar; najbrž je zaprosil za docenturo, saj je bil leta 1978 že izredni profesor.

⁹⁶ Verjetno prošnja za redno profesuro, ki jo je Zadavec dobil leta 1973.

⁹⁷ Rusist Aleksander Skaza, tudi on je verjetno zaprosil za docenturo.

⁹⁸ Vera Brnčič je bila predavateljica ruske književnosti na FF.

⁹⁹ 7. mednarodni slavistični kongres v Varšavi je bil 21.–27. avgusta 1973. Paternu je tam predstavil referat *Recepcija romantike v slovenski poeziji* (SR 21/2 (1973), 113–48).

¹⁰⁰ France Bernik je bil med 1951 in 1957 asistent pri Antonu Slodnjaku, v Zadravčevi zapuščini je samo eno njegovo pismo iz poznejšega časa.

¹⁰¹ Uredniški odbor SR leta 1973 so sestavljali France Bernik, Vatroslav Kalenić, Janko Kos, Boris Paternu (glavni urednik za literarne vede), Fran Petre, Jakob Rigler, Jože Toporišič (glavni urednik za jezikoslovje in odgovorni urednik), Franc Zadavec. Odpadel je torej samo Dušan Pirjevec, Bernik pa ne.

¹⁰² Tipkopic brez ovojnice.

¹⁰³ Anton Slodnjak in Ivan ali Bogo Grafenauer.

oceno Pirjevčeve Hlapce.¹⁰⁴ Če se prav spominjam, sem Ti takrat o vsej zadevi podrobneje pripovedoval, vendar sem Ti svoje dejanje pripravljen natančneje pojasniti, ko se srečava.

Pozdravlja Te

Boris

Ljubljana, dne 18. januarja 1973

Ljubljana, 12. aprila 77¹⁰⁵

Dragi Franček!

Ob več kot zasluženem priznanju¹⁰⁶ Ti iskreno čestitam in želim nadaljno srečno pot. Tvoj simbolizem¹⁰⁷ pričakujem z veliko radovednostjo in z zaupanjem, da bo to novi temelj v razlagi novejše slovenske poezije pa tudi proze vse do danes.

Pozdravlja Te

Boris

Dubrovnik 3. feb. 82¹⁰⁸

Dragi Franček!

Tu imajo magistrske učenosti prirejene mnogo bolj sončno in zdravo in renesančno, kot znamo to mi. Povrhu pa človeka ne preganjajo seje in »smernice« vseh vrst. Tako svojega posla skoraj ne čutim in naše usmerjeno izobraževanje kaže bolj v morsko smer.

Pozdravljam Te in tudi Tvoje najbližje! Boris

¹⁰⁴ Dušan Pirjevec: *Hlapci, heroji, ljudje*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1968.

¹⁰⁵ Rokopis brez ovojnice.

¹⁰⁶ Leta 1977 je Franc Zdravec prejel nagrado Sklada Borisa Kidriča.

¹⁰⁷ Mogoče je mišljena razprava Oton Župančič in impresionizem ter simbolizem, SR 26/4, str. 95 (1978).

¹⁰⁸ Razglednica s sliko Dubrovnika in žigom Dubrovnik 4. 2. 1982, naslovljena na Spoštovani / tovariš / prof. dr. Franc Zdravec / 61000 Ljubljana / Prijateljeva 11 (?).

Jože Toporišič (1926–2014)

Zgb, 25. XI. 1954¹⁰⁹

Dragi Franc!

Že dolgo se spravljam, da bi se Ti oglasil, pa je vedno prišlo kaj vmes. Danes sem bil v knjižnici in v Sodobnosti sem odkril Tvoje ime.¹¹⁰ Veš, da sem se takoj lotil Tvojega članka. V marsičem mi je bilo zanimivo, o čemer tam razpravljaš. Spomnil si me z nekaterimi mislimi in izrazi mojega prepira s Slodnjakom,¹¹¹ nazorov, ki tudi Tvojemu pisanju o Levstiku niso povsem tuji. Zelo me zanima, kaj bodo odgovorili, če bodo odgovorili. Tvoje pisanje Ti bo nemara pripomoglo do mesta v slovanskem institutu. Kako je sedaj s tem? Mislim sem si takoj po tistem oglasu v časopisju,¹¹² da je mesto prav zate. Zavidam Ti, da prideš v Ljubljano. Sicer ne vem, kako Te bo Slodnjak gledal, v prof. Boršnikovi boš pa imel močno zaslonbo in tudi hvaležen kažipot v marsičem, vsaj zdi se mi, da bo tako. Ampak glavno so le možnosti za delo, ki jih glede slovenistike nikjer ni enakih. To čutim tudi jaz tu v Zagrebu.¹¹³ Spravil sem se siromak nad težko nalogo, da podam zgodovino slov. literarne kritike, kolikor bi pa to bilo preobširno ali zaradi dognanosti ne več zanimivo, bi se pa omejil na klerikalno kritiko, ki je zaključena celota zase tudi že v časovnem pogledu. Tu imamo nekaj gradiva za tako delo, manjkajo nam pa zlasti revije. Prašal sem torej v slovanskem seminarju v Ljubljani, ali bi mi jih (n. pr. Čbelo, Bčelo, Glasnik) posodili, pa so odgovorili odklonilno. Ker vem, da pripravljáš disertacijo o M. Kranjcu, bi me zanimalo, ali Ti je kdo vzbujal kake pomisleke zoper delo o še živečem piscu. Zanima me zato, ker bi se sam rad oprijel celotnega Finžgarja, če mi delo o kritiki zaradi omenjenih težkoč ne bo šlo od rok. Če najdeš časa za odgovor, naj torej, prosim, ne bo gluh za pravkar stavljeno vprašanje. – Slišal sem, da si o počitnicah delal v Ljubljani; tudi sam nameravam drugo leto tako storiti in se prav veselim priložnosti, da prebijem v pomenku s Tabo kako urico. – Sedaj imaš na gimnaziji zopet dovolj dela.¹¹⁴ Z ene strani je vendarle prijetno na srednji šoli: da imaš, če si dovolj spreten, hvaležne poslušalce. Lahko si misliš, da slovenščina na zagrebški univerzi ni ravno zelo imeniten predmet, čeprav ga vsaj polovica študentov resnično hodi poslušat. Preštudiral sem še enkrat Ramovša,¹¹⁵ prvič tudi sh. gramatiko, in sedaj poskušam nujno združiti s prijetnim. Prevajamo namreč slovenske pesnike in pisatelje, potem ko imam pred tem vsakokrat 45 minut predavanja iz slovnice. Tu živo čutim razliko med besedo in umetniško besedo, zato si vedno zatrjujem in

¹⁰⁹ Rokopis v ovojnici z žigom Zagreb 26. 11. 1954 in Ljubljana 27. 11. 1954 na naslov Zadavec, Franc / profesor na gimnaziji / Murska Sobota / Slovenija. V pismu je listek: Moj točni naslov / Žabota Franc / Čaničeva ul. 3/III. / Zagreb.

¹¹⁰ Franc Zadavec: O razvrednotenju nekaterih vrednot. *Naša sodobnost* 2 (1954), 699–708. Članek polemizira s stališči Vladimirja Bartola v prispevku Slovenska književnost in njena dialektika v zagrebški literarni reviji *Republika* 1954, ki vlogo Frana Levstika v razvoju slovenske književnosti enači z zaviralno vlogo Jerneja Kopitarja.

¹¹¹ V Toporišičevi bibliografiji spor s Slodnjakom ni dokumentiran.

¹¹² Franc Zadavec je zasedel mesto asistenta za novejšo slovensko literarno zgodovino na FF leta 1957, torej je šlo za neki drugi razpis.

¹¹³ Jože Toporišič je bil v letih 1954–1965 lektor slovenskega jezika na filozofski fakulteti v Zagrebu.

¹¹⁴ Franc Zadavec je bil profesor za slovenščino na murskosoboški gimnaziji v letih 1952–1957.

¹¹⁵ Jezikoslovec Fran Ramovš je umrl leta 1952.

želim in upam, da bi mi bilo zdaj mogoče govoriti o slovenski literaturi pred takim izbranim avditorijem, kot ga imam sedaj za jezik. Zato le poskušaj in se z vsemi sredstvi prizadevaj, da prideš v Ljubljano, kjer Ti bo pač slična želja, kot navdaja mene, dosti prej uresničljiva.

Lepo te pozdravljam

Jože

Mažuraničev trg 4

Zagreb

3. 1. 1958¹¹⁶

Dragi Franc!

Tvoje pismo sem prejel z velikim veseljem: res je, ni treba šteti let, ko sva molčala. Mislim, da je vsemu pripomogla najprej nemarnost, potem pa še zakrknjenost: če se greh dela, naj se dela do konca.

Oktobra sem Te res nekajkrat iskal. Menil sem, da bi se o vsem tem ustno še najlaže sporazumela. Upam, da boš sredi januarja v Ljubljani: tedaj prideva s Petretom¹¹⁷ za nekaj dni s študenti gor na izlet, pa bo priložnosti, da se končno snideva. Da ti po pravici povem, rad bi se s Tabo posvetoval o književnosti pa tudi o nekih personalnih razmerah na ljubljanski univerzi. Kakor so ostali asistenti sicer z mano prijazni, mislim, da me vendarle obravnavajo kot mogočega, neljubega konkurenta. Tako seveda voda ni povsem bistra.

Bavim se z marsičem, zdi se mi pa, da sem na področju jezikoslovja tako daleč, da bi bilo v škodo slovenščini, ko bi se držal Košarjevega¹¹⁸ izreka, »saj drugi govorijo«. Težave so v tem, da svojih del nimaš kje objaviti, t. j. lahko jih samo tam, kjer so sami največ prizadeti.

Morda bi te zanimalo brati mojo 38 strani obsegajočo oceno Slov. slovnice, ki pa ni mogla zagledati belega dne.¹¹⁹ Sploh je za moj način »ustvarjanja« značilno, da izhaja iz kritike, nezadovoljstva s spoznanim stanjem na določenem področju umske dejavnosti. Bojim se, da bom tudi v svoji disertaciji¹²⁰ primoran precej mahati na to in ono stran, prav tako pa me je tudi strah, da kljub »življenjskim« izkušnjam ne bom mogel respektirati [zanesenjaške] rekonstrukcije naše lit. preteklosti, ki je tako značilna za nekaternike.

To so težave. Svoje posebno veselje sem imel, ko sem se dve leti bavil z literarno teorijo. Rezultat: napisal sem dve poglavji za knjigo, ki bi morala iziti v Zagrebu,¹²¹ pa se je v zadnjem času zaradi lenobe ali neznanja in strahu nekaterih univ. profesorjev nekam zavlekla.

¹¹⁶ Rokopis v ovojnici z žigom Dobova in Ljubljana 3. 1. 1958 na naslov Tov. / Zadravec Franc / univerzitetni asistent / Ljubljana / Univerzitetna knjižnica / Slovanski inštitut.

¹¹⁷ Fran Petrež je od 1950 predaval na katedri za slovenski jezik in književnost FF v Zagrebu, 1955–75 kot redni profesor.

¹¹⁸ Založnik Jože Košar.

¹¹⁹ V Toporišičevi bibliografiji (SR 34/4 (1986)) ocena ni dokumentirana.

¹²⁰ Jože Toporišič je doktoriral 1963 pri Marji Boršnik s tezo Nazorska in oblikovna struktura Finžgarjeve proze (1962).

¹²¹ Najbrž Suglasnički skupovi u slovenskom književnom jeziku. *Radovi slavenskog instituta* III, 1959, 113–122.

To seveda škodi delovnemu »elanu«. – Pri fantih v Ljubljani sem opazil, da jim je anglosaška teoretska misel zapečateneta knjiga. Prepričan sem, da si že ugotovil, da jim to škodi.

Leto, ki smo vanj pravkar stopili, bo menda zelo važno za naju, ker bova izdelovala disertaciji.¹²² Moja ni čisto sigurna, zakaj zdrav nisem več, in subjektivni moment igra veliko vlogo vsled tega. Ti si korenjak, zato Ti skoro ni treba želeti, da v tem, sedaj še mladem letu, dosežeš doktorat in tako odstraniš še eno oviro, ki ti zavira pot k profesuri. Veselim se, da bo vsaj en resničen in nepomeščanjen proletarec na takem mestu.

Lep pozdrav

Jože

Mostec, 30. XII. 1958¹²³

Dragi Franc!

Najprej se ti lepo zahvaljujem za novoletno voščilo: res sem jih zelo potreben – uspehov in sreče. Ti vse to že imaš, zato je Ti želim še večjih, vsaj za uspehe je stopnjevanje gotovo še mogoče. Videl sem, da realiziraš svoj načrt letošnjega publiciranja, meni pa je več stvari ušlo v prihodnje leto, tudi knjiga.¹²⁴ Zelo sem je vesel, toda že gre k mojemu značaju, da se mi vse razvija počasi, če ne celo z zaostankom. No, pa obupujem vseeno ne, saj imam celo izgleda, da bodo navsezadnje le tiskani moji članki o pesniku, kritiki in lit. zgodovini.¹²⁵ Delal sem dolgo na vsem tem – bi rad, da bi imel dokaz za svoje delo – tudi, da bi slišal mnenje drugih. Ko bi le preveč kritično ne bilo!

Pišeš mi, kdaj kaj pridem v Ljubljano: za Novo leto bom že tam, pa Tvojega naslova ne vem, ker mi ga nisi sporočil. Upam, da si že v novem stanovanju: sedaj Ti ne preostane ničesar drugega kot ustvarjati itd., zakaj vse drugo, o čemer mali človek misli, da mu je za življenje potrebno, si že srečno dosegel. Tudi jaz si v zadnjem času prizadevam napraviti red v svojem izgubljenem življenju: veliko bogov je, ki zahtevajo, naj se jim doprinašajo žrtve. Po svojih močeh jim skušam zadostiti, pa brez zamere menda le ne bo šlo. Sicer pa zadevo prepustimo bodočnosti! – Zelo rad bi, da bi se kje dobila ter se o tem in onem pomenila: v Zagrebu sicer imam veliko dobrih kolegov, pa le čutim, da sva se midva dialektično spopolnjevala, pravzaprav dopolnjevala, in da so raznolika gledanja na stvari ustvarjala tisto vzburjenost, ki je za nastanek novih misli potrebna.

Lepo Te pozdravlja

Jože.

¹²² Zadavec je doktoriral tri leta pozneje (1962) s tezo *Idejno-estetska geneza in struktura Kranjčeve proze: 1930–1935*; ime mentorja na naslovni strani ni zapisano.

¹²³ Rokopis v ovojnici z žigom Dobova 30. 12. 1958 in Ljubljana 31. 12. 1958 na naslov *Tov. / Franc Zadavec / univ. asist. / Ljubljana / Slovanski inštitut / Univerzitetna knjižnica*. Jože Toporišič je bil doma iz Mosteca pri Dobovi.

¹²⁴ Prva Toporišičeva knjiga je bila *Slovenski jezik. Izgovor i intonacija s recitacijama na pločama*. Zagreb, 1961 (*Acta Instituti phonetici*, 9).

¹²⁵ Mogoče Jože Toporišič: *Besedni umetnik in družbena vloga književnosti*, *Dolenjski zbornik*, 1961, 179–192; *Kritika i povijest književnosti*, *Uvod u književnost*, ur. Zdenko Škreb in Fran Petre, Zagreb, 1961, 565–585; zagrebški univerzitetni priročnik je v *JiS* 1962 (7/7, 222–224) ocenil Matjaž Kmecl.

2. 10. 1959¹²⁶

Dragi France!

1. X. 59

Na svojem dolgem popotovanju po Poljski sem se spomnil tudi Tebe. Sorazmerno zelo lepo je tukaj, posebno če se sučeš po boljših lokalih in če se voziš v I. razredu. Ljudje so nasplošno zelo navdušeni, tako da se moram zelo paziti, da ne zgubim kaj svojega pesimizma. Kako je pa kaj pri Vas v Ljubljani?

Lepo Te pozdravlja Jože

7. I. 1960¹²⁷

Dragi Franc!

Pišem Ti zaradi svojega članka o Župančičevi pesmi: kot rečeno, pesem umikam, sedaj jo moram tudi, če bi jo Vi tiskali neskrajšano, ker sicer bi izšla v dveh revijah.¹²⁸ Po tistih težavah pri ured. sem jo prevedel v hrvaščino in jo prinese Umjetnost riječi, ko bo zopet izhajala.¹²⁹ Tako jim povej. Jožetu,¹³⁰ mojemu novemu kolegu, tiskajo stvari brez popravkov, jaz pa tudi nisem več tak učenec. Bom pa še čakal, da prilike dozori tudi za moje objave.

Ko bom v Ljubljani, bi Te spet obiskal. Če utegneš telefonirati Evi.¹³¹

Jože

Matjaž Kmecl (1934)

Matjaž Kmecl je Francu Zdravcu pisal štirikrat. 30. 6. 1960¹³² se je iz Titograda, kjer je služil vojaški rok, z zadrego odzval na povabilo za zasedbo asistentskega mesta, ki mu ga je poslal Zdravec. Za urejanje birokracije v zvezi s službo je pooblastil Aleksandra Skazo, ki je bil tedaj asistent na rusistiki FF. Naslednjič mu je skupaj s kolegi v šaljivem tonu poročal na Dunaj, kjer je Zdravec študijsko bival aprila ali maja 1962 ali 1963: o sodelavcih Martini Orožen, Borisu

¹²⁶ Razglednica s sliko univerze v Poznanju, žigosana Poznań 2. 10. 1959, naslovljena na Gospod / Franc Zdravec / Slovanski seminar / v Univerzitetni knjiž. / Ljubljana / Jugoslavija.

¹²⁷ Dopisnica z žigom Zagreb 7. 1. 1960, naslovljena na Tov. / Zdravec Franc / univerzitetni asistent / Ljubljana / Univerzitetna knjižnica.

¹²⁸ Interpretacijo je Toporišič ponudil v objavo tudi *Jeziku in slovstvu*, kjer je bil Zdravec urednik, čeprav je v kolofonu od uredništva zapisan samo Boris Merhar.

¹²⁹ Jože Toporišič: Oton Župančič: Žebljarska. Interpretacija. *Umjetnost riječi* 4 (1960), 35–46; SKJ 3, 1967, 84–94.

¹³⁰ Literarni zgodovinar Jože Pogačnik je bil v letih 1959–69 asistent na FF v Zagrebu, tam je 1963 doktoriral s tezo Stritarjev literarni nazor.

¹³¹ Žena Eva Toporišič je bila tudi slavistka.

¹³² Rokopis v pisemski ovojnici, žigosani Titograd 30. 5. 1960, naslovljeni na Tovariš / France Zdravec / Ljubljana / Slovanski institut / Turjaška 1 – NUK.

Urbančiču, ljubljanski drami, arheoloških izkopavanjih na Aškerčevi cesti, o novi pesniški knjigi Jožeta Ternarja, o polemiki na temo literarnega mentorstva v revijah *Problemi* in *Naši razgledi*, v kateri so bili udeleženi Miško Kranjec, Janez Dokler, Matjaž Kmecl in Boris Paternu, ter o delu za soavtorsko knjigo mlade generacije literarnih zgodovinarjev *Lirika, epika, dramatika: Študije iz novejšje slovenske književnosti* (Murska Sobota: Pomurska založba, zbirka Svet ob Muri, 1965), ki jo je očitno koordiniral Franc Zdravec. Iz tega nedatiranega rokopisa navajam pripise kolegov Helge Glušič, Janeza Zora in Aleksandra Skaze:

Najprej lepe pozdrave – po dolgem času –; zdaj sem se lotila (šele zdaj!) Jamnice, ker se mi zdi, da bom s Kosmačevo novelo in s Klopčičevo pesmijo hitreje opravila.¹³³ Z Boršnikovo kar voziva, obremenjuje me ne preveč, le zdaj gre predavat za 2 dni v Beograd, pa jo bom jaz nadomestovala. O drugih stvareh pri nas Ti je verjetno že Matjaž pisal, sicer pa se bomo kmalu spet videli. Torej – kmalu na svidenje! Helga

V kolektivnem in personalnem imenu naše ruske komune v seminarju Ti najprej pošiljamo горячий братский коммунистический привет:

за мир во всем мире

in še zraven: Мир и дружба,¹³⁴

kar Ti seveda tam v smislu aktivne koeksistence med ljudmi in deželami z različnimi družbenimi sistemi v redu izpolnjuješ. Samo pazi, da ne bo prišlo do kakšne revolucije, sicer pa vse drugo lahko – Franček, zdaj pa še čisto osebno prošnjo:

prejmi prav lepe pozdrave in kaj kmalu se nam vrni – Tvoj Janez

Ker so me potisnili na rob pisma, mi pravzaprav ne ostane nič drugega, kot to, da te junaško pozdravljam. Drugače delam in pripravljam nekaj strani za jesen (mednje spada tudi naše skupno podjetje).¹³⁵ Dragi Franček, drži se in nasvidenje Saša

13. 11. 1968¹³⁶ je Kmecl skupaj z Jožetom Koruzo poslal Zadravcu razglednico s študijskega bivanja na Dunaju, pozneje enkrat pa razglednico iz Melbourn v Avstraliji.¹³⁷

¹³³ Naštete interpretacije Helge Glušič so izšle v *Liriki, epiki, dramatici* (LED) 1965: Prežihov Voranc, Jamnica; Ciril Kosmač, Balada o trobenti in oblaku, Socialna misel v pesmi Mileta Klopčiča, Dete ne mara spati.

¹³⁴ 'Topel bratski komunistični pozdrav, za mir v vsem svetu, mir in prijateljstvo.'

¹³⁵ Knjiga LED, za katero je Skaza prispeval poglavje o epiki.

¹³⁶ Razglednica Wien – Heldenplatz mit Neuer Burg z žigom Wien 13. 11. 1968 na naslov Tovariš / prof. dr. Franc Zdravec / Filozofska fakulteta / Aškerčeva 12 – slav. / Ljubljana / Jugoslavija.

¹³⁷ Razglednica Melbourn s katedralo sv. Patricka, z nejasnim žigom in brez datuma na naslov Tovariš prof. dr. / Franc Zdravec / Filozofska fakulteta / Aškerčeva 12 / 61000 Ljubljana /

Aleksander Skaza (1934)

Moskva, 14. decembra 1964¹³⁸

Dragi Franček!

Najprej te prosim, da mi oprustiš vse neumnosti iz zadnjega leta. Potem ti želim zdravja, sreče in veselje v novem letu in še posebej mnogo plodnih uspehov pri tvojem znanstvenem delu. Tudi tvoji družini vse najboljše ... tvoj Saša

Leningrad, 21./I. 65¹³⁹

Dragi Franček, pošiljam ti prav pristrčne pozdrave v upanju, da si pozabil na svojo pravično jezo. Sam jaz sem se v teh mesecih, če lahko tako rečem, poboljšal v mnogem ... Potovanje je zdravilo, še posebej, če se človek sreča s fantastiko Leningrada.

Saša

Ljubljana, 12. oktobra 1970¹⁴⁰

Dragi Franček!

Telefoniral sem Ti že večkrat, toda Tvoj telefon samo brni. Tako ti moram <kar v pismu> sporočiti zame precej neprijetno novico – da bom z delom za našo knjigo¹⁴¹ gotov šele prihodnji teden. Opravičila za to moje mečkanje seveda ni, razen morda tistega neprijetnega spomina, ki mi pravi: »Ne bodi temno ozadje«. To pa mi narekuje previdnost in skepsa.

Lepo Te pozdravlja

Saša

Moskva, 19. IV. 1971¹⁴²

Dragi Franček!

Resno in strogo se drži ta dežela, kot dvorec, ki ti ga pošiljam v pozdrav (tukaj bi rekli

Yugoslavia.

¹³⁸ Razglednica z motivom Kremlja in nejasnim žigom Moskve, na naslov СФР Югославия / Franc Zadavec / Filozofska fakulteta / Aškerčeva 12 / Ljubljana.

¹³⁹ Razglednica s spomenikom Leninu v Leningradu, žig Leningrad 21. 1. 1965, naslov Югославия – YOUGOSLAVIE / Franc Zadavec / Ljubljana / Filozofska fakulteta / Aškerčeva 12.

¹⁴⁰ Rokopis brez ovojnice.

¹⁴¹ *Lirika, epika, dramatika: Študije iz novejšje slovenske književnosti*. Druga, predelana izdaja. Maribor: Pomurska književnost, 1971. Skaza ima v tej knjigi poglavje Epika.

¹⁴² Razglednica z motivom kremeljskega kongresnega dvorca, žig Moskve, datum nejasen, na naslov СФР Югославия / dr. Franc Zadavec / Filozofska fakulteta / Aškerčeva 12 / 61000 Ljubljana.

»bratski pozdrav«. Pa ni tako hudo: prostora je dovolj tudi za humor in presenečenja (tudi ugodna). Pristrčno te pozdravljata

Saša

Matjaž

Lep pozdrav domačim¹⁴³

Nottingham, 15. VIII. 1986¹⁴⁴

Dragi Franček!

Pravijo, da zaostajamo na področju duha – na ... Naj, če primerjam vse to s tem, kar se »dogaja« tukaj. Lepo pozdravi ženo! Tvoj Saša

Jože Koruza (1935–1988)

Dunaj, 6. okt. 1968.¹⁴⁵

Dragi Franček!

Z Matjažem pridno zahajava v poslopje na sliki, kjer je zdaj inštalirana tudi čitalnica »Nacionalke«.¹⁴⁶ Tako najdeva le malo časa za pisanje, čeprav imava kolege večkrat v mislih in besedi. Ob prostem času se namreč še poglobljava v arhitektonske, naravoslovne in druge posebnosti stare cesarske prestolnice. – Lepe pozdrave

Jože + Matjaž

Dunaj, 2. avg. 1970.¹⁴⁷

Dragi Franček!

Moji delovni dnevi na Dunaju se bližajo koncu in se že predajam veselemu pričakovanju skorajšnjih počitniških dni. Moje potikanje po dunajskih »bukviščih«, kakor bi dejal V. Vodnik, je bilo kar uspešno, pa človeku se odpirajo vedno nove možnosti dela in novi zanimivi problemi, da je vedno ob koncu premalo časa za vse. Lepe pozdrave Tebi in Tvojim! Jože

¹⁴³ Ob robu s pisavo Matjaža Kmecla.

¹⁴⁴ Razglednica z motivi iz Nottinghama in žigom Nottingham 18. avg. 1986 na naslov Spoštovani tovariš / prof. Franc / dr. ZADRAVEC / Odd. za slovan. jezike / in knjiž. / FF, Aškerčeva 12 / YU 61000 LJUBLJANA / YUGOSLAVIA.

¹⁴⁵ Razglednica z Dunaja (Heldenplatz mit Neuer Burg), žig Wien 10. 10. 1968 na naslov Spoštovani tovariš / prof. dr. Franc Zadavec / Ljubljana / Filozofska fakulteta / Oddelek za slov. jezike in knjiž. / Aškerčeva 12/II / Jugoslavija.

¹⁴⁶ Österreichische Nationalbibliothek.

¹⁴⁷ Razglednica s sliko Burgtheatra na Dunaju, z nerazločnim avstrijskim žigom, naslovljena na Spoštovani tovariš / dr. Franc Zadavec / univ. prof. / Ljubljana / Prijateljeva 9 / Jugoslavija.

Göttingen, 13. II. 1971.¹⁴⁸

Dragi Franček!

Moje študijsko potepanje se bliža koncu. Upam, da sem ga dobro izkoristil in da bom v kratkem lahko pokazal rezultate v pisani obliki. Seveda vprašanja se vedno znova pojavljajo in odpirajo se tudi možnosti novih virov. Pa iskanje je zamudno in treba bo zaključiti. Zabave pa si na tem potovanju nisem privoščil nobene, ker ni prave družbe. Tako vseskozi vzdržujem pravo delovno vzdušje. Lepe pozdrave Tebi in Tvoji gospe!

Jože

Igman, 19. okt. 1985¹⁴⁹

Dragi Franček!

Jugoslovanski slavistični panoptikum¹⁵⁰ se zaključuje. Slišali smo vrsto referatov v telegrafskem stilu, doživeli to in ono, kot Slovenci pa občutili toleranco v gluhi lozi. Veliko »čuvenih«¹⁵¹ slavistov je povpraševalo tudi po Tebi in po odsotnosti reprezentativnih imen slovenske slavistike. Lep pozdrav iz bosanske planinske samote!

Jože Saša Alenka¹⁵¹

Helga Glušič (1934–2014)

Lawrence, 26. decembra 1985¹⁵²

Dragi Franček,

hvala za pismo in novoletne napotke, ki se ogibajo besede »sreča«, kar je še bolj vznemirljivo, kot navadna, standardna »ekspresija«¹⁵³ novoletne fraze. Lepo in skoraj ganljivo, posebno v tujini, ko je človek še bolj žejen in lačen pozornosti. Tukaj se človeštvo peha – vsak na svoj brezupni način – ker drugače ne preživiš. Jaz se, kot navadno, nič kaj preveč ne »peham«, kot se je, verjetno, moj predhodnik,¹⁵³ pa vseeno kar gre. Moj slovenski ponos tudi tukaj nič ne popusti, tudi za ceno skromnega bivanja ne. Še doma nič ne prosim nikogar, tukaj pa tega sploh ne bom delala, čeprav pravijo, da nič ne dobiš, če ne zahtevaš.

¹⁴⁸ Razglednica Am Auditorium, Göttingen, žigosana 14. 2. 1971 v Göttingenu, na naslov Spoštovani tovariš / prof. dr. Franc Zadravec / Prijateljeva 9 / 61000 Ljubljana / Jugoslavija.

¹⁴⁹ Razglednica Kuršumli medresa, Sarajevo, žigosana v Sarajevu, naslovljena na Spoštovani tov. / dr. Franc Zadravec / akademik, univ. prof. / 61000 Ljubljana / Prijateljeva.

¹⁵⁰ V Sarajevu je bil oktobra 1985 11. kongres zveze slavističnih društev Jugoslavije.

¹⁵¹ Poleg Koruze sta podpisana še Aleksander Skaza in Alenka Šivic Dular.

¹⁵² Tipkopis brez ovojnice. Helga Glušič je bila Fulbrightova lektorica za slovenščino in srbohrvaščino na univerzi v Kansasu v študijskem letu 1985/86.

¹⁵³ Leto prej je bil lektor na University of Kansas v Lawrencu Miran Hladnik.

Lepo, da si govoril s Korošcem¹⁵⁴ – upam, da je karakter, s katerim bo mogoče delati, kar je mogoče enakovredno formalni privrženosti, ki jo pogrešaš. Če me bo občutek za njegovo človeško poštenost in kritičnost prevaral, bom res žalostna. Le upam lahko, da bo v redu delal. Saj bi kakega domišljavega preambicioznega človeka verjetno vsi težje prenašali. Ali celo kakšno histerično žensko osebito (nič proti ženskam!).

Tukaj sem se nekako umirila, ko so semestralne počitnice in mi je prihranjeno naporno prevažanje k mojim Slovincem, ki so prijazni ljudje.¹⁵⁵ Za novo leto so mi poklonili ameriško kuharsko knjigo, kar je simptomatično, saj tukaj kuhanju in prehranjevanju posvečajo veliko časa in denarja. Mi kuhamo seveda slovensko in to damo poskušati tudi ameriškimi gurmanom. Potice, zavitki, žganci in štruklji – tukaj se bom temeljito izvežbala za gospodinjo. Pozno, žal.

Tudi misel o staranju me tukaj bolj preganja, kot doma, morda zato, ker so tukaj sami mladi ljudje, ali pa zato, ker imam več časa zase. Tudi sivim kar hitro in razumem tvojo jubilejno stisko.¹⁵⁶ Naravnemu teku pa se vsak po svoje upiramo in ne popustimo – razen v tihih trenutkih – v katerih imaš svoje domače »pripadnike« (mislim na tvoje male deklice in na fantička tudi, če se ne motim), ki ti podaljšujejo mladost. Zagrebški Grčevič¹⁵⁷ je ob svoji šestdesetletnici rekel pristržne besede: »V tej dobi naše mladosti ...«.

Moja uteha tukaj je ogromna korespondenca: počutim se kot kakšna gospa iz 18. stoletja. In namesto ameriškimi predmeti bom domov prinesla poln kovček pisem iz vseh koncev in vseh kontinentov. Značilnost mojega bivanja tukaj, ki jo nisem načrtovala niti pričakovala – presenečenje.

Imela sam predavanje (2 uri) za komparativiste in sem jim med drugim brala tudi Kosovela (v angleščini) – zelo so bili pozorni (študentje magistrskega študija). Trenutki zadovoljstva. Zbiram gradivo slovenskih romanopiscev tukaj in že kar nekaj se ga je nabralo: morda bo nastalo kaj koristnega.¹⁵⁸

Ni velikih umetnin, so pa zanimive stvari.

Franček, z veseljem pričakuj pomlad in sončno toploto, uživaj z vnučki in malo tudi z našimi slavističnimi mladinci in mladinkami. Lepo pozdravi ženo in vse naše kolege, z najlepšimi željami in pristržnim pozdravom

Helga

¹⁵⁴ Rajka Korošca je Helga Glušič želela za asistenta; vendar se je ta odločil drugače.

¹⁵⁵ Slovenski skupnosti sta tod dve: ena v uro oddaljenem Kansas Cityju, Missouri, druga v tri ure oddaljenemu Pittsburgu, Kansas.

¹⁵⁶ Zadavec je 27. septembra obhajal svojo 60-letnico.

¹⁵⁷ Hrvaški literarni zgodovinar Franjo Grčevič.

¹⁵⁸ Helga Glušič je mdr. prispevala vrsto poglavij za trilogijo *Slovenska izseljenska književnost, I–3*. Ljubljana: ZRC, Rokus, 1999.

Lawrence, 25. marca 1986¹⁵⁹

Dragi Franček,

kot mi piše Janez Rotar,¹⁶⁰ je menda še čas za prijavo teme za slavistični kongres v Bolgariji (pravzaprav ne vem, kdaj bo, zdi pa se mi, da konec 87).¹⁶¹ Mislila sem, da bi se vendarle enkrat udeležila mednarodnega slavističnega kongresa, ko je v bližini, in prijavila ustrezno temo. Sicer ne vem, kakšna tematika je zaželena (ali komparativna?) in kakšni so siceršnji pogoji – vedno padem v takšno kombinacijo, da moram vse sama poravnati in potem je moj odnos do tega sveta povsem zanikalen. Morda bi bolgarske literaturovede zanimala tema o Bevkovem ustvarjanju, ker so njegovo delo precej prevajali. Okvirno bi torej rekla: Bevkova proza (morda z ozirom na prevode v bolgarski jezik).

Tukaj se študijsko leto počasi izteka, štejem dneve in vožnje v Pittsburg. Tedni drvijo, da sama ne vem kam, in poskušam se obvladati in se ogibati vznemirjenju zaradi vseh neustreznosti, ki doletijo tujca v tej »tesni« deželi. K sreči sije sonce, toplo je in močno piha, grmi so se razcveteli in pomlad, k sreči, prekrije vse ostale grenke misli (za naprej in za nazaj). Berem Delo in sem na tekočem s fakultetno nejevoljo, cenami, novimi knjigami, prepiri s Svetino,¹⁶² z novim vodstvom Književnih listov¹⁶³ (simptomatično!) ipd.

Tu imamo razne dogodke, ki jih vedno na široko komentirajo z razumljivo preprosto enostranskostjo, kakršne celo mi nismo vajeni. Zdi se mi, da milejše svobode, kot jo imamo mi, ni. To bi bilo treba povedati vsem nezadovoljnejšem doma in jim pokazati, kakšen vrag je drugod po svetu. Res je, da se skozi nostalgijo vidi vse lepše, (izvzemši B. P. – fakultetni hišni bau-bau, ki se ga še od tukaj bojim),¹⁶⁴ nekaj objektivne presoje pa je še vedno. Tukaj si neprestano in neovrgljivo kriv za vse že naprej – če ima ženska otroke, nima pri delovnem mestu nikakršnega dopusta ali finančnega povračila, letne davke plačuješ s formularji, ki se jih ne naučiš izpolnjevati v teku enega življenjskega obdobja, če udariš svojega otroka, greš v zapor, če tvoj pes ugrizne sosedovega fanta – zapor in 1000 \$ kazni, mladina do 21 leta ne dobi alkohola (kar je dobro!), če zapelješ skozi oranžno luč, plačaš okrogel milijon (v domači dinarski valuti). Denar ti poberejo na vsakem vogalu, dajo pa ti ga ne radi. Neprestano si dopovedujem, da bom zadovoljna, zadovoljna, zadovoljna – pa mi le s težavo uspe. K sreči imam veliko dela: tri dni srbohrvaščine (6 ur) in dve uri slovenščine v Lawrencu in tri ure v Pittsburgu me dovolj utruji, da nedelje prespim (na prekratkem in preozkem kanapeju). Ko sem bila prejšnji teden v Bloomingtonu,¹⁶⁵ sem videla knjižnico, v kateri je slovenski oddelek zavidljivo lepo urejen, celo nekaj dragocenih starih knjig je tam, mnogo časopisov, ki redno prihajajo, in predvsem, mislim, je za lepo stanje zaslužen tudi prijatelj naše književnosti

¹⁵⁹ Tipkopis v avionski ovojnici, žigosani Kansas City 25. marca 1986, naslovljeni na Prof. dr. Franc Zadravec / FF, Aškerčeva 12 / Ljubljana 61000 / Slovenija / JUGOSLAVIJA.

¹⁶⁰ Literarni zgodovinar in jugoslavist Janez Rotar.

¹⁶¹ 10. mednarodni slavistični kongres je bil v Sofiji leta 1988. Pet slovenskih udeležencev je prispevke objavilo v *Slavistični reviji* 36/2 (1988), med njimi Helga Glušič članek *Sodobna slovenska književnost v Ameriki*. 233–37.

¹⁶² Morda ob izidu 4. dela *Ukane* (»romana o romanu«) Toneta Svetine.

¹⁶³ Književne liste sta tedaj družno urejala Tit Vidmar in Janez Zadnikar, od 1987 dalje pa samo Zadnikar. Mogoče so bile mišljene kake zamenjave v časopisnem svetu.

¹⁶⁴ Breda Pogorelec.

¹⁶⁵ Oddelek za slovanske jezike in književnosti na Indiana University v Bloomingtonu.

Henry Cooper, katerega Krst¹⁶⁶ mi je prav zaradi preprostega, jasnega prevoda (brez umetne in nasilne arhaizacije jezika) zelo všeč. Nekaj strokovnih stvari se mi je že nabralo in čakam konca predavanj in zelo fizično zahtevne dolžnosti v Pittsburgu, da bom končno napravila kaj koristnega za slovensko literarno zgodovino.

Zadnje dneve je bilo tukaj na TV videti našo smučarko, ki je zmagala na tekmovanju,¹⁶⁷ – govorila je slovensko in me je, seveda, ganilo do solz (slišati slovensko po televiziji!). Da name računajo v Bloomingtonu, je že znano,¹⁶⁸ kaj bom pa vmes, pa še ne vem. Sporočila bom v aprilu. Aleš se takoj, ko bo konec predavanj, vrne domov, ker prav tako šteje dneve, Roku pa je tukaj zelo všeč in uživa v šoli; piše v angleščini.¹⁶⁹ Zanj sem res vesela, ker sem imela kar nekaj težav v zadnjih letih. Ker navadno vsi pravijo, da sem žilava, bom poskusila biti tudi v resnici. Prisrčno pozdravljen!!

Helga

Bloomington, 1. dec. 86¹⁷⁰

Dragi Franček,

ker ni jasno, koliko časa bo potovala novoletna pošta, opravljam to zadovoljno dolžnost kar sedaj, ko tukaj istočasno kot pri nas državni praznik slavijo »Zahvalni dan«, s čimer izražajo hvaležnost za dobro življenje.¹⁷¹ Tukajšnji politiki so tako prepričljivi, da večina živi v veri, da je njihovo življenje resnično dobro. No, povsem jasno pa jim ni, kaj je vsebina tega dobrega življenja. Trgovine so res polne vsega, za kogar so. Kljub blagostanju pa temu življenju povsem manjka duhovna dimenzija, česar se k sreči ne zavedajo. Če bi hotel videti pravi materializem, pridi sem! Vse je podrejeno ekonomskim zakonitostim, vse, kar je mogoče, tudi lepota, čustva, kultura, vera itd. Edino narava jim kdaj kakšno zagode, kar me v resnici veseli! Narava je tudi tukaj veličastna – vredno si jo je bilo ogledati. Vsej Tvoji družini in Tebi želim zdravo Novo leto 1987 Helga

Taras Kermauner (1930–2008)

10. XII. 81¹⁷²

Dragi Franček,

tvoje pismo sem nekam založil; iščem ga že mesec dni in več. Bolje je, da ti odgovorim na

¹⁶⁶ Henry Cooper: The Baptism on the Savica: A tale in verse. *Slovene Studies* 7/1–2 (1985), 63–80.

¹⁶⁷ Mateja Svet je v 22. marca 1986 zmagala na veleslalomski tekmi v Bromontu, Kanada.

¹⁶⁸ Helga Glušič je leta 1986/87 nadaljevala z lektoratom v Bloomingtonu.

¹⁶⁹ Aleš in Rok Krisper sta sinova Helge Glušič in Primoža Krisperja.

¹⁷⁰ Rokopis brez ovojnice.

¹⁷¹ Zahvalni dan se v ZDA in Kanadi praznuje na različne dni v oktobru in novembru.

¹⁷² Tipkopis v pisemski ovojnici, žigosani Ljubljana 10. 12. 1981 in naslovljeni na Tov. Franc Zdravec / 61000 Ljubljana / Prijateljeva 9, povratni naslov: Taras Kermauner, Avber 8, 66210 Sežana.

pamet, kot pa da še naprej vlečem svoj molk, ki bi ga ti mogel in smel tolmačiti kot mojo nevljudnost, čeprav bi rad, da ne bi bila in da bi mojo nerodnost pripisal [I]e mojemu bohemskemu načinu življenja (imam kar štiri »stanovanja«, pa nobeno ni čisto zares moje). Oprosti človeku, ki se je že tako prilagodil jugoslovanskemu standardu, da je postala neodgovornost že njegova druga narava.

Najprej hvala za oboje, za pismo in za povabilo, naj sodelujem na Seminarju slovenskega jezika itn.¹⁷³ Počaščen sem, obenem pa se je moje »sovrašтво« do slavistov nekoliko zmanjšalo, saj vidim, da le niso vsi tako črni; dozdajšnje slabe izkušnje so me res napravile nekam besnega (a bolje je biti besen, kot zagrenjen – takšno je moje izkustvo, čeprav vem, da tudi bes ni mnogo vreden in da je – kar sem videl pri lastnem očetu¹⁷⁴ – znak nemoči). Je pa lahko človek – socialno, psihološko – zares vsestransko močan, suveren, če je njegov spor s svetom tak, da nisi popolnoma pokopan pod svetom. Trudim se, da ne bi bil Levstik¹⁷⁵ (seveda mislim na njegovo slabo stran nasilneža in zagrenjenca); a ni zmerom lahko. Včasih človeku pomaga k normalnosti nekega odnosa mala pozornost; za takšno imam tudi tvoje povabilo. (Vem, da ga brez tvoje pozornosti ne bi dobil.) Vesel bom, če me bo seminar povabil tudi naslednja leta; že od nekdaj želim, da bi se ustvarjalno – po svojih močeh – vključil v raziskavo slovenske literature in kulture. (Kadar sem poskušal, sem bil odbit, če sem se hotel vključiti v skladu z lastno naravo, a sem bil vabljen, če so vabitelji predpostavljali, da se bom sebi odpovedal; šele zadnje čase se ta staliniistično klerikalni model spreminja. Živijo!) O ekspresionizmu bi rad govoril, imam dve témi: Pregelja in eks. dramatik.¹⁷⁶ Prav tako bi rad sodeloval pri analizi obdobja socialnega realizma; a za to je še čas.¹⁷⁷

Prijavo pošiljam kar tebi. Kot boš videl iz prijave, sem se odločil za analizo Nine,¹⁷⁸ že dolgo bi rad povedal nekaj o tej nenavadni povesti. Primerjal bom z Milanom in Mileno, Z voljo in močjo¹⁷⁹ itn. Upam, da je téma ustrezna in zanimiva.

V svojem prejšnjem pismu¹⁸⁰ sem se najbrž slabo izrazil. Nikdar zadnje čase nisem pomislili na to, da bi šel v redno, normalno službo. Ritem mojega dela mi ustreza. Kot živim, izrabljam vse energije, ki jih imam. (Mislim, da se ne motim, če to podčrtam: vse – a koliko sem jih neizrabljenih zavrgel, ko nisem znal živeti takšnega načina življenja; ko me Ziherl¹⁸¹ kot asistenta ni pustil predavati, sam pa nisem imel moči, da bi dovolj asketsko študiral.) Svoboda, ki

¹⁷³ Seminar slovenskega jezika, literature in kulture v organizaciji ljubljanske slavistike. Predsednica 18. SSJLK (1982) na temo humorja bila jezikoslovka Martina Orožen, Zdravec pa je Kermaunerja najbrž vabil na 5. simpozij Obdobja (Ekspresionizem v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi), ki mu je predsedoval leta 1983.

¹⁷⁴ Politik Dušan Kermavner.

¹⁷⁵ Fran Levstik.

¹⁷⁶ Kermauner je razpravo Ljubezen mater je presegla pravico moža: Prolegomena za razumevanje Pregelja, a še posebej Plebanusa Joannesa objavil kot spremno besedo k natisu romana *Plebanus Joannes* 1985, razpravo Nerazločljivost in omrtvelost: Ob Grumovem Dogodku v mestu Gogi pa ob ponatisu drame 2001.

¹⁷⁷ Socialnemu realizmu so bila posvečena Obdobja 7 (1985), ki jim je tudi predsedoval Zdravec.

¹⁷⁸ V Kermaunerjevi bibliografiji razprave o Cankarjevi *Nini* (1906) ni, je pa z njo nastopil na simpoziju.

¹⁷⁹ Ivan Cankar: *Milan in Milena* (1913). Ivan Cankar: *Volja in moč* (1911).

¹⁸⁰ Tega pisma v Zdravčevi zapuščini ni.

¹⁸¹ Kermauner je bil v letih 1955–1958 asistent pri profesorju filozofije na FF Borisu Ziherlu.

sem je deležen, mi ustreza, ker me skrajno zavezuje in se mnogo bolj odpovedujem svobodi, kot pa bi se ji, če bi mi bila nasilno vzeta; to pa je v vsaki uradni službi.

V pismu sem mislil le na to, če bi se mogla najti neka socialna – tudi institucionalna – oblika, ki bi me bolj povezala z obstoječo organizacijo slovenske slovenistike. Ta »bolj« je relativen. Da bi se vključil v kak projekt. (Saksida¹⁸² na Institutu za sociologijo vodi tak projekt slovenske zgodovine, a jaz ne smem biti zraven, čeprav sem se ponujal in bil že na nekaterih preliminarnih sestankih; pa bi jim naredil več, kot bojo vsi, ki zdaj sodelujejo, skupaj; predlagal sem jim: sociologijo slovenskega kmeta, intelektualca, delavca, meščana v slovenski prozi. Kakšna čudovita téma; pripravljen bi ji bil posvetiti nekaj let življenja; mnogo imam že narejenega. Pa nič.) No tako sem si želel delati tudi na temi slovenske dramatike med leti 1870 in 1920. Sam bom to težko izpeljal.¹⁸³ Na natis Cankarjeve dramatike sem čakal šest let,¹⁸⁴ na povrnjene stroške bom čakal do smrti ... Skratka: mislil sem, da bi morala slovenska Akademija računati z delovnimi silami, ki obstoje danes na Slovenskem in jih izkoristiti, če so se same pripravljene »izkoriščati«; da je to njena dolžnost – dobra organizacija družbe in proizvodnje. Zato se sam ponujam – seveda pa sam ne vem, kako bi se to organizacijsko izvedlo; to tudi ni moja stvar; moja stvar je, da bi delal. Ni mogoča neka pogodba (večletna), ki bi me vezala z Akademijo in s to temo? Seveda pogodba, ki mi bi mi prinesla toliko novcev, da bi se lahko delu posvetil?

Te lepo pozdravlja

Taras

22. V. 82¹⁸⁵

Dragi Franček,

čeprav sem pripotoval iz Pariza že pred nekaj dnevi, ti šele zdaj pošiljam enostransko skico. V Parizu sem sicer sestavil svojo analizo Nine,¹⁸⁶ moral pa sem jo le še preveriti; ker je prehod na domače razmere hud – hujši, kot sem si predstavljal – je pač nekaj časa trajalo. Upam, da nisem zamudil roka. Prebral bom del svojega spisa – pač v okviru propozicij (do 20 minut); če se mi bo spis podaljšal preko 10 strani – kar je verjetno, ker nočem zapraviti edinstvene priložnosti, natančno govoriti o Nini – bom pač dal v zbornik le 10 izbranih strani. Saj to gre, ali ne? Bom gledal, da bo zaključena celota.

Še enkrat hvala za povabilo; res sem se ga razveselil, ker zadnja leta s slavisti nisem imel dobrih izkušenj – ti mi vračaš zaupanje vanje.

Kaj počneš? Kaj pišeš?

¹⁸² Sociolog Stane Saksida.

¹⁸³ Taras Kermauner je od leta 1963 objavil v zbirki Rekonstrukcija in reinterpretacija slovenske dramatike okrog 128 knjig (Kermauner.net in Stvarna kazala Kermaunerjevih knjig).

¹⁸⁴ Taras Kermauner: *Cankarjeva dramatika*, 1979 (samozaložba).

¹⁸⁵ Tipkopis v pisemski ovojnici z žigom Ljubljana 25. 5. 1982 in naslovom Tov. / dr. prof. Franc Zadavec / Filozofska fakulteta / Aškerčeva 12/II / 61000 Ljubljana, povratni naslov: Taras Kermauner, 64000 Drulovka 30a.

¹⁸⁶ V zborniku Obdobja 4 (1984), ki je prinesel referate s simpozija o simbolizmu leta 1982, Kermaunerjeve analize Nine ni.

Mimogrede: v Kranju bodo igral[i] Vošnjakovega Doktorja Dragana v Vurnikovi priredbi.¹⁸⁷ Sam bom zraven dramaturg. Z režiserjem Logarjem¹⁸⁸ premišljujeva, da bi dala stvari večji pomen, saj ne gre le za prvo uprizoritev tega teksta, ampak bi bila možnost, podrobneje spregovoriti tudi o Tomanovi¹⁸⁹ usodi, njegovi poeziji itn. Mislim, da je bilo o tem premalo govora. Če smo imeli že osrednji Bleiweissov dan v Matici,¹⁹⁰ zakaj ne bi govorili še o Tomanu – poleg tega o Prešernu itn.? Bi bil ti pripravljen sodelovati na takšnem majhnem zboru? Kaj praviš, koga bi še povabili? Melika?¹⁹¹ Kmecla? Za Kranj bi bila takšna resna prireditev zelo ugodna. Nekoliko me poznaš, pa že veš, da spadam – kljub svojim ostrim javnim besedam – med starokopitne idealiste!

Lepe pozdrave

Taras Kermauner

11. III. 82¹⁹²

Dragi Franček,

upravičeno boš prepričan, da sem skrajnje nevljuden človek; tako dolgo ti nisem odgovoril. Opravičila ni, navzlic temu, da sem bil nekaj časa bolan in nekaj časa nerazpoložen za kakršno koli pisanje. Spet se je v meni nekaj obrnilo; tedaj potrebujem mir, napade me utrujenost, saj se rešitve preobračajo globoko v moji notrini. Šele ko se jasne pokažejo tudi moji zavesti, ki jih ves čas napeto pričakuje, ozdravim. In tako sem zdaj spet zdrav. Kakšna pa bo ta moja nova – no ja, nova, napol nova orientacija, pa se bo videlo iz mojega nadaljnega dela; morda spet malo manj konservativna in bližje postmodernizmu, ki pa ni retradicionaliziranje. Rad bi ohranil distanco tako do tradicije kot do modernizmov. Rad bi bil na meji vsega. Študiram nove filozofske knjige, ki me seveda medejo, ker so tako dobre; lepo, da jih Slovenci ne poznajo: lahko živijo naprej v suvereni varnosti.

Na simpoziju bom sodeloval, saj sem tačas že odposlal prijavo. – Zdajle sem se spomnil, da sem jo poslal Tebi. Morda pa sem ti sploh že odgovoril? No ja, boš pa prebolel to pismo kot ponavljanje starih flanc; staram se, ne držim več v glavi marsičesa civilnega; ta[k]o¹⁹³ zapadam v nove težave. A če bodo samo te.

Torej, na simpozij bom rad prišel; se bom potrudil. Upam, da bo še čas za oddajo rokopisa. Zdajle ne morem nič vzeti v delo, ker odpravljam prastare dolgove; aprila in maja sem v Parizu. Bom pa zato junija bolj spočit.

¹⁸⁷ Josip Vošnjak: *Doktor Dragan*. Dr. Josipa Vošnjaka zbrani dramatični in pripovedni spisi, 3. Celje: Dragotin Hribar, 1894 (Narodna knjižnica, 3). Delo je bilo uprizorjeno 1982/83 v kranjskem Prešernovem gledališču (priredba France Vurnik, dramaturgija Taras Kermauner).

¹⁸⁸ Matija Logar.

¹⁸⁹ Lovro Toman.

¹⁹⁰ Janez Bleiweis je bil predsednik Slovenske matice 1875–1881.

¹⁹¹ Zgodovinar Vasilij Melik.

¹⁹² Tipkopis v pisemski ovojnici, žigosani Ljubljana 12. 8. 1982 in naslovljeni na Tov. / Franc Zadravec / Prijateljeva 9 / 61000 Ljubljana, povratni naslov: Taras Kermauner, 64000 Dru-
lovka 30a.

¹⁹³ V pismu je še več zatipkov.

Veseli me tvoja odprtost, ki se mi znova potrjuje; priznam, da sem prej mislil o tebi in tvojem ravnanju drugače; a vsi se učimo, motimo in popravljamo. No, tudi brez instituta in službe bom vzdržal teh osem let do pokoja. Ga pa že težko čakam. Ko sem močan – kot zdajle – je vse v redu; pridejo pa časi hude potrnosti, ker pač telo ne folga viharnega duha. Zdaj spet gojim mnogo športa oz. hoje po planinah in telovadbe, da bi čim bolj prenašal telesne tegobe in s tem ohranjal bodrega duha.

Hvala za sugestijo; res se bom enkrat napotil k Šumiju.¹⁹⁴ Junija. Žal ga osebno ne poznam; v eni knjigi sem ga kritiziral, morda me zato preveč ne sovraži. Bomo videli; res sem si naredil mnogo sovražnikov ...

Garam. To je moje edino – ali eno od edinih, zmerom sem nagnjen k pretiravanju – veselje. Jeseni sem pisal zgodovino (seveda svojevrstno, mojo) povojne slovenske dramatike; zdaj me intrigira teorija komedije. V Parizu bi rad precej preštudiral. Kadar grem tja, je to le bralni in delovni samostan. Pa si ga plačam sam. Ta Slovenija ima velik gobec, a tedaj, ko je potrebno kaj ustvarjalnega organizirati, popušča. No ja, spet pretiram, marsikaj pozitivnega se dogaja, a bi se lahko več – glede na kapacitete, kot jih imamo.

Sicer je pa morda zame in za druge najbolje, da ostane z mano, kot je; najbrž je to moja življenjska pot in vse ostalo – zame – korupcija. Najti sebe, to je vse.

Hvala za tvojo ljubeznivost. Kaj pišeš ti?

Lepe pozdrave

Taras

30. VI. 83¹⁹⁵

Dragi Franc,

opravičiti se moram, da sem tako nemarno ravnal s povabilom, naj se tudi letos udeležim simpozija. Najprej sem pozabil, da nisem Nine popravil oz. da nisem poslal tistega dela, ki sem ga lani predaval. Moj način življenja me vleče po robu med zavestjo in norostjo – toliko delam in tudi moram delati – zato me je še posebej prizadelo, da nisem dobil službe na AGRFTV, čeprav so mi nazadnje le priznali naslov rednega profesorja, ki pa od njega nič nimam, saj nihče noče poslušati mojih predlogov, da bi mi financirali znanstveno delo. Tako se pretirano razdajam ne vse strani – sicer le kot pisatelj – popravljam rokopise knjig in živim kot pobesnel menih. In v tem kontekstu se je dogodilo tudi to, da sem pozabil na svojo dolžnost in bo knjiga o lanskem simpoziju izšla brez mojega prispevka. Ga bom pa popravil jeseni do konca in ga dal za Slavistično revijo; upam, da mi zdaj ne bo več tako nenaklonjena. (Ali pa?)¹⁹⁶

¹⁹⁴ Nace Šumi je bil 1983–1986 dekan FF in ustanovitelj ter vodja Znanstvenega inštituta FF (1979).

¹⁹⁵ Tipkopis v pisemski ovojnici, žigosani v Ljubljani in naslovljeni na Tov. Franc Zadavec / 61000 Ljubljana / Prijateljeva 9, povratni naslov: Taras Kermauner, 61000 Ljubljana, Jamova 75.

¹⁹⁶ Kermauner v zbornikih Obdobja ni uspel objaviti nobenega od svojih referatov na simpozijih. V SR je objavil šest prispevkov, vendar nič od načrtov iz teh pisem.

Zelo rad bi se tudi letos udeležil simpozija, a žal grem jutri za mesec dni na študijsko potovanje v Hamburg. To sem že lep čas nameraval, a do zadnjega nisem vedel, ali bo kaj iz tega ali ne in zato nisem mogel prijavititi svoje udeležbe. Imel sem spet precejšnje težave s srcem, pa sin je v šoli slab in sva morala z ženo prestaviti potovanje iz aprila na julij. Posebno žal mi je, ker me ekspresionizem zelo zanima in ker mislim sodelovati jeseni na Matičinem simpoziju o Preglju,¹⁹⁷ za Kondor pa pisati o Majcnu.¹⁹⁸

Želim Tebi in vsem dobro delo na simpoziju in tudi sicer. Nič te ne vidim, vendar sem za to najbrž kriv sam, ker se skrivam v Avbru in v Drulovki,¹⁹⁹ samo da bi čimveč iztislil iz sebe. Prav rad pa bi sodeloval spet naslednje leto, saj v bodoče ne bom več prenašal svojih potovanj na poletje; čez vse potrebujem počitka.

Lepe pozdrave

Taras

Summary

“DEAR FRANČEK.” FROM ZADRAVEC’S CORRESPONDENCE – LETTERS FROM COLLEAGUES

Letters sent to Franc Zadavec by his professional colleagues document the scholarly, organizational, and personal relationships among leading Slovene literary scholars of the second half of the twentieth century. Zadavec’s literary estate contains more than 300 letters from around 80 correspondents, including professional and institutional colleagues, fellow natives from the Pomurje region, writers, foreign literary historians, publishers, editors, and heads of academic and other institutions. Among the most frequent correspondents were the Innsbruck comparatist Zoran Konstantinović, the Sarajevo Slovene scholar Juraj Martinović, the editor at Pomurska založba Jože Vild, the editor and educator Franček Bohanec, the Carinthian writer and professor Janko Messner, and the Berlin Slavists Gerhard Schaumann and Manfred Jähnichen. The article presents letters written by Zadavec’s teachers Anton Slodnjak and Marja Boršnik, by his generational colleagues Boris Paternu and Jože Toporišič, by the slightly older Štefan Barbarič, as well as by somewhat younger collaborators such as Matjaž Kmecl, Aleksander Skaza, Helga Glušič, Jože Koruza, and Taras Kermauner. The letters include short and often lively greetings on postcards sent from scholarly trips and stays abroad, discussions of editorial matters related to the journal *Jezik in slovstvo* and the scholarly series *Obdobja*, both edited by Zadavec, preparations for publishing projects of the younger generation of literary historians (among them the book *Lirika, epika, dramatika*, 1965), as well as plans concerning academic careers and employment at the University of Ljubljana, Faculty of Arts, University of Ljubljana. The transcriptions of the letters are accompanied by biographical and bibliographical commentary in the notes.

¹⁹⁷ V *Pregljevem zborniku* (Ljubljana: Slovenska matica, 1984) Taras Kermauner svojega referata ni objavil.

¹⁹⁸ Drame Stanka Majcna so izšle v 249. številki zbirke *Kondor* leta 1988 v uredništvu in s spremno besedo Gorana Schmidta, ne pa Tarasa Kermaunerja.

¹⁹⁹ Avber na Krasu in Drulovka pri Kranju sta bila dva od Kermaunerjevih ustvarjalnih prostorov.

II. DEL

France Vodnik – borivec z Bogom in s seboj

Marija Stanonik

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, II. razred za filološke in literarne vede, Novi trg 3, SI 1000 Ljubljana, marija.stanonik@siol.com

Franceta Vodnika smemo glede na njegove ekstatičen stil imeti za reprezentativnega predstavnika katoliškega ekspresionizma, čeprav je njegova edina pesniška zbirka s predrznim naslovom *Borivec z Bogom* (1932) izšla že v času, ko se je napovedoval socialni realizem. To zadnje prihaja do izraza v njegovih ocenah in esejih, zbranih v knjigi *Ideja in kvaliteta* (1964). V njih se pogosto sooča s stališči Josipa Vidmarja, ki ga je Franc Zadavec visoko cenil. Referat želi preveriti, kakšna je bila v resnici bojevniška drža lirskega osebk v pesmih Franceta Vodnika vpričo (krščanskega) Boga.

Because of his ecstatic style, France Vodnik may be regarded as a representative figure of Catholic Expressionism, although his only poetry collection, with the audacious title *Borivec z Bogom* (1932), appeared at a time when social realism was already beginning to emerge. This latter orientation becomes more evident in his critical writings and essays, collected in the book *Ideja in kvaliteta* (1964). In these texts he frequently engages with the views of Josip Vidmar, whom Franc Zadavec held in high esteem. The paper seeks to examine the actual “combative” stance of the lyrical subject in Vodnik’s poems in relation to the (Christian) God.

Ključne besede: France Vodnik, Josip Vidmar, Franc Zadavec, katoliški ekspresionizem, lirski osebek

Keywords: France Vodnik, Josip Vidmar, Franc Zadavec, Catholic Expressionism, Lyric Subject

Leta 1932 je izšla Franceta Vodnika edina pesniška zbirka *Borivec z Bogom*. Po sodbi literarne zgodovine najbolj značilno zastopa duhovno razpoloženje tiste mlade generacije, ki se je zbirala okrog revije *Križ na gori* (1923–1927¹)², pozneje *Križ* (1928–1930)³ in si prizadevala metafizično posodobiti temelje njegovega verovanja. (France Pibernik, splet, 16. 10. 2025).

¹ Ur. Anton Vodnik.

² *Križ na gori* (1924–1928), *Križ* (1928 >) je napolnjevala religiozno ekspresionistično usmerjena literarna generacija: Anton Vodnik, Edvard Kocbek, France Vodnik. (Kreft 1964: 5).

³ Ur. Edvard Kocbek, Jakob Šolar.

V zbirki je 21 pesmi ($3 \times 7!$), kar je lahko naključje, lahko pa tudi ne. $21 = 3 \times 7$. Tri in sedem sta (bili) v starih kulturah in naši tudi (cerkveni) tradiciji sveti števili. V dveh razdelkih so pesmi večinoma kronološko razvrščene, v prvem je pet pesmi, v drugem dvanajst, kar izrecno meri na svetopisemska tla.

1. Meditacije

So srž celotne zbirke. Uvajata jih dva svetopisemska odlomka iz Razodetja o novem nebu in novi zemlji z optimističnim prividom o bivanju Boga med ljudmi »in obrisal bo vse solze z njih oči in smrti ne bo več...« (Raz 21,2-4; 22, 3-5). Avtor se sklicuje nanju v tretji pesmi **Znamenje na nebu** (prva objava: *Dis* 1923) v zbirki. Pesem ni neposredno izpovedna, temveč – upošteva tudi preteklik v pesmi! – bolj nekakšen povzetek kontemplacije, tj. posebne vrste molitve, ko se molivec duhovno druži s svetopisemskimi osebami kakor v živo. Tokrat z angelom. Ta lirskemu osebku razkrije številna znamenja, o katerih piše Knjiga razodetja: odprta nebesa, knjiga s sedmimi pečati, trombe, angeli, znamenje na nebu, zver iz morja, iz zemlje, sedmero čaš Božjega srda, Babilon (*Sveto pismo* 958: 721–741). »In kraj zmage ni zemlja, a tudi niso kraj zmage nebesa.« Z njegovo pomočjo doume, da se boj med angeli in demoni (prim. Raz 12,7-9), tj. med dobrim in zlim, veliko bolj kakor na prostem bije v človeku samem. (Vodnik 1932: 12–13).

Prva pesem v zbirki, **Izgnanec**, je, po objavljeni bibliografiji sodeč, tudi prva že prej objavljena, v *Almanahu katoliškega dijaštva* leta 1922. To potemtakem pomeni, da so jo, še preden je lahko prišla na beli dan, premotrile stroge profesorjeve / urednikove oči.⁴ Bil je velikodušen. Svečani ritem pesmi v prozi ga je lahko premamil bolj kot pomensko sporočilo, ki s »prečudno rožo mojega imena« – To ni zaradi lepšega. Mojzesu je Gospod dejal: »našel si milost v mojih očeh in poznam te po imenu« (2 Mz 33,17)! – v poanti spominja na Cankarjevo »rožo čudotvorno« (Cankar 1967: 130).

»I/zgnani sin zemlje« je zelo ponižen, »bos⁵ in gologlav⁶«, vstopil (preteklik!) v svetišče »neznanega boga«. Ali je to tisti, na katerega je mislil sveti Pavel, ko

⁴ Najbrž bi se dalo ugotoviti, kdo je bil njihov mentor?

⁵ Kot raziskovalka žirovskega čevljarstva sem nekje prebrala, da je na začetku civilizacije obutev pomenila znamenje dostojanstva. Bosi so morali biti sužnji. (op. ms). Zato se je moral Mojzes sezuti, ko je hotel stopiti pred goreči grm. Prim.: »Bog je rekel: »Ne hodi sem! Sezuj si sandale z nog, kajti kraj, kjer stojiš, je sveta zemlja!« (2 Mz 3,5).

⁶ Moški še danes vedo, kdaj se je primerno odkriti.

se je navdušil nad Atenci, ko je na aeropagu videl napis: »neznanemu bogu« (Apd 17,23).⁷ Vsekakor izjavni osebek še ni gotov, komu gre njegovo zaupanje.

V svetišču se skrušeno vrže na tla in si ne upa niti pogledati »Njega, ki ga nisem videl, a mu je »sijal kot luč v temò«, ko je »romal skozi molčeče pokrajine mrtvih narodov na zemlji«.

Še zmeraj je mogoče ostati v starozaveznem prostoru, kajti na poti skozi puščavo Jahve sporoča Mojzesu, ki si ga želi videti: »Mojega obličja ne moreš videti; kajti noben človek me ne more videti in ostati živ.« (2 Mz 33,20).

Besedilo deluje kot obnovitev meditacije, vendar jo kazijo »pokrajine mrtvih narodov na zemlji«, ki izstopajo iz intimnega prostora izjavnega subjekta. (*Izgnanec* (1922); Vodnik 1932: 9).

Razen če niso posledica branja Svetega Janeza od Križa, na kogar spominja druga kitica v oklepaju iz te Vodnikove pesmi. Izjavni osebek se na poti »vso noč« levi v novo identiteto v strašnih bolečinah, »ne vedoč, / da s krvjo ki je tekla iz njega [srca] pripravljam / pot njemu, ki pride za mano in bom jaz sam...« (Vodnik 1932: 9).

Tedaj pač ne gre za astronomsko noč, temveč za duhovno noč, ki so je deležni mistiki v fazi, ko uplahne mistična ekstaza in nastopi duhovna »suša«. Čisto mogoče, da Vodnik celo sledi *Temni noči* (1987) španskega karmeličana; še toliko bolj, ker je naslov te pesmi *Izgnanec*, saj je Španec znamenito pesem *Temna noč* sestavil najbrž po pobegu iz ječe 1578 (Cigoj-Leben 1987: 5) in je bil v še hujšem položaju kot Vodnikov *Izgnanec*.⁸

Morda je na tej podlagi nastala pesem *Jetnik* (prva objava: *Križ na gori*, 1924–25), v kateri se izjavni osebek čuti prikrajšanega za milost izvoljenih in obupno išče izhod iz teme. (Vodnik 1932: 24).

Pesem nevidne reke je prav tako objavljena v *Almanahu katoliškega dijaštva*, 1922.⁹ V ozadju pesmi je svetopisemski motiv Mojzesa, ki mu je bilo naloženo, da reši Izraelce egiptovskega suženjstva in jih izpelje čez Rdeče morje v Kanaansko deželo. Da gre zanesljivo zanj, je očitno iz svetopisemskih prevodov do leta 1996.¹⁰

⁷ Glede na to, da je v standardnem prevodu (Ljubljana, 1997) navedena besedna zveza »nepoznanemu bogu«, je treba poudariti, da je v Vodnikovem času še obstajala tudi v svetopisemskem prevodu besedna zveza »neznanemu bogu« (prim. mariborsko izdajo: *Sveto pismo Nove zaveze*, Maribor 1958, 398).

⁸ Glede na to, da se je mladi katoliški rod želel duhovno prenoviti, ne bi bilo nič nenavadnega, če bi Vodnik vsaj njegove usode ne poznal, če že njegovih del ne.

⁹ V *Domu in svetu* in v *Mentorju*.

¹⁰ Odtlej se na tem mestu nastale spremembe. Standardni prevod ne govori več izrecno o Rdečem morju, ampak le o morju, če pa že, ga imenuje Trstično morje (Sveto pismo, standardni prevod, Ljubljana 1997, 120). To bo povzročalo težave pri raziskovanju medbesedilnosti starejših folklornih in literarnih besedil.

Mojzesu ni bilo dano vstopiti v kanaansko deželo, ker je kljub Jahvejevemu zagotovitvi podvomil, da bo pritekla voda iz skale¹¹ (4 Mz 20,8-13; 5 Mz, 31,1-2. 32,48-52. 34,1-5), ko je ljudstvo začelo godrnjati zaradi njenega pomanjkanja. Izjavni osebek v tej pesmi je v precepu med črnim in belim kraljestvom in ga prežema nemir. Toda stavčna konstrukcija je zaradi genitivov in oziralnih zaimkov tako zapletena, da pri najboljši volji ni mogoče zagotoviti, v katero od obeh se izjavni osebek ozira – »z obrazom, bolnim od hrepenenja«, kar je vsekakor Cankarjeva usedlina (prim. *Lepo Vido!*) – da ga »brodar« še dovolj zgodaj »prepelje na nasprotni breg«. (Vodnik 1932: 10–11). Se pa predpostavlja, da je to belo kraljestvo. Bela barva!

Grob v pustinji (prva objava: *Križ na gori*, 1924) se ne izogne religiozni konotaciji z motivom goreče molitve in svetopisemske asociacije s kalvarijskim »pregrinjalom v templju«, ki »se je pretrgalo na dvoje«,¹² a snov je v resnici drugačna. Četrta pesem tematizira tragični konec neke čiste ljubezni, ki se ji izjavni osebek ne odzove ustrezno. O usodni otrplosti pričajo »naraščajoči mrak«, »štirje angeli-maščevalci, »trpljenje«, »bolečina«, »ogromna krsta«, »šakalov in hijen mrzlo tuljenje« in izjavni osebek »v grobu pustinje«. Ga bo »prečudežno dehteča roža« »v »rokah« opravičila pred »nevidnim Sodnikom«?

V prejšnji pesmi so bili »oddaljeni stražarji« budni, **Speči stražarji** (prva objava: *Dis* 1923) pa so »bedni«, saj ne opravljajo svoje naloge. Njihovi ognji so ugasnili in zaviti v plašče so pospali. Zato so njihovi varovanci razočarani. V pričakovanju velikega obiska so postali zbegani. Jih bo v mimohodu Kralj sploh opazil?

V ozadju te edine s preglednimi vrsticami lepo tekoče pesmi utegne biti novozavezni odlomek o desetih devicah, ki čakajo na ženinov prihod. Ženin je zamujal, zato so vse podremale in zaspale. To je bilo usodno za tistih pet, ki so imele v svetilkah premalo olja. (Mt 25,1-13).

Ta poetično dognana pesem je v bistvu inscenacija duhovnega življenja. Izjavni osebek je tokrat privzel množinsko obliko. Če zmanjka vztrajnosti, ki je potrebna za varovanje ognja, tj. gorečnosti, se tudi v notranjem krogu, pri varovancih, zvestoba ohladi. (Vodnik 1932: 16–17).

Drugi razdelek **Na beli poti** je naslovljen po zadnji pesmi (prva objava: *Dis* 1926) v njem. Kakšna je njena poanta. V primerjavi z drugimi besedili, ki so pogosto zapletena, je ta pesem oblikovno preprosta, sestavljena v duhu folklorne poetike, vendar ji ne zapade. V treh štirivrstičnih kiticah so vrstice res še zmeraj sorazmerno dolge, in v vseh se od prve vrstice naprej ponovi predmet

¹¹ Lahko da ne iz skale ne, pač pa izza skale.

¹² Seveda bi bilo primerneje reči »zagrinjalo«, kakor je v svetopisemskih odlomkih. (prim. Mt 27,51; Mr 15,38, Lk 23,45).

hrepenenja: JEZUS. V prvi in tretji kitici po dvakrat, v prvi in četrti kitici v drugi kitici enkrat. Ponovita se cela prva vrstica v prvi in tretji kitici in v drugi vrstici druge kitice sintagma »v srčni tesnobi, srčni tesnobi ...« (Vodnik 132: 38). Izjavni osebek doživlja bivanjsko praznino, ki se je upa rešiti le z navzočnostjo druge Božje osebe, vendar ne solipsistično, temveč v občestvu, v skupnosti. Končno vabilo je kot nekakšen program:

Umr! bom nocoj, ako ne srečam JEZUSA.
O, sestre in bratje, pridite vsi, pridite vsi,
Jokajmo, molimo odpustimo si!
Saj ne živi kdor nima v srcu JEZUSA (Vodnik 1932: 38).

V tem ključu je torej treba obravnavati vse pesmi v drugem razdelku.

Kakor v prvem so tudi v drugem razdelku *Na beli poti* pesmi razvrščene skoraj kronološko, toda tukajšnja obravnava jih deli na dvoje.

2. Religiozne

Saj me ne razumejo ... »otroci sveta«, ugotavlja izjavni osebek v refleksivni pesmi (prva objava: *Križ na gori* 1924–25), a kljub izločenosti vztraja, ker na svojem romanju ve za cilj – navzven osamljen, notranje pa živahen v veliki notranji dinamiki: »kjer je noč, / dvom in zapuščenost, kesanja ogenj vroč,« in celo samozavestno vzklikne: »o jaz ljubim kaosa in borbe mamečo lepoto!« Pač le zato, ker se zmeraj znova lahko zanese na Boga: »ker je pretežak romarski križ, / se srcu razklanemu Bog smehlja« (Vodnik 1932: 21).

Drugi dve pesmi *Mnogokrat si stal* (prva objava: *Mentor* 1922–23) in *O slišim te ...* (*Križ na gori* 1924–25), bi bili lahko zapis kontemplacije na kakšnih duhovnih vajah. Sploh prva, ker poudarja, da se srečanja s Kristusom ponavljajo. Da gre zanj, se dá prepoznati po rdečem plašču (Mt 27,28) in rani (prim. Jn 19,34; 20,25). Izjavni osebek je zadržan do njega, zato se ne zbližata iz oči v oči, kar ga vedno znova pekli. (Vodnik 1932: 22).

V drugi pesmi gre za enako motiviko, le da z vidika sluha. Izjavni osebek sliši Jezusov jok, a mu kljub temu ne more slediti, ker si umišlja, da tega ni vreden. Ekspresionistična rdeča barva je zdaj na njegovi strani, kar pomeni, da se avtor do barvne epitetoneze ne obnaša togo: »V škrlat sem jaz odet, / v škrlat pregreh, v škrlat krvi...., medtem ko je ponovljeni motiv Jezusove rane bele barve,¹³ v skladu s poetiko duhovne razsnovljenosti. (Vodnik 1932: 23).

¹³ V vseh primerih doslej je bila (rana pač!) rdeče barve.

Borivec z Bogom (prva objava: *Križ na gori*, 1925–26) je nosilna pesem zbirke. V njej se izjavni osebek pokaže v drugačni luči. Medtem ko se je do sedaj obnašal trpno v notranjem govoru sam s sabo, je tu v dialogu z Bogom neposredno. Seveda se izničuje pred Njim: »v nič kot zlato topim se v blesku Tvojega plamena!« Obnaša se pred njim kot svetopisemski Adam: »Bežim pred Tabo, da se skrijem« (prim. 1 Mz 3,11). Po drugi strani ves čas in povsod hrepeni po Njem, išče Njegovega zavetja, tolažbe in odrešitve.

Toda nenadoma nastane dramatičen preobrat. Ko se k skrušenemu in trepetajočemu še sklanja »neskončni Bog«, se v izjavnem osebkju prebudi

upornik
in noče usmiljenja
in noče tolažbe več!
Kot da sva enaka si, potegnem meč,
da se z Gospodom vojskinih trum borim,
o jaz se nikoli ne umirim! (Vodnik 1932: 33).

Nič več poduhovljene mehkode in sentimentalnega jadikovanja. Pobesni, zagradi ga ihta. »Borivec« odločno »potegne meč« in se »z Gospodom vojskinih trum bori« kot da sta »enaka si«. V pesmi avtor to doseže z antropomorfizacijo.¹⁴

Moj Bog,
Ti tam si, tukaj jaz,
čeprav se umika prostor in izginja čas,
ko Ti se v mojih, jaz v objemu Tvojih najdem rok. (Vodnik 1932: 33).

V nadaljevanju mu izkaže dolžno čast, vendar brez tiste motne / meglene spiritualnosti, ki je znana iz večine drugih Vodnikovih pesmi.

Jaz človek sem, a Ti si Bog –
po svoji podobi si obraz mi naredil.
Tajni sva, neodgonetljivi zagonetki dve:
drug drugemu sva muka lahko,
drug drugemu sva radost lahko.
Če truden Tvojim mejam se približam,
Vzameš dobrotno me v nebo,
če ubežim, z ognjem ljubezni me preganjaš,
da me srčne rane žgo,
ojoj, moj Bog! (Vodnik 1932: 34).

Da je bil ta boj zaresen, priča tudi njen sedanjik.

¹⁴ Z antropomorfizacijo prve Božje osebe, saj sicer ta pripada le drugi Božji osebi, Jezusu.

Motiv človekovega boja z Bogom je znan iz Stare zaveze *Svetega pisma* kot Jakobov boj z Bogom (1 Mz 32,25-31). Vodnik je to gotovo vedel, čeprav ni rečeno, da se je zavestno odločil prevzeti ta motiv iz *Svetega pisma*. Saj je pesem refleksivno najbolj dodelana in motivika vsestransko preizkušena na njegovi lastni koži.

Izjavni osebek še zmeraj goji upornika v sebi. Ko svojo zapuščenost celo primerja z Jezusovo v vrtu Getsemani (Mt 26,36-44; Mr 14,32-37; Lk 22,45), se ob *Kelihu grenkobe* (prva objava: LZ 1925) ne zateče k Njemu. Ni bilo »angela tolažnika« in oholo »nisem zaprosil ne v srcu ne z besedo, naj gre / mimo mene ta kelih.«

Še huje, preklinjal je Boga, »neusmiljenega rablja duš«. V »uri viharja in teme« je bila njegova »draga« njegov JEZUS in JAGNJE. – Nanjo je mislil celo v molitvi pri maši po obhajilu. »Sprejmi v svoje rane me, / sprejmi me in odreši me!«¹⁵ Češ:

Ko je molčal še Bog
si se mi nasmehnila – o ti,
ki edina bediš
nad drobno zibko mojega srca,
od vseh zapuščenega. (Vodnik 1932: 35).

Take seveda katoliški listi niso mogli objaviti in je izšla v *Ljubljanskem zvonu*.

Franc S. Finžgar je v oceni najbrž zaradi te pesmi odklonil Vodnikovo zbirko. Vodnik je morda tvegala s to pesmijo dokazati Vidmarju in drugim nasprotnikom literature iz katoliškega kroga, da verjame v avtonomnost literature in nazor zares ne sme vplivati nanjo.

Hkrati z njo je v isti reviji objavljena tudi pesem *Sveta maša* (prva objava: LZ 1925), vsekakor zavestno, da bi popravila vtis ob prejšnji pesmi. Vendar je tudi ta pesem napisana v pretekliku.

Po vsem tem, kar je zapisal v prejšnji pesmi, ni nenavadno, da se izjavni osebek med množico vernikov počuti »kot izobčenec«. Sredi liturgičnega opravila se zave svoje oholosti, zgrešenosti svojega ravnanja, da »se je v nemi grozi razklalo moje srce. // In sem zavpil / s silnim glasom, da je odmevalo / od obokov cerkve mojega srca: Jaz / vérujem, vérujem, / vérujem!«

Spet gre za čisto meditativno dogajanje znotraj izjavnega osebka. Z JEZUSOM se pobotata in odleglo mu je (Vodnik 1932: 36–37).

Enak sem pelikanu (prva objava: *Dis*, 1926) je nova prisposoda izjavnega osebka za njegovo porazno razpoloženje. Kakor omenjena ptica »v puščavi« zaman skuša obuditi »mrtvi zarod« in s tem osmisliti svoj obstoj, je tudi mesijansko

¹⁵ Prim. ... / O dobri Jezus, usliši me. / V svoje rane sprejmi me. /.../ (*Kristjan moli* 1982: 137).

prizadevanje izjavnega osebka brezuspešno: »Ah, komur so bili dani zlati ključi, / da z njimi sebi, drugim raj odpre!«. Izza druge kitice te pesmi se palimpsestno zaznava zlasti sedmi sonet Prešernovega *Sonetnega venca*, ne toliko z deveto vrstico »v vetrovih mrzlih moje klicanje umre«¹⁶ kot s splošno romantiško zamišljijo okrepiti s pesmijo slovensko za/vest, medtem ko Vodnik meri še neprimerno višje: »Rad bi priklical rod vesoljni / k srcu svojemu, k studentem luči«, kar je seveda pretirano. In tako spoznanje je slovo od mladosti. Vodnik 1932: 26).

Pot v tempelj (prva objava: *Dis*, 1929). Tokratno srečanje z Bogom ni duhovno, spiritualno. Bog je fizično bitje: »ves siv in star in sključen«, da je izjavni osebek ves pretresen. Móre ga reši »žena-sestra«, ki »je pokleknila pred Njim v prah«:

Takrat je mesec stopil nad sinje góre.
Od njihovih strani je prišla – noseč v rokah
Veliko zlato zvezdo – žena-sestra
[...]

Navedena besedna zveza razkrije, da je »sestra« distancirana metafora za žensko, katere takšnemu poimenovanju se krščansko okolje izogiba, zato jo imenuje žena. Ali misli nanjo dobesečno? Še bolj verjetno ima pred očmi ženo iz Razodetja. Prim.: »In prikazalo se je veliko znamenje na nebu: žena, obdana s soncem in pod njenimi nogami mesec in na njeni glavi venec iz dvanajstih zvezd« (Raz 12,1). Saj ne more biti naključje, da njen prihod povezuje z mesecem, zvezdo in sinjo barvo gorá. Sinja barva spominja na Marijo, ki jo zahodna krščanska tradicija oblači v svetlo modro, krščanska teologija pa ženo iz Razodetja povezuje z Marijo.

In sem trpel: da nisem njej svetel,
Da sem teman in tuj Bogú ...
Ker: žena in Bog sta dom miru.
Da bi ju videl! Da bil bi čist kot plamen in kristal! (Vodnik 1932: 32).

Zdaj šele (mi) je jasno, zakaj je bila avtorju ta pesem tako ljuba, da je že naslednje leto, 1930, izšel z enakim naslovom eden najpomembnejših Vodnikovih člankov z njegovo vizijo umetnosti.

Sveta noč (prva objava: *Slovenec*, božična priloga, 1925) je edina pesem, v kateri je izjavni osebek pomirjen, ubran sam s seboj, z Bogom in ljudmi in je »čudno dober vsem« in celo »noč« je »vsa dobra«. Redko svetlo razpoloženje potrjuje v vseh treh kiticah četrta vrstica: »oh, nocoj je bela, bela noč ...« (Vodnik 1932: 25).

¹⁶ Prim. viharjev jeznih mrzle domačije (Prešeren 1962: 76).

3. Ljubezenske / platonске

V teh pesmih je izjavni osebek Vodnikovih pesmi na splošno erotično zelo zadržan, če že ne preplašen. O ljubezni govori najraje v tretji osebi.

a) *Grob v puštinji*. Ženski princip se v Vodnikovi zbirki pojavi najprej kot »moja deklica«, ki jo izjavni osebek gleda v snu, kako moli zanj, »žalostnega in trudnega romarja«. To je sicer ljubko, toda potisnjeno na raven neprebujenega otroka. Kot da bi se pesnik tega zavedal, ga je metaforično vključil v njeno molitev:

(plamen njenih molitev se je dvigal proti oltarju
kakor od krčev zviti jok otroka, ki kliče mater...)
O, bolj od angela je bila bela v svoji deviški nedolžnosti
In ob pogledu nanjo so v meni vzdrhteli svileni akordi mesečinske godbe! (Vodnik 1932: 14).

b) Medtem ko je v tej pesmi »deklica« prikazana popolnoma nematerializirano in pravzaprav abstraktno, je v pesmi *Okenca* (prva objava: *Dis* 1927) njena navzočnost realna, čeprav poduhovljena. Primerjava z angelom je zdaj poenostavljena s preprostim pridevnikom »bela deklica«, toda oči, njene oči so tista »svetla, svetla okenca Boga, / ki skozi belo onostranstvo rjavi čas srebrni.« Izjavni osebek si ne more kaj, da bi ga njena bližina ne prevzela tudi fizično, kar šifrirata rdeča in črna barva (ki skupaj pomenita hudiča) in samostalniki vihar, svet, tema:

Moja srčna stran rdeče gori
v vihar in svet, ki je ves tema –
oh, zdaj je prišel do tal črni razkol srca!

Negativna čustva mu odžene njen fizični dotik: »*Iz sinjega neba se plaho sklanja k meni /njena roka, trepetajoča v nežnosti*« (Vodnik 1932: 30). Skozi *Okenca* smo prodrli v skrivnost.

V pesmi *Očiščenje* (prva objava: *Dis* 1926) so v ospredju nedefinirane »sestré«. Lahko bi bile redne sestre, lahko redovnice, ali tako poimenovane članice kake civilne združbe. Vsekakor gre za ženski pol, ki si ga izjavni osebek ne upa opredeliti. se mu odmika in že vnaprej opravičuje. Ker ga ne pozna od blizu, saj ga celo nagovarja v množini, ga idealizira:

Ali morda ihtite za moje grehe?
(Jaz sem grešil nad vami, o čiste!)
Kako vaša bela telesa v noč ihte –
Oh, odpustite mi sestre!

To bi se lahko razumelo kot popolno odpoved ženski. Ali pa eno in edino, »drago«, ki se pojavlja v nekaterih prihodnjih pesmi, skriva z množino in sestrami. (Vodnik 1932: 27).

Se pa priznanje, da mu je »draga«, pojavi trikrat.

Prisluškovanje (prva objava: *Križ na gori*, 1925–26) je tako obzirno, da se ne upa niti ozreti, kdo se je jokajoč naslonil naj »da me ne vidi drage angel bel«, čeprav ve: »njen dobri duh zame bedi«. (Vodnik 1932: 29).

V edini pesmi (**Kelih grenkobe**), v kateri se izjavni osebek razgali z negativnimi čustvi do samega Boga tja do blasfemije:

k tebi sami, draga, sem molil
v tej uri viharja in teme
v najzadnjem dnu srca, vpijoče rane:
O, zdaj si ti moj JEZUS,
o, zdaj si ti moje JAGNJE –
sprejmi v svoje rane me, /sprejmi me in odreši me!

Ko je molčal še Bog,
si se mi nasméhnila – o ti,
ki edina bediš / nad drobno zibko mojega srca,
od vseh zapuščenega. (Vodnik 1932: 35).

Ljubavno pismo (prva objava: *Dis*, 1929), je čista ljubezenska pesem, ki izjemoma ni duhovno konotirana. Le da je naklonjenost izpovedana popolnoma abstraktno, breztelesno, dematerializirano, čeprav so vključeni trije čuti: vid, sluh, vonj, ne pa tip in okus.

Glej, kako Te vidim:
ti si v belem gozdu srna sinja.
(Draga! Gozd in ti sta v mojem srcu...)

Jaz sem cvet in vonj in veter in zvonjenje
tiho. (davno je umrl zadnji klic).
Tiho se smehljam, zaprem oči in sanjam,
kako leti nad zlatim poljem bela truma ptic.
(Vodnik 1932: 31).

Zgodi se, kar se mora zgoditi: sanje se razblinijo. Zdaj njegova [»moja] deklica« ni več bela, ampak »kot noč temná«. **Zapuščen** (prva objava: *Dis*, 1926): »Sam vase sklonjen, bled nad grobom sanj« lirski osebek žaluje zaradi dekletovega odhoda. Da zares, priča zadnja vrstica: (*Pod belim nebom črni ptič motno vesla.*) (Vodnik 1932: 28).

Ljubezen je praviloma poduhovljena, izjemoma konkretna, platonška pa ves čas.

4. Specifična motivika

Naslov tukajšnje zbirke namiguje, da je njen izjavni osebek predvsem bojevnik. Toda ob skrbnem branju pesemskih besedil se ta vtis razblini.

Izjemoma je konfesionalno nezainteresiran »**utrujeni popotnik**« (Pesem nevidne reke), drugače pa je »**romar**«.

Romar

Najprej »romar«, kar pomensko izkazujejo glagol, samostalnik in pridevnik:

- Vso noč / **sem romal** proti temu svetemu kraju ... (*Izgnanec*).
- v snu sem gledal **utrujeni romar** čudne prikazni [...] (*Grob v pustinji*)
- [»moja deklica«] vtopljen v molitev [zanj], žalostnega in **trudnega romarja** rdečih vodá (*Grob v pustinji*)
- **romarju noči** daj gledati v oči (*Okenca*)
- je pretežak **romarski križ** (*Saj me ne razumejo ...*).

Strah

Karakteristično čustvo izjavnega osebka je strah. Posebej poudari, kadar mu odleže, drugače pa ga stalno spremlja; ne le njega samega, temveč tudi vse okrog njega:

- nocoj me **ne plášiš**, noč. (*Sveta noč*).
- **Vztrepetal sem** ob tem pogledu kakor trst v vetru / **in se zbal**. (*Znamenje na nebu*).
- v srcu sem nosil **bojazen neznano** / **in čuden strah** (*Mnogokrat si stal*).
- Si ne upam kvišku dvigniti oči / **v strahu**, da ne bi prenesel strogega pogleda. (*Izgnanec*).
- Moj Bog, / **kako strah me je** Tvojega imena. (*Borivec z Bogom*).
- **prestrašeni** in bledi / stojimo nepremično. (*Speči stražarji*).

Ali je to realno psihološko čustvo ali rezultat dotedanje cerkvene vzgoje, ki je vcepljala otrokom predvsem t. i. »strah božji«, tj. zavest majhnosti in nebogljivosti pred veličastnim Bogom, toda za vsakdanjo rabo predvsem kot strogega sodnika, ki preži na vsak človekov padec.

Tema / noč

Tedaj nastopi temà, ki se iz naravnega okolja metaforično preseli v človekovo notranjost:

- in **več ne svetijo nam plameni ognjev v temi** (*Speči stražarji*).
- Ali bo videl nas, / **ko v temi bo mimo šel?** (*Speči stražarji*).
- **V uri viharja in teme** (*Kelih grenkobe*).
- prislunhem / **v temo svojega srca** (*Prisluškovanje*).

Še bolj nazoren je ta proces pri sinonimni »**noči**«. Kot zunanja empirična izkušnja se prikrade v samoto, izza katere se izjavnemu osebkju svetlika rešitev ne le zase temveč za vse izvoljene:

- In mi, ki **vso noč** smo / molitve v šotorih prepevali (*Speči stražarji*).
- **Vso noč** sem romal proti svetemu kraju (*Izgnanec*).
- **Romarju noči** daj gledati v oči (*Okenca*).
- **V mesečinski noči** sem stal na krovu ladje moje samote. (*Znamenje na nebu*).
- V samoto svojega srca se tih umikam, **kjer je noč** (*Saj me ne razumejo...*).
- O slišim te; Jezus moj: **za zadnjo temo, za zadnjo nočjo** (*O slišim te...*).
- **v prepadih noči** / izvoljenim / tisoč svetiljk gori (*Jetnik*).

Luč

- v **prepadih noči** / **izvoljenim** / **tisoč svetiljk gori** (*Jetnik*).
- In **kljub noči luč na vseh cestah** (*Saj me ne razumejo ...*).
- sen in pesem nad vsem stvarstvom bedita / kot lučki zadnji; **čezinčez mesečina razlita** (*Očiščenje*).
- si ne upam kvišku dvigniti oči, / v strahu, da ne bi prenesel strogega pogleda / Njega, ki ga nisem videl, a mi je v dušo / **sijal kot luč v temo** (*Izgnanec*).
- In **čudovita, razkošna luč se je razlila krog mene**; / a ko sem skušal odpreti oči, da bi videl, sem bil slep (*Znamenje na nebu*).

Kontemplativnega dogajanja v dnu notranjosti izjavni osebek ne more dokončno in docela pojasniti, komur je takšno doživljanje tuje. Lahko pa mu ga približa z ljubezensko izkušnjo:

- iz sinjega neba se plaho sklanja k meni / njena roka, trepetajoča v nežnosti, / da bi lahnó, lahnó odvila **luč srca**... (*Okenca*).

Seveda je izstop iz območja mistike v realni svet toliko bolj krut, kolikor globlje je žarela notranja svetloba:

- le šakalov in hijen mrzlo tuljenje / me najde ležečega v grobu pustinje, / **kamor ne lije škrlatnega neba luč** (*Grob v pustinji*).
- **več ne svetijo nam plameni ognjev** / **v temi** (*Speči stražarji*).
- **meni** / **nobena luč ne sveti** (*Jetnik*).
- **Zvezde so daleč** (*Jetnik*).

Srcce

France Vodnik je melanholičen avtor. Kar v dveh tretjinah pesmi se pojavi motiv srca v različnih variacijah, v nekaterih se v isti pesmi leksem celo ponovi. Večina njegovih besedil je prostorsko umeščena v srce, nekako v treh pramenih:

a) Najprej je antropološko sorazmerno nevtralna:

- nisem zaprosil *ne v srcu* ne z besedo (*Kelih grenkobe*).
- *V srcu* sem nosil *bojazen neznan* / *in čuden strah* (*Mnogokrat si stal*).
- jaz plakam *v srčni tesnobi*, *srčni tesnobi* (*Na beli poti*).
- le redko še zaihti / *v srčnih globinah* [...] prisluhnem / *v temo svojega srca*: (*Prisluškovanje*).
- Ko »pada, pada« in *se mu srce para* (*Okenca*).
- [...] *to drobno, plaho ptičko*, / ki je hotela ubežati mu – / *moje srce*. / Sklonil se je *tik do mojega srca* (*Sveta maša*).

b) Drugi pramen je čustveno intenzivnejši, molovsko obarvan. Izhodišče zanj je pasijonski motiv Jezusovega prebodenega srca ob njegovi smrti. Prim.: »Prišli so torej vojaki in strli kosti prvemu in tudi drugemu, ki je bil z njim križan, ko so pa prišli do Jezusa in so videli, da je že mrtev, mu niso kosti strli, ampak eden izmed vojakov mu je s sulico prebodel stran in takoj je pritekla kri in voda« (Jn 19,34): prim.:

- [...] *srcé sem / imel prebodeno z mečem dvojne bolečine* (*Izgnanec*).
- in si odpira *srčni vir krvavi* [...] *k srcu svojemu*, k studencu luči (*Enak sem pelikanu ...*).
- do belega jutra vso noč / *mi srčne rane krvave* – (*Očiščenje*).
- se je v nemi grozi *razklalo moje srce* (*Sveta maša*).
- *V samoto svojega srca* se tih umikam [...] se *srcu razklanemu* Bog smehlja (*Saj me ne razumejo*).
- *kot lilija rana srca* ti blesti. (*O slišim te ...*).

Izrazite ekspresivne besedne figure se v zadnjih dveh primerih pritajijo in poduhovijo.

c) Prvi vtis, da v naslednjih primerih motiv ognja krepi čustveno intenzivnost, vara. Samo v enem primeru je enakovredna tisti v prejšnjem razdelku: »*Moja srčna stran rdeče gori* [...] oh, zdaj je prišel do tal *črni razkol srca!*« (*Okenca*).

V resnici gre za bolj estetizirano izražanje, ki se morebiti napaja ob standardni motiviki podob, ki so se v 20. stoletju razširile po slovenskih domovih hkrati s priporočanjem pobožnosti Jezusovega Srca, na katerih iz srca švigajo plameni kot znamenje Božje ljubezni do človeka:¹⁷

¹⁷ Medtem ko ga na podobah z Marijinim (Brezmadežnim) praviloma krasi cvetni venček.

- Kot rože [...] / meni so **vžgale rano v srcé**. (*Zapuščen*).
- z ognjem ljubezni me preganjaš, da **me srčne rane žgo** (*Borivec z Bogom*).
- Nocoj je ugasnil v meni **srčni ogenj vroč** [...] **na srca vsa** bi se naslonil. (*Sveta noč*).
- [...] njena roka, trepetajoča v nežnosti, / da bi lahnó, **lahnó odvila luč srca...** (*Okenca*).¹⁸

Kri

je povezana z motivom srca v drugi rubriki iz prejšnjega razdelka, ki se navezuje na pasijonsko problematiko.

- srcé [...] **s krvjo, ki je tekla iz njega**, pripravljam / pot njemu, ki pride za mano in bom jaz sam ... (*Izgnanec*).
- vso noč /mi **srčne rane krvave** – (*Očiščenje*).
- [...] **padam / v temah krvi**, v temah sveta (*Okenca*)
- **v škrlat sem jaz odet, / v škrlat pregreh, v škrlat krvi ...** (*O slišim te...*)
- **si odpira srčni vir krvavi** (*Enak sem pelikanu ...*)
- **dvignil sveto Rešnje Telo in sveto Rešnjo Kri** – (*Sveta Maša*)

Vrh doseže v zadnjem navedku, saj je sveta maša nekrvavo ponavzočenje kalvarijskega epiloga (KKC: 364/1366, 3691382).

Angel

Poleg imen Bog in JEZUS najbolj meri na duhovno plat v Vodnikovih pesmih motiv angela. Pojavi se kar devetkrat:

- **božji angel** mimo gre – (*Očiščenje*).
- v srčnih globinah / **božjih angelov proseči glas** (*Prislušovanje*).
- **Brez angela tolažnika** sem trpel muke samote (*Kelih grenkobe*).

O njihovih posebnih nalogah dva primera pričata, da duhovni svet ni brez trenja:

- že me je prijel za roko **nebeški seraf** in me peljal [...] **na kraj borbe angelov z demoni** (*Znamenje na nebu*)
- štirje **angeli-maščevalci** so na rokah nosili ogromno krsto (*Grob v pustinji*)

¹⁸ »Srce« marsikdaj leksikalno zamenja »duša«, vendar ta ni tako vpadljiva kot srce, o čemer priča že njihova množina:

- In v neizrekljivi bolečini sem kletve sikal / proti Bogú in ga nazival / neusmiljenega **rablja duš** (*Kelih grenkobe*)
- **v vseh čistih dušah** se to uro Bog rodi – (*Sveta noč*).
- **oropana svetišča duš**. (*Speči stražarji*).

Roža

Motiv rože prepleta célo zbirko *Borivca z Bogom*, saj se pojavi kar v polovici (11×) pesmi.

- *Jaz sem cvet in vonj* in veter in zvonjenje (*Ljubavno pismo*).
- *Kot rože*, ki jih je nosila / večeru njena drobna dlan (*Zapuščen*).
- *trudnim rokam ponuja rož!* (*Prisluškovanje*).
- *med rožami* uzreš domači prag (*Saj me ne razumejo*).

Vodnikova »roža« ni izrecno opredeljena, zato se bralcu zdi samoumevno, da je to seveda rdeča vrtnica. In vendar to ne drži. Prej kot Župančičeva »roža mogota« (prim.: 1948: 24) mu je bila lahko za zgled Cankarjeva »roža čudotvor-na« (Cankar 1967: 130), le da je Vodnikov pridevnik udomačen iz cerkvenega besedišča:

- *Srcé mi je podobno osuti roži – / lističi na tleh so njene čudežne lepote priče* (*Enak sem pelikanu*).
- In vem, da pred menoj stoji, držeč v rokah / *prečudežno rožo mojega imena*. (*Izgnanec*).
- V rokah sem tisti hip začutil *prečudežno dehtečo rožo*. (*Grob v pustinji*).
- v rokah držeči / čuječnosti *rože ovene* / *in njih grenki vonj / polni s tesnobo* nam oropana svetišča duš. (*Speči stražarji*).

Prav vonj sprva napeljuje na misel, da je »dehteža roža« vrtnica. Toda njen vonj je prej slahek kot grenak; pač je tak vonj lilije.¹⁹ Končno jo pesnik izrecno apostrofira: »*Kot lilija* rana srca ti blesti«. (*O slišim te*). Njeni suličasti cvetovi so zanj beli plameni: »*Zadnjo rožo venečo roka drži, / s plamenom belim v srcu gori*«. (*Očiščenje*). Vodnikov cvetni atribut je bela »lilija«. Barva jo povezuje s Cankarjevo »bela krizantemo« (1910).

5. Barvna paleta

Od vseh je bela barva Francetu Vodniku najbližja. Pojavi se vsaj dvanajstkrat. Bela so nadnaravna in človeška bitja, časovne enote in naravni pojavi:

- *Angel v belem oblačilu* (*Znamenje na nebu*).
- Ne upam se ozreti vanj, / da me ne vidi drage *angel bel* (*Prisluškovanje*).
- [moja deklica] *bolj od angela je bila bela v svoji deviški nedolžnosti* (*Grob v pustinji*).

¹⁹ Takšnih, kakršnih se spominjam iz mladosti, ki so prav gotovo obstajale še v Vodnikovem času. Medtem ko je vonj sedanjih lilij vsiljiv in nesprejemljiv.

- **Oj, bela deklica**, / prav do dna srca mi prisluhni (*Okenca*).
- Kako **vaša bela telesa** v noč ihte (*Očiščenje*).
- do belega jutra vso noč / mi srčne rane krvave (*Očiščenje*).
- **oh, nocoj je bela, bela noč** ... [pripev] (*Sveta noč*).
- Ustavil se je čas / **na solčni uri mojih belih dni** (*Prisluškovanje*).
- **Na tej samotni beli poti, beli poti** (*Na beli poti*).

Kadar je sama zase, bela barva deluje brezstrastno, ni nujno, da duhovno; tako še tudi v družbi s sinjo: »ti si **v belem gozdu srna sinja**. (*Ljubavno pismo*). Saj ji je sinja barva na barvni paleti najbližja in deluje podobno: »**iz sinjega neba se plaho sklanja k meni / njena roka**« (*Okenca*).

- »Takrat je mesec stopil **nad sinje góre**« (*Pot v tempelj*).

V kombinaciji z drugimi sproža bolj ali manj močan kontrast:

- (*Pod belim nebom črni ptič* motno vesla.). (*Zapuščen*).
- **Na meji dveh kraljestev, črnega in belega, ki ju loči rdečega valovja nevidna reka** (*Pesem nevidne reke*).

Ni naključje, da je motiv deklice vključen v kontrastno motiviko bele, črne in rdeče barve:

- [»**moja deklica**] utopljena v molitev za žalostnega in **trudnega romarja rdečih vodá** (*Grob v pustinji*).
- **moja deklica** / in **bila je kot noč temná** (*Zapuščen*)
- **oj bela deklica**, / prav do dna mi prisluhni: / brez tal jaz padam, padam, padam / **v temah krvi, v temah sveta** (*Okenca*).

V eni od pesmi nastopa kar pet barv, ki izjemoma ponazarjajo življenjsko realnost:

- [...] **oči / v ta svetla, svetla okenca Boga, / ki skozi belo onostranstvo rjavi čas srebri**.
- [...] Moja srčna stran **rdeče gori** [...] zdaj je prišel do tal **črni razkol srca!** (*Okenca*).

Bela in zlata sta papeški barvi, kar pomeni, da z njima avtor vstopa na obredna tla.

- **Zlata vsaka se mi zdi stopinja** // [...] Tiho se smehljam, zaprem oči in sanjam, / kako leti **nad zlatim poljem bela truma ptič** (*Ljubavno pismo*).
- Ah, komur so bili dani **zlati ključi** (Enak sem pelikanu ...)
- noseč v rokah / **veliko zlato zvezdo** – žena-sestra (*Pot v tempelj*).

6. Karakteristični glagoli

Izstopajoča glagola sta **jokati** in **zaihteti**. Joka »otrok«, skrivnostni »nekdo« in »sestre« in največkrat izjavni osebek sam, enkrat s stilno dvojnico »**plakati**«.

- kakor *od krčev zviti jok otroka, ki kliče mater ... (Grob v pustinji)*.
- *Sem dolgo jokal zapuščene solze vanj (Zapuščen)*.
- Kaj sem vam storil, sestré, / da *tako temno jokate v me – (Očiščenje)*.
- Sam vase kot *v brezno padam jokajoč (Očiščenje)*.
- kot da na moje rame / *naslonjen nekdo joka (Prisluškovanje)*.
- *jaz plakam v srčni tesnobi (Na beli poti)*.

Še bolj stilno učinkovit je glagol »**ihteti**«. Dvakrat se to dogodi skrivnostnim »**sestram**«.

- ali morda *ihtite za moje grehe? [Sestre] (Očiščenje)*.
- Kako *vaša bela telesa v noč ihte – [...] (Očiščenje)*.
- Naenkrat *vase zaihtim svetlo (Okenca)*.
- Jaz pa sem le *zaihtel v sebi* / kot majhno dete / in bilo mi je tako dobro (*Sveta maša*).
- Jaz / *sem zaihtel od nótranjega gorjá (Pot v tempelj)*.
- *Le redko še zaihti / v srčnih globinah / božjih angelov preseči glas (Prisluškovanje)*.

V vseh drugih primerih je to pridržano izjavnemu osebkemu samemu; najbolj v pesmi *Grob v pustinji*, ko so ob pogledu na njegovo »**deklico**« »**v deviški nedolžnosti**« v njem »**vzdrhteli svileni akordi mesečinske godbe**«, a se je hip za tem vse podrlo, saj so se pojavili »angeli maščevalci«, a sledovi prvotnega vtisa so ostali (o prosili, prosili, prosili so **zvoki ihteči** (*Grob v pustinji*)).

7. Karakteristični pridevniki

Pridevnik, ki vzbudi pozornost, je »**bolan**«. Pojavi se le v prvem razdelku z dolgimi vrsticami. Značilno je, da se nanašajo le na obraz in oči.

- nasprotni breg / kamor sem obrnjen, *z obrazom, bolnim od hrepenenja (Pesem nevidne reke)*.
- In *mi zakril bolne oči z rokami (Znamenje na nebu)*.
- *S pogledi bolnimi se vprašujemo (Speči stražarji)*.

Z dvojni genitivi, ki delajo besedilo nejasno in zahtevno za bralca se vračamo na začetek:

- molčeče pokrajine mrtvih narodov (*Izgnanec*).
- pesem rdečega valovja nevidne reke (*Pesem nevidne reke*).
- v zvoniku palače kralja belega kraljestva (*Pesem nevidne reke*).
- gnan od viharja muk razdvojenosti (*Pesem nevidne reke*).
- stal na krovu ladje moje samote (*Znamenje na nebu*).

Sklep

Množinski izjavni osebek se pojavi le enkrat (*Speči stražarji*) in prav tako le enkrat množinski naslovnik: sestré (*Očiščenje*). To formalno potrjuje, da je zbirka osebno izpovedna. Več: refleksivna in globoko meditativna in pesniška zbirka. Ni nenavadno, da je sodobniki niso do dna dojeli, čeprav so veliko pisali o njej.

Viri in literatura

Ivan CANKAR, 1910: *Bela krizantema*, L. Schwentner, Ljubljana.

Ivan CANKAR, 1967: *Zbrano delo*, Prva knjiga, Državna založba Slovenije, Ljubljana.

Breda CIGOJ-LEBEN, 1987: Spremna beseda, *Sveti Janez od Križa, Temna noč*, Družina, Ljubljana, 5–10.

Katekizem Katoliške cerkve, Slovenska škofovska konferenca, Ljubljana 1993.

Jože MUNDA (ur.) s sodelovanjem uredniškega odbora, 1986: *Slovenski biografski leksikon*, 14. zvezek, SAZU, Ljubljana.

Matija OGRIN, 2003: *Literarno vrednotenje na Slovenskem od 1918 do 1945*, Literarno-umetniško društvo Literatura, Ljubljana.

Francé ROZMAN, 1997: *Konkordanca Nove zaveze*, DZS, Ljubljana.

SVETI JANEZ OD KRIŽA, 1987: *Temna noč*, Družina, Ljubljana.

Sveto pismo Stare zaveze, I. del, 1958: Založil lavantinski škofijski ordinariat v Mariboru.

Sveto pismo Nove zaveze, 1958: Založil lavantinski škofijski ordinariat v Mariboru.

Sveto pismo Stare in Nove zaveze, 1997: Slovenski standardni prevod iz izvirnih jezikov, Svetopisemska družba Slovenije, Ljubljana.

Škofijski liturgični sveti v Kopru, Ljubljani in Mariboru, 1982: *Kristjan moli*, Družina, Ljubljana.

Josip VIDMAR, 1963: *Polemike*, Državna založba Slovenije Ljubljana.

Josip VIDMAR, 1985: *Obrazi*, Državna založba Slovenije, Borec, Ljubljana.

France VODNIK, 1932: *Borivec z Bogom*, Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana.

France VODNIK, 1964: *Ideja in kvaliteta*, Založba Obzorja, Maribor.

Franc ZADRAVEC, 1972: Ekspresionizem in socialni realizem, drugi del. *Zgodovina slovenskega slovstva VII*, Založba Obzorja Maribor.

Oton ŽUPANČIČ, 1948: *Izbrane pesmi*, Zbirka Klasje, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1948.

Summary

FRANCE VODNIK – A FIGHTER WITH GOD AND WITH HIMSELF

Because of his highly ecstatic and emotionally charged poetic style, France Vodnik can be considered a notable representative of Catholic Expressionism. This is particularly evident in his only poetry collection, *Borivec z Bogom*, whose bold and provocative title (“A Fighter with God”) already suggests a central thematic tension. However, the collection appeared at a transitional moment in literary history, when social realism was beginning to gain prominence, creating an interesting contrast between Vodnik’s expressive, spiritually oriented poetics and emerging socially engaged trends.

A shift toward this latter orientation becomes more apparent in Vodnik’s later critical and essayistic writings, gathered in *Ideja in kvaliteta*. In these texts, he frequently enters into dialogue—and at times disagreement—with the ideas of Josip Vidmar, a central intellectual authority of the period, whose work was highly esteemed by Franc Zdravec. These engagements reflect Vodnik’s evolving intellectual position and his increasing attention to questions of artistic value, ideology, and social function.

The paper focuses on analyzing the so-called “combative” stance of the the speaker of the poem in Vodnik’s poetry, particularly in relation to the (Christian) God. It aims to determine whether this stance represents a genuine existential struggle, a form of spiritual rebellion, or a poetic device characteristic of Expressionism. By examining this tension, the study seeks to shed light on the interplay between faith, doubt, and inner conflict in Vodnik’s work, and to clarify how this dynamic shapes his poetic identity and broader literary significance.

Vladimir Bartol, fantastika ter slovenska literarna zgodovina in kritika

Tomo Virk

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, Aškerčeva 2, SI 1000 Ljubljana; Slovenska akademija znanosti in umetnosti, II. razred za filološke in literarne vede, Novi trg 3, SI 1000 Ljubljana, Tomo.Virk@ff.uni-lj.si

Slovenski literarni zgodovinarji (med njimi tudi Franc Zdravec) in kritiki so pisanje Vladimirja Bartola večkrat povezovali s fantastiko. Prispevek poskuša opredeliti fantastiko kot literarni žanr ali način pisanja, nato pa preveri navzočnost fantastike v Bartolovem literarnem delu, njegovo lastno razumevanje fantastike in upravičenost označevanja njegove proze (oziroma njegovih posameznih del) kot fantastičnih.

Slovenian literary historians (including Franc Zdravec) and critics have often associated Vladimir Bartol's work with the fantastic. This article attempts to define the fantastic as a literary genre or mode. It then examines the presence of the fantastic in Bartol's literary work, his own understanding of the fantastic and the justification for labelling his prose in general (or his individual works) as the fantastic.

Ključne besede: Vladimir Bartol, Josip Vidmar, Franc Zdravec, fantastika, fantazija

Keywords: Vladimir Bartol, Josip Vidmar, Franc Zdravec, the fantastic, fantasy/imagination

Prozni opus Vladimirja Bartola se spogleduje z več žanri.¹ Aleksandra Belšak zato Bartola označi kot »večžanrskega pisatelja« in v svojem članku v tej zvezi našteje te žanre: zgodovinski, psihološki, idejni, filozofski, ljubezenski, gledališko-ljubezenski, psihološko-psevdkriminalni, pustolovski, planinski, vojni, vojaško-pustolovski, humoristični, grozljivi in še kak (Belšak 2006). Seznam je precej obsežen, vendar na prvi pogled ne čisto popoln; od žanrskih oznak, ki sta jih literarna kritika in zgodovina občasno pripisovali Bartolu, na njem manjka predvsem žanr fantastike.

S to oznako za svoje delo se je Bartol prvič srečal leta 1927 v Parizu, ko je bral svoje zgodnje literarne poskuse Josipu Vidmarju in tamkajšnji družčini slovenskih kulturnikov. Vidmar je te poskuse, kot zapiše Bartol v svoj dnevnik

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0239, ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS)

slabe tri leta pozneje, »označil kot 'fantastične'« (Bartol 1982: 373). Kot še dodaja v dnevniškem zapisu desetletja pozneje: »Vidmar je takrat, v Parizu, fantastiko priznaval, ki je bila eden od mojih najbistvenejših elementov. Samo nekako sramoval sem se je, ker jo je naša literarna srenja zaničevala in sovražila. Poe je bil že davno moj ljubljenec« (RB 25: 18. 12. 1953). Ta poznejši zapisek nakazuje, da je svoja besedila s fantastiko povezoval tudi Bartol sam in da jo je cenil.² Vidmarjev spominski zapis iz knjige *Obrazi* to potrjuje. Takole opisuje svoje seznanjanje z Bartolovo literaturo in pogledi nanjo leta 1927 v Parizu:

Pri tem se mi je postopoma razkrivala njegova usmerjenost, zakaj v pogovore je kot svoje osebne kriterije pogosto vpletal Freudovo psihoanalizo in kot čisto umetniški element – fantastiko. Bilo je očitno, da mu psihoanaliza daje posebno sigurnost v razumevanju človeškega početja, fantastika pa mu je bila skorajda odločilni in bistveni element za ustvarjalni pristop k oblikovanju življenja [...] [V zvezi s fantastiko je] močno poudarjal veličino in umetniški pomen E. A. Poe-a in E. T. A. Hoffmanna in še orientalske knjige Tisoč in ena noč [...] Bartol pa je vztrajal pri svojem in mi navajal velika dela svetovne literature, na primer Kralja Edipa, Božansko komedijo, Don Kihota, Hamleta in Fausta, v katerih je fantastika zelo viden, važen in nepogrešljiv element. (Vidmar 1985: 355, 356)

Bartolove zgodnje literarne poskuse so v duhu fantastike takrat razumeli tudi nekateri drugi, na primer uredniki literarnih revij. Kot se spominja, so s pripombo, da so »preveč fantastične«, zavrnilo objavo njegovih pripovedi »Lutke«, »Sonce v avtomobilu« (gl. Bartol 1982: 371) in »Vražja gonja« (gl. Bartol 2003: 243–244).

Tovrstna oznaka se je občasno pojavljala tudi pozneje, najprej v literarnih kritikah. V oceni *Al Arafá* je nanjo nakazovala Milena Mohorič,³ Miran Deržaj je v recenziji istega dela omenjal *fantastično simboliko* (nav. prav tam: 493), Božidar Borko pa v istem kontekstu *nagibe* »k fantastičnosti« (nav. prav tam: 513). Tudi v kakšni oceni *Alamuta* je bilo zaslediti tako oznako; po sodbi Staneta Mikuža leta 1938 v *Domu in svetu* gre pri *Alamutu* za »fantastično zgodbo, ki nas spominja pravljic iz 'Tisoč in ene noči'« (Mikuž 1939: 166).

² To izpričujejo še drugi njegovi zapiski. Ko leta 1950 snuje eno od svojih pozneje nerealiziranih del, ki posegajo v območje fantastike, zapiše takole: »Danes sem začel beležiti koncept za delo o 'Republiki neizpoljenih možnosti'. Če hoče pisatelj zajeti vse gorje, vso zlobo, vso smešnost veličine, vso tragiko svoje dobe, se mora zateči v fantastično prisposodobu« (RB 13: 2. 10. 1950). Ob Podbevšku pa razmišlja takole: »Podbevšek, avtor Človeka z bombami, ni samo genialoiden, marveč ima dva glavna atributa genialoidnosti: izumiteljnost in absolutno samoizpovedno iskrenost. Dalje enega najzlahtnejših postranskih atributov, najbolj pestrega, najočarljivejšega: fantastiko. V vseh teh komponentah ni manjši od mene« (RB 25: 15. 12. 1953).

³ Govorila je sicer o »prebujeni fantaziji« in »fantazijah«, a s tem je merila na »sfere, ki jih ni mogoče doseči« (gl. spremne opombe v Bartol 2012: 465), po smislu torej na fantastiko.

Oznako »fantastika« so za Bartolovo prozo v svojih pregledih začeli uporabljati tudi literarni zgodovinarji. Anton Ocvirk je leta 1938 v *Ljubljanskem zvonu* objavil *Pregled slovenske literature od leta 1918 do 1938*, in tam je Bartolovo kratko prozo označil kot analitično-psihološke novele, prežete »s fabulativno izrednostjo in fantastiko« (nav. v Bartol 2012: 514). Stanko Janež je leta 1957 v svoji drugi, predelani izdaji *Zgodovine slovenske književnosti* – pri njej je sodeloval tudi Miroslav Ravbar – pri Bartolu opazil »težnjo k fantastiki« (nav. prav tam: 519). Janež in Ravbar sta nato v leta 1965 izdanem *Pregledu slovenske književnosti* ob Bartolovih *Tržaških humoreskah* še zapisala, da avtor v njih »prikazuje v fantastično-satiričnih prizorih različne spake sodobnega tržaškega življenja« (nav. v Bartol 2020: 383). Take sodbe so se nadaljevale tudi po avtorjevi smrti. Franček Bohanec je leta 1973 v spremni besedi k antologiji *Pri meni luč gori* ob Bartolu zapisal: »Zato je Vladimir Bartol tezni pripovednik: njegovi junaki izpovedujejo psihološka in filozofska avtorjeva spoznanja, videz resnobnosti je le maska, a čez to masko so tu in tam črte fantastičnih domislic (a tudi s to fantastično zunanjo podobo skrivajo odsotnost resnične umetniške ustvarjalne domišljije)« (Bohanec 1973: 109). Bojana Stojanović Pantović leta 2003 v *Morfologiji ekspresionističke proze Bartolov Alamut* označi za »fantastično-groteskni roman«, podobno pa razume tudi nekatere krajše pripovedi. V »Deželi žalosti« in »Čudnem znamenju« odkriva »fantastični diskurz«, značilen tudi za druga besedila s tematiko sanj – čeprav dodaja, da zgradba Bartolovih novel v primerjavi s Poejevimi »ni nujno podrejena fantastičnemu diskurzu« (nav. v Bartol 2012: 563, 565, 567). Gregor Kocijan v študiji *Bartolov kratkoprozni model* (2005) temeljito pretrese celotno Bartolovo kratkoprozno produkcijo in ob nekaterih besedilih ugotavlja, da se je v njih filozofičnost »prepletla s konstrukti znanstvene fantastike, videnje se je zazrlo v prihodnost. Pripovedovanje se je močno umaknilo traktatnosti, ki pa jo je prepletlo s fantastiko in ji tako kljub vsemu ni prepustilo celotnega prostora. Močno se je uveljavil preroški (patetičnost) in apokaliptično-svetopisemski način ubesedovanja« (nav. v Bartol 2014: 515). Jelka Kernev Štrajn pa v spremni besedi k nemškemu prevodu zbirke *Med idilo in grozo* ob pripovedi »Konec pustolovstva« omenja »fantastični ples lutk« (nav. v Bartol 2016: 411). Med zadnjimi omembami fantastike v Bartolovem delu je urednikova opomba v tretjem zvezku *Zbranih del Vladimira Bartola*; o neobjavljeni, le v rokopisu ohranjeni zgodnji Bartolovi zgodbi »Dve duši Franceta Fonde« je tam rečeno, da »se giblje na meji fantastike« (nav. prav tam: 419).

V petdesetih letih dvajsetega stoletja se je Bartol v povezavi s fantastiko pojavil še v enem zanimivem, nazadnje celo polemičnem kontekstu. Leta 1954 je Josip Vidmar v *Naši sodobnosti* objavil svoj referat s plenuma jugoslovanskih književnikov v Beogradu, naslovljen »Realizem in fantastika«. V njem poskuša brzdati preveliko navdušenje nad preveč dogmatičnim (socialnim) realizmom in

opozarja, da je poleg izkušnje za literarno umetnost pomembna tudi fantazija oziroma ustvarjalna domišljija. V razpravi se pojavi tudi Bartolovo ime, to pa ne v povezavi z njegovo prozo, temveč v temle kontekstu. »Preden preidem k tej glavni temi,« piše Vidmar,

pa bi vam rad navedel še misel, ki mi jo je pred davnimi leti navrgel naš književnik dr. Vladimir Bartol in ki me je kakor pri marsikaterem vprašanju estetike spremljala tudi pri našem. Zdi se mi, da je za naše razmišljanje plodna. V vroči debati o E. A. Poeu in E. T. A. Hoffmannu ter drugih piscih fantastičnega načina me je nekoč vprašal, ali še nisem opazil, da so – lahko bi rekel – vsa največja, tako imenovana stoletna literarna dela bolj ali manj fantastična. Navedel je Homerja, Danteja, Cervantesa, Goetheja, pri tem seveda »Fausta«, in me opozoril tudi na neznatnejša dela, ki so kljub skromnejši pomembnosti nemara prav zaradi svoje fantastičnosti življenjsko posebno odporna. Med njimi se določno spominjam Swifta, Defoea in Chamissovega Petra Schlemihla, tistega, ki hudiču proda svojo senco. Menil je, da je fantastika kratkomalo nekakšen življenjski eliksir za literaturo, ki da ji daje občudovanja vredno neuničljivost.

Kakor je ta Bartolova misel za človeka, ki jo čuje prvič, morda presenetljiva, tako je vsekakor v nji veliko resnice. (Vidmar 1954: 978–979)

Omenjena Bartolova spodbuda je dobro dokumentirana tako v Vidmarjevih kot Bartolovih spominih oziroma dnevnikih. Vidmar se je spominja v že navedenem odlomku v *Obrasih*, Bartol pa na več mestih v svojih dnevniških zapiskih. Najzgodnejši je z 28. 3. 1931.⁴ Bartol poroča o nedavnem pogovoru z Vidmarjem o umetnosti in dodaja:

dejal je, da misli še temeljiteje eksploatirati neko mojo misel, ki sem mu jo pred leti povedal: da namreč imajo vsi veliki umotvori na sebi nekaj fantastičnega. V fantastičnem se namreč najizrazitejše odraža resnični duh »ustvarjanja«. Tu je umetnik zares stvarnik svojega lastnega sveta. Trdil sem pa to pred kakimi štirimi leti nasproti njegovi sestri ge. Skrbinskovi, ki je videla v fantastiki v Hamletu le nepotrebno »navlako«, češ da bi brez te bila umetnina le še bolj čista. Vidmar je najprej oporekal meni, potem pa le poslušal in mi deloma pritrdil. (Bartol 1982: 512)

Vidmarjev članek je sprožil kar nekaj polemičnih ugovorov; z ene strani je v *Besedi* polemiziral z njim Primož Kozak, na drugi strani v *Naši sodobnosti* Boris Zihlerl, a oba polemika sta se omejila na »stvar samo«, vprašanje o realizmu in fantastiki, Bartola kot pobudnika Vidmarjeve razprave pa se nista lotevala. Pač pa se je v svoji polemiki z Vidmarjevim člankom ob Bartola (kot pisca

⁴ Nemara najpoznejši, obremenjen z Bartolovim tedaj negativnim odnosom do Vidmarja, pa z dne 24. 4. 1962: »Kaj pa Zgodba o gentlemanu? Ali ni V. zmerom 'grozil', da bo razpletel mojo misel o fantastiki v literaturi? I, seveda. Zadeva je res nekoliko 'fantastična' – a če jo natančno pogledaš, ali ni v tej zgodbi ščepec ironije na samo fantastiko? In s tem na Jozulo samega?« (RB 42).

fantastike) obregnil Miško Kranjec, ki je »Vidmarju ugovarjal, da leta 1955 ne mara postati virtuoz samotnih nadzemskih viher, tudi ne mara za Bartolovimi ljudmi, ki so pomaknjeni v fantastiko« (Zadravec 1972: 202).

* * *

Bartolovo prozo so torej literarni kritiki in zgodovinarji razmeroma pogosto omenjali v povezavi s fantastiko; vendar ne večinsko, in večinoma tudi spora- dično, brez konkretnih analiz ali utemeljitev. Bolj zavzeto sta v novejšem času o Bartolovi fantastiki pisala predvsem dva literarna zgodovinarja: Boris Paternu in Franc Zadravec.

Paternu je leta 2003 omenjal fantastiko pri Bartolu v več besedilih. V spisu o *Alamutu* »Bartolov roman o terorizmu« je omenil, da se je na »dražljivi meji med znanostjo in fantastiko [...] Bartol že od nekdaj, tudi v novelah *Al Araf*, zelo rad mudil« (Paternu 2003: 77), ter da je »žanrska in stilna struktura Bartolovega romana [...] lahkotna, odprta in gibljiva. Saj druží sodobno eksistencialno problematiko s slikovitim orientalskim srednjim vekom, filozofijo z bujno fantastiko in intelektualizirani jezik z napeto pripovedjo ...« (prav tam 85). Istega leta je spisal tudi spremno študijo k izboru Bartolove humorno obarvane proze *Mangialupi in drugi*. Ob pretresu Bartolovih povojnih krajših proz in primerjavi s tistimi, napisanimi med obema vojnoma, je med drugim zapisal:

Seveda je bil to precej drugačen Bartol, kot ga poznamo iz njegove proze dvajsetih in tri- desetih let. Vmes so bile trde izkušnje iz vojnih let, ki jih je preživel v Ljubljani, vendar na strani odpora, pa tudi mučne izkušnje iz povojnega časa. Vse to ga je odtegnilo od nekdanjih filozofsko-psiholoških teoremov in fantastike in ga postavilo na bolj realna tla. (Nav. v Bartol 2020: 388)

O Bartolovi fantastiki iz obdobja pred drugo svetovno vojno nato razpravlja v spremni besedi k ponatisu *Al Arafa* iz leta 2013. Že uvodoma omeni, da je Bartolovo pisanje »na prvi pogled neulovljivo, nihajoče od biološkega naturalizma pa mimo filozofske spekulacije do vsakršne, tudi vesoljne fantastike« (Paternu 2013: 334). Z »vesoljno fantastiko« je očitno mišljena znanstvena fantastika. Paternu jo namreč v nadaljevanju izrecno omenja v navezavi na »Don Lorenza«, kjer naslovni junak »izumi celo biološko orožje, ki mu pomaga pri osvajanju južnoameriške dežele« (prav tam: 336). »Znanstveno-fantastični ekskurz, ki vokviri realno zgodbo« (prav tam: 338), odkriva tudi v zgodbi »Zadnje gibalo«, in to pokomentira takole:

Ne samo vero, tudi znanost je Bartol premislil tako, da je zdvomil v njeno dokončno moč. Vertikalno njenega spoznavanja je odprl v neskončnost. Torej ostajajo človeške zgodbe in usode našemu razumevanju še zmeraj lahko igra naključij in kaos brez globljega znanstvenega in

ontološkega pojasnila. Po eni strani pomeni to odprtost za vdor naključij, po drugi pa za vdor fantastike v dogajanje. (Prav tam: 338–339)

Največjo težo pa je fantastiki pri Bartolu prisodil Franc Zdravec. Zdravec sicer v *Zgodovini slovenskega slovstva*, ki sta jo napisala z Jožetom Pogačnikom, Bartolovega leposlovnega dela ni obravnaval (razen v par vrsticah *Lopeza*). Precej več pozornosti mu je nato posvetil v *Slovenski književnosti II* iz leta 1999. Tu je v geslu o avtorju zapisal tole: »Njegovo ustvarjalnost označujeta zaupanje v Freudovo, Adlerjevo in Jungovo psihologijo ter vera v fantastiko kot v izrazit umetniški element«⁵ (nav. v Bartol 2012: 559). V posebnem poglavju je obravnaval predvsem *Alamut*, in sicer kot vzorčnega predstavnika *fantastičnega romana* v obdobju ekspresionizma in socialnega realizma. Zdravec uvodoma ponavlja Vidmarjevo formulacijo »zgodba o fantastičnem orientalskem satrapu Hasanu ben Sabe« (Zdravec 1999: 198) in tudi fedaije ima za »fantastične«. Kot fantastiko označi Hasanovo manipulacijo z rajskimi vrtovi, celotni roman pa je zanj »že kar orientalska pravljica velikega obsega«, v kateri je »precej pravljíčnosti brez pravljíčnosti« in v kateri je »osrednji umetniški element, ki učinkovito opravlja z alamutsko snovjo, fantastika« (prav tam: 200).

Zdravec je nato ta svoja dognanja povzel in delno razširil še v nekaj spisih, predvsem v okviru svojega projekta *Slovenski roman*. Tu piše o *Alamutu* kot o »fantastični zgodbi«⁶ (Zdravec 2003: 351; gl. tudi Zdravec 2005: 300), v kateri Hasan ibn Saba s fantastiko obvladuje svoje privrženec. »Odločilna oblika fantastike pri njegovem državnopolitičnem opraviilu je bajka o raju, v katerem se duša pod vplivom hašiša 'koplje v blaženosti' ljubezni« (prav tam: 352), pravi Zdravec. In nadaljuje: »Hasan vladar – hudodelec izrabi fantastiko za kovanje 'novega človeka', nekritičnega hlapca. Oblika njegove fantastike je racionalna, tvorba čistega razuma, obenem pa dovolj živ umetniški element« (prav tam).

Zdravec tudi (razmeroma esejistično) opredeli svoje razumevanje fantastike:

Gre za umetniški element, ki je svobodna igra domišljije s položaji človeka in sveta, igra, v kateri skočijo iz trdnih tečajev osnovne stvari s človekom vred, ko se domišljija razvname in kot v sanjah poljubno razstavlja predmete, ljudi, prostor in čas in jih postavlja v nova

⁵ Vtis je, da je ta sodba povzeta delno po Janeževi *Zgodovini slovenske književnosti* (»V zbirki 'literarnih Sestavkov' *Al Araf* se je Bartol pokazal kot pisatelj, ki prikazuje življenje z bujno domišljijo; svoje zgodbe spretno zapleta in razpleta na osnovi psiholoških teorij (Freud, Adler, Jung)«; nav. v Bartol 2012: 519) delno po Vidmarjevih *Obrazih* (»zakaj v pogovore je kot svoje osebne kriterije pogosto vpletal Freudovo psihoanalizo in kot čisto umetniški element – fantastiko«; Vidmar 1985: 353).

⁶ To oznako je, kot smo videli, v svoji recenziji ob izidu romana prvi uporabil Stane Mikuž.

»nestvarna« razmerja, ko pomeša gravitacijsko silo in breztežnost, ko misel v hipu preskoči časovne meje in loke od Adama do Antikrista. (Prav tam: 14)⁷

Ta opredelitev je dovolj široka, da lahko Zdravec fantastiko razume tudi kot sinonim za »domišljjsko svobodo« (prav tam). Njeno vlogo v *Alamutu* nazadnje zgoščeno povzame takole:

Učenci pri pouku prebirajo sugestivne fantastične zgodbe iz *Tisoč in ene noči* ter druge pripovedke o čudežih, da bi se dobro pripravili na čudežni raj. Prva oblika fantastike v alamutski zgodbi je pravljico razkošen prostor ali doživetje bajke o raju [...] Druga oblika fantastike je tista, ki usmerja in oblikuje nevarna dejanja. »Kroglica« nesluteno poveča pogum, občutek vsemogočnosti stopnjuje do veličastne groze, do točke, na kateri junak mori v imenu vere, ubije nasprotnika in umori sebe, zato da si zasluži vstop v rajski vrt [...] Ta oblika fantastičnega določno govori o vladarju-hudodelcu, ki mu je fantastika, njen »nebeški« čudežni svet orodje za kovanje slepih privržencev. Fantastiko pripravlja njegov hladnokrvni »čisti razum«, z njo oblikuje »novega človeka«. Reči smemo, da je fantastika v obeh oblikah sicer hladen, vendar zanimiv in tvoren umetniški element. (Prav tam: 14–15)

Zdravec svojo obravnavo fantastike v *Alamutu* sklene z daljšim navedkom iz Vidmarjevih *Obrazov*, v katerem se Vidmar spominja, kako je Bartola na alamutsko snov opozoril prav on in v katerem omenja »fantastičnega« Hasana.

* * *

Čeprav označbe Bartolovega pisanja kot fantastičnega niso prevladujoče, so vendarle dovolj pogoste, da jih je treba upoštevati, pa tudi natančneje premisliti. Vtis je namreč, da ne izhajajo vedno iz usklajenega in literarnovedno preverjenega pojmovanja fantastike. V nadaljevanju bom zato najprej poskusil opredeliti fantastiko kot literarnoteoretični pojem, nato bom ob tem merilu preveril Bartolov opus, nazadnje pa podal sklepno sodbo o fantastiki pri Bartolu in ustreznosti tovrstnih kritiških ali literarnovednih oznak za njegovo prozo.

SSKJ opredeljuje fantastiko kot tisto, »kar izvira, nastaja iz fantazije«; fantazija pa ima dvojni pomen (poleg strokovno tehničnega s področja glasbe): »predstava, ki ni osnovana na resničnosti«, in »prosto kombiniranje predstav, domišljija«. Pojem fantastika s svojimi pridevniškimi oblikami, ki je izpeljan iz tega drugega pomena, v literarni vedi ni uporaben⁸ in je razlog za mnoge nesporazume. Kar izvira iz domišljije (ali sanjarjenja; gl. zadnjo opombo), je

⁷ V fantastiko izrecno uvršča tudi verske vsebine. Tako omenja Hasanovo *vednost*, »da so verstva laž in prevara, da so zgolj bajke in pravljice, le domišljjske tvorbe in popolne neresnice, ki s svojo skrivnostno fantastiko zlahka zaslužnijo človeka« (prav tam).

⁸ Za literarnovedno rabo je tudi geslo »fantastičen« v SSKJ preohlapno; »nanašajoč se na fantastiko« je definirano kot »domišljjski, sanjarski«.

namreč vsekakor lahko osnovano na resničnosti. Ko si, če si sposodim kar primer iz SSKJ, v domišljiji slikam »lepoto tujih dežel«, to (vsaj zelo pogosto) ni fantastika. Ne nazadnje je po SSKJ sinonim za domišljijo imaginacija in za domišljijski imaginaren, tako pa je po svojem ontološkem statusu pravzaprav celotno leposlovje ali pa vsaj njegov dobršen del, tudi tisti, ki je na primer kot realističen, mimetičen, verističen in podobno diametralno nasproten fantastičnemu, fantastiki.

Če se zdaj osredinim na literarno vedo, pomen pojma fantastika v njej ni čisto soglasno opredeljen; »namesto skupne teorije z drobnimi modifikacijami imamo kopico različnih teorij, ki poskušajo odgovoriti« na vprašanje o fantastiki »vsaka po svoje« (Steigerwald 2008: 334–335). Nekateri razumejo ta pojem kot nadpomenko za literarne podzvrsti, žanre, načine pisanja, ki temeljijo na fantaziji (fantastika v ožjem pomenu besede, fantazijska književnost, znanstvena fantastika, magični realizem, utopija, grozljivka, pravljica), drugi kot enega od žanrov fantazijske književnosti, tretji kot način pisanja (*mode*). Poskusi njegove natančnejše žanrske opredelitve segajo od ožjih (na primer pri Todorovu), ki postavljajo za fantastiko kopico razmeroma strogih kriterijev, do precej širših, ki se zadovoljijo s splošnejšo opredelitvijo. Dodatno zmedo ponekod povzroča tudi nejasna terminološka raba; v nekaterih angloameriških razpravah se namreč termin *fantasy* uporablja kot sopomenka za *fantastic*, to pa posledično zabriše razliko med (literarno) fantastiko in fantazijsko književnostjo.⁹

Sam pojem fantastika je sicer francoskega izvora (*fantastique*) in literarna fantastika je po mnenju nekaterih francoska iznajdba (gl. npr. Steigerwald 2008 335, 336); po mnenju drugih pa je treba začetke fantastike iskati v nemški romantiki. Romantika tudi sicer velja za obdobje, ki je pravzaprav utemeljilo fantastiko s pisci, kot so Hoffmann, Chamisso, Cazotte, Nodier ter nekoliko pozneje vsaj s pridihom romantike še Gauthier, Poe, Gogolj, Merimée, Nerval in tudi še Maupassant. Predvsem za fantastiko 19. stoletja se je poleg splošnega kriterija, glede katerega se razlagalci večinoma strinjajo – namreč, da fantastiko zaznamuje vdor nadnaravnega v sicer realistični okvir pripovedi – uveljavil tudi kriterij »omahovanja« med dvema mogočima razlagama, ki ga je postavil Todorov, a se zdi za fantastiko 20. in 21. stoletja marsikomu preozek (gl. npr. Kenda 1998: 167; Bogataj Gradišnik 1991: 13). Za fantastiko v 20. in 21. stoletju poskušajo raziskovalke in raziskovalci najti natančnejše in – glede na nekoliko spremenjen model žanra – ustrežnejše definicije, a tudi glede tega ni doseženo soglasje. Toda ne glede na to, ali postavljajo fantastiko kot opozicijo mimetičnemu, naturalističnemu, realističnemu ali verističnemu načinu, ali govorijo o stvarnosti ali o dogovorni resničnosti, se vendarle ujemajo glede izhodiščne

⁹ Gl. Kenda 2009: 14 isl.

postavke, da »fantastično vedno prestopa neke meje,« predvsem »meje naravnih zakonov, razuma, človekovih izkušenj logike realnega sveta« (Grahek 1995: 24). Se pravi: »Fantastično v ožjem pomenu lahko torej omejimo kot tisto neverjetno, ki ne obstaja v preverljivi ('objektivni') resničnosti ali v kolektivni fantaziji človeštva, ampak je 'izdelek' individualne avtorjeve ustvarjalne domišljije« (Grahek, 1995: 26). – Da ne bo nesporazuma: izdelek avtorjeve individualne ustvarjalne domišljije je sicer čisto vsako literarno delo, tudi seveda fantastika. A njena posebnost je, da ni kakršnakoli literarna fantazija v pomenu domišljije, temveč taka, ki krši konvencije poznane, živete izkušene oziroma dogovor(je)ne resničnosti. Ta definicija pokriva ne le literaturo 19. stoletja, temveč tudi poznejšo, naj gre za Borgesa, Kinga, Bulgakova ali Tournierja.¹⁰

* * *

V nadaljevanju bom najprej preveril, kako sta fantastiko v literaturi razumela Bartol in Vidmar.

Bartol je, kot omenjeno, fantastiko kot umetniški element cenil in utemeljeval že leta 1927 v Parizu v pogovoru z Vidmarjem, imel jo je za enega izmed svojih »najbistvenejših elementov« in tudi še v petdesetih letih jo je ob Podbevšku oznanjal kot najočarljivejši stranski atribut »genialoidnosti«. V dnevniških zapiskih je večkrat omenjal svoj namen, da fantastiki in njeni umetniški vlogi posveti posebno razpravo. To bi lahko naredil že leta 1932 v eseju »Edgar Allan Poe«, v katerem slovenskemu bralstvu zelo dobro predstavi Poejevo življenje in delo. Vendar se tu osredini predvsem na prikaz Poejeve analitične pripovedne tehnike (naveže jo na psihoanalizo, ki ga je tedaj posebej zanimala), fantastiki pa se ne posveča zares. Na več mestih zgolj omenja, da je Poe začetnik in pobudnik nekaterih fantastičnih (pod)žanrov, na primer fantastično grozljive zgodbe, znanstveno fantastičnega romana, utopičnega romana in fantastično grotesknega romana (Bartol 1993: 133, 135).

Pač pa se tej temi posveti v tretjem delu svojih spominov *Mladost pri svetem Ivanu: romantika in platonika sredi vojne*, in sicer tudi z literarnovednega vidika v popolnoma ustreznem sovisju: ob razmišljanju o romantiki. Vsestransko razgledani Bartol je tudi literarnozgodovinsko in teoretično dobro podkovan. Čisto v skladu z uveljavljenimi teorijami fantastike zapiše, da sta za romantiko značilni »fantastika in grozotnost« (Bartol 2006: 40),¹¹ in nato govori o fantaziji kot ustvarjalni sili. Fantazija je po njegovem »organ naše duševnosti«, ki

¹⁰ Za tovrstno obravnavo fantastike v sodobnem slovenskem romanu gl. Zupan Sosič 2001.

¹¹ Prav tako korektno še dodaja, da je *grozotnost* »ena izmed pogostih sestavin fantastike« (prav tam: 41).

»ustvarja' in vnaprej uresničuje še neutelešene možnosti« (prav tam). Vendar fantazije ne enači s fantastiko, temveč razmerje med njima opiše takole:

Če je fantazija organ naše duševnosti, potem je fantastika zgoščena usedlina produktov tega organa. Fantazija je potrebna tako gradbeniku in arhitektu, ki gradita palačo ali most; potrebna je realističnemu pisatelju, da sestavi in oživi osebe in dogajanja, čeprav jih je vzel iz resničnega sveta [...]; potrebna je vojskovodji, ki ustvarja načrt za bitko; potrebna je politiku, ki uresničuje nove in še nepreizkušene možnosti.

Fantastika sega preko izkušenj otipljivo resničnega sveta. Stari miti in mitologije so njene stvaritve, Shakespearova izvenrealna bitja, *Faust* je natrpan z njo; toda najbolj pognojena tla je fantastika našla pri romantikih. Njena najbolj znana protagonistka v literaturi sta pri Nemcih E. T. A. Hoffmann in v anglosaškem svetu Amerikanec E. A. Poe. (Prav tam: 40–41)

Bartolovo razpravljanje o fantastiki je torej popolnoma v skladu s tistimi postavkami, ki so raznim raziskovalcem problematike skupne: osrednje obdobje, pomembno za vzpon fantastike, je romantika. Za fantastiko je značilno, da presega izkušnjo realnega sveta. Nenazadnje Bartol tudi ustrezno opredeli razmerje med fantazijo in fantastiko: fantazija je ustvarjalna domišljija in kot taka – čeprav je pobudnik tudi fantastike – nikakor ne vodi nujno v fantastiko, temveč največkrat ostaja znotraj meja preverljivega, dogovorno realnega sveta.¹²

Tretji del spominov je Bartol objavljaval v *Primorskem dnevniku* leta 1956. Po budo za to, da je vanje vključil tudi krajšo razpravo o fantastiki, mu je verjetno dala objava Vidmarjevega članka »Realizem in fantastika« konec leta 1954 v *Naši sodobnosti* – članka, ki ga je, kot Vidmar celo sam izrecno zapiše, s svojimi razmišljanji o fantastiki leta 1927 v Parizu v dobršni meri spodbodel prav Bartol. Vidmar sicer tega spisa načeloma ne piše zato, da bi definiral fantastiko. Njegov osnovni namen je, kot že omenjeno, kritika preveč stvarno realističnih in socrealističnih del, v katerih primanjkuje ustvarjalne domišljije, fantazije.¹³ Vseeno pa spregovori tudi o fantastiki – in o njenem razmerju do fantazije –, to pa presenetljivo podobno kot Bartol.

¹² Bartol fantazijo zato celo močneje veže na realizem (pojmovan seveda po njegovo). Takole zapiše v svoj dnevnik: »Socialnemu realizmu postavljam jaz nasproti: univerzalni realizem. Realizem v vsem, v vseh pojavih: v psihološkem, sociološkem, materialnem, moralnem. V opazovanju, v ideologiji, v dialektiki. Realizem kat exohen. Ali: eksaktna fantazija« (RB 10: 6. 2. 1947). Kako fluidne so lahko po Bartolu meje med fantazijo, fantastičnim in realnim, pa je razvidno iz znamenitega pisma Vidmarju 11. 5. 1945, v katerem se spominja Vidmarjeve pariške pobude za *Alamut*: »Velikokrat sem se spomnil pogovorov s Tabo v Parizu, smehljati sem se moral, ko sem videl, kako izpolnjuješ drugo za drugo moje davne napovedi. Takrat sem ugibal, ali je vse to fantastika, fantazija [...] in danes – glej – vse čista, stoođstotna realnost« (MS 2005 III. Pisma).

¹³ Natanko to zamisel je Bartol v leposlovni obliki izpeljal že konec dvajsetih let 20. stoletja v literarno sicer ne preveč posrečeni zgodbi »Prostitutka Njuša«.

Tudi Vidmar (tako kot Bartol) vidi povezavo med fantazijo in fantastiko, in tudi on med njima obenem jasno razločuje. Za pravo umetnost sta po njegovem enako potrebni izpoved in igra, in fantastika je element igre. »To igro omogočata notranja svoboda in fantazija, ki je naš organ za igro. Najlegitimnejši otrok fantazije pa je fantastika, ki je igra posebne stopnje. Od tod njen čar in njena neuničljivost« (Vidmar 1954: 980). Fantastika sega na področja zunaj preverljive resničnosti; njena snov so »[p]reproge samolete, leteči kovčki, Aladinova svetilka [...], bogovi, hudiči, polbogovi, demoni, smrt, vihar [...] pikova dama, nekatere figure iz Hoffmannovih povesti in iz Andersenovih pravljic« (prav tam: 978–979). Drugače je s fantazijo, ki je bolj sinonim za umetniško ustvarjalno domišljijo in nikakor ne posega nujno čez meje preverljive resničnosti. V polemičnem odgovoru Primožu Kozaku, ki se je kritično odzval na spis »Realizem in fantastika«,¹⁴ je Vidmar zelo jasen. Poudarja,

da je fantazija organ za fantastiko, da pa je fantastika vendarle čisto poseben plod fantazije[...] Fantazija se giblje v povsem naravnih mejah, v katerih »pretvarja konkretno v splošno, materialno v duhovno, množico izkustvenih dejstev v oživiljeno resničnost, skrajšuje čas, oblikuje značaje, upodablja družbo, tipizira, karakterizira«, kakor našteva njene funkcije Primož Kozak. Toda vse to opravlja v naravnih mejah, z gradivom, ki ji ga nudita življenje in narava. Fantastika pa je eksaltacija fantazije, preskok v ustvarjanje čudežev, nadnaravnih pojavov, kakršnih ni ne v naravi ne v svetu. Zato je upravičeno govoriti, da je v nekakšnem nasprotju s stvarnostjo ali resničnostjo v normalnem pomenu te besede. [...] Primož Kozak [...] ugotavlja [...], da »neko objektivno mejo (med resničnostjo in fantastiko) najdemo težko«. In vendar je slehernemu človeku ta meja popolnoma jasna: vse, kar je v teh delih takega, kakršnega človek čutno ni doznal in ni videl in česar čutno v normalnem in budnem stanju ni mogel doznati ali videti, vse to je fantastično. (Vidmar 1955: 752)

Vidmarjevo in Bartolovo pisanje s sredine petdesetih let kaže, da smo imeli Slovenci v tem obdobju pravzaprav že izdelano dovolj natančno definicijo fantastike, ki je docela na ravni sočasnih (redkih) evropskih teorij. Teoretična izhodišča drugih, ki so ob Bartolu omenjali tudi fantastiko, so glede tega vprašanja manj jasno profilirana in pojasnjena. Vprašanje je le, ali sta Vidmar in Bartol leta 1927 v Parizu pri govorjenju o fantastiki v Bartolovi prozi že imela tako natančno profilirane poglede kot po vojni, še zlasti glede razmerja med fantastiko in fantazijo.

V naslednjem koraku bom pretresel Bartolov leposlovni opus in predvsem ob pomoči minimalnega pokazatelja fantastike – preseganja dogovorne, poznane, izkušene, »naravne« realnosti – poskusil evidentirati elemente fantastike pri njem.

¹⁴ Kot že omenjeno, se je nanj podobno kritično mimogrede odzval Boris Zihel v – literarno-teoretično dobro podkovanim, čeprav očitno ideološko motiviranim – spisu »Umetnost in miselnost« iz leta 1956, ki ga prav tako velja uvrstiti v historiat teoretičnega razpravljanja o fantastiki na Slovenskem.

* * *

O tem, da sta se Vidmar in Bartol leta 1927 v Parizu pogovarjala o fantastiki kot pomembnem umetniškem elementu – to tezo je posebej odločno zagovarjal Bartol –, ni nikakršnega dvoma, saj se tega spominjata oba. Vprašanje je le, kako sta fantastiko povezovala z Bartolovo prozo. Kot tri leta pozneje v dnevnik zapiše Bartol (ta zapis sem že navedel), je Vidmar »označil kot ‘fantastične’« tiste njegove lastne leposlovne poskuse, ki mu jih je bral v Parizu. To pa so bile po Bartolovih navedbah te pripovedi: »Kako je Peter Urbanec postal mojster«, »Ljubezen velikega kana«, »Lutke« in »Sonce v avtomobilu« (Bartol 1982: 346).

Če analiziramo ta besedila, se pokaže tole. V »Lutkah« in »Soncu v avtomobilu« ni niti sledu fantastike, nadnaravnega oziroma česarkoli, kar bi nasprotovalo zakonom našega realnega sveta. Česa takega tudi v »Ljubezni velikega kana« ni. Za hip poblisne kvečjemu v krajši začetniški pripovedi »Kako je Peter Urbanec postal mojster«. Ta preprosta zgodbica Vidmarju sicer ni bila všeč in Bartolu je ni uspelo objaviti; ostala je v rokopisu. Podnaslovljena je »Legendarna zgodba« in ta žanrska oznaka ni čisto zgrešena. V slogu svetniških legend ali preprostih pripovedk pripoveduje o boguvsječnem življenju naslovnega junaka. Pogojno nadnaravno se pojavi v podobi Božjega glasu, ki Petru naroči, naj opravi dobro delo. O fantastiki lahko tu govorimo le v precej širokem pomenu besede,¹⁵ a morda je Vidmar, če je res imel vsaj nekatere od teh pripovedi za fantastične, meril na to. Ni tudi čisto nemogoče, da je kot »fantastično« označil »Ljubezen velikega kana«, pripoved, v kateri ni sicer niti trohice fantastike. Orientalске pripovedi so od romantike naprej – predvsem po zaslugi *Tisoč in ene noči* – pogosto povezovali s fantastiko, tudi na primer Bartol. Povedno je, da se je Vidmar prav ob poslušanju »Ljubezni velikega kana« spomnil na odlomek iz Marca Pola o Hasanu ibn Sabi in Bartola opozoril nanj ter mu tako dal snov za *Alamut*. Ko se je pozneje v *Obrazih* spominjal tega, je omenjal »zgodbo o fantastičnem orientalskem satrapu Hasanu ben Sabe« (Vidmar 1985: 357). Vidmar tu uporabi izraz »fantastičen«, čeprav gre za zgodovinski lik, ki pa nastopa v eksotičnem orientalskem kontekstu – tako kot na primer Bartolov veliki kan. Sklepamo lahko torej, da je – če seveda Bartol pravilno apostrofira Vidmarja – oznaka »fantastičen« za Bartolov pariški opus pri Vidmarju (kljub po vojni dobro razdelanemu pojmu fantastike) precej ohlapna in ne nakazuje nujno na rabo fantastike, temveč bolj na fantazijo. Mogoče pa je tudi, da jo je Bartolu

¹⁵ Pripoved je naravnana tako, da si Božji glas pravzaprav razlagamo kot Petrov notranji glas. Bog dejansko ne nastopi, Petru se je samo »zazdelo, da se je njegovega ramena rahlo dotaknila roka« (Bartol 2014: 384), čemur je sledil tihi glas (tudi ta tihost je namig na to, da gre za notranji glas).

zagodel spomin in da Vidmar o fantastiki ni govoril ob pripovedih, ki mu jih je Bartol bral v Parizu, temveč ob »Don Lorenzu«, ki mu ga je bral samo nekaj mesecev pozneje.

»Don Lorenzo«, pri katerem gre med drugim za obnavljanje »motivov starih grozljivih romanov« (Kos 2002: 310), je že po tej plati blizu fantastiki, saj med njene predhodnike oziroma zgodnje primerke sodi prav grozljivi žanr. In res najdemo v Bartolovi pripovedi elemente fantastike, predvsem v nadnaravnih lastnostih samega Don Lorenza, ki ne le z besedo ozdravi bolne, temveč z mislijo ugaša lučke, utiša psa, s pogledom uvene cvetove, z besedo pomiri vihar in ubije sovražnike, na koncu pa s služabnikom po zraku odleti domov. Po besedah Borisa Paternuja pripoved sicer poseže tudi na območje znanstvene fantastike, ko Don Lorenzo »izumi celo biološko orožje, ki mu pomaga pri osvajanju južnoameriške dežele« (Paternu 2013: 336) – a ta sodba je morda nekoliko pre nagljena.¹⁶

Med Bartolovimi zgodnjimi pripovedmi, nastalimi okoli leta 1927, je le še ena taka, da je v njej mogoče najti namig na fantastično, namreč »Kdo je sedel pri volanu«, nastala leta 1927 ali 1928. Zgodbica poteka ves čas v popolnoma realnem svetu, sklene pa se – tako kot je sicer značilno za strukturo klasične kratke zgodbe, na primer pojevske – z iracionalno gesto, z nepojasnenim potekom, ki odstopa od poznanih pravil naše stvarnosti in je predvsem sestavni del klasične kratke zgodbe kot žanra ontološke negotovosti, ki mora po definiciji na koncu postreči z nenavadnim dogodkom (gl. Virk 2004), ne pa toliko same fantastične tradicije.

Pač pa je nedvomno fantastična pod vplivom nemške romantične fantastike – med pobudami je slutiti Hoffmannove *Hudičeve napoje* – napisana povest »Dve duši Franceta Fonde« iz leta 1923, ki je Bartol ni uspel objaviti, zato je ostala v rokopisu. Fantastika v pripovedi izhaja iz za romantiko in fantastiko značilne teme dvojnika in je v tem Bartolovem besedilu udejanjena najizraziteje.

Poseben problem so Bartolove »sanjske« pripovedi. Sanje seveda so klasičen topos fantastike, vendar niso nujno indic fantastičnega žanra ali načina. Sanje (enako pa velja za sanjske blodnje, dnevno sanjarjenje ali bolezenske delirije) so v Bartolovih pripovedih vedno jasno označene kot sanje. Prikazane so veristično in se z realnostjo ne prepletajo tako, da bi zbujele dvom ali negotovost

¹⁶ Mesta, na katero se pri tem sklicuje Paternu, v različici »Don Lorenza«, ki jo je objavil sam Bartol (in tudi tisti v zbranih delih), ni; je v različici, objavljeni šele precej po avtorjevi smrti. Izšla je leta 1985 pri Založništvu tržaškega tiska. Don Lorenzo na omenjenem mestu v svinčene zabojčke spravi meso, okuženo s kugo, ki je nedavno napadla njegovo moštvo. Ob napadu domačinov te zabojčke izpostavi, in ko jih domačini preluknjajo, se mednje razširi kuga. Don Lorenzov »izum« (»biološko orožje« so sicer podobno uporabljali že od antike naprej) ne vsebuje nikakršne tehnologije, ki bi bila za njegov čas šele stvar prihodnosti.

glede njenega statusa. Zato tovrstne vizije ali sanje pri Bartolu – čeprav v njih včasih seveda najdemo tudi fantastične momente – praviloma ne zadoščajo, da bi o besedilih, v katerih se pojavljajo, govorili kot o fantastičnih.

Bartol se tako v svoji predvojni krajši prozi fantastiki (deloma znanstveni) približa samo še enkrat, in sicer v leta 1931 napisani, a šele leta 1963 objavljeni pripovedi »Pismo o človeku iz nove dežele«. V zgodbi je polno apokaliptičnih futurističnih vizij, ki spominjajo na znanstveno fantastiko, med drugim tudi osvojitve tujega planeta. Pripoved ima realističen (oziroma, če upoštevamo terminološki predlog Kende: verističen; gl. Kenda 1998: 173) okvir, fantastične vizije so del sanj protagonista pripovedi. Toda okvir je bolj ali manj dekoracija, dominantna pripovedi je prav futuristična vizija, katere del je tudi (znanstvena) fantastika, tako da si to besedilo upravičeno zasluži tako oznako.

Ob »Pismu o človeku iz nove dežele« torej res lahko govorimo o elementih znanstvene fantastike in Gregor Kocijan v že omenjeni razpravi na to upravičeno opozarja. Drugače je z okvirno zgodbo v »Zadnjem gibal« ki jo v tem kontekstu navaja Paternu. Tu pravzaprav ni znanstvenofantastičnih elementov, bolj gre za motive paraznanosti, s katero se je Bartol vse življenje ukvarjal in v preučevanih pojavih ni videl ničesar nadnaravnega ali iracionalnega, temveč nekaj, kar zgolj potrebuje ustrezno znanstveno osvetlitev.¹⁷ Zato pripoved tudi ne vsebuje nikakršne tehnologije prihodnosti; nasprotno, (para)znanstveni moment v njej zastopa prastara metoda opazovanja nebesnih pojavov in na tej podlagi sklepanje o njihovem vplivu na življenje na Zemlji, to pa ne zadošča kriterijem za znanstveno fantastiko.

Bartol je pred drugo svetovno vojno napisal tudi dva romana: *Alamut* (tega je objavil leta 1938) in *Čudež na vasi* (ta je ostal za njegovega življenja neobjavljen). Čeprav je dogajanje v obeh romanih nenavadno, nista zares fantastična. V *Alamutu* si je Bartol prizadeval čimbolj verodostojno in faktografsko natančno obnoviti zgodovinsko resničnost v Perziji v 11. stoletju, v njem se ne dogaja nič nadnaravnega, kar bi presegalo naravne zakonitosti danega (tedanjega ali današnjega) sveta. Podobno velja za *Čudež na vasi*, ki na videz tematizira nadnaravno dogajanje, dejansko pa je bolj ali manj dokumentarno natančen¹⁸ opis Bartolovega mladostnega znanstvenega spopada s spiritizmom ob aferi Blatna Brezovica.

Tudi povojna Bartolova proza ostaja zvečine zunaj fantastike. Vanjo ne moremo uvrstiti ne vročinskih blodenj bolnega otroka v »Vročici« ne privida v »Lipi pred staro cerkvico«. Po fantastiki diši kvečjemu »Vrag nad bunkerjem«. V njem nastopa pravi hudič, ki se pojavlja v realnem svetu; toda besedilo je

¹⁷ Gl. urednikovo opombo v Bartol 2012: 767.

¹⁸ V zapuščini je ne le mapa s popisom dejanskega dogajanja, temveč se je ohranil tudi kak predmet, povezan a to nenavadno afero.

humoreska, tudi nastop vruga ne zbuja vtisa vdora nadnaravnega v naravno na ta način, da bi bralca zmedel ali spravljal v negotovost glede statusa realnosti. Realno in fantastično ni prepleteno tako zagonetno in nerazvidno, kot na primer v *Mojstru in Margareti* Bulgakova. Vseskozi je namreč jasno, da gre pri vpeljavi hudiča v pripoved za humorni pisateljev prijem, ki rabi za namen karikature, to pa blaži fantastični učinek pojave hudiča.

* * *

Fantastika igra torej v Bartolovem opusu zanemarljivo majhno vlogo, prave fantastike skoraj ni. Večina literarnovednih in literarnokritičkih opredelitev Bartolovega pisanja kot fantastičnega meri pravzaprav na domišljajske elemente njegove proze, na ustvarjalno fantazijo; ti elementi so v dobi, ki je bila bolj naklonjena izpovednemu in realističnemu načinu pisanja, zbujali pozornost in bili pogosto označeni z dvoumno oznako »fantastičen« ali celo »fantastika«. To najbrž velja tudi za Vidmarjevo sodbo o Bartolovi prozi, čeprav je Vidmar vsaj po drugi svetovni vojni zelo dobro razločeval med fantazijo in fantastiko.

Poseben problem pomeni Zdravčevu razpravljanje o fantastiki v Bartolovem *Alamutu*. Zdravec, kot že omenjeno, o tej temi prvič razpravlja že leta 1999 v *Slovenski književnosti II*, svoje izsledke pa nato povzema in nadgrajuje leta 2002, v obravnavi *Alamuta* v knjigi *Slovenski roman 20. stoletja*, ter v članku »Realnost in fantastika v slovenskem romanu 20. stoletja«, predstavljenem na simpoziju leta 2002 in objavljenem leto pozneje v simpozijemskem zborniku.¹⁹ Posebnost Zdravčevih pogledov je najbolj razvidna, če jih primerjamo z bolj ali manj sočasnim člankom na to temo Alojzije Zupan Sosič »Fantastika in sodobni slovenski roman ob koncu stoletja« iz leta 2001. Avtorica uvodoma predstavi svoje razumevanje fantastike, ki je usklajeno z literarnovednimi dognanji, in sicer opiše »razlike med fantastiko v ožjem in širšem smislu, fantastiko in magičnim realizmom ter 'klasično' fantastiko in fantastiko postmodernističnega besedila« (Zupan Sosič 2001: 150). Iz njenih opredelitev, predvsem pa obravnavanih romanov, je razvidno, da fantastika v vsakem primeru zadeva status realnosti pripovednega sveta. Povedano čim krajše: v pripovednem svetu se pri fantastiki dogajajo nenavadne, nadnaravne reči, ki presegajo naše pojmovanje resničnosti in so v nasprotju z njenimi zakoni.

Zdravec svojega razumevanja fantastike predhodno ne utemelji strogo teoretično. Tako iz naslova kot tudi iz izvlečka razprave »Realnost in fantastika v slovenskem romanu 20. stoletja« je sicer mogoče sklepati, da sledi ustaljenim

¹⁹ Članek je ponatisnjen in delno razširjen v Zdravec 2005 pod naslovom »Fantastično v romanu«.

literarnovednim opredelitvam. Izvleček se namreč začneja takole: »V štirih izbranih romanih se realistični oblikovalni pristop prepleta s pristopom fantastike« (Zadravec 2003: 351). Mešanje realnega s fantastičnim je res značilno za literarno fantastiko. Toda med štirimi (ali šestimi; v predelani različici razprave Zadravec doda še Žabotova romana *Pastorala* in *Nimfa*)²⁰ *Alamut* značilno izstopa, kar zadeva fantastiko. Zadravec sicer govori o »fantastični zgodbi *Alamut*«, a pri natančnejšem pregledu se izkaže, da s tem pravzaprav ne meri na status realnosti samega pripovednega sveta. V pripovednem svetu *Alamuta* se ne dogaja prav nič fantastičnega. Pač pa Seiduna *pripoveduje* »fantastične«²¹ zgodbe in si s tem pripovedovanjem ustvarja slepe vernike.²² Vsa fantastika v *Alamutu* je zgolj v Seidunovi pripovedi, ne pa v predstavljeni realnosti; njen status ostaja nedotaknjen, je veristična realnost Perzije v 11. stoletju. Pri vseh drugih romanih z Zadravčevega seznama je drugače. *Divje jezero ali življenje in smrt lepe Vide* Jožeta Felca je fantazijska vizija o nadčasovni lepi Vidi kot alegoriji hrepenenja, ki živi dolga stoletja, tako da pripoved ves čas poteka v zgodovinsko prepoznavnih realnostih, skrivnostno in nepojasnjeno prepletenih s fantastičnim svetom dolgožive Vide. V *Smrti na počitnicah* metafizijski komentarji uokvirjajo fantastično pripoved o v sodobnem moškem in ženski utelešenih smrti, boginji norosti in Adamu; fantastika je tudi tu živi del pripovednega sveta.²³ *Skarabej in vestalka* Ferija Lainščka prepleta dve življenji iste osebe, sodobno in prazgodovinsko. Ne glede na to, kako si to pojasnjujemo: kot nekaj nepojasnljivega, kot regresijo ali kot blodnje psihiatrične bolnice, pripovedni svet romana sestavlja nerazdružljiv preplet prepoznavne konvencionalne, dogovor(je)ne in fantazijske, fantastične realnosti.

Pri *Alamutu* ni tako, zato pri njem o fantastiki ne moremo govoriti enako kot pri drugih obravnavanih romanih. To je ne nazadnje implicitno tudi Zadravčevi razpravi. Zadravec namreč kljub nekaterim dvoumnim formulacijam – torej kljub poimenovanju »fantastična zgodba *Alamut*« in celo »fantastični roman« – po smislu ne govori zares o *Alamutu* kot fantastičnem romanu, ampak predvsem o »fantastiki« oziroma »fantastičnem v [poudarek moj; T. V.] romanu«. Seiduna res

²⁰ Toda vsaj glede *Nimfe* je ta umestitev vprašljiva. Zato ne preseneča, da ji Zadravec posveti le dve povedi, ki ravno glede fantastike nista čisto jasni. Takole se glasi druga: »Tudi Brina doživlja kruta človeška bitja, nabita z mistiko, ali življenjsko realnost, ki je po Dostojevskem edina prava fantastika« (Zadravec 2005: 305).

²¹ Zadravec sem prišteva tudi verske vsebine.

²² Ta na videz nepomembna podrobnost je odločilna. Ni namreč vseeno, ali romaneskna oseba zgolj pripoveduje o hudiču ali pa se ta konkretno pojavi v svetu pripovedi in v njem tako ali drugače deluje.

²³ Ne glede na to, da gre, kot je razbrati, za sanjske blodnje. Te niso upodobljene veristično, tudi niso le eden od motivov pripovedi, temveč sestavljajo njeno dominantno realnost, njen svet.

pripoveduje o fantastičnih stvareh, a ne on in njegovi zaupniki ne implicitni avtor ne pripovedovalec ne bralec ali bralka ne omahujejo glede ontološkega statusa realnosti v romanu; ta je sicer pogosto nenavadna, a konvencionalna in v celoti v okviru naravnih zakonov. Fantastika je le sestavina Seidunove pripovedi in ima enak status, kot na primer pripoved o nadrealnih sanjah, bolezenskih blodnjah ali dnevnem sanjarjenju v strogo realističnem romanu. Označiti tak roman kot fantastičen je dvoumno oziroma vsaj ne čisto v skladu z literarnovedno terminologijo. Seidunovo zapeljevanje fedajjev s »fantastiko« ima na primer enak status kot Krjavljeva pripoved o tem, kako je presekal hudiča, v Jurčičevem *Desetem bratu*, ki ga bržkone nihče ne bo zato označil za »fantastičen roman«.²⁴

Zdravčevo razpravljanje o fantastiki v povezavi z *Alamutom* je torej dvojne narave. Ko govori o fantastiki, s katero Seiduna manipulira z mladimi fedajji, je njegova uporaba pojma fantastika legitimna. Drugače je z oznakami »fantastični orientalski satrap«, »fantastični« fedajji ter *Alamut* kot »fantastični roman« oziroma »fantastična zgodba«²⁵. Te oznake so z literarnoteoretičnega gledišča dvoumne in ne dajejo prave podobe o naravi Bartolovega pisanja.

* * *

Pri Bartolu torej sicer je nekaj malega fantastike, vendar ima pri njem glede na njegovo lastno teorijo o njenem pomenu za umetniško pisanje komaj opazno vlogo, precej manjšo, kot mu jo pripisujejo nekateri kritiki in literarni zgodovinarji. Ti Bartolovo prozo pogosto označujejo kot fantastično zgolj na podlagi redkih fantastičnih motivov, še pogosteje pa zaradi nerazločevanja med fantastiko in fantazijo v pomenu ustvarjalne domišljije. Aleksandra Belšak torej v članku, ki sem ga navedel v uvodu, fantastike upravičeno ne uvršča med žanre, ki bi pomembneje oblikovali Bartolovo pisanje.

Literatura

Vladimir BARTOL, 1982: Literarni zapiski (1930–1933). *Dialogi* 7/4–10, 364–390, 505–528, 620–637, 748–782, 827–834.

Vladimir BARTOL, 1985: *Don Lorenzo de Spadoni*. Za tisk pripravila in spremno besedo napisala Ivanka Hergold. Trst: Založništvo tržaškega tiska.

²⁴ Po tej logiki bi na primer tudi Bartolove spomine, v katerih pripoveduje o svojih otroških (fantastičnih) vročičnih blodnjah, lahko razglasili za »fantastične«.

²⁵ In seveda z vzporejanjem *Alamuta* s Torkarjevim, Felčevim in Lainščkovim romanom (pa tudi z obema Žabotovima).

- Vladimir BARTOL, 2003: *Mladost pri Svetem Ivanu I. Svet pravljic in čarovnije*. Ljubljana: Sanje.
- Vladimir BARTOL, 2006: *Mladost pri Svetem Ivanu III. Romantika in platonika sredi vojne*. Ljubljana: Sanje.
- Vladimir BARTOL, 2012: *Zbrano delo. Knj. 1. Al Araf*. (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev). Ur. Tomo Virk. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Vladimir BARTOL, 2014: *Zbrano delo. Knj. 2. Krajša proza do leta 1935*. (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev). Ur. Tomo Virk. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Vladimir BARTOL, 2016: *Zbrano delo. Knj. 3. Krajša proza 1935–1945*. (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev). Ur. Tomo Virk. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Vladimir BARTOL, 2020: *Zbrano delo. Knj. 4. Krajša proza po letu 1945*. (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev). Ur. Miran Košuta. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Aleksandra BELŠAK, 2006: Vladimir Bartol – večžanrski pisatelj. *Slovenska kratka pripovedna proza*. 123 – 136.
- Katarina BOGATAJ-GRADIŠNIK, 1991: *Grozljivi roman*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Franček BOHANEK, 1973: Spremnna beseda. *Pri meni luč gori*. 197–113.
- Esej na maturi 2004*. Uredil Milan Naven. Ljubljana: Gyrus, 2003.
- Sabina GRAHEK, 1995: Fantastično, pravljичno in nonsensno. *Otrok in knjiga* 22/39–40, 24–37.
- Jakob J. KENDA, 1998: Novejše teorije fantastične literature. *Literatura* 10/83–84, 161–189.
- Jakob J. KENDA, 2009: *Fantazijska književnost*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2009.
- Janko KOS, 2002: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: DZS.
- Stane MIKUŽ, 1939: Vladimir Bartol: Alamut; Roman. *Dom in svet* 51/3, 165–169.
- Boris PATERNU, 2003: Bartolov roman o terorizmu. *Esej na maturi 2004*. 67–92.
- Boris PATERNU, 2013: Bartolov *Al Araf*. V: Vladimir Bartol: *Al Araf*. Ljubljana: Sanje. 331–345.
- Pri meni luč gori: izbor slovenskih novel med ekspresionizmom in socialnim realizmom*. Izbral, uredil in spremno besedo napisal Franček Bohanec. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1973.
- Romantic prose fiction*. Edited by Gerald Gillespie, Manfred Engel, Bernard Dieterle. John Benjamins Publishing Company: Amsterdam/Philadelphia. (A Comparative History of Literatures in European Languages)
- Slovenska kratka pripovedna proza*. Uredila Irena Novak Popov. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 2006.
- Slovenski roman*. Uredila Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2003. Obdobja 21.
- Jörn STEIGERWALD, 2007: The fairy-tale, the fantastic tale. *Romantic prose fiction*. 325–344.

- Josip VIDMAR, 1954: Realizem in fantastika. *Naša sodobnost* 2/11–12, 976–983.
- Josip VIDMAR, 1955: Polemika – še realizem in fantastika. *Naša sodobnost* 3/7–8, 748–753.
- Josip VIDMAR, 1985: *Obrazi*. Ljubljana: Državna založba Slovenije; Borec.
- Tomo VIRK, 2004: Problem vrstnega razlikovanja v kratki prozi. *Slavistična revija* 52/3, 279–293.
- Franc ZADRAVEC, 1972: *Zgodovina slovenskega slovstva VII. Ekspresionizem in socialni realizem. Drugi del*. Maribor: založba Obzorja.
- Franc ZADRAVEC, 1999: *Slovenska književnost II*. Ljubljana: DZS.
- Franc ZADRAVEC, 2002. *Slovenski roman 20. stoletja. Drugi analitični del in nekaj sintez*. Murska Sobota: Pomurska založba; Ljubljana: SAZU, ZIFF.
- Franc ZADRAVEC, 2003: Realnost in fantastika v slovenskem romanu 20. stoletja. *Slovenski roman*. 351–357.
- Franc ZADRAVEC, 2005. *Slovenski roman 20. stoletja. Tretji analitični del in sinteze*. Murska Sobota: Franc Franc; Ljubljana: SAZU, ZIFF.
- Alojzija ZUPAN SOSIČ, 2001: Fantastika in sodobni slovenski roman ob koncu stoletja. *Jezik in slovstvo* 46/4, 149–160.

S kraticami označeno rokopisno gradivo:

- a) Bartolove rokopisne beležnice, shranjene na ZRC SAZU.
- [RB 10] BŠ Vzhod in Zapad IV. Nadaljevanje Walterjeve pripovedi o Lilian Fisk
- [RB 13] *Zapiski 1950 / II. 1951*
- [RB 25] *Zapiski s cirkularnih predavanj in potovanja po Republikah Jugoslavije I. 1953*
- [RB 42] Zapiski 21. V. 61 – 28. XII. 61. Zapiski 1962. 4. I. 1962–
- b) Rokopisna mapa v NUK:
- MS 2005 Vladimir Bartol III. Pisma

Summary

VLADIMIR BARTOL, THE FANTASTIC AND SLOVENE LITERARY CRITICISM

The article deals with the fantastic in the work of Vladimir Bartol. In his early years, Bartol highly valued the fantastic as an artistic element and discussed this with Vidmar, who saw Bartol's prose as the fantastic. This term has also been used by some literary critics and historians to describe Bartol's work, most recently by Franc Zadavec in relation to the novel *Alamut*. The discussion first examines all these designations and concludes that they are not compatible with each other. An attempt is therefore first made to find a useful definition of the fantastic. The lowest common denominator is that it is a genre or mode of writing

in which two realities are interwoven: the natural or conventional everyday reality and one that goes beyond “normal” reality and enters the realm of the supernatural and inexplicable. This distinguishes the fantastic from mere imagination or “fantasy”, which in Slovenian is another term for creative imagination. The discussion shows that Bartol and Vidmar, at least after World War II, adequately understood the fantastic and its relationship to imagination (“fantasy”), but that judgements about the fantastic in Bartol’s work are somewhat exaggerated. There are only a few places in Bartol’s entire oeuvre where the author approaches the fantastic, especially in the novella *Don Lorenzo*. In most of the short stories and in both novels, there is no sign of the fantastic. The discussion therefore focuses in more detail on Zadavec’s analysis of *Alamut* as a supposedly “the fantastic novel”. It concludes that in the case of *Alamut*, Zadavec does not treat the fantastic at the same level as in other Slovene novels, labelled as the fantastic in his analysis, nor in accordance with the generally recognised definition of the fantastic. The conclusion of the discussion is that there is hardly a trace of the fantastic in Bartol’s work and that the references made by literary critics and historians are aimed more at “fantasy” in broader sense of the word, at unbridled artistic imagination, which was not particularly appreciated in the period of social realism when Bartol was writing.

Pogledi na Glazerjevo poezijo

Jožica Čeh Steger

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta,
Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Koroška cesta 160,
SI 2000 Maribor, jozica.ceph@um.si

V prispevku so predstavljeni literarnozgodovinski zapisi o Janku Glazerju, pesnikovi razmisleki o lastni poeziji in kritiške ocene njegovih zbirk iz časa pred 2. svetovno vojno (*Pohorske poti*, 1919, *Čas-kovač*, 1929). Glazerjeva poezija vse do desetletja po drugi svetovni vojni ni bila ustrezno ovrednotena. Glazer je bil največkrat opredeljen le kot pokrajinski pesnik Pohorja, držali so se ga tudi očitki o posnemanju Župančiča, čeprav je že zgodaj izoblikoval lastno pesniško poetiko. Po izidu zbirke *Čas-kovač* je njegova pesniška moč začela usihati tudi zaradi negativne ocene te zbirke izpod peresa dveh uglednih kritikov.

The article presents literary-historical writings about Janko Glazer, the poet's reflections on his own poetry, and critical assessments of his collections from the period before World War II (*Pohorske poti*, 1919; *Čas-kovač*, 1929). Glazer's poetry was not adequately evaluated until a decade after the war. He was most often defined merely as a regional poet of the Pohorje area, and was also reproached for imitating Oton Župančič, although he had already developed his own poetic poetics at an early stage. After the publication of the collection *Čas-kovač*, the strength of his poetic production began to decline, partly as a result of the negative assessment of this collection by two prominent critics.

Ključne besede: Janko Glazer, *Pohorske poti*, *Čas-kovač*, slovenska poezija, regionalizem, literarnozgodovinska in kritiška recepcija

Keywords: Janko Glazer, *Pohorske poti*, *Čas-kovač*, Slovene poetry, regionalism, literary-historical and critical reception

Uvod¹

Po prvi svetovni vojni je vladalo na Štajerskem veliko pomanjkanje kulturnih delavcev na različnih področjih. V Mariboru je to praznino v veliki meri zapolnjeval pesnik Janko Glazer² (1893–1975). Predano in z veliko odgovornostjo je opravljal številne naloge na področjih izobraževanja, bibliotekarstva, uredništva,

¹ Raziskava je nastala v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

² Do druge svetovne vojne je pisal priimek s črko s (Glaser).

kritike, literarne in kulturne zgodovine (Vrbnjak 1993). Vendar se je tudi po lastnih izjavah najbolj čutil pesnika: »Mislim, da mi je najbolj pri srcu bila in tudi ostala – kljub temu da sem jo pogosto zapostavljal – poezija.« (Glazer 1985: 100) Za časa življenja je izdal tri pesniške zbirke (*Pohorske poti* (1919), *Čas-kovavč* (1929) in *Ob jesenskem ekvinokciju* (1946)) ter dva izbora (*Pesmi in napisi* (1953) v sodelovanju z urednikom Jarom Dolarjem, *Pohorje* (1968)). Pesmi, ki jih je za knjižne izdaje zelo strogo odbiral, predstavljajo le del njegovega pesniškega opusa, številne je objavil le v revijalnem tisku ali so ostale neobjavljene v literarni zupuščini, ki jo hrani Univerzitetna knjižnica Maribor.

Glazer je začel pesniti že v ljudski šoli v Rušah (1899–1905), takrat še po zgledu pesmi v Končnikovih šolskih berilih.³ Iz beril je kot najmlajšega pesnika spoznal Gregorčiča, od matere je slišal Prešernovo pesem Pod oknom, s pravili metrike ga je prvi seznanil ruški učitelj Matija Senkovič (Glazer 1985: 97). Do knjig je prišel doma, v šolski knjižnici in pri sorodnikih.⁴ Prebiral je vse, kar mu je prišlo pod roko, od koledarjev Mohorjeve družbe in *Domačega živinozdravnika* do Stritarjevih *Kritičnih pisem*, čeprav jih tedaj še ni mogel prav razumeti. Pesniški dar je najbrž dobil po materi, ki si je v mladosti tudi sama izmišljevala pesmi. Zanimanje za literaturo je kazala tudi teta Kata, preprosta šivilja na Dunaju, oboževalka Heinejeve poezije. (Stani 1975: 7) Intenzivneje je začel pesniti v gimnazijskih letih (1905–1913).⁵ Ob Gregorčiču⁶ je tedaj spoznaval še Aškerca, Prešerna, Levstika in Jenka. Kmalu tudi slovensko moderno, zlasti Župančiča,⁷ od nemških klasikov pa Heineja in Goetheja. Od četrtega letnika gimnazije je pod različnimi psevdonimi (Aleksij, Dementij, Maksim, Načiketas, Njen, Sam, Ampak, Tihij idr.) s pesmimi in proznimi sestavki polnil razredni list dijakov

³ Stani (1975: 7) navaja, da je Glazer iz četrtega razreda osnovne šole hranil svojo najstarejšo epsko pesem, vendar se je med drugo svetovno vojno izgubila. Alenka Glazer meni, da je Glazerjevo najstarejše posredno znano pesemsko besedilo nastalo v petem razredu osnovne šole v soavtorstvu s sošolcem in prijateljem Rupertom Lintnerjem. To naj bi bila prigodnica, namenjena za slovesno odprtje Žigartovega razglednega stolpa na Pohorju leta 1903. (Zapiski Alenke Glazer za Glazerjevo *Zbrano delo*, UKM.)

⁴ Prostor za branje tudi ob večerih pri petrolejki je našel v sobi svoje babice po očetovi strani. Tam si je uredil knjižnico, v kateri je imel že tedaj okrog sto knjig, natančno oštevilčenih, razvrščenih po strokah in katalogiziranih. (Stani 1975: 7)

⁵ V drugem letniku sta s sošolcem Rupertom Lintnerjem zasnovala rokopisni listič in napisala tri številke. V tretjem letniku se je Glazer ukvarjal z baladami in romancami ter pisal rahlo ljubezenske pesmi. Po Prešernovem zgledu je zasnoval tudi sonetni venec z akrostihom Pipuševi Slavki, vendar ga ni dokončal. Omenjena oboževanka je obiskovala gimnazijo kot privatistka. (Stani 1977: 8)

⁶ Ob koncu prvega letnika gimnazije mu je oče za odličen uspeh kupil Gregorčičeve *Poezije* (drugi in tretji zvezek, prvi je bil že razprodan) (Stani 1977: 6).

⁷ Z Župančičem se je prvič srečal leta 1918 na Cankarjevi sedmini (Glazer 1985: 98).

Bodočnost.⁸ Pod psevdonimom Aleksij je imel že v četrti gimnaziji (leta 1909) v *Ljubljanskem zvonu* prvo natisnjeno pesem Spomenik, ki govori o smrti dekleta in je napisana po vzorcu Aškerčevih klasičnih balad (Boršnik 1962: 438).

Že omenjene obveznosti so pesniku Glazerju zagotovo jemale veliko časa in potrebne zbranosti za pesnjenje, vendar to ni bil edini razlog, da je njegovo pesnjenje po izdaji druge pesniške zbirke *Čas-kovač* (1929) vidno usihalo. K temu sta v veliki meri prispevali odklonilni in za pesnika krivični oceni zbirke *Čas-kovač* sicer uglednih kritikov Josipa Vidmarja in Antona Ocvirka v *Ljubljanskem zvonu*, v katerem je pesnik sodeloval vse od četrtega letnika gimnazije (od 1909) naprej, kmalu po omenjenih kritikah pa v tej osrednji literarni reviji ni objavil več nobene pesmi.⁹ Odtlej se je oglašal le še v regionalnem tisku. Svojo zadnjo izvirno pesniško zbirko *Ob jesenskem ekvinokciju* je izdal leta 1946.

Janko Glazer v literarni zgodovini

Slovenska literarna zgodovina Glazerju vse do njegovih zrelih let ni posvečala večje pozornosti.

Z umirjenim in zadržanim pesnikom iz štajerske province je odpravila na hitro. Kratek zapis v SBL-u navaja, da je od leta 1909 sodeloval v *Ljubljanskem zvonu* in drugih revijah ter se s pesniško zbirko *Pohorske poti* predstavil kot pesnik ljubezenskih, domoljubnih, narodno-krajinskih pesmi in pesmi o naravi.¹⁰ Literarna zgodovina ga je umestila med dediče slovenske moderne in praviloma predstavljala kot pesnika Pohorja. Anton Slodnjak ga je v *Pregledu slovenskega*

⁸ V četrtem letniku klasične gimnazije so nekateri dijaki začeli pisati rokopisni list *Bodočnost* (Razredni dijaški list). Pobudo zanj je konec leta 1908 dal Glazerjev sošolec Franček Robič, ki je postal tudi urednik glasila. Izhajati je začelo leta 1909, nadaljevali so tudi v petem in šestem razredu, v sedmem je glasilo po dveh številkah izumrlo. Glazer je bil ob Matiji Zadravcu in Dragotinu Marčinku vodilni pesnik glasila, ob številnih pesmih je napisal tudi nekaj proznih sestavkov in literarnoteoretični prispevek o Gregorčičevi poeziji. V UKM so ohranjeni trije zvezki glasila (februarska številka iz leta 1910, februarska in novembrska številka iz leta 1911) ter del uredniškega arhiva *Bodočnosti*, v katerem je več Glazerjevih rokopisov pesmi za to glasilo (Ms 184). V omenjenem gradivu je tudi več pripisov s svinčnikom. Kakor navaja Alenka Glazer v gradivu za pripravo očetovega *Zbranega dela* (Osební fond Damjana Zazule), jih je naredil Janko Glazer. V zvezkih je dostavil paginacijo, razrešil nekatere psevdonime, v kazalu označil svoje tekste s kljukico ali k besedilu pripisal svoje ime in na posameznih mestih popravil tudi pisne napake.

⁹ Zadnjo pesem v *Ljubljanskem zvonu* je objavil leta 1933 (Žmavc - Baranova 1954).

¹⁰ Ciril Stani piše v osnutku diplomske seminarske naloge o Janku Glazerju (UKM, Ms 1090), da je bil Janko Glazer v sorodstvu z Markom Glaserjem (1806–1889) in ne daljni sorodnik literarnega zgodovinarja Karla Glaserja, kot navaja SBL (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi201370/>).

slovstva (1934) omenil le obrobno med dediči in epigoni moderne. Postavil ga je v družbo Radivoja Peterlina Petruške in Ivana Albrehta ter o vseh treh zapisal, da je njihovo pesniško doživljanje »povečini tako preprosto in prozaično, pesniška oblika pa izrazito epigonska, da se jim le redko posreči dober stih, docela lepe pesmi pa skoraj zastonj iščeš v njihovih zbirkah« (Slodnjak 1934: 446).

Do ustrežnejšega literarnozgodovinskega vrednotenja Glazerjeve poezije je prišlo šele v desetletju po drugi svetovni vojni, po natisu knjižnega izbora z naslovom *Pesmi in napisi* (1953), Glazerjevem prejetju Prešernove nagrade (1968) in premiku slovenske poezije od glasne retorike in kolektivizma v intimizem. O Glazerjevi poeziji so obširneje pisali Ciril Stani,¹¹ Marja Boršnik, Lino Legiša, Franc Zadavec, Boris Paternu, Jože Pogačnik, Alenka Glazer in drugi.¹²

Anton Slodnjak v *Geschichte der slowenischen Literatur* (1958) o Glazerju ni bistveno spremenil svojega mnenja iz predvojnega časa. Tokrat je iskal vzporednice z Grudnom, v primerjavi z njim se mu je zdela Glazerjeva pesem hladnejša, pri obeh je navajal izrazit Župančičev vpliv (Slodnjak 1958: 319). Glazerjeve pesniške zbirke Slodnjaku govorijo o majhnem, intimnem svetu zveste in harmonične duše. Na ljudsko pesem iz domačega okolja oprt pesniški izraz je po Slodnjaku preveč preprost in razumski (Slodnjak 1958: 341).

Tudi Stanko Janež v *Pregledu zgodovine jugoslovanskih književnosti*, I (1953) razbira v Glazerjevi poeziji predvsem Župančičev vpliv in meni, da je »pokazal svojsko pesniško noto kot pesnik Pohorja in Maribora, kot ustvarjalec življenjsko razmišljujočih pesmi in izpovedovalec rahlih čustvenih razpoloženj« (Janež 1953: 422). Glazerjeva zbirka *Čas-kovač* mu predstavlja zrelo moško liriko. O njegovi poeziji še zapiše, da je »pretežno impresionistična po Župančičevem zgledu in je taka tudi ostala vseskozi« (Janež 1953: 423).

¹¹ O življenju in pesništvu Janka Glazerja se v Glazerjevi literarni zapuščini (UKM, Ms 1090) nahaja osnutek diplomske seminarske naloge tedanjega študenta slavistike Cirila Stanija, poznejšega urednika RTV Ljubljana. Obsega nekaj čez sto strani z roko popisanih črtastih pol A4-formata. Med nastajanjem naloge jeseni leta 1954 je večkrat obiskal Janka Glazerja, ki mu je po spominu pripovedoval o svojem življenju in nastajanju pesmi. Stani je nalogo bral v seminarju prof. dr. Marje Boršnik. (Stani 1977: 5)

¹² Leta 1977 je v posebni izdaji *ČZN*-ja izšel *Glazerjev zbornik*, ob stoletnici rojstva se mu je Založba Obzorja poklonila z izborom objavljenih in deloma neobjavljenih poezij *Pesmi* (1993) v uredništvu Alenke Glazer, ki je prispevala tudi obsežno spremno besedo. Pri isti založbi je ob tej priložnosti izšla čez 1200 strani obsegajoča knjiga *Razprave, članki, ocene* (1993) Glazerjevih kulturnozgodovinskih prispevkov s področij literarne zgodovine, kritike, biografike, bibliotekarstva in obče kulture. Knjigo je uredil in obsežne opombe s spremno besedo napisal Viktor Vrbnjak. Ob 25-letnici podeljevanja Glazerjevih nagrad je Umetniški klub Primož Premzl izdal knjižni izbor Glazerjevih pesmi z naslovom *Trideset pesmi* (2011) in s spremno besedo Alenke Glazer.

Prvo obsežnejšo študijo z naslovom Glazer je objavila Marja Boršnik (1962: 435–454). Glazerjevo pesništvo je raziskala z vidika svoje teorije ustvarjalnih ritmov, pri čemer je upoštevala diahroni in sinhroni vidik. Njegove pesmi naj bi se spreminjale v ritmu petih desetletij (1899–1909, 1909–1919, 1919–1929, 1929–1939, 1939–1949). Pri takšni razmejitvi je težavo povzročila že zbirka *Ob jesenskem ekvinokciju* (1946), Glazer pa je pesnil vse do smrti.¹³ Razpravo je zaključila z navedbo Glazerjeve pesmi Ciproš¹⁴ in o njej prva zapisala, da ji »ni primere v naši poeziji« (Boršnik 1962: 453). Čez nekaj let je v razpravi z naslovom O Janku Glazerju pesnika razglasila za literarnega klasika in prva načela pobudo za njegovo uvrstitev v *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev*: »Ker je že čas, da pride v kolekcijo Zbranih del naših klasikov pri DZS na vrsto tudi kak vreden pisatelj iz Štajerske – in koga bi si želeli bolj kot Glazerja!« (Boršnik 1977: 48)

Joža Mahnič (*Zgodovina slovenskega slovstva*, V; 1964: 199) Glazerju ne posveča nobene pozornosti. Bežno ga omeni le v skupini predstavnikov mlajše generacije slovenskih pesnikov, Ivana Grudna, Frana Albrehta idr., ki so izšli iz Župančičeve šole.

Boris Paternu (*Slovenska lirika 1945–65*; 1967: 22–25) je prekinil s prevladujočim prikazovanjem Glazerja kot Župančičevega posnemovalca in zavrnil sidranje njegove poezije zgolj v naivni, domačijski realizem. O Glazerju ugotavlja, da je že v prvi pesniški zbirki opravil premik iz novoromantične melanholije in župančičevske besede k lastni poetiki in slogu, tj. k zemeljski stvarnosti, življenjski uravnovešenosti, nazornemu, stvarnemu izrazu ob ohranjanju novoromantične muzikalnosti. Tej pesniški poti je Glazer ostal zvest tudi pozneje. V vrh njegove poezije je umestil zbirko *Čas-kovač*. V ponotranjenih meditacijah, čustveno prepojenih impresijah in realističnih slikah Pohorja ter vinorodnih goric je razbiral globinsko razsežnost njegove lirike, duhovne nadpomene, pesnikov notranji nemir in naporno iskanje zmeraj znova izmikajoče se harmonije v ljubezni, naravi in rodu.

¹³ Alenka Glazer (1992: 154) v razpravi Marja Boršnik in Janko Glazer navaja del Glazerjevega pisma z dne 8. maja 1963 Marji Boršnik, iz katerega je razvidno, da se s shematizacijo svojega pesnjenja ni strinjal: »Bolj ko razmišljam in si skušam poklicati v spomin, kako so pesmi nastajale, bolj se mi zdi, da je kak splošno veljaven princip iz tega dogajanja težko izvajati. Vi sami ste morali na več mestih resnična dejstva prilagajati svoji tezi, tako je vprašanje, če ta teza drži.« Nada Gaborovič (1977: 64) navaja v svojem spominskem zapisu z naslovom Tak pesnik nenehno oživlja v rodovih Glazerjevo željo, da bi po njegovi smrti začutili srce v njegovih pesmih in ne brskali po njegovem življenju.

¹⁴ To pesem sta v sam vrh slovenske poezije umestila tudi Boris Paternu (1967) in Franc Zadravec (1970). Tudi Matjaž Kmecl (1996⁴: 28) jo je vključil v svojo *Malo literarno teorijo* kot primer za razlago ekspresivne funkcije jezika.

Lino Legiša (*Zgodovina slovenskega slovstva*, VI; 1969: 98–100) je umestil Glazerja v okvir slovenske moderne. Ugotavlja, da pesnik ni sledil sodobnim literarnim tokovom. V njegovih pesmih prepozna sledi Murnove in Gradnikove poezije ter značilnosti domačijskega realizma. Z Gradnikom naj bi si bil blizu po moralni resnosti, nagnjenosti k refleksiji in povezanosti s pokrajino, vendar mu v primerjavi z njim pripisuje manjšo pesniško žilico in premalo izvirnega pesniškega doživljanja. Za Glazerja navaja, da ga je pesniško najizraziteje oblikovala pokrajina, njegov pomen vidi v podobah in impresijah Pohorja, ob katerih se pojavljajo tudi realistične in avtobiografske slike, ubesedene v jasnem in konkretnem jeziku.

Franc Zadavec je o Glazerju pisal na več mestih.¹⁵ Po orisu življenjske in pesniške poti ga je umestil med samonikle dediče slovenske moderne in izpostavil nekaj pesmi, ne da bi v njih iskal odmeve drugih pesnikov. V Glazerjevi poeziji je razbral impresionistično-realistične stilne značilnosti, opozoril na pesnikov etični imperativ, zavezanost resnici in ohranjanje lastnega obraza, svežino zvočno-barvnih in folklornih pohorskih motivov ter na osebni in zgoščen pesniški izraz, šolan pri ljudski pesmi. Zadavec nadalje ugotavlja, da živi v Glazerjevi poeziji stvarna pokrajinska predmetnost, da se pesnik vključuje v ritem rodu in človeštva, išče ubranost v naravi in ljudeh, ki ostajajo v stiku z zemljo, pri čemer mu glavno oviro predstavlja lastna etična nepopolnost. Prav tako ugotavlja, da so se Glazerjevi nazoru o pesništvu in pesniški besedi povsem razhajali z ekspresionistično in avantgardistično poetiko 20. let prejšnjega stoletja, zato jim ni mogel slediti. V zbirki *Čas-kovač* je Zadavec prepoznal tudi posmeh razdvojenosti in kozmični bolesi Jarčeve lirike. Opozoril je še na epigrame, s katerimi je pesnik na duhovit način opozarjal na odklone v literarnem in kulturnem življenju ter v skladu s svojimi literarnimi nazori izražal nestrinjanje z ekspresionistično in avantgardistično poezijo, npr. s Podbevškovo in Jarčevo pesmijo. V zbirki *Ob jesenskem ekvinokciju* je izpostavil pesmi iz časa okupacije in pesem Ciproš kot estetski vrh Glazerjeve poezije. V antologijo *Sveta si, zemlja* (1988) je Zadavec uvrstil štiri Glazerjeve pesmi¹⁶ in jih odbral tako, da je Glazer predstavljen tudi kot pesnik urbanega sveta.

Jože Pogačnik (1993: 114–131) se je v študiji *Pesništvo Janka Glazerja* po uvodnem razmisleku o vlogi regionalizma v književnosti nasploh posvetil idejno-estetskim prvinam Glazerjevega pesniškega opusa. O regionalizmu v kulturi in književnosti razmišlja kot o obliki eksistencialnega eksila, kjer se »pojmem regionalnega povezuje s pojmom univerzalnega, v epohi naroda pa tudi s pojmi

¹⁵ V šesti in sedmi knjige *Zgodovine slovenskega slovstva* (1970, 1972), *Slovenski književnosti*, II (1999) in antologiji *Sveta si, zemlja* (1988).

¹⁶ To so pesmi Pohorje, Maribor z mosta, Padlemu sinu in Ciproš.

individualnega in nacionalnega« (Pogačnik 1993: 120). V tem smislu piše tudi o Glazerjevem regionalizmu, da je v funkciji individualnosti, različnosti in posebnosti v nacionalni književnosti oziroma aktivnega poživljanja in oživljanja umetnostnih procesov v določenem obdobju (Pogačnik 1993: 131). Pogačnik ugotavlja, da Glazer ni mogel sprejeti idejno-estetskega izhodišča ekspresionizma, ker se je v svojem razumevanju poezije trdno oklepal klasičnega humanizma po zgledu Prešerna in Goetheja. Pri tem izpostavi pesem *Ubranst*, v kateri je Glazer ubesedil spoznanje o večnosti in resničnosti harmonije, o človekovi harmonični povezanosti z rodом in s svetom, vendar obenem ugotavlja, da se mu je ta ideal, ki ga je iskal v ljubezni do žene in v doživljanju domače zemlje, tudi nenehno izmikal. Pogačnik, podobno kot pred njim Paternu, prepozna v Glazerjevi poeziji tudi temnejše tone; razglašenos, grenkobo, elegično melanholijo, dvom in odtujenost modernega človeka. Glazerjeve poezije ne sidra v območje domačijskega realizma, vendar obenem meni, da ni mogla doseči globalnih razsežnosti in univerzalnih pomenov. Med vzroki za to navaja pesniško prakso Otona Župančiča ter na koncept klasično pojmovanega humanizma, ki ne more sprejeti razbitja tradicionalnih vrednot in dilem sodobnega človeka (Pogačnik 1993: 130–131).

Alenka Glazer je pogosto pisala o očetovi poeziji, najboljširneje v spremni besedi K branju Glazerjeve poezije v knjižnem izboru *Pesmi* (1993),¹⁷ V podrobno vsebinsko in formalno analizo pesmi je obširno vključila Glazerjeve razmisleke o nastajanju pesmi in poetiki pesniške besede ter pojasnila o okoliščinah, v katerih so pesmi nastale. Osnovo Glazerjeve poezije po njenem mnenju predstavlja samogovor oziroma meditacija o sebi, vendar dodaja, da se je pesnik že zgodaj odpiral tudi k dialogu. V Glazerjevih pesmih pretanjeno razbira nasprotujoča si občutja, ob ubranosti tudi mračnost, zazrtost vase, dvom in osamo, ter opozori na krhkost ustaljene predstave, »da je Glazerjeva poezija uravnovešena, ubrana, da vzpostavlja klasično harmonijo – čeprav je v pesmih dosti tudi takih sestavin« (A. Glazer 1993: 289).

¹⁷ V knjigo *Pesmi* je uvrstila očetove pesmi iz knjižnih zbirk (*Pohorske poti*, *Čas-kovač*, *Ob jesenskem ekvinokciju*), dotlej neobjavljene pesmi iz knjižnih izborov (*Pesmi in napisi*, *Pohorje*) ter izbor samo revijalno objavljenih in neobjavljenih pesmi iz Glazerjeve literarne zapuščine. Razvrščene so po tematsko-motivnem in deloma zvrstnem kriteriju na sedem ciklov: (1) pesmi o naravi, (2) ljubezenska lirika, (3) družinske in rodovne pesmi, pesmi o življenju in smrti, (4) pesmi o smislu življenja, refleksije o umetnosti in umetniku, (5) pesmi o sočloveku, narodu, zgodovini, (6) priložnostne pesmi in (7) epigrama.

Kritiška recepcija zbirke *Pohorske poti*

Pesniško zbirko *Pohorske poti* (1919) je natisnila in založila Zvezna tiskarna v Ljubljani. Po uvodnem mottu so pesmi razvrščene v štiri cikle; prvi govori o plahi erotiki, drugi prinaša različna ljubezenska občutja do dekleta, tretji vsebuje pesmi o pesnikovi soprogi in njuni nejasni prihodnosti, v četrtem so pesmi o rodni zemlji, narodu in jeziku. Notico o izidu zbirke je sredi leta 1919 v časopisu *Jugoslovanski učiteljskičnik* objavil književnik in učitelj Fran Roš. Napovedal je »[t]ihe, sveže, tople slike s poti življenja in razvoja. Od slutenj v iskanje same sebe, v umirjenje in ubranost z vsem, kar daje življenje svojega in lepega« (Roš 1919: 95).

Pesnik in publicist Ivan Albreht je konec leta 1919 v časniku *Jugoslavija* pohvalil izid Glazerjeve zbirke *Pohorske poti* in jo priporočil v branje. Poudaril je drugačnost Glazerjevih pesmi v primerjavi z mladostno razposajenimi pesniki, ki hlastajo po senzacijah: »Sam vase in v svojo zemljo zamišljen je stopil pred nas poet, naš pesnik s svojo zbirko. Kdor je pričakoval razposajenega fantovskega nastopa, se je vštél. Kdor pa ljubi tišino, tisto tihoto, ki odene tudi najburnejše v mir, bo pozdravil knjigo z veseljem in jo bo bral več kot enkrat.« (Albrecht 1919: 2) O zbirki pravi, da ima v sebi mnogo lepote. Poglavitne črte te poezije vidi v iskrenosti misli in čustva, preprostosti, pristnosti in samoniklosti. Kot umetniško najbolj dovršene pesmi razglasi tihe, intimno ubrane slike (V mraku), Balado o dveh, Večerno pesem in Sinu. Prav tako očaran je nad pesmimi četrtega cikla, ki opevajo lepote Pohorja, razigranost klopotcev po štajerskih vinogradih ter čilo zdravje trdoživih domačinov in pohorskega rodu.

Književnik S.(lavko) S.(avinšek) piše leta 1919 v katoliškem glasilu jugoslovanskega dijaštva *Zora*, da ga zbirka *Pohorske poti* z izjemo pesmi o ženi in otroku (Tožba, Sama, Njeno pismo) ni posebej prevzela. Meni, da je v pesnikovi duši in pesmih preveč meglenosti, boli in melanholije, da le včasih napiše lepo sliko, kot so Zimski večer, Večer v planini, Marec, Oktober in Jesenska slika. Pesmi Rojakom, Neznancu in Balado o dveh bi pesnik po njegovem mnenju lahko izpustil. Podobno kot Ivan Albreht izpostavi, da je preprostost ključna lastnost Glazerjeve poezije: »Z globokimi problemi se pesnik ne ukvarja. In ravno to ga mi je prikupilo. Saj imamo takih več. Preprost je v slogu, besedi in izražanju. Samo preboječ je, premehak, melanholičen, kar ubija.« (Savinšek 1919/20: 27)

Anton Debeljak je konec leta 1919 objavil oceno *Pohorskih poti* v *Ljubljanski zvonu*. Ugotavlja organsko povezanost pesmi in njihovo pretežno kronološko razporeditev v štiri razdelke. V pesmih prvega razdelka, ki izhajajo deloma še iz gimnazijskega časa, razbere »plaho, skoraj brezpredmetno erotiko« (Debeljak 1919: 760). Med uspešnejše umetnine iz te skupine uvrsti pesmi V gozdu, Poletna pot in V mraku. Slednja ga spominja na ljudsko pesem Tiho, le

tiho ljubica. O ljubezenskih pesmih drugega cikla, ki govorijo o upanju, strasti, dvomu, trpinčenju in odpovedi, piše, da so že bolj možate, medtem ko ljubezenske pesmi tretjega cikla, zvečine posvečene pesnikovi ženi, izpovedujejo izpolnitev ljubezni, njeno radost in trpkost. Debeljak meni, da je za te pesmi potrebno poznati neugodne življenjske okoliščine, v katerih se je znašel pesnik med prvo svetovno vojno:

Mislite si mladega moža, ki še ni dosegel svojega poklica, ki ga je svetovna borba potegnila v svoj motni vrtinec, ki mu je bodočnost popolnoma nejasna: razumeli boste dodobra pomen verzov Poet I, V zimskem jutru, Tožba, Določba. Slično se poglobi čitateljevo pojmovanje posameznih kitic (npr. Žena II, Sama, Njeno pismo, V daljavo, Mladost), ako si predočuješ, da sta morala nova zakonca po poroki ostati ločena, da se vidita tuptam za kratke ure, popoldne, zvečer, čez noč. Ta vojakova pota in romanja so pustila poleg drugega kot usedlino – naslov pričujoči knjižici. (Debeljak 1919: 760)

Pesmim iz četrtega cikla, v katerih se je pesnikov pogled preusmeril iz lastne notranjosti na rodno grudo in pohorske rojake, je Debeljak pripisal vrline pravega lirika in najvišjo stopnjo zrelosti, saj izpričujejo ljubezen do doma in rojakov ter prinašajo spoznanje o lepoti življenja, četudi je to težko in grenko. Umetniški vrhunec mu predstavlja pesem Klopotci, ki se odlikuje tudi po izjemni zvočnosti. Med ključne lastnosti Glazerjeve poezije prišteva kratkost, »nobene besede preveč«, jasnost, resnicoljubnost, opuščanje besedičenja in slehernega verbalizma. Zgled omenjenih značilnosti predstavljata npr. pesmi Doma v planini in Molitev. Kot moteč element omenja štajercizme v rimah (npr. jesén – vèn).

Leta 1920 je v mariborskem kulturnem vestniku *Zrnje* pisal o *Pohorskih poteh* Maks Kovačič. Uvodoma potoži, da je bila pesniška zbirka v medijih odpravljena z nekaj frazami in da je bil Glazer premalo opažen celo v Mariboru. Želi si, da bi zbirka dosegla več bralcev in častilcev zaradi umetniške vrednosti in lokalnega patriotizma: »In vendar bi ga baš mi Mariborčani morali z veseljem pozdraviti, kajti Glaser je naš! Ne samo da je rojen v bližini Maribora, v Rušah (21. 3. 1893), temveč se čuti tudi kot poet tukaj doma, kar že kaže naslov zbirke njegovih pesmi: 'Pohorske poti'.« (Kovačič 1920: 71) Kovačič ugotavlja, da so nekateri biseri te zbirke (npr. Doma v planini, Žena) ostali neopaženi in da »preveva vso knjižico toplota čustvovanja, kakršne nismo več vajeni« (prav tam, 71). V navajanju ciklov zbirke je pozoren na ljubezenske pesmi, posvečene pesnikovemu dekletu in poznejši ženi. Slednje se umeščajo v zvrst družinske lirike, za katero ugotavlja, da je v slovenski liriki malo zastopana. Kovačič navaja tudi Maistrovo misel, izrečeno ob otvoritvi 1. umetniške razstave 8. 12. 1920 v Mariboru, da bi Glazer moral razširiti svoja pohorska potovanja še na Slovenske gorice. Glazer temu ni prisluhnil in je ostal ves čas zvest pohorski pokrajini.

Navdušenje, da je čarobno Pohorje dobilo svojega pesnika, je v *Mariborskem delavcu* (24. 2. 1920) izrazil tudi anonimni avtor z oznako -a- in Glazerja razglasil izključno za pesnika Pohorja. Iz *Pohorskih poti* je navajal pesmi z motivi pohorskega pogorja in goric pod Pohorjem:

Izšla je zbirka »Pohorske poti«. Pesnik nosi ime, ki je doma v podnožju Pohorja in nas spominja na čase, ko je cvetela na Pohorju steklarska obrt (glažute). [...] Sicer se ne nanašajo vse pesmi na Pohorje, a čutimo, da so vse tu doma. Iz njih odmevajo misli, ki vas spremljajo v tem zdravem, krepkem gorskem ozračju. Te pesmi so odmev pesnikovega življenja in to življenje je v ozki zvezi s Pohorjem. (-a- 1920: 2)

V zagrebški reviji *Književni jug* (1920) je o zbirki *Pohorske poti* poročal Miran Jarc. V Glazerjevih pesmih je čutil pomanjkanje radikalnosti in menil, da pesnik ni znal ubesediti svojih dožitkov v obliki, kot jih je doživljal. Jarc je Glazerjeve pesmi za zbirko poznal že pred njenim natisom, saj mu je Glazer v Zagrebu, kjer sta študirala, pokazal kurektorne pole zbirke. Jarca pesmi niso pritegnile, saj sta se pesnika v pogledu na poezijo povsem razhajala. Glazer se spominja, da je Jarc zbirko le bežno prelistal in se nekoliko pozorneje ustavil le ob pesmih V gozdu, Megla in Neznancu.¹⁸

Kritiška recepcija zbirke *Čas-kovač*

Glazerjeva druga pesniška zbirka *Čas-kovač* je izšla v samozaložbi spomladi leta 1929, šele deset let po zbirki *Pohorske poti*. Natisnila jo je Mariborska tiskarna v širokem formatu in lepi grafični opremi. Vinjeto za ovitek, kladivo v plamenu, ki govori o grbu prednikov in času-kovaču nad njim, je pripravil Marko Kos. Vsebinsko je razdeljena na štiri cikle: prvi prinaša izpovedi, impresije in slike domače pohorske zemlje, drugi družinsko liriko, zrelo ljubezen do žene, iskreno ljubezen do sina in hčerke, doma, družinskega življenja in duhovno povezanost z rododom, v tretjem se zvrstijo meditacije o življenju s prvinami socialne in narodnopolitične vsebine ter o duhovnem snovanju v odzvanjanju časa, v četrtem ciklu se hudomušne pesmi z etnografskimi motivi Pohorja zaključijo s pesmijo o Glazerjevem klasično humanističnem pogledu na svet (Ubranost).

Vest o skorajšnjem izidu Glazerjeve zbirke *Čas-kovač* je dne 18. maja 1929 sporočil *Mariborski večernik* (str. 8): »Zbirka se že stavi in bo v kratkem natisnjena. V njej je zbral pesnik svoja najboljša dela zadnjih let, zato bo pomenila važen dogodek v naši slovenski literaturi. Knjiga bo izšla v avtorjevi samozaložbi.« V *Mariborskem večerniku* je istega dne zbirko pozdravil Maks Kovačič. O avtorju

¹⁸ Prim. osnutek diplomske seminarske naloge Cirila Stanija (UKM, Ms 1090).

zelenega Pohorja piše, da je ostal zvest samemu sebi, vendar tudi zrelejši in bolj optimističen, kar daje zbirki novo noto. Nadalje ugotavlja, da je skoraj za vse pesmi v zbirki značilna pokrajinska barva:

Da vlada nad vso zbirko »genius loci« – zeleno Pohorje, temu se pri Glaserju ne čudimo; nasprotno – začudili bi se, ako nam ne bi o svoji lepi domačiji ničesar povedal. Zlasti še veje ta duh iz I. oddelka: tja mu hrepeni srce, kajti tam je pokoj; tam je sicer trdo delo, a tam je tudi čisto veselje; tam se more človek otresti dvomov in kesanja, mučččega ga vso noč; tam se strnja vse – bodi oblaki, bodi fantovski vzklík, bodi petje neugnancev klopotcev – v harmonično lepotijo. (Kovačič 1929: 8)

Makso Šnuderl je v časopisu *Jutro* (25. 5. 1929) pisal o zbirki kot o primeru zrele lirike samoniklega pesnika:

Po mladostni zbirki Pohorske poti je po dolgem razdobju pravkar izšla v Mariboru druga knjiga Glaserjevih pesmi *Čas-kovač*, izpoved zrelega moža, njegovi »Samogovori«. Osamljen in vzvišen gleda na vse strani, preboli vso našo bol in v strogi kult lepe besede uglaši najtišjo lepoto. Kakor zrel mož, ki mora zreti do dna vsem tolmunom, ki se vrtničijo ob življenjski poti, Glaser ostro vzpostavi svoj odnos do gorja domovine, do socialne bede, očrta obeležje svoje zemlje in se vglobi v misterij svetovnega nazora. Iz vsega zveni polno občutena harmonija v rodbini in v naravi, ritmu in dikičji, ki sta Glaserjeva in ga poleg tesne vezanosti na svojo ožjo domačijo karakterizirata za samoniklega poeta. (Šnuderl 1929: 6).

Nad Glazerjevo novo zbirko sta bili navdušeni tudi Manica Komanova (*Gruda* 1929) in Pavla Hočevar (*Ženski svet* 1929). Pohvalno se je o zbirki izrazil tudi Makso Pirnat v *Slovenskem narodu* (1. 6. 1929). Po vsebinski predstavitvi zbirke je izpostavil konkretnost in umirjenost Glazerjeve poezije, pesnikovo skrb za obliko pesmi, jezik in brezhibno zunanjo podobo zbirke:

Glaser ne spada v družbo tistih literarnih cehomoštrov, ki vedrijo v oblakih in meglah, katerih geste so mogočne, katerih beseda je bombasta. Ne štuli se v bratovščino teh književnih vlastodržcev. Tiho, neopažen stoji ob strani, ali kadar mu vsled notranjih doživetij ali vnanjih vtisov vzkipi duša, tedaj zapoje pesmico, ki je nežna kot pohorska cvetlica, jasna kot pohorski zrak ob lepem pomladnem jutru, bistra kot studenčnica priljubljenih njegovih pohorskih višav. (Pirnat 1929: 2)

Zbirko je pohvalil tudi Danilo Gorinšek v *Slovincu* (4. 6. 1929). Glazerja je označil za pristnega in čustvenega lirika, njegov jezik je lep in preprost, lepoto pesmi pa »mestoma moti forsiranje štajerskega naglasa« (Gorinšek 1929: 5). Učitelj Anton Osterc (*Popotnik* 1929) ugotavlja, da so pohorski gozdovi napravili iz Glazerja pesnika »nežnih čustev in globoke kontemplacije« (Osterc 1929: 127). Pesmim o otroških spominih, povezanosti z naravo, družino in rodnom je pripisal tudi pedagoško vrednost.

S Tinetom Debeljakom (*Dom in svet* 1929) se je začel niz negativnih kritik Glazerjeve zbirke *Čas-kovač*. Medtem ko je o zbirki *Pohorske poti* pisal še precej naklonjeno, ob drugi zbirki ugotavlja Glazerjevo ugašanje pesniške moči in zaostajanje za časom:

Druga zbirka »Čas-kovač« pa ne samo, da se ni v ničemer premaknila v bližino sedanjega časa, ampak pogrešamo v njej celo tega, kar je imela prva zbirka: barvenosti, čustva in lirike. Poezije. Ostal je v njej le opis, doživljaj, misel. Sama snov, ki je ni gledal umetnik, ali pa ni dozorela v poezijo. Komaj v par slučajih. (Debeljak 1929: 218)

Za razpoložensjske pesmi prvega razdelka z motivi svojevrstnosti Pohorja navaja, da »ne izvirajo toliko iz čustvene impresije, kolikor iz razuma« (Debeljak 1929: 18). Pesmim Domotožje, Želja in Jutro se pozna, da so nastale za pisalno mizo, druge iz tega cikla so pristnejše, vendar »strašno vsakdanje impresije« (prav tam, 18). Zanimiva se mu zdi pesem Sredi posekane planje »kot primer predimpresionističnega naturalističnega gledanja na stvari« (prav tam, 18). Med lepi impresiji prišteje pesmi Popotniki mimo solnca in Domotožje II. Intimne pesmi iz drugega cikla so mu dokaz za to, »kako malo je Glazer lirik, in kako konvencionalno notranje doživlja« (prav tam, 219). Umetniško vrednost pripiše pesmima Jutranja pesem in Impresija pred spanjem. Pesmi Kaj je že tako dolgo? in V mesečini sta mu le snov brez liričnosti, v pesmih Sinčku in Hčerki vidi le »verzificirane sentence« (prav tam, 219). Boljše se mu zdijo refleksivne pesmi (Na pot, Rodovnik). Glazerjevo pesniško moč vidi v »karakteristiki, miselni poanti in krepki besedi« (prav tam, 219). Takšne so pesmi Deseti brat, Epitaf pesnika in Pesnik iz tretjega razdelka. Po narodnem motivu nastalo pesem Darovanje razglasi za pravi biser. Daljšim pesmim (Moj ded, Pesnik, Meditacija) manjka notranja dinamika, socialna pesem Sanje se mu zdi naivna. V zadnjem ciklu izpostavi, da je krepko in živahno pisana Mariborska legenda, dobra je tudi pesem Pohorske svetniki. Debeljak očita pesniški zbirki *Čas-kovač* nesodobnost, Glazer zanj ni pravi lirski pesnik, prizna pa mu »dobro šolo, dober izraz ob Župančiču (Moj ded) in smisel za verz, kar ga ob njegovi realistični duševni nastrojenosti usposablja za izvrstnega pisca epitafov, epigramov in slavnostnih prigodnic« (Debeljak 1929: 218).

Mirko Avsenak (*Križ* 1929) se v svojem zapisu ni posvetil analizi posameznih pesmi in je bil prvi, ki je zbirko *Čas-kovač* v celoti zavrnil. Glazerja je razglasil za slabega Prešernovega in Župančičevega potomca: »Prešeren bi se morda veselil tako poznega potomca, Župančič se ga mora najbrž sramovati, ker jih ima že itak dovolj in samih slabih« (Avsenak 1929: 139). Glazerju je očital vse bolj profesorsko dikcijo, pomanjkanje občutka za ritem in zaostajanje za modernimi tokovi lirike: »Danes o Glazerju ne vemo, odkod gre in kako hodi, s kako notranjo nujnostjo; znabiti je kdaj pel od kod drugod, danes poje profesor nemške

in slovenske literature, če ne še zgodovinar nekoliko.« (Avsenak 1929: 139) O pesmih še piše, da so »občepovršne in neizčrpne, register občutij in doživljanj morda še širok, a jako medel, brezoseben, splošen, neizveden« (Avsenak 1929: 139).

Najhujši udarec je pesniku Glazerju zadal Josip Vidmar v osrednji slovenski reviji (*Ljubljanski zvon* 1929). O pesniški zbirki *Čas-kovač* je napisal povsem odklonilno oceno, ne da bi svoje sodbe utemeljil in pesmi podrobneje analiziral. Vidmar zapiše, da je Glazerjev pesniški živec mrtev. Poimensko je navedel le pesmi Darovanje in Pesnik, prvo, ki se mu zdi lepa, je napačno opredelil za narodno, o drugi je menil, da je »vsaj literarno neoporečna« (Vidmar 1929: 508). Po Vidmarju zbirka razpade na dva dela; na intimne, čustvene pesmi v prvih dveh ciklih ter meditativne in manj intimne pesmi v tretjem in četrtem ciklu:

Čustveni svet obsega razpoloženja v naravi, hrepenenje po preprostem življenju in čustva napram bližnjim svojcem. Vse to je slabotno, nezanimivo, nekako malenkostno. Kjer se Glaser dotika najbolj kočljivih stvari, postane bralcu značilno neprijetno in celo mučno, kakor to ni drugače mogoče, če ti nekdo pripoveduje intimnosti, ne da bi bil resnično intimen, ne da bi se zavedel njih bistva. To pa je pri Glazerju vedno tako. Njegov živec za samega sebe je mrtev. In prav ta živec je bistvo osebnosti, bistvo umetnika, zlasti pa še lirika. (Vidmar 1929: 508)

Socialna misel v Glazerjevi pesmi je po Vidmarju »malo manj kot otročja«, narodnostna se mu izteče »v banalno jeremijado in celo njegova misel na smrt in minljivost je dolgovezna in dolgočasna. [...] Prav tako pa je brez resničnosti njegovo poudarjanje odtujenosti vsakdanjemu življenju. To ni osamljenost, marveč enostavno nemoč. Knjiga je brez nature in brez duha«. (Vidmar 1929: 508)

Na Vidmarjevo krivično sodbo se je sicer zmeraj umirjeni Glazer dokaj ostro odzval (*Odmevi* 1929a). Uvodoma je zapisal, da bi od resnega kritika, kot je Vidmar, pričakoval, da bo svoje sodbe utemeljil s podrobno analizo pesmi, ne pa izrekal trditev, ki ne temeljijo na objektivnih kriterijih. Na očitek, da izpoveduje intimnost, ne da bi bil zares intimen, kar naj bi veljalo za vse pesmi, odgovarja, da so v celotni zbirki, ki šteje 32 pesmi, le tri pesmi intimne in govorijo o ljubezni do njegove žene. Očitek bi se torej lahko nanašal na te tri pesmi (Jutranja pesem, Impresija pred spanjem, V mesečini), ki so bile predhodno objavljene v *Ljubljanskem zvonu*, ne da bi bile tedaj kakor koli inkriminirane. Očitkov o otročjosti socialne pesmi Sanje in Elegije kot »banalne jeremijade« zaradi subjektivne presoje ne želi komentirati, sam pa bi lahko navedel tudi drugačna mnenja. Očitek o dolgoveznosti in dolgočasnosti, ki da ju je zaslediti celo v pesmih o smrti, v celoti zavrne: »Ničesar ne mrzim bolj kot prazno besedičenje, za vsak epitheton si izprašujem vest, ali ni morda neresničen – bodisi premajhen in zato gluhi, bodisi prevelik in zato votel – pa pride vsevedni slovenski kritik in mi očita dolgoveznost!« (Glazer 1929a: 101) V nadaljevanju se Glazer sprašuje,

kje v njegovi zbirki naj bi bile dolgovezne pesmi o smrti. O pesmi Darovanje je namreč kritik sam presodil, da je lepa, pesem Moj ded pa je doživela posnemanja. Če je imel v mislih pesem V mesečini, ga prosi, naj to z analizo dokaže v tej in drugih pesmih, izvzemši Mariborsko legendo, saj je v tej namenoma uporabil lažnejši epski stil:

Kajti ako so dolgovezne in dolgočasne »celo pesmi o smrti in minljivosti«, kakšne pač morajo biti še druge! Vendar bi mu posebej priporočal, naj si ogleda recimo vsaj sledeče pesmi: Domotožje I., Jutro, Jesenska pesem, Jutranja pesem, Hčerki, Na pot, Detinstvo, Meditacija, Pohorski svetniki ... Če bo te pesmi prebral pozorno, kakor se kritiku spodobi, bo morda vendarle opazil, da niso samo slučajen zlepek raznih metafor in drugih takih sekundarnih pesniških rekvizitov, ampak da ima vsaka pesem svoje živo jedro, kateremu se pokorno podreja vse drugo v njej, do zadnje besede. Kar pa raste organsko, z živo notranjo strukturo, po ritmu lastnega srca, to, upam, ni niti dolgovezno niti dolgočasno – pa najsi je samo skromen cvet, ki rdi na peščenem robu. (Glazer 1929a: 102)

Glazer se prav tako ne strinja, da je njegovo poudarjanje odtujenosti izraz nemoči: »Ne gre niti za osamljenost niti za nemoč – saj vse moje delo raste iz živega resničnega življenja! – gre samo za to, kako v pusti vsakdanjosti najti nekaj lepote in to lepoto pokazati, kako delavnik osolnčiti z odsvitom praznika, dan z odsvitom večnosti.« (Glazer 1929a: 102) Vidmar se je na Glazerjev odgovor ponovno odzval z zapisom Odmevu gospoda Janka Glazerja (*Ljubljanski zvon* 1929), v katerem je zbirko označil za povprečno in kategorično pobil vse Glazerjeve zavrnitve očitkov. Glazer polemike z Vidmarjem ni več nadaljeval.

Povsem odklonilno oceno zbirke *Čas-kovač* je prispeval tudi ugledni kritik Anton Ocvirk (*Ljubljanski zvon* 1929). Uvodoma je zapisal, da zbirka ne kaže nobenega razvoja, v primerjavi s prvo celo pojevanje pesniške moči. Za pesnika značilen idilični impresionizem narave naj bi bil celo slabši kot v *Pohorskih poteh*. Glazerju je, podobno kot Vidmar, v celoti odrekel pravo umetniško moč: »Glazerjeva pesniška narava ni široka ne globoka, umetniška ambicija je premajhna, da bi se dalo govoriti o umetninah, tudi njegov notranji svet je preozek, da bi ga pesnik razgibal v formi ali pa vsebini in mu odprl nova obzorja.« (Ocvirk 1929: 633) Ob posameznih pesmih je navajal slabo posnemanje Župančiča:

Po Dumi je Glazerju priljubljena (širokost sloga!) v Župančičevi dikciji (n. pr. Želja, Sredi posekane planje, Jesenska pesem, Moj ded); ljubi tudi prosti verz, pa brez dosledne notranje ritmičnosti in pravega zlitja – (forma pri prostem verzu je določena po vsebini in občutju, torej stroga!–, kar dela pesmi medle, vodene in jih zavaja celo v prozo (Detinstvo – n. pr. »Za našo hišo kup peska je stak« i. t. d. ali Sanje); dosledno pa kažejo razkol med ritmom (obliko) in vsebino (n. pr. V mesečini (23), Sinčku (25) i. t. d.) in razvlečenost. (Ocvirk 1929: 633)

Glazerju je očital tudi oblikovno odvisnost od Župančiča v rabi izrazov in metafor (časa pojoča, volk-čas, v daljo pojo, tih blesk idr.), prav tako ponavljanje,

razvlečenost, banalnost in obrabljenost. V celotni zbirki sta mu ugajali le pesmi Večer in Epitaf poetu, Sanje in Detinstvo sta se mu zdeli nemogoči, pesmi o literaturi je označil za šibke, tiste z narodnimi motivi so le »motivi in ne osebna pesnikova sila« (Ocvirk 1929: 633).

Leto dni po izidu zbirke *Čas-kovač* je Glazerju v bran stopil Ivan Albrecht (*Odmevi* 1930). Piše, da je pesnik ostal zvest »Pohorskim potem« in obenem pokazal pesniški razvoj. Zbirko *Čas-kovač* je v celoti pohvalil, jo označil za lepo, diskretno in tiho. Navdušen je bil nad tihimi pesmimi o domu in življenju v naravi v prvem ciklu in še posebej nad drugim, docela intimnim, iz katerega žarijo zdravje, mir in pokojno zadovoljstvo: »V tem delu je Glaser najmočnejši, ker je najbolj preprost in sila iskren. Skop v besedi in prisposodi, je v čustvu razsipen.« (Albrecht 1930: 123) V tretjem ciklu refleksivnih pesmi je izpostavil Meditacijo, Elegijo in Epitaf poetu. O pretežno epskih pesmih iz četrtega cikla je navedel le, da se opirajo v glavnem na narodne motive. V sklepnem delu zapisa je izrazil nestrinjanje z odklonilnimi kritiki: »Slepcu zaman govoriš o barvah in glušec ne more doumeti muzike. Tako bo tudi Glaserjeva knjiga slepim in gluhim ostala zaprta.« (Albrecht 1930: 123)

Glazerjevi razmisleki o lirski pesmi in pesniški besedi

Glazer je na več mestih razlagal genezo svoje lirske pesmi. Že v oceni Lovrenčičeve *Devete dežele*, objavljeni v *Ljubljanski zvonu* leta 1918, je zapisal, da morajo pesmi »rasti od znotraj navzven, iz doživetja, duševnega izkustva« (Glazer 1993: 225). V oceni Sardenkovih *Izbranih pesmi*, objavljeni leta 1939 v *Obzorjih*, navaja, da se mora snov pesmi v stvariteljski ekstazi prečistiti in strniti »kakor v kristal, ki neizprosno in do najmanjšega drobca izloči vse, kar je zakonitosti njegove rasti tuje, a je prav zaradi te svoje zakonitosti živo rasel organizem, tako rekoč svet v malem« (Glazer 1993: 351). Ne preseneča, da je nastanek svoje lirske pesmi rad ponazarjal s fizikalnimi procesi v naravi, saj ga je naravoslovje zelo zanimalo in mu je posvetil tudi del svojega študija.¹⁹ Pesem je razumel kot organizem, simbol v Goethejevem smislu ali kot zgradbo. Nastane mu iz konkretnega doživetja ali predstave, se v pesniškem procesu očisti vsega odvečnega in je podobna kristalu. V pismu Ivanu Dorniku z dne 11. januarja 1944 je pesniški proces primerjal s padcem snežinke in kristalom:

¹⁹ Na Dunaju in v Gradcu je tri semestre študiral tudi prirodoslovje s pridruženno kemijo, nato se je vrnil k študiju slavistike.

[K]o v trenutku inspiracije doživim pesem v svoji notranjosti, jo doživim skoraj vizuelno – kakor da jo v enem samem hipu vidim celo pred seboj, v vsej njeni zgradbi, a vse samo za bežen trenotek: za tisti trenotek, ko me preblisne inspiracija: zame (subjektivno) je pesem v tem trenutku tako rekoč že ustvarjena, čeprav še nima besed in ji to vidno obliko moram šele dati. Najbolje bi to prvo koncepcijo pesmi lahko primerjal z zvezdo, v katero se oblikuje snežinka, ko pade na tebe: tako se oblikuje v hipu, slepo sledeča svojim lastnim zakonom, ki so ji imanentni, a tako je tudi rahla in nežna in bežna. Ko bi to notranje doživetje pesmi mogel nedotaknjeno prenesti na papir, ko bi ga mogel takorekoč fotografirati, bi bila pesem kakor kristal: ne ena beseda preveč, ne ena premalo, vse točno na svojem mestu, vse v skladno izravnani medsebojni napetosti.²⁰

Glazerju je lirski pesem »organsko zrasla enota z izrazito osrednjo mislijo, iz katere je nastala in katera jo vsa prežareva do zadnje besede« (Cit. po Filipič 1977: 54). V tem smislu je že v osmi gimnaziji napisal pesem *Doma v planini*, ki se mu je porodila iz predstave o senci na posekanem gozdu in očetovem obrazu. Podobno so nastale tudi pesmi *Vdanost*, *Studenec*, *Pesem o dežju*, *Pesem o rasti*, *Temeljni kamen* idr.

Kritiki so Glazerju pogosto očitali, da sodi med verne posnemovalce Župančičeve poezije. Župančič je na začetku 20. stoletja pritegnil številne posnemovalce. Temu vplivu se tudi Glazer v nekaterih zgodnjih pesmih ni mogel izogniti, vendar je imel že ob prvi zbirki povsem izdelano lastno pesniško poetiko, ki kaže odmik od Župančičevega vitalizma, kozmične svetlobe, mestoma igrive, metaforično okrašene, nabrekle in zveneče besede. V pesmi se je zavzemal za besedo, ki naj čim bolj neposredno, prvobitno, prvinsko in živo izrazi misel ter doživetje. Težil je h konkretni, zgoščeni in jedrnati besedi ter se izogibal sleherne ohlapnosti, zunanjega okrasa, senzacij in blišča. Ko je France Filipič pisal oceno Glazerjeve zbirke *Ob jesenskem ekvinokciju*,²¹ mu je Glazer obširno razlagal značilnosti svoje poezije. Glazer je izrazil tudi nestrinjanje z očitki o posnemanju Župančičevega sloga in ritma ter izpostavil, da kritiki niso prepoznali temeljne značilnosti njegove pesmi: »Lovili so se za zunanosti, iskali Župančičevih vplivov v besedah in besednih obratih, pri tem pa popolnoma prezrli, da je notranji ritem, slog mojega verza, moje kitice, zlasti pa mojih pesmi kot celote popolnoma drug.« (Cit. po Filipič 1977: 56–57) Tudi v oceni antologije *Lirika v času moderne* (1939) je Glazer (1993: 257) zapisal, da je osrednje vprašanje slovenske moderne vprašanje Župančičevega vpliva. Sam si je prizadeval za vračanje pesniške besede k stvarnosti in se prišteval k avtorjem, ki so se odmikali od Župančičeve retorike.

²⁰ Glazerjevo pismo Ivanu Dorniku se nahaja v Glazerjevi literarni zapuščini (UKM, Ms 1090). Prim. tudi Filipič 1977: 57.

²¹ Ocena je bila objavljena v *Vestniku* dne 28. 3. 1947.

Sklep

Poezija na prelomu iz 19. v 20. stoletje govori iz človekove notranjosti, tematizira dušo, sanje, spreminjajoča se razpoloženja, niansirana čutno-čustvena stanja, beg iz realnosti v domišljajske, duhovne, abstraktne in metafizične svetove. V 20. letih prejšnjega stoletja prikazuje vojno kataklizmo, kaotičnost, kozmično osamljenost, zagone v abstraktnost, posega po glasni retoriki idr. Glazerjeva pesem je drugačna, pesnik izhaja iz stika s stvarnostjo, njegov izraz teži k izjemni zgoščenosti, resnobni elegičnosti in opuščanju zunanega okrasa. Vse tri Glazerjeve pesniške zbirke so izšle v zanj neugodnem času, *Pohorske poti* (1919) v času Župančičevega zenita, v *Času-kovaču* (1929) pesnik ni sledil vodilnemu toku ekspresionizma in z zbirko *Ob jesenskem ekvinokciju* (1946) ne glasni, revolucionarni poeziji.

Glazerju je v desetletjih po prvi svetovni vojni zaradi opravljanja številnih nalog za dvig slovenske kulture v Mariboru zmanjkovalo časa in potrebne zbranosti za literarno ustvarjanje. Vendar to ni bil edini razlog, zakaj je njegovo pesnjenje po izidu zbirke *Čas-kovač* vidno usihalo. K temu sta pomembno prispevali povsem uničujoči oceni zbirke *Čas-kovač* uglednih kritikov, Josipa Vidmarja in Antona Ocvirka, kar je pesnika tako prizadelo, da po letu 1933 v *Ljubljanskem zvonu* ni objavil več nobene pesmi, čeprav je v tej osrednji slovenski reviji sodeloval že leta 1909, ko je bil še dijak. Svojo tretjo in zadnjo izvirno pesniško zbirko *Ob jesenskem ekvinokciju* je izdal šele 1946. Pesnil je vse do smrti. Številne njegove pesmi so bile le revijalno objavljene ali ostale neobjavljene.

Kritiki so Glazerja pogosto umeščali v območje regionalnega pesništva in ga označevali za pesnika zelenega Pohorja. Slovensko liriko je izvirno obogatil s svežimi motivi in izrazi Pohorja: bukovjem, malinovjem, brinjem, drenom, arniko, šoto, fratami, cipročem idr., vendar njegove pesmi praviloma ne ostajajo pri pokrajinski opisnosti, v slikovitih podobah Pohorja in sveta pod njim združuje impresije z ekspresivno meditacijo. Čustveni in miselni svet njegove pesmi je mnogo širši in govori tudi o občutjih in razdvojenosti modernega človeka, na kar je literarna zgodovina opozorila šele v desetletjih po drugi svetovni vojni (Paternu 1967; Zadravec 1970, 1999; Pogačnik 1993; A. Glazer 1993). Pohorski motivi v Glazerjevih pesmih preraščajo v globlje, simbolne podobe bivanjskih in čustvenih stanj, refleksij o življenju in rodu, z njimi ustvarja razpoloženja, občutja, izpoveduje erotična čustva, dvom, odtujenost, ljubezen do doma, rodu in slovenstva. V tem smislu je Glazer svoje pesmi presojal tudi sam, ko je v *Posvetilu* (1953) h knjižnemu izboru *Pohorje* zapisal, da »to niso posnetki samo in odtisi, / so novi narisi, so srca zapisi« (Glazer 1993: 11). V ocenah Glazerjeve poezije pred drugo svetovno vojno se pogosto pojavlja očitek o posnemanju

Župančiča, čeprav je to mogoče zaslediti le v nekaterih zgodnjih pesmih. Glazerjeva poetika besede je povsem drugačna, izraz pesnikovega stvarnega pogleda na svet, redkobesednosti pohorskega človeka ter pesnjenja iz konkretnih doživetij in občutij. Nastajala je tudi v namerni opoziciji z bleščečim in retorično okrašenim slogom Župančičeve poezije.

Literatura

- a-, 1920: Pesmi s Pohorja. *Mariborski delavec* 3/44, 2–3.
- Ivan ALBRECHT, 1919: Janko Glaser: Pohorske poti. *Jugoslavija* 2/250 (11. 12.), 2.
- I.(van) ALBRECHT, 1930: Janko Glaser: Čas-kovač. *Odmevi* 1/2, 123.
- M.(irko) AVSENAK, 1929: Janko Glaser: Čas-kovač. *Križ* 2/7–8, 129–130.
- Marja BORŠNIK, 1962: Glazer. *Študije in fragmenti*. Maribor: Založba Obzorja. 435–454.
- Marja BORŠNIK, 1977: O Janku Glazerju. *Glazerjev zbornik*. (Nova vrsta, 13). ČZN 48/1–2, 46–51.
- Anton DEBELJAK, 1919: Janko Glaser: Pohorske poti. *Ljubljanski zvon* 39/12, 760–761.
- Tine DEBELJAK, 1929: Janko Glaser: Čas-kovač. *Dom in svet* 42/7, 218.
- France FILIPIČ, 1977: Moja srečanja z Jankom Glazerjem. *Glazerjev zbornik*. (Nova vrsta, 13). ČZN 48/1–2, 52–60.
- Alenka GLAZER, 1992: Marja Boršnik in Janko Glazer. *Individualni in generacijski ustvarjalni ritmi (ob 10-letnici Marje Boršnik)*. (Obdobja, 14). Ur. Tone Pretnar. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 153–160.
- Alenka GLAZER, 1993: K branju Glazerjeve poezije. Janko Glazer: *Pesmi*. Ur. Alenka Glazer. Maribor: Založba Obzorja. 289–349.
- Janko GLAZER, 1919: *Pohorske poti*. V Ljubljani. Zvezna tiskarna.
- Janko GLAZER, 1929. *Čas – kovač*. V Mariboru: Samozaložba.
- Janko GLAZER, 1929a: K Vidmarjevi oceni zbirke »Čas-kovač«. *Odmevi* 1/1, 101–102.
- Janko GLAZER, 1993: *Razprave – članki – ocene*. Izbral, uredil in opombe napisal Viktor Vrbnjak. Maribor: Založba Obzorja.
- Danilo GORINŠEK, 1929: Janko Glaser: Čas-kovač. *Slovenec* 57/124 (4. 6.), 5.
- Pavla HOČEVAR, 1929: Janko Glaser: Čas-kovač. *Ženski svet* 7/7, 219.
- Stanko JANEŽ, 1953: *Pregled zgodovine jugoslovanskih književnosti, 1. Slovenska književnost*. Maribor: Založba Obzorja. 422–424.
- Miran JARC, 1920: Janko Glaser: Pohorske poti. *Književni jug* 4, 202–203.
- Matjaž KMECL, 1996: *Mala literarna teorija*. 4. popravljena in dopolnjena izdaja. Ljubljana: Mihelač in Nešović.

- Manica KOMANOVA, 1929: Janko Glaser: Čas-kovač. *Gruda* 6/7–8, 173–176.
- M.(aks) KOVAČIČ, 1920: J. Glaser: Pohorske poti. *Zrnjel*/9 (18. 12.), 71.
- M.(aks) KOVAČIČ, 1929: Janko Glaser: Čas-kovač. *Mariborski večernik* 3/112 (18. 5), 8.
- Lino LEGIŠA, 1969: *Zgodovina slovenskega slovstva*, 6. Ljubljana: Slovenska matica.
- Anton OCVIRK, 1929: Janko Glaser: Čas-kovač. *Ljubljanski zvon* 49/11, 633.
- A.(nton) OSTERC, 1929: Janko Glaser: Čas-kovač. *Popotnik* 51/3–4, 127.
- Boris PATERNU, 1967: *Slovenska lirika 1945–65*. Ljubljana: Slovenska matica. 22–25.
- Maks PIRNAT, 1929: Janko Glaser: Čas-kovač. *Slovenski narod* 62/122 (1. 6.), 2.
- J.(ožef) P.(OGAČNIK), 1929: Janko Glaser: Čas-kovač. *Pesmi. Mladika* 10/9, 350.
- Jože POGAČNIK, 1993: Pesništvo Janka Glazerja. *Zbornik ob devetdesetletnici UKM in stoletnici rojstva Janka Glazerja (1893–1975)*. Ur. Bernard Rajh. Maribor: UKM. 114–132.
- S.(lavko) S.(AVINŠEK), 1919/20: Janko Glaser: Pohorske poti. *Zora* 22/1–3, 26–27.
- Anton SLODNJAK, 1934: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: Akademsko založba.
- Anton SLODNJAK, 1958: *Geschichte der slowenischen Literatur*. Berlin: W. d. Gruyter & Co.
- Ciril STANI, 1977: Življenjepis Janka Glazerja. *Glazerjev zbornik*. (Nova vrsta, 13). ČZN 48/1–2, 5–12.
- M.(akso) ŠNUDERL, 1929: Janko Glaser: Čas-kovač. *Jutro* 10/120 (25. 5), 6.
- F.(ran) R.(OŠ), 1919: Glaser Janko: Pohorske poti. *Jugoslovanski učiteljski časnik* 1/5–6, 95.
- Josip VIDMAR, 1929: Janko Glaser: Čas-kovač. *Ljubljanski zvon* 49/8, 507–508.
- Josip VIDMAR, 1929: »Odmevu« gospoda Janka Glazerja. *Ljubljanski zvon* 49/11, 695–696.
- Franc ZADRAVEC, 1970: *Zgodovinska slovenskega slovstva*, 5. Maribor: Založba Obzorja.
- Franc ZADRAVEC, 1972: *Zgodovina slovenskega slovstva*, 6. Maribor: Založba Obzorja.
- Franc ZADRAVEC, 1999: *Slovenska književnost*, II. Ljubljana: DZS.
- Franc ZADRAVEC, 2008: Slovenska pokrajinska in domovinska pesem. *Sveta si, zemlja*. Ur. Franc Zadavec. Ljubljana: Prešernova družba. 15–61.
- Ivanka ŽMAVC - BARANOVA, 1954: *Bibliografija del Janka Glazerja*. Maribor: Mariborska podružnica Zgodovinskega društva.

Summary

VIEWS ON GLAZER'S POETRY

Janko Glazer published three poetry collections during his lifetime — *Pohorske poti* (1919), *Čas-kovač* (1929), and *Ob jesenskem ekvinokciju* (1946) — as well as two selected collections, *Pesmi in napisi* (1953) and *Pohorje* (1968). The first extensive study of his poetry was written by Marja Boršnik, who, based on her theory of creative rhythms, identified ten-year

developmental shifts in his work, a view the poet himself regarded with some reservation. For a long time, Glazer was considered merely an imitator of Oton Župančič and a regional poet of the Pohorje area. This interpretation began to change only in the decades after World War II through studies by critics such as Boris Paternu, Franc Zadavec, Jože Pogačnik, and Alenka Glazer. Paternu argued that already in his first collection Glazer moved away from neo-romantic melancholy and Župančič's stylistic influence toward his own poetics. His poetry focused more on earthly reality, emotional balance, and a clear, concrete expression, while still preserving neo-romantic musicality. Critics such as Ivan Albreht emphasized the originality of Glazer's poetry. Nevertheless, early criticism often accused him of imitating Župančič, although this applied mainly to a few early poems. Glazer developed a distinct poetic style characterized by a realistic worldview, the concise speech of the Pohorje people, and poetry rooted in concrete experiences and feelings. His style also deliberately contrasted with the ornate and rhetorically rich language typical of Župančič's poetry. While reviews of his first collection were largely positive, reactions to his second collection were more mixed. Particularly influential were the negative reviews by respected critics Josip Vidmar and Anton Ocvirk, which unfairly affected Glazer's reputation and contributed to his absence from major Slovenian literary journals, even though he continued writing poetry until the end of his life.

Jože Žohar (1945–2018), pozabljeni slovenski pesnik iz Avstralije

Igor Maver

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za anglistiko in amerikanistiko, Aškerčeva 2, SI 1000 Ljubljana; Slovenska akademija znanosti in umetnosti, II. razred za filološke in literarne vede, Novi trg 3, SI 1000 Ljubljana, Igor.Maver@ff.uni-lj.si

Članek obravnava poezijo Jože Žohar, slovenskega izseljenskega pesnika v Avstraliji. Kljub razmeroma majhnemu številu pesniških zbirk (1990, 1995, 2004) izkazuje velik talent in izrazit občutek za jezikovno eksperimentiranje. V svoji poeziji poskuša uskladiti pripadnost dvema domovinama, Sloveniji in Avstraliji. Po preselitvi leta 1968 je v Sydneyju deloval tudi kot tajnik Slovenskega društva Sydney in predsednik Slovensko-avstralskega literarno-umetniškega krožka (SALUK). Njegova poezija je zaznamovana z razpetostjo med dvema deželama ter med motivoma Erosa in Tanatosa. Prispevek je tudi osebni hommage avtorja pesniku, ki ga je osebno poznal.

This article discusses the poetry of Jože Žohar, a Slovenian émigré poet who lived in Australia. Although his poetic output consists of only three collections (1990, 1995, 2004), his work shows strong talent and a flair for linguistic experimentation. In his poetry he attempts to reconcile his attachment to two homelands, Slovenia and Australia. After moving to Australia in 1968, he was active in the Slovenian community in Sydney, serving as secretary of the Slovenian Association Sydney and president of the Slovenian-Australian Literary and Artistic Circle (SALUK). His poetry reflects a tension between the two countries and between Eros and Thanatos. The article is also a personal homage by the author, who knew the poet personally.

Ključne besede: slovenska izseljenska književnost, avstralska poezija, Jože Žohar

Keywords: Slovenian émigré literature, Australian poetry, Jože Žohar

Če je dom tudi in predvsem materni jezik, potem to zagotovo velja za Jožeta Žoharja, slovenskega izseljenskega pesnika, ki je prezrt in precej pozabljen, niti deset let po njegovi smrti, z nekaj svetlimi izjemami tistih, ki se ukvarjajo z izseljensko literarno ustvarjalnostjo. Morda prebojno gledano resda ni čisto nov ustvarjalec, a je vendarle pomembno prispeval k dvigu ravni kvalitete izseljenske poezije na tujem v okviru skupnega oziroma enotnega slovenskega kulturnega prostora, poezije, ki je vzknila iz čisto posebne prsti v znamenitih sydneyjskih Modrih gorah (*The Blue Mountains*), ki jih je tako občudoval in kasneje tam tudi živel. Njegovi verzi v nasprotju z znano Wittgensteinovo trditvijo

dokazujejo, da omejitve njegovega jezika niso tudi meje njegovega sveta. Bert Pribac (1933–2020) in Pavla Gruden (1921–2014) sta sicer druga dva najbolj znana slovenska pesnika iz Avstralije, ki sta do smrti objavljala pesmi in zbirke tako v Avstraliji in predvsem v Sloveniji skoraj izključno v slovenskem jeziku (Maver 2002; Suša 1996; Jurak 1997).

Jože Žohar je kar nekaj svojih pesmi objavil v slovenskem ter v avstralskem tisku. Toda šele leta 1990 je v Sloveniji izšla njegova prva pesniška zbirka v slovenskem jeziku *Aurora australis*. Živo se spominjam moje predstavitve njegovega pesniškega dela javnosti in njegovega branja na sedežu Društva slovenskih pisateljev sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja, ki je požela glasno odobravanje nabito polne dvorane na Tomšičevi ulici v Ljubljani. To so bili časi novonastale slovenske države, h kateri je po svoji umetniški plati prispeval tudi on z ostalimi Slovenci v Avstraliji, med drugim tudi z vodenjem slovensko-avstralskega literarnega in umetniškega krožka SALUK in objavami v izseljenskem časopisu. Žohar ne odobrava delitve na fizično in duhovno migracijo, saj je »fizično razseljen Slovenec hkrati tudi duhovno razseljen Slovenec«. Za izseljenstvo se je sam odločil šele v šestdesetih letih prejšnjega stoletja predvsem iz socialno-ekonomskih in ne iz političnih razlogov. Kljub razseljenosti in razdvojenosti, ki sta značilni za Žoharjevo prvo zbirko *Aurora australis*, se vendarle ukvarja z izseljenskim občutkom odtujenosti v novem svetu, iskanjem prve in »druge« domovine in morebitnem topoglednem sprejemanju nove dežele Avstralije.

V svoji zgodnji pesmi, izjemoma napisani in objavljeni v angleščini (»Let's Go Home«, Pojdimo domov), se po opisu izseljenčeve lamentacije v verzih proti koncu nepričakovano pojavi identifikacija sydneyjskega predmestja Penrith z novim domom. Dom je zapisan z veliko začetnico in ga lirski subjekt sprejme kot novo resničnost: vse poznejše pesmi so sicer napisane in objavljene v slovenščini, kar kaže na njegovo močno intimno povezanost in popolno odvisnost od maternega jezika.

In our quiet, great desire,
In hidden suffering we burn.
Maybe after all
Somehow, someday
To the land of our birth
We'll finally return.
But there's the beauty
Of the Blue Mountains that we have
Yet to see, and to discover. [...]
With new zeal
From the sadness we shall sustain,
And agree: »Let's return to Penrith.
Let us go Home! (Žohar 1981)

V Žoharjevi prvi pesniški zbirki *Aurora australis* (1990) je objavljen tudi pesniški cikel z naslovom »Jabolčne pesmi«, ki je nastal med neprespano nočjo v hotelu v Orangu aprila leta 1987: »Med temi zidovi vedrim,/ začasen, tuj in odvečen. Vse me je izdalo« (Žohar 1990: 19). Pesmi presegajo značilno izseljenško nostalgijo in znova odražajo pesnikov erotični odnos do domovine, obarvan z mislimi o smrti. Zunanji fizični beg subjekt nadomesti in tako uravnoteži s sestopom v »notranje izgnanstvo«, ki ostaja obremenjeno z eksistencialno tesnobo: »Toneva, toneva, v zvijanju stisnjena,/ oglušena s tuljenjem navznoter« (Žohar 1990: 25).

Za te pesmi so značilni nenavadni tropi, paradoksalne primerjave in zelo zasebna simbolika. Jabolko kot simbol slovenstva se je spremenilo v navadno jabolčno tropino, saj je Avstralija iz slovenskega izseljenca iztisnila vse življenjske sokove. Ostalo je le še kisló, žveplano vino, kot na primer v pesmi »TROPINE SVA«. Žoharjeva tehnika toka zavesti mu omogoča izdatno uporabo zasebnih hermetičnih simbolov, ki jih je včasih težko dekodirati. »Jabolčne pesmi« opozarjajo tudi na izjemno odtujenost in fizično oddaljenost lirskega subjekta v pesmi (geografsko, osebno in družbeno). »Črna sestra«, ki se pojavlja v nekaterih pesmih, metaforično pomeni noč, smrt ali prostitutko, pri čemer je med njima trdno zasidran Eros-Tanatos odnos. Pesem trdi, da med moškim in žensko ni lahke ali sproščene erotične zveze, temveč gre za nenehno vzajemno odrekanje in strah, iskanje nečesa drugega, strah pred duhovnim kaosom in halucinacijami zaradi ločitve, ločitve od nje – domovine. Pogosti zvočni učinki in tipografija, ki nikoli niso brez semantičnega pomena, kažejo tudi na pesnikovo postmodernistično eksperimentiranje.

Vse me je izdalo.
Celo sonce in nebo.
Skozi slepo steklo črna sestra
Črno gleda me v oko.... (19)

JABLANE SE SELIJO s prezrelimi obrazi
V moje sanje, ki ga zame mesto Orange spi. (24)

JABOLČNI VETER z jabolčnih ladij
Prodira skozi razpoke utrujenih oken.
Plavuti galeje v temino veslajo.
O človek, zakaj sva si tuja,
Zakaj ni med nama sibile, besed? (25)

TROPINE SVA in nič naju ne reši.
Črna sestra črno zdaj oba ožema
Med jabolki v zeleni preši.
Rumeni mošt iz sanj se peni.

Vsemu se odrekava.
Vsak v svoj žveplani sod natekava.
Teši me, o noč! (26)

Razmerje med Erosom in Tanatosom je jasno prepoznavno v zadnjih verzih cikla dvanajstih pesmi »Jabolčne pesmi«, kjer se noč, smrt, ljubljena oseba in s tem tudi njegova domovina metaforično zlijejo v eno:

POTEŠI ME, o Noč! Obteši me
V hlod, soho, tram, v nekaj,
Kar spi brez mor in mirnih sanj.
A ti blediš, odmikaš se iz kamre!
Raz gajlardijo ob ganku drsiš. Bežiš
Čez krove hiš. Daleč za hribi slečeš
Črno haljo in si bela. Si up. Si vera. (27)

Predvsem drugi del *Aurore australis* kaže na pesnikovo nagnjenost k jezikovnemu eksperimentiranju na področju slovenske leksike in sintakse. Često uporablja homonime, sinonime, nove skovanke, igrive besedne igre, fonetične intenzifikacije; spretno uporablja onomatopoijo, pogosto dodaja aliteracije, ki kažejo na anglosaški verzni akcentuacijsko-silabični vpliv, asonance, notranje in končne rime. Pesniški cikel »Žalipesmi«, ki je stilno sicer igriv je še vedno obarvan z odtenkom značilne izseljenske nostalgije in pri njem tudi resigniranosti. Lirski subjekt oziroma *persona* teh sicer estetsko dovršenih pesmi v prostem verzu hrepeni po duhovnem in fizičnem neobstoju (*néantu*), nič in obžaluje dejstvo, da se bo večno zaman trudil vrniti domov v pesmi »Žalilžale:

Le ti ne boš nikoli spal
V ogonih teh, pri svojih svoj.
Predaleč si. Pretrgan spoj.
Zaman si pot nazaj iskal. (66)

Jože Žohar se kot slovenski pesnik v Avstraliji nahaja v dvojnem izgnanstvu; kot emigrant iz domovine in kot umetnik, torej po njegovi definiciji kot outsider v družbi nasploh. Njegovim pesmim je kljub temu uspelo metaforično povezati dve celini, Evropo in Avstralijo. Našel je občutljivo ravnovesje med spomini na staro domovino, Slovenijo, in izkušnjami v novi državi priselitve, Avstraliji, s poudarkom na značilni avstralski grmičasti pokrajini, ki je v književnosti pogost avstralski literarni trop. V nasprotju s številnimi drugimi pesniki v izseljenstvu nasploh v *Aurori Australis* ni prostora za patetično domačijsko melanholijo (prim. Kmecl 1990). Dva elementa, ki v njegovih verzih povzročata shizoidno razselitev, sta geografska tiranija oddaljenosti (*the tyranny of distance*) in pesnikova preteklost in zato pesnikova nenehna odhajanja in vračanja ustvarjajo vtis minljivosti življenja:

Vsakič, ko se vrnem, je manj toplih rok,
pripravljenih na stisk.
In vedno več je tistih,
Ki si me ne morejo priklicati v spomin.
Vsaj vem, kako v nič bledim. (40)

Žoharjeva druga zbirka pesmi je v slovenščini izšla pod naslovom *Veku Bukev* (Žohar 1995), kar lahko pomeni dvoje, kronološko opredelitev mladosti, ki jo je preživel med bukvi, a tudi jok in hrepenenje po njej, torej odo proustovskemu »izgubljenemu času, času, preživetemu med trstičjem, topoli in bukvi« (Maver 1995). Geografski kraj je v knjigi zopet primarnega pomena in se pojavlja v značilnem dihotomičnem odnosu: Prekmurje in avstralska puščava sta nenehno kontrastirana in sopostavljena v odnosnem smislu večinoma s pozitivnimi konotacijami. Ta druga po vrsti objavljena pesnikova zbirka predstavlja svojevrsten poskus identifikacije Avstralije kot nove domovine, čeprav Žohar ostaja ujet »vmes/ razvnet galjot med Scilo in Karibdo«, saj poje avstralskemu »haremu kamel v puščavi, nagrobnikom pod evkalipti,/ razlitim valom na obali, kengurujem, razbežalim pred gozdnimi požari, deževju, da pride brez neurja in poplav« (Žohar 1995: 29). Žohar v slovenščini ožvlja aliteracijski verz, obilno uporablja paronime (besede, ki so enake, vendar imajo v spremenjenem kontekstu drugačen pomen) in palindrome (te lahko beremo naprej in nazaj in imajo lahko enak ali drugačen pomen), kopiči številne homonime, sinonime in izdatno uporablja onomatopoijo. Tako kot v svoji prvi zbirki pesmi *Aurora australis* ostaja Žohar še vedno razpet v bolečini med Erosom in Thanatosom, med erotičnim doživljanjem domovine, Slovenije in željo po fizičnem in duhovnem niču v bližini smrti, ki edina lahko prinese »odrešitev«. Ta dihotomija pojasnjuje tudi pesnikov ambivalentni odnos do domovine, ki ga po eni strani spodbuja, da se z njo erotično poveže, po drugi strani pa mu povzroča tudi trpljenje in sproža željo po smrti, ker jo je zapustil in zopet namiguje na željo po neobstoju oziroma nehanju.

Element, ki je v tej Žoharjevi zbirki zelo očiten, je specifično geografsko okolje, ki se spet pojavlja v značilno dihotomnem odnosu: na eni strani je pesnikovo rodno Prekmurje in Goričko, reka Mura, na drugi pa avstralska polpuščavska pokrajina, ki se v njegovih verzih nenehno soočata. V svoji melanholiji se lirski subjekt nenehno vrača domov in se hkrati od njega poslavlja: želi biti »eno v dveh, biti tam in biti tu«, kar se mu zdi poseben privilegij, ki ga vznemirja (Žohar 1995: 9). Vendar ne gre zgolj za to, da bi se tako znašel v nekakšnem shizofrenem razdvojenem položaju, čeprav se opisuje kot razpet »med Scilo in Karibdo« (Žohar 1995: 29). Žoharjeva razseljenost in geografska shizofrenija (*geographical schizophrenia*) nikoli ne postaneta egocentrična, patetična solzava žalost ali celo jokavost. Pesniški opis Žoharjeve migrantske izkušnje je dovolj

jasno umeščen v slovensko-avstralski kontekst, slovensko izkušnjo in je napisan v slovenskem jeziku, čeprav bi lahko predstavljal tudi katerokoli izseljensko ali eksilantsko izkušnjo.

Zbirka *Veku bukev* je strukturno sestavljena iz štirih ciklov, od katerih vsak obsega več odsekov ali enot, ki bi jih le pogojno lahko imenovali verze, saj so pesmi napisane v prostem verzu, z občasnimi oklepajočimi in notranjimi rimami. Ne le da eksperimentira s tipografijo (na primer v verzni razdelkih »a mar rama« in »mure erum«), zvočnim barvanjem in baladnimi značilnostmi, temveč poskuša oživiti aliteracijski verz, kar je pomembna novost v sodobni slovenski poeziji. Žohar uporablja tudi prefinjene paronime in palindrome. Njegovo eksperimentiranje in igranje z besedami, spreminjanje posameznih črk v njih, ki popolnoma spremeni pomen, pesniški opis njegovega toka zavesti, predstavljajo pomembno nadgradnjo sodobnega slovenskega pesniškega izraza. Presenetljiva uvedba aliteracije v sodobno slovensko poezijo je morda posledica Žoharjevega poznavanja in navezanosti na anglosaksonski, germanski naglasno-silabični metrični sistem. Palindromska razporeditev črk in iskanje novih ali podobnih pomenov, leksikalno in sintaktično eksperimentiranje, sinonimi in onomatopejsko zvočno barvanje, ga tako uvrščajo med uspešne slovenske sodobne pesniške eksperimentatorje.

V prvem pesniškem ciklu zbirke *Veku bukev* z naslovom »Izseljenci« se Žohar sprašuje o motivih slovenskih izseljencev za odhod v Avstralijo, kjer živijo »ob blatnih rekah«, »v Snežnih gorah« ali na plantažah sladkornega trsa v severnem Queenslandu kot »zagrenjeni sekači sladkornega trsa« (Žohar 1995: 6). V Žoharjevih opisih je narava povsem brezбриžna do usode in življenja posameznika, izseljenca – »briga bukve nad panonskimi močvirji« (Žohar 1995: 6). Pesnik profetsko zapiše »Vest svojih preživelih smo, ki mremo/ zunaj domovine v sebi z njo« (Žohar 7: 1995). Zadnji del tega umetniško učinkovitega cikla je delno nadrealističen in poln bolečega zavedanja o bližajoči se starosti. Drugi cikel zbirke, »Veku bukev«, vzpostavlja Žoharjev življenjski paradoks: »Izrasti tam. Dorasti tu. Nikamor ne se več seliti...«. »Sem vmes, sem vmes«, naslov tretjega cikla zbirke, je po obsegu najdaljši. Lirski subjekt trpi, ker je razpet med dve državi, Slovenijo in Avstralijo, je »sprimek obeh, kri krvi rodov, odišlih preko svojih meja« (Žohar 1995: 35). Zaveda se svojega bega, ki je našel izraz v joku iz »časa bukev«, ki se odpira kot spirala in se hkrati zapira ter sesuva vase, na primer v palindromu »Jad, jad, zdaj, daj«.

Zelo zgovoren je pesnikov odnos do domovine: v prvi zbirki je v ospredju erotični odnos moški-ženska, v *Veku bukev* pa ga dopolnjuje odnos (»stari«) otrok-(»stara«) mati. Zbirka se zaključi s četrtim ciklom »Sušni senčas«, ki ni po naključju postavljen v avstralsko okolje. To je okolje, v katerem zdaj živi, ki ga vendarle vseeno spominja na velik zapor, »Goli otok malih velikanov/ je prijazen

drugi dom, obkrožen/ s silo oceanov« (Žohar 1995: 44). Cikel je pravzaprav posvečen Avstraliji, ki je v njegovih očeh suha, opuščena in prazna »ukradena celina« (Žohar 1995: 45). V ciklu je biblijska aluzija na odrešenika – »je skrajni čas vrnitve iz zanebja/ Njega, ki se je izognil grobu?« (Žohar 1995: 45). Toda po pesnikovem mnenju odrešenik tja ne bo prišel, »ne bo neba z oblaki nad siromaki v ognju«. Ironična oznaka Avstralije kot »srečne dežele« (*terra felix*) se nanaša na opis pravzaprav nekakšnega pekla, v katerem živijo avstralski domorodci. Ti se identificirajo z deželo, ki jim predstavlja »skledo spomina« in zanje ni pekel (Žohar 1995: 47). Žohar jim zavida, saj za razliko od njega, migranta, živijo na svojem kosu zemlje in se počutijo eno z njo, domorodka pravi, da z »zemljo, ki sem v njo zakleta« (Žohar 1995: 47).

Kako v mrtvi, izsušeni deželi premagati čas in minljivost? Tudi to retorično vprašanje zastavlja pesem in nanj odgovarja z opisom metafizičnega iskanja v ljubezenskem aktu dveh ljudi, ki »pod gumijevcem sopeta v nebo in tla, / zadržujeta, podaljšujeta trenutek« (Žohar 1995: 48), s katerim bi vsaj za trenutek izkusila iluzijo zmage nad Kronosom. Tako kot črni aboridžin piha v svoj *didgeridoo* spomin na davne čase, tako lirski subjekt ob koncu pesniškega cikla po eliotovsko kliče temo in vodo za izsušeno zemljo. Ta naj pije, dokler se ne napije, kar si želi tudi sam: pozabiti.

Žoharjeva tretja in zadnja pesniška zbirka *Obiranje Limon* (Žohar 2004) kaže, da je ostal zvest svojemu drznemu jezikovnemu eksperimentiranju. Kot izseljenski pesnik nenehno preizkuša meje slovenskega pesniškega izraza, v tej knjigi pa je prvič uporabil ritmizirano prozo, ki predstavlja temno inventuro pesnikovega življenja prikazanega skozi metaforiko nabiranja limon v Avstraliji. Ta ritmizirana proza ali pesmi v prozi predstavljajo nekakšno spravo s tesnobo Slovenca v tujini in pomenom »domovine«, kot se odraža v 'Romanjih' za izseljenca kot enega izmed nas, razseljenega, z domom daleč od doma: »Jernej. Domen. Deseti otrok«. Žohar sicer intimno, a le delno, sprejme Avstralijo kot svojo novo domovino, saj ostaja do konca razseljen (Maver 2004). Svoje življenje vidi kot neskončen proces poslavljanja, sebe pa kot izgubljenega sina, ki v tujini poskuša najti svoj mir, a tam hkrati najde tudi pesniški navdih. V pesmi »Tožbe, poravnave« zapiše:

Tam, kjer si, je junij zimski, čas, ko limone, pomaranče dozoriijo, čas, ko vse zapustiš in te vsi zapustijo, ker za spremembo hočeš tako. Sam veš, da se tudi med limonami čutno napete pesmi godijo. Med njimi si najdi zavetje. (Žohar 2004: 29)

Pesniška zbirka *Obiranje Limon* (2004) vsebuje sedem ciklov ali, bolje rečeno, tematskih sklopov: »Doma! Doma! Doma! (Midva)«, »Simposion«, »Iz jabolčnih nasadov«, »Indijski fragmenti«, »Obiranje limon«, 'Brezimeni', in »Besedne stiske«. Sestavljajo jo dolge pesmi v prozi, cikel »Brezimeni« pa vsebuje številne

besedne igre in jezikovno igrivo eksperimentiranje (npr. v pesmih »Dolg je dolg«, »Ti si v tisi«, »Jesen je sen«, »Vrani v rani«). Žoharjeve pesmi v ritmični prozi so zanj nova oblika, v kateri pokaže svojo razdvojenost med dvema »domoma«:

Od Plavih gora, ko hladno molčijo ali ko v ognju/ spregovorijo. Od hišice, ki je od doma dom.
Od evkaliptov./ magnolije. Od plotov in zidov med brezbesednimi sosedi./ Od novih korenin.
To: od novih korenin. Čutiš: tu te z/ vsako vrnitvijo ni prav nič več. Ugrizneš v zrelo limono./
izsrkaš ves sok. Jezik te peče. Jezik, ki se mu reče....(Žohar 2004: 35)

Cikel z naslovom »Indijski fragmenti« predstavlja pomembno novost v Žoharjevem pesniškem opusu, čeprav je določene aluzije na budizem (oz. hinduizem v njegovi zadnji zbirki) mogoče najti že v zbirki *Veku Bukev*. V »Romanjih« človekova eksistencialna tesnoba ob spoznanju lastne minljivosti nenadoma zadene lirskega subjekta – Človeka, izseljenca, kot slehernika in kot romarja skozi življenje – med obiskom Indije. Tam se mu zazdi, da lahko najde izhod na potovanju skozi življenje in v iskanju novega življenja po smrti:

Odišavljeni plameni,
O, svetli zublji darovanja,
Mazilite telo, ki skozi vas
Bogovom se poklanja.
Je čas iskanja in selitve.
Najdbe vse, vsi terminali so vrnitve. (Žohar 2004: 18)

Doživljanje lirskega subjekta v pesmih in razmišljanje o življenju (v tujini) se konča z določeno projekcijo v prihodnost, v zanj bolj »nevtralen« kraj in kulturo, v Indijo – ne v Slovenijo in niti ne v Avstralijo. Indija zanj predstavlja fizično in simbolno, »nekaj vmes«, besedno zvezo, s katero pesnik opisuje sebe v prejšnji zbirki, slovenskega izseljenca v Avstralijo ('Romanja', »Za Indiro« in »Višnu«). Prvi cikel zbirke sicer predstavlja pesnikovo najbolj eksplicitno ubeseditev njegove izseljenske izkušnje in vseobsegajočega občutka brezdomstva.

V »Besednih stiskah« so pesmi dosledno napisane v rimanih verzih, ki tako kot v prejšnjih delih ponovno vzpostavljajo erotični odnos z domovino, posebljeno kot ženska: (»Kdo se to vrača/ po blatni cesti? Starček/ k beli nevesti (Žohar 2004: 65). Pesniški cikel »Symposion« ponovno vzpostavlja podobo temne *aurora australis* (avstralske zore) kot v njegovi prvi zbirki in uporabi aluzije ter elemente, ki so prevzeti iz grške mitologije in so za Žoharja povsem novi. Tretji del »Iz jabolčnih nasadov« pesnika navdaja z melanholično nostalgijo, in to ne le z nostalgijo po zapuščenem domu v Sloveniji (za katerega so značilne jabolane), temveč tudi po lastni izgubljeni mladosti ob spoznanju človekove krhkosti in minljivosti, kar ga pripelje v avstralski *pub* kot paralelo slovenski gostilni, kjer ne najde utehe in se ne počuti domače. Če sklenemo: pesniška zbirka Jožeta

Žoharja *Obiranje limon* povezuje opise človekove eksistencialne tesnobe z vprašanji izseljenstva in kulturne in jezikovne pripadnosti slovenstvu.

Žohar kot sodobni slovenski izseljenski pesnik eksperimentira, raziskuje potencialne slovenskega jezika in tako nenehno poskuša širiti meje svojega sveta in jezika s preseganjem tradicionalne pesniške estetike in izvirnega jezikovnega samozavedanja. Za Žoharjeve pesmi, napisane v slovenščini, je značilno jezikovno in slogovno eksperimentiranje: palindromi, aliteracije, glasovno barvanje, besedne igre, homonimija in ukrasni pridevki ter leksikalna in skladenjska igra. Eksperimentiranje je osrednjega pomena za sodobno slovensko poetologijo, Žoharju pa pomeni še več: njegovo osebno svobodo. Lahko bi ga označili tudi za pesnika izseljenca iz Prekmurja, saj je v njegovih verzih zelo pomemben *genius loci*: na eni strani Prekmurje in ravnica, na drugi pa Avstralija (*the bush*). Jože Žohar se nenehno giblje med obema krajema in se v svojih pesmih vse bolj identificira z vsakim od njiju. To, da pesnik piše o svoji prekmurski izkušnji, je pomenljivo, saj je ta izkušnja kot regija sama, blizu arhetipskemu, elementarnemu ljudskemu izročilu, značilni melanholični, večinoma ravni prekmurski pokrajini kot pokrajini duha. V vseh treh zbirkah je nasploh močno prisoten element specifično geografsko okolje, ki nastopa v dvojnem razmerju: na eni strani pesnikovo rodno ravninsko Prekmurje in gričevnato Goričko, na drugi pa avstralska polpuščavska pokrajina, ki ju pesnik vseskozi sopostavlja.

V procesih globalizacije se zdi izseljenska literatura še posebej pomembna, kar seveda velja tudi za slovensko ustvarjalnost v Avstraliji. Kljub »tiraniji razdalje« med obema državama izseljenska književnost ne sme biti getoizirana, ne v Avstraliji in ne v Sloveniji in je dejansko vse bolj zastopana v pomembnih antologijah, izhaja pri največjih založbah, prejema velike literarne nagrade itd. Slovenski izseljenski pisatelji dojemajo stvarnost in svoje osebne izkušnje v dveh različnih sistemih, zato lahko njihovo delo razumemo kot obogatitev obeh kultur, izvorne in ciljne. Vedno bolj veljajo za transkulturne avtorje v najboljšem pomenu besede, ki nastopajo tako v enotnem oziroma skupnem slovenskem čezmejnem kulturnem prostoru po svetu in v zamejstvu kot, v tem primeru, v avstralski multikulturni družbi. Sodobna teorija diasporične književnosti opredeljuje Dom lahko tudi kot več lokacij, osvobojenih pojmovanja zgolj kot prostorskega koncepta, ki pa je hkrati globoko vpet v kulturni spomin in osebno biografijo izseljenca. V poeziji Jožeta Žoharja dvojna pripadnost, predvsem seveda Sloveniji in njeni kulturi in tudi Avstraliji, boleča izselitev in kasnejše vsaj delno sprejemanje novega okolja, kažejo njegov dinamični globalni pogled, kjer slovenstvo zanesljivo ostaja vir izvirnega umetniškega navdiha.

Literatura

Mirko JURAK, 1997: «Slovene Poetry in Australia: From Terra Incognita to Terra Felix». *Acta Neophilologica* 19. 1–2. (1997): 59–67.

Matjaž KMECL, 1990: »Aurora Australis, pesmi južne zarje«. Jože Žohar, *Aurora australis*. Ljubljana: MK: 91–98.

Igor MAVER, 1992: »Slovene Immigrant Literature in Australia: Jože Žohar's Aurora Australis«. *The Making of a Pluralist Australia 1950–1990*. Ed. Werner Senn and Giovanna Capone. Bern: Lang: 161–8.

—, 1995: »Zbirka *Veku bukev* ali oda izgubljenemu času, času med bukvami, topoli in obmurskim trstičjem«. Jože Žohar. *Veku Bukev: pesmi*. Murska Sobota: Pomurska založba: 52–57.

—, 2002: »Slovene Migrant Literature in Australia«. *Acta Neophilologica* 35. 1–2 (2002): 5–11.

—, 2004: »Jože Žohar, slovenski izseljenski pesnik med Prekmurjem in Avstralijo«. *Obiranje limon*. Jože Žohar. Ljubljana: Cankarjeva založba: 71–75.

Barbara SUŠA, 1996: 'The Slovenian Language among the Slovenians in Australia.' *Ethnic Literature and Culture in the U.S.A., Canada and Australia*. Ed. Igor Maver. Frankfurt am Main: Press. Lang Verlag: 295–98.

Jože ŽOHAR, 1990: *Aurora australis*. I. Juhlana: Mladinska knjiga.

—, 1995: *Veku bukev*. Murska Sobota: Pomurska založba.

—, 2004: *Obiranje limon*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Summary

JOŽE ŽOHAR (1945–2018), THE FORGOTTEN SLOVENIAN POET FROM AUSTRALIA

This article discusses the poetry of Jože Žohar, a Slovenian émigré poet from Australia. Despite his relatively small poetic output, with only three collections of poetry published (1990, 1995, 2004), but a great number of publications of his verse in various journals, he demonstrates great talent and a linguistic flair for experimentation, attempting, in his work and within himself, to reconcile his connection to both “homelands,” as he himself writes, Slovenia and Australia. Jože Žohar moved to Australia in 1968, where he passed away in 2018. He was in his early years the secretary of the Slovenian Association Sydney and president of the Slovenian-Australian Literary and Artistic Circle (SALUK), which tried to preserve Slovenian identity and culture down under, of the people in permanent exile or in temporary emigration. Žohar published three collections of poetry in Slovenian, as well as individual cycles in *Svobodni razgovori* and *Dialogi*, the journals of the Slovenian diaspora published in Sydney, all of them in Slovenian with few exceptions. In his published poetry collections in Slovenia, which are now mostly forgotten, the poet/speaker remains torn between two countries, Slovenia and Australia, between Eros and Thanatos, between a unique symbolic erotic experience of his homeland and a desire for physical and spiritual end and the proximity of death, which brings liberation to him. I knew the poet personally, so this contribution is also my personal homage to him and his work.

Modernost drame *Paracels* Ivanke Hergold

Alojzija Zupan Sosič

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko,
Aškerčeva 2 SI 1000 Ljubljana, Alojzija.ZupanSosic@ff.uni-lj.si

Temeljna ovira za prezrtost drame *Paracels* (1984) Ivanke Hergold je bila v preteklosti izvirna modernost, predvsem naslednje značilnosti: subverzivna antropocentričnost, žanrski in zvrstni sinkretizem ter transgresija in odprti konec. Upornost glavnega dramskega lika Paracelsa se namreč ne dotika le ideoloških bremen (kar je tipično za slovenske drame v osemdesetih letih prejšnjega stoletja), pač pa kaže na univerzalno povezavo svobode in odgovornosti, ki jo lahko v današnjiku aktualiziramo kot neoliberalno politično sprenevedanje, požrešnost (klerikalizma) kapitalizma in totalitaristično upravljanje z resnico.

The innovative modernity of Ivanka Hergold's drama *Paracels* (1984) has been a fundamental obstacle to ignoring in the past, mainly due to the following characteristics: subversive anthropocentrism, genre and type syncretism, transgression and open ending. The resistance of the main character Paracels does not only touch on ideological burdens (which is typical of Slovenian dramas in the 1980s), but also points to the universal connection between freedom and responsibility, which can be actualized today as neoliberal political deception, the greed of (clerical) capitalism and the totalitarian management of truth.

Ključne besede: izvirna modernost, subverzivnost, *Paracels*, Ivanka Hergold

Keywords: innovative modernity, subversiveness, *Paracels*, Ivanka Hergold

»Velika dela čakajo.«, je zapisal Adorno (1997: 40) v razmišljanju o umetnini kot potencialnosti, ki v primeru pozabe čaka na svoje ponovno rojstvo ali obujenje. Po njegovo se tovrstna dela ponovno rodijo, ko zgodovinske okoliščine obnovijo situacijo, v kateri so dosegla svojo vlogo izjemnega umetniškega dela. Po moje je ravno ta trenutek pravi čas za pravično vrednotenje pozabljenih dram. Katera drama bi ustrezneje prikazovala različne podobe resnice v našem času t. i. tehnokratskega fevdalizma, kot je to prav drama *Paracels (Asklepiju smo dolžni petelina)*, 1984) Ivanke Hergold (1943–2013)? V njej je pesnica, pisateljica in dramatičarka, tudi esejistka, kritičarka in učiteljica, na žalost še vedno nekanonizirana avtorica, odkrivala, kako neodvisni genialni posamezniki delujejo pod pritiskom vladajočih in totalizirajočih sil.

Drama o renesančnem zdravniku Paracelsu je kvalitetno literarno delo, ki si zasluži primerno mesto v slovenskem kanonu. Ali je za njeno prezrtost kriva prav modernost te drame? Trditev o nujnosti njenega ponovnega rojstva sem v svoji

razpravi¹ najprej povezala s hipotezami o vzrokih zamolčanosti, med katere sem prištedla tudi inovativnost modernistične in eksistencialistične dramske govorice. Da sem lahko v interpretativni analizi drame *Paracels* (v nadaljevanju navajam brez podnaslova) primerjala moderne poteze, sem dramo postavila v časovni kontekst sodobne evropske in slovenske drame ter žanrski kontekst filozofske in zgodovinske drame. Oba odražata sinkretičnost avtoričine poetike, v kateri sem izpostavila pet potez modernosti, subverzivno antropocentričnost, žanrski in zvrstni sinkretizem ter transgresijo in odprti konec.

Prezrtost drame *Paracels*

Že Denis Poniž (2015: 23) je ugotovil, da Ivanka Hergold ni obravnavana v nobenem preglednem znanstvenem ali strokovnem besedilu o slovenski književnosti kot dramatičarka. Zdelo se mu je tudi neobičajno, da drama *Paracels* ni doživela neke posebne kritiške recepcije. V svojem pregledu zamejske in zdomske sodobne literature jo je v knjigi *Slovenska književnost III* (2001) povsem prezrl Jože Pogačnik, čeprav je ravno Hergold bila največkrat kot pisateljica obravnavana le v kontekstu tržaške književnosti. Prav tako je nista omenili Silvija Borovnik² in Malina Schmidt-Snoj v knjigi *Tokovi slovenske dramatike* (2010). Prva, ki se je poglobila v dramo, je bila Loredana Umek, v spremni besedi z naslovom *Obale in zalivi bivanja* v knjigi *Ponikalnice-Paracels* (2008). Pregledno analizo je o drami napisala tudi Bogomila Kravos, ki je poskušala osebnost glavnega lika osvetliti vsaj z dveh perspektiv: kot pronicljivega in samodiscipliniranega znanstvenika in humanosti zapisanega človeka.

Poniž (2015: 21) še poudarja, da je bilo besedilo samo enkrat uprizorjeno (SSG Trst, 1984), doživelo pa natis šele 2008. Danes lahko dodam, da je šibko stanje uprizorjenosti in reflektiranosti³ te drame primerljivo s pripovedjo in poezijo Ivanke Hergold. Njena kratka pripoved je namreč umeščena samo v dve antologiji in en učbenik. Šele pred kratkim se je le ena kratka zgodba (Prazna

¹ Razprava je nastala v okviru raziskovalnega programa »Medkulturne literarnovedne študije« (P6-0265), ki ga iz sredstev proračuna RS financira ARIS.

² Na tem mestu dodajam, da je bila Silvija Borovnik prva, ki je umestila kratko pripoved Hergold v antologijo ženske ustvarjalnosti z naslovom *Kličiči me po imenu: izbor iz krajše proze slovenskih avtoric* (2013). Poleg te antologije sta dve kratki pripovedi prisotni samo še v »moji« antologiji najkrajše slovenske pripovedi *Na balkon visoke hiše* (2020).

³ K utemeljeni refleksiji drame bi prispevala tudi analiza obeh avtoričinih radijskih iger, predvajanih na RAI Trst od 1986 do 1987: *Za vrati* in *Trije pajdaši*, ter izvorni libreto za radijsko operno enodejanko po istoimenski kratki pripovedi Pojoči oreh, po naročilu skladatelja Pavla Merkuja, a teh besedil zaradi obsega razprave nisem mogla upoštevati.

hiša) uvrstila v srednješolsko berilo *Literarna doživetja 2*, medtem ko roman *Nož in jabolko* in njene pesmi niso umeščeni še nikamor. Tako kot je bila še za časa življenja avtorica vpeta v tržaški ustvarjalni krog in se obravnavala izključno kot tržaška pisateljica (samo en prispevek jo obravnava kot koroško pisateljico), je tudi uvrščena zgolj v tržaški kronotop. Bogomila Kravos jo je v knjigi *Slovenska dramatika in tržaški tekst* (2011) umestila v razdelek Tržaška samobitnost: kronotop kot kompleksen in avtonomen status, v katerem je obravnavala tudi Josipa Tavčarja, Jožeta Babiča, Sergeja Verča, Aleksija Pregarca, Toneta Partljiča in Marka Sosiča.

Pri vrednotenju drame povzemam tezo, o kateri sem že pisala, ko sem se spraševala, zakaj avtoričin roman še ni kanoniziran. Izpostavila sem več vzrokov (Zupan Sosič 2023: 277), ki veljajo tudi za *Paracels*: Hergold je bila izven shem umetniškega in pisateljskega okolja, kar običajno vpliva na izostanek nagrad ali primerne vrednotenja, njen opus je bil analiziran le v okviru tržaškega oziroma zamejskega, koroškega in ženskega, ne pa še širšega konteksta slovenske in evropske književnosti, njeni (ženski) liki niso ustrezali perceptivni logiki. Hergold (2015: 89) je o svojem statusu Korošice v Trstu odkrito zapisala: »tako izrazito profilirana skupnost oz. zaključena skupina, kot je manjšina, težko sprejema tujce in Neprimorce medse, morda tudi zato, ker je vse tako majhno, »družinsko«; razume se, da v svoji samoohranjevalni drži najprej poskrbijo za »svoje« ljudi (pred Italijani se ne morejo pohvaliti z literaturo nekoga, ki je prišel iz Slovenije, pa še s kmetov je, pa še ženska). Podobno kritično je razmišljala tudi o umeščanju v razdelek ženske književnosti,⁴ saj je menila, da ne piše drugače, ker je ženska, pač le težje živi zato, ker je pisateljica.

Umetnica je naštetim razlogom za prezrtost lastnega ustvarjalnega opusa dodala še literarnosmerno oviro: zdelo se ji je (Hergold 2015: 90), da so ji nekateri prav z veseljem pripisovali neko mračnost, povezano z modernizmom: »so me imeli za »modernistično« ali kar je še takšnih grehov, ki te delajo drugačno ..., da uveljavljenim manjšinskim pisateljem niti od daleč ne delaš konkurence.« Harlamov (2016: 238) na primer podobno osamelost pripisuje še Lipušu na avstrijskem Koroškem in Simičiču znotraj slovenske skupnosti v Argentini: v zamejstvu ali izseljenstvu je ohranjanje manjšinske pripadnosti toliko močnejše

⁴ Umeščanje v skupino »ženska književnost« se je Hergold (2015: 92) zdelo celo škodljivo: »Nikakor se ne morem strinjati s tem nasilnim ustvarjanjem »ženske literature«. To je celo škodljivo: ustvariš novo skupino v že itak težki situaciji pisateljstva. Potemtakem moški pisatelji ne morejo pisati o ženskah, ker pač niso ženske? To je ja smešno! Odločno sem torej proti predsodkom, ob tem tudi proti umetnemu ustvarjanju ženske literature kot nečesa posebnega, drugačnega. ...Ne, ne pišem drugače, ker sem ženska, le težje živim zato, ker sem pisateljica.«

vezano na ohranjanje trdnega in celotnega subjekta, zaradi česar delujejo nekateri modernistični postopki kot nekaj tujega, znotraj raznarodovalnih procesov celo nevarnega.

Modernistične in eksistencialistične poteze *Paracelsa*

Kaj je torej z modernizmom v drami *Paracels* in ali je ta, tako kot v romanu in večini njenih kratkih zgodb, povezan z eksistencializmom? Ali je umetnica pravilno razmišljala, ko je v zgornjem citatu razlagala modernizem za krivca prezrtosti lastnega opusa? Čeprav ne gre za tako radikalno obliko modernizma kot v romanu *Nož in jabolko*, so modernistične značilnosti prisotne tudi v drami *Paracels*. Tako kot celotna modernistična literatura, ki običajno izraža občutek urbane kulturne dislokacije (Baldick 1996: 140), skupaj z zavedanjem novih antropoloških in psiholoških teorij, tudi *Paracels* na modernističen način zavrača konsenz med avtorjem in bralcem. Modernistične tehnike jukstapozicije in več zornih kotov izzivajo bralca in gledalca, da na novo vzpostavi koherenco pomena iz fragmentarnih oblik. Doba širjenja trgovine in oglaševanja je namreč ustvarila nove skrbi glede besed in podob kot sredstev manipulacije (Herman, Jahn, Ryan 2008: 319) in ne le neposredne predstavitve, zato Hergold vnaša v svojo dramo epistemološke dvome in upadanje vere v spoznavni svet.

Tudi tendenca, ki jo Škulj (1998: 59–61) izpostavlja v modernističnih pojavih – zgotitev izraza – je prisotna v tej drami. Čeprav se zdi drama na prvi pogled preprosta, manj hermetična kot omenjeni roman, se ni izmaknila modernistični kompleksnosti, torej osredotočenosti na dejanskost, dojemanje spremenljivosti in splošne fluidnosti resnice. Bolj kot modernistični dramski postopki (fragmentarnost, kolaž, aluzije, nedovršenost, abstraktnost, angažiranost) se v drami postavljajo filozofska vprašanja glede hierarhije razmerij ter odnosa med subjektivnim in objektivnim na jasn in logičen način. Prav zato še bolj čudi apatičnost ob sprejemu *Paracelsa*, saj ravno pri tej drami očitek o hermetičnosti modernizma ne zdrži. Uspešno recepcijo so verjetno zavrle tudi poteze eksistencializma, čeprav te prav tako niso radikalne ali preveč hermetične.

Tesnoba brezizhodne situacije glavnega lika namreč ni povezana samo z modernističnim metafizičnim nihilizmom, ampak tudi z eksistencialistično vrženostjo v svet brez jasno razvidnih vrednot. To Hergold (2015: 91) opredeljuje takole: »Zanimalo me je, kako se človek znajde v svoji vrženosti v svet oziroma neko skupino človeških bitij (to zdaj zapisujem približno po spominu, tudi nič originalno, a to še ne pomeni, da ne drži.) ... Za tem je kajpada zelo star pogled na človeka kot na telesno, psihično in duhovno bitje. Zanimalo me je, kako je s človekom, ki ni del neke skupine, v kateri se znajde (to osvetljujem v večini

svojih del, tudi v *Paracelsu*).« Paracels v vrženosti v svet ne želi samo absurdno vztrajati, kot je to počel posameznik v nekaterih literarnih delih francoskega eksistencializma (na primer Camusov *Tujec*), ampak se upira absurdnim pravilom in banalnostim vsakdanjika s konkretnimi akcijami.

Da je prav Paracels kot uporni posameznik veznik dveh različnih časov, tj. renesanse in naše sodobnosti, opozarja že Vasja Predan (1985: 12): »Paracelsus Ivanke Hergold skuša biti nekakšen »L'homme révolté«, seveda kot prisposoda, ki naj v svojo totaliteto zajame problematiko problematičnega modernega človeka, ki je, kot pravi sam naslovni junak, »prost obsedenosti od boga« – in seveda od vseh bogov – zavezan svoji uporniški volji v spopadu z vsemi in s svetom«. Ključna poteza upornika v tej drami je tako povezana z eksistencializmom, pravzaprav z izpeljavo temeljne modernistične osredotočenosti na eksistenco in tematizacijo odgovornosti. Jedro konfliktnih situacij v drami je namreč upravljanje z resnico, ki je tako kot tematizacija odgovornosti ključna os znotraj filozofskega horizonta modernizma in eksistencializma. Vprašanje resnice si v drami cerkvena⁵ in posvetna oblast prisvajata na totalitaristični način. Povsem drugače, tj. modernistično oziroma eksistencialistično, jo razume Paracels, ko se zaveda, da je prav resnica⁶ kot specifična oblika vednosti ali znanja – tudi kot umetnost – temeljna kategorija življenja in filozofije, za katero je potrebno prevzeti odgovornost.

Z odgovornostjo⁷ kot modernistično eksistencialijo je povezana tudi tema svobode. V drami preplete Hergold vprašanje svobode z zavedanjem o relativno-

⁵ Paracels se je kmalu sprl s katoliško cerkvijo, nato pa so ga zapustili še luterani. Cerkev ni mogla dopustiti, da bi znanstvenik izpovedoval resnico narave, saj je bila ta, skupaj z naravo, v božjih rokah in torej last cerkvene dogmatike. Najbolj pa je cerkev motilo Paracelsusovo prepričanje, ki ga je glasno zagovarjal, da bolezen ni božja kazen za storjene grehe (s to idejo je cerkvena institucija sprožala strah in manipulirala z množicami: sifilis je na primer imenovala grešnost mesa): bolezen je po njegovo postavljena v območje narave in s tem človeškega, ne pa božjega.

⁶ Adorno (1997: 262) zatrjuje: »Samo tisti razume umetniško delo, ki ga sprejema kot kompleksno verigo resnice.«; podobno potrjuje osrednjo vlogo resnice v umetnosti tudi Heidegger (Erjavec 2009: 38) v *Izviru umetniškega dela*: »Lepota je eden od načinov, kako biva resnica kot neskritost.« O vlogi resnice je Hergold zapisala tole: »pri Paracelsu (res je živel in bil resničen, doživel resnično dramo, ki je na neki način tudi moja, pa naj se še tako neskrumno sliši) sem izrazila tisto duhovno sfero ... o kateri sem govorila že prej, in njegovo veliko ljubezen do ljudi in do resnice.[...] Lagala bi, če bi rekla, da mi je bilo vseeno, ker ta drama ni bila objavljena, nasprotno, zelo sem prizadeta zaradi tega. No, tu se vidijo resnični »pedsodki«, verjetno bi bil ta tekst že davno objavljen, če bi ga napisal kak moški.« (Hergold 2015: 93)

⁷ Odgovornost se poetizira na več načinov, navajam Paracelsovo izjavo o odgovornosti do besede: »O ne, gospod Erazem! Zelo je važno, kaj človek govori! Beseda dela rane, hujše od knjige, se kot seme razraste v plod, izraža voljo, ki je taka, kakor naše misli in oblikuje analogno naši volji, naši misli – dejanje ... Kot vseješ besedo, vseješ s tem neko dejanje, od

sti sreče, ki je utemeljena na osnovi svobodnega človekovega delovanja. Drama odpira prostor zaupanju v napredek (Umek 2008: 193), ki izhaja iz vedenja, da dokončnega znanja ni, da je vsaka resnica le korak k naslednji. Do resnice se je mogoče dokopati z izkušnjo in preizkusom, zato Paracels raziskuje v laboratoriju, v katerem potrjuje svoje predpostavke. Kljub empiričnemu zaupanju v znanost pa najpomembnejšega zdravnika 16. stoletja k pomembnejšim odkritjem pripelje intuicija, saj kot renesančni človek prisluhne tudi kabali in misticizmu – v drami je njegova filozofija narave povezana z duhovno⁸ zgodovino snovi. K eksistencialistični filozofski perspektivi prispeva tudi groteskni deziluzionizem kot način opozarjanja na življenjsko stvarnost. Zlobec (1975: 643) v tem smislu ugotavlja, da je temeljno gibalno literarnih likov v tej drami iluzija o svetu in da se ta razblini največkrat ob smrti. Glede apologije svobode je v drami Paracels zmagovitejša figura od Erazma Rotterdamskega, ki se je po mladostnih sporih z oblastjo v zrelem obdobju povsem uklonil institucionalizirani ideologiji.

Najlažje ugotovimo, koliko so poteze modernizma in eksistencializma inovativne, če postavimo *Paracels* v kontekst sodobne evropske in slovenske drame tistega časa. Bolj kot konceptiji neverbalnega gledališča oziroma gledališča krutosti Antonina Artauda ter invenciji epskega gledališča in konceptu potujitvenega učinka Bertolda Brechta se Hergold približuje nekaterim potezam modernistične drame Luigija Pirandella: s temo pluralnosti resnice, tragikomične absurdnosti, negotove meje med »normalnostjo« in norostjo ter besednih nesporazumov. V kontekstu evropske drame pa Hergold kljub delni vzporednosti s Pirandellom ohranja pridih izvirnosti, saj v *Paracelsu* ni tipičnih modernističnih dramskih tehnik, kot so na primer fragmentarnost prizorov, rušenje dramaturških konvencij, ukinjanje gledališkega iluzionizma, uvajanje ploščatih, zgolj shematiziranih oziroma depersonaliziranih dramskih oseb – Paracels je v nasprotju z njimi celo heroični lik, zgrajen kot zaobljena literarna oseba.

V evropski dramatikii so se v osemdesetih letih, v času nastanka *Paracelsa*, pojavili številni odmiki od dramskega k nedramskemu, neliterarnemu, postdramskemu, kar je vplivalo tudi na takratno slovensko dramatiko. Toporišič

naših besed drhti nebesedni svod ...« (Hergold 2008: 146). Pomembna povezava odgovornosti s svobodo je v naslednjem odlomku povezana z nesmisлом, t. i. prostovoljnim nesmisлом, kar je spet eksistencialistična poteza: »Človek lahko opravlja vsako smiselno dejanje, če je sposoben prej opravljati nesmiselna dejanja. Prostovoljni nesmisel, prostovoljni smisel, srž svobode.« (Hergold 2008: 73)

⁸ O duhu snovi kot bistveni entiteti človeka in narave razmišlja Paracels takole:« V najmanjšem delcu, v podrobnosti, živi tista moč snovi, ki pa je že duhovna sila ... duh snovi. Ta kaplja kapljo veže, stori železo trdo, povezuje naše misli ... sploh vse, kar živi in navidez ne živi ... vse veže v eno samo harmonijo. Duh snovi je tisto, kar je človeku neumrljivo.« (Hergold 2008: 77).

(2012: 340) ugotavlja, da je tako mogoče razlagati proces sprememb znotraj sodobnega slovenskega gledališča, ki se je izvršil do 90. let prejšnjega stoletja, kot tlakovanje poti k stopnjujočemu se odmiku od konvencionalne dramaturgije h gledališču, osnovanemu na podobi-gibu-glasbi-tekstu-tehnologiji, ki se je odvijalo velikokrat kot reakcija na razpad zgodbe socializma. Tudi Pezdirc Bartol (2021: 23) poudarja v takratnih dramah Primoža Kozaka, Dominika Smoleta, Dušana Jovanovića, Rudija Šeliga, Draga Jančarja in drugih kritično držo do sistema, političnih institucij, mehanizmov oblasti, pri čemer pa je kritika sistema pogosto posredna, preoblikovana z dramsko formo, in sicer na dva načina; s poetično dramo in dramo absurda.

Vzporednice s sodobno slovensko dramo v osemdesetih letih 20. stoletja potrdijo vtis izvirnosti, saj *Paracels* ni podoben niti poetični drami niti drami absurda. Tako absurdni vložki v *Paracelsu* niso podobni Božičevemu absurdnem asketizmu v enodejankah, domišljena gradnja suspenza pa se odmika od stroge dramaturške konstrukcije dramatike Primoža Kozaka. Nekaj vsebinskih vzporednic lahko potegnemo le s Kozakovo dramo *Kongres* (1969), ki se dogaja na univerzi (tudi v *Paracelsu* so v posvetno in cerkveno oblast vključeni predstavniki univerze), kjer se krešejo nasprotni ideje. Podobno kot v Smoletovi *Antigoni* (Pogačnik idr., 2001: 284) je tudi v *Kongresu* pred nami vmesno obdobje, ko stari modeli ne zadoščajo več, vendar za nove še ni napočil pravi čas. Bistvena razlika med dramami je ta, da se v *Paracelsu* naslovni lik kot nosilec napredne ideje na filozofski način izmika linearnim opredelitvam. Ta namreč dregne v vrednostni⁹ sistem, ko spretno krmari med medicino, filozofijo, psihologijo, mineralogijo, alkimijo, astrologijo in zdravilstvom. Dreganje v sistem pa ni podobno kot v dramah (moških) dramatikov v osemdesetih letih, ko je bilo upiranje socialistični (komunistični) viziji ustaljena in skoraj že sistemska dramska poteza tega časa.

⁹ Strinjam se s Poniževo (2015: 25) mislijo, da dreganje v vrednostni sistem pomeni izstop iz modela srednjeveškega človeka, kakršnega predstavljajo galenovci, Paracelsovi nasprotniki. Ti verjamejo v transcendentalne resnice, za realnost pa nimajo nobenega posluha. V času nastanka drame Ivanke Hergold je obstajalo kar nekaj dram, ki so dregnile v vrednostni sistem: Peter Božič, *Komisar Kriš* (1982), *Avguštinova vrnitev* (1984) in *Španska kraljica* (1984); Emil Filipčič, *Atlantida* (1988); Drago Jančar, *Veliki briljantni valček* (1985); Dušan Jovanović, *Jasnovidka ali dan mrtvih* (1988); Rudi Šeligo, *Ana* (1984) in *Volčji čas ljubezni* (1988); Sergij Verč, *Evangelij po Judi* (1988).

Filozofska in zgodovinska drama

Upornost Paracelsa¹⁰ (1493–1541), glavnega dramskega lika in resnične osebe, renesančnega maga, zdravnika in vedeža, se namreč nenehno giblje med fiziko in metafiziko, ko poskuša z nenadzorovanim mišljenjem premikati meje v svetu. Te meje se ne dotikajo le ideoloških bremen (kar je značilno za ostale istočasne drame), saj so v tej kvalitetni drami presežene na vsebinsko-filozofski ravni kot tudi na poetološki. Prva raven je presežena na primer z občutkom urbane kulturne dislokacije, epistemološkimi dvomi, dojemanjem spremenljivosti in splošne fluidnosti resnice ter zavedanjem novih antropoloških in psiholoških teorij, kar lahko združimo v prevpraševanje antropocentričnosti. Na drugi ravni se vsebinskim modernističnim potezam pridružujejo še poetološke: žanrski in zvrstni sinkretizem ter transgresija in odprti konec.

Pomembna inovativna poteza sodobne slovenske dramatike – prevpraševanje antropocentričnosti – v dramah sodobnikov ni bila izpostavljena na tako moderen način kot v *Paracelsu*. Naslovni lik namreč vseskozi poudarja, da so ljudje samo del narave, in da se s tem, ko se dvigujejo nad naravo, kar jih uči tudi katoliška vera z idejo o človeku kot tuzemskem vladarju vseh bitij, rušijo harmoničnost bivanja, hkrati pa tudi svoje zdravje. Paracels namreč, v nasprotju z večino, veruje le v štiri¹¹ elemente, ne pa v Boga. To so sonce, ogenj, zemlja in voda, s pomočjo katerih si, po njegovem mnenju, človek razvije drugi vid,¹² da bere v luči narave kot iz knjige. Človek po njegovo torej ni nadrejen naravi, pač pa je »zrcalo narave.« (Hergold 2008: 74). Tako se Paracelsusov materializem narave prepleta z duhovnostjo in sublimira v sinkretične izjave odprtih mest, umeščene med znanostjo in magijo.

Škamperle (2008: 164) ugotavlja, da spada Paracels med tiste mislece (Leonardo da Vinci, Giordano Bruno, Johannes Kepler), ki jim danes pravimo bisociativni. Ti so se zavedali, da tradicionalno vedenje, ki se je ohranjalo od antike

¹⁰ Švicarski alkimist, zdravnik, astrolog in okultist Paracelsus se je rodil kot Theophrastus Philippus Aureolus Bombastus von Hohenheim. Vzdevek Paracelsus je privzel kasneje in pomeni poleg ali podoben Celsusu, rimskemu zdravniku iz 1. stoletja. Uspešen je bil pri zdravljenju kuge in sifilisa, poudarjal je tudi pomen termalnih voda.

¹¹ Staro shemo osnovnih elementov, tj. zemlje, vode, zraka in ognja, ki je bila od Aristotela do 16. stoletja osnova stare fizike, je Paracels (Škamperle 2008: 165) nadomestil s svojo, ki so jo tvorili sol, žveplo in živo srebro (tria prima). Pri teh treh ne gre za gole elemente, ampak za koncepte ali simbole: sol je osnova ali neizgorljivo počelo, žveplo zgorljivost ali notranji ogenj, živo srebro je sinonim za hlapljive snovi, sorodne zraku.

¹² Hergold v drami na več mestih omenja vid, vendar ga ne povezuje samo z logičnim zaznavanjem, pač pa tudi z neko posebno duhovno močjo: »Tvoje oko morati videti! Ti moraš oko tako izostriti, da bo videlo v temo snovi kot v sredo sončne sobe ... da se v dvomih ne izgubljaš.« (Hergold 2008: 91)

in se v srednjem veku delno izgubilo, ne zadostuje več. Slutili so, da se človeku odpira novo obzorje, vendar še niso znali razlikovati vraževernih, magičnih in imaginativnih sestavin od racionalnih in verodostojnih. Ker znanost in umetnost še nista bili povsem ločeni področji, mišljenje bisociativnih mislecev še ni bilo nadzorovano in se je zato razpiralo v več smeri.

Ni naključje, da bisociativni misleci niso bili zaželeni: tudi Paracelsusova filozofija narave ne. Ta namreč nasprotuje katoliški eshatologiji, zato učeni zdravnik hitro postane sovražnik cerkve, natančneje rečeno, cerkvenih dostojanstvenikov tistega časa. Tako na vprašanje kanonika Lichtenfelsa (v predstavitvi oseb na začetku drame je označen kot ortodokсни katolik) – ali človek ni ustvarjen po božji podobi – sploh ne odgovori; v nadaljevanju pa mu predlaga, da bo odgovarjal samo na medicinska vprašanja (Hergold 2008: 103). Kljub temu ga kanonikovo izzivanje pripravi do nekaterih pojasnil: človek je samo zrcalna podoba veselja in narave (ne boga); bog je smisel štirih elementov, in ko jih človek spozna, se mu vrata skrivnosti na stežaj odprejo; lahko je rožljati s hudiči in zvoniti z zvonovi, težje je sprejeti nova¹³ spoznanja ...

Paracels pa ne postane nevarni nasprotnik sistema samo zaradi lastnih sevov ateizma,¹⁴ prepletenih s panteizmom,¹⁵ pač pa tudi zaradi povsem banalnih ekonomskih razlogov. Kot predstavnik neuradne medicine, lahko bi jo imenovali alternativna medicina, ne priznava zastarelih metod zdravljenja galenovcev, ki v drami predstavljajo uradno medicino. Ti zavirajo napredek zaradi svojega neznanja in predsodkov, hkrati pa tudi predpisujejo napačna zdravila za različne bolezni, zaradi katerih ljudje celo hitreje umirajo. Ko ga predstavniki oblasti zaslišujejo, od kod mu znanje, zagovarja pomen izkušnje: »Od otrok sem se naučil tole: da po kruhu seže, če je lačen, ne po kamnu! Ko pes liže svojo

¹³ Paracels o razmerju med tradicijo in sodobnostjo pove tole: »Gorje, če podregaš v to tisočletno modrost ... v to varno, stoječo vodo, v kateri se redijo vaše zanesljive pijavke ... Pred tisoč leti so tako mislili, pred štiridesetimi leti je to držalo, pa mora držati še danes! In vam ne pride na misel, da pridejo nove misli, novi ljudje, nove reči, ... in ko pridejo, pride novi čas, zaradi katerega je prišlo vse novo, vse drugo, čas sam ...« (Hergold 2008: 109). Paracels je zelo sodoben tudi pri vrednotenju spolov, saj ne zagovarja moške nadvlade v smislu patriarhata: »Kar je zunaj, v nas živi; kar je zunaj, je znotraj; kar zgoraj, to je spodaj ... Ženska je analogna moškemu.«

¹⁴ Sledi ateizma nosi kar nekaj poetičnih izjav v drami: »Nobena molitev več ne bo izbrisala sijajnosti tisočerih zvezd iz mojega spomina! Neizmerne neba.« »Luterani ali katoliki, bog ali hudič, jaz sem zdravnik, in briga me vse drugo.« »Ne bom molil, ker sem sam molitev, nisem Kristus, jaz sem človek-bog ... in sem za stvarstvo odgovoren.« (Hergold 2008: 72, 110, 161.)

¹⁵ Pri panteizmu puščam odprta mesta za različne definicije, ki se lotevajo določiti ta pojav: od teološkega in filozofskega koncepta Boga do ideje enačenja boga z veseljem ali enačenje veselja z manifestacijo Boga do možnosti, da je panteizem nereligiozno filozofsko stališče.

bolečino, svojo rano, glejte čudež, navadna krasta in gnusoba se spremeni v zdravilo! Similia similibus curantur, podobno se s podobnim zdravi, to je moje vodilo!» (Hergold 2008: 101). Čeprav se galenovci že sami večkrat zavedajo, da sifilisa kot najhujše bolezni ne bodo mogli ozdraviti z uradnim zdravilom – skorjo ameriškega hrasta –, ga vseeno predpisujejo. Celo bogatijo na račun t. i. francoske bolezni, medtem ko novo in učinkovito Paracelsusovo zdravilo enačijo s hudičevim napojem, da bi mu zmanjšali verodostojnost in ugled ter s tem ohranili ekonomsko vrednost lastnega zdravila.

V tesni povezavi uradne medicine in farmacije lahko prepoznamo zgolj ekonomski interes, ki se ne meni za potrebe bolnikov, kar je neverjetno moderna poteza. Še v nobeni slovenski drami ni tako sodobno predstavljeno izkoriščanje farmacevtskega in medicinskega ceha (koncerna?), ki sta hkrati simbol totalitarizma elite, kar lažje razumemo prav v tem trenutku, ko smo že izkusili kovidno situacijo in brezsravno upravljanje svetovne politike.

Različne filozofske perspektive, od teološke do agnostične, od teistične do ateistične, od panteistične do nihilistične, dokazujejo, da je Paracels filozofska drama, kar je izpostavila že sama avtorica. Osnovna filozofska podstat drame – iskanje in sprejemanje resnice – je prepletena z zgodovinskimi referencami, tako da se filozofska drama uspešno staplja z zgodovinsko dramo. Paralelne sedanjosti, v katerih zgodovinske linije tečejo vzporedno druga z drugo, učinkujejo na umetniški način, pri čemer igra pomembno vlogo psihologizacija, zato bi lahko dramo imenovali tudi psihološka drama. Ob uprizoritvi drame (na žalost je bilo besedilo samo enkrat uprizorjeno: SSG Trst, 1984), je večina kritikov, kot so na primer Marij Čuk, Bogomila Kravos, Vasja Predan, opozorila na prepletenost zgodovinskega in sodobnega konteksta. Natančneje na premišljeno vzporejanje renesančnega in sedanjega časa (Poniž 2015: 21), pri katerem so nekateri izpostavili celo vprašanje, kaj je nevidna nit, ki veže baselsko obdobje Paracelsa in čas nastanka drame, tj. osemdeseta leta 20. stoletja. Ker to v drami ni eksplicitno odgovorjeno, prav prazno mesto ponuja posebno estetsko ugodje.

Modernost drame *Paracels* kot razlog za oviro v kanonizaciji

Ne samo odprti konec drame, v katerem se Paracels umakne s prizorišča in ne prevzame katarzične¹⁶ vloge žrtve sistema, kar je bilo tipično za slovenske

¹⁶ Paracels ne želi, da ga preganjalci ubijejo, hkrati pa kljub nevarnosti ohrani upanje, zato zbeži: podobno kot večina Cankarjevih likov tudi Paracels zagovarja t. i. uporno upanje v prihodnost, saj bodo njegove ideje živele naprej: »Pekel je roditeljica in maternica vsega! In noben porodni krč nas ne stisne prej na svetlo, dokler po ječah hrepenimo. (radostno) A zdaj

drame tistega časa, tudi na osnovno vprašanje – kaj je univerzalno v tej drami? – lahko odgovorimo z več možnostmi. Žanrski sinkretizem filozofske in zgodovinske drame sugerira povezovanje branja življenjepisa neke resnične osebe s samospraševanjem o sprejemanju in zavračanju družbenih konvencij. Ne samo pri lastnem poklicu, ampak tudi pri (javnem) delovanju na splošno. Zdravniška deontologija oziroma *predpisi, ki urejajo dolžnosti tega etičnega poklica*, je namreč v nasprotju s Paracelsusovo poklicno etiko – zanj so Hipokratovi nauki in zaprisega edini zakon, ki se mu pokori. K dramatičnosti tega besedila pa ne prispeva samo razkol med predpisi in delovanjem, temveč tudi več izostrenih nasprotij: institucija-posameznik, bolnik-zdravnik, vera-izkušnja, narava-človek, tradicija-inovacija, strah-pogum, iskrenost-hinavščina, etika-ekonomija ...

Poleg žanrskega sinkretizma, torej prepleta filozofske, zgodovinske in delno celo psihološke drame, je za gradnjo umetniškega vtisa pomemben tudi zvrstni sinkretizem, natančneje lirizacija in esejizacija kot pogosta postopka avtoričnega ustvarjalnega procesa. Tako kot v pripovednih delih Ivanke Hergold oba v drami povečujeta konotativnost in puščata mesta nedoločenosti. Sledi lirizacije in esejizacije so najvidnejše v dramskih replikah glavnega lika; v utemeljevanju filozofskega in medicinskega prepričanja. Predvsem lirizacija razkriva transformativne premike zavesti, v notranjosti poetičnih izjav pa odsev kozmopolitizma, ki z otipljivimi podobami in metaforičnimi igrami daje pridih realnega, kar je odkrila že Purič (2015: 56) kot bistveno lastnost poezije Ivanke Hergold. Dramatičarka se tako srečuje z nezavednim redom stvari, premikajoč v bralcu in bralki obseg resničnega in otipljivega sveta.

Čeprav dramski liki večinoma govorijo o bolezni in načinih zdravljenja, torej o nepoetičnih zadevah, je njihov govor večkrat ritmiziran in zgoščen, a vendarle nikoli preveč fragmentaren. Tako ne ogroža referenčnosti ali ne krši fabulativnosti, prav tako se ne zapleta v niti asociativnosti, meditativnosti in hermetičnosti, kar je značilno za roman *Nož in jabolko*. Pri pojavih lirizacije in esejizacije je pomembno omeniti tudi ironizacijo, ki ju prežema. Paracels večkrat ponuja sobesedniku uganko, v kateri mora ta razbrati, ali je bila stvar mišljena dobesedno ali ironično. Ker mora sobesednik intersubjektivno¹⁷ in dialoško ironijo dešifrirati brez pomoči kakega pokazatelja ali orodja ali jasnega navodila, je ta tudi mesto posebnega intelektualnega ugodja.

sem spet kot romar prost ... Ta noč se odpira v mrzlo, čisto jutro ... kjer ni meja ... Med gemein man und pauren grem, med ljudstvo, naučim jih drugačne setve, napišem nove knjige za novi čas, in zvezd neba se lotim, ki v nas živijo ... Ne bom molil, ker sem sam molitev, nisem Kristus, jaz sem človek-bog ... in sem za stvarstvo odgovoren.« (Hergold 2008: 161)

¹⁷ Pri poimenovanju dramske ironije kot intersubjektivne in dialoške sem se navezala na knjigo *Kamen in glas* (2024: 15–39) Mladena Dolarja.

Poleg vseh naštetih vsebinskih in poetoloških značilnosti, znanilcev literarne kvalitete *Paracelsa*, mi je posebno umetniško ugodje sprožal pojav, ki je v slovenski književnosti zelo redek. Vanjo ga je vnesel Ivan Cankar, ko je kot moški pisatelj prvi sistematično prestopil v ženski spol z izbiro ženskih likov. Ta pojav se imenuje transgresija in se je zasedel v več kot polovico Cankarjevih romanov. Kar v sedmih (od desetih) romanih je glavna romaneskna oseba ženska. Tako kot je Cankar prvi moški, je Hergold prva avtorica v Sloveniji, ki je sistematično vnesla transgresijo v svoje pripovedi. Z identifikacijo z drugim spolom na ravni zgodbe oziroma literarnih oseb je Hergold vidno izstopila iz tradicionalnega slovenskega pripovednega okvirja sedemdesetih let prejšnjega stoletja. S prestopom v moški lik v svoji drami, ki je celo postavljen v neslovensko¹⁸ okolje, pa je izpeljala pomembno novost v dramatiki osemdesetih let prejšnjega stoletja.

Prav transgresijo pa lahko razumemo tudi kot recepcijsko oviro, saj slovensko bralstvo ni bilo vajeno podobnih izstopov, o čemer je Cankar razmišljal že na začetku prejšnjega stoletja, ko je pohvalil Zofko Kveder za različne novosti. V Literarnem pismu (Cankar 1975: 88) je zapisal takole: »Nisem namreč toliko idealen, da bi se veselil nad vsakim »novim pojavom« v naši literaturi in da bi se čutil nekako primoranega, navduševati se za naivno stvar, samo ker jo je pisala »rodoljubiva« dama. [...] Zofka je **ostavila izhojeno pot**; ona je sama svoja; povedati je hotela nekaj, kar je videla sama in kar je čutila sama; njene slike niso kopije del, ustvarjenih od moških umetnikov: gledala je s svojimi očmi, ne skozi naočnike, patentirane od naše ničvredne tradicije. In to je njena »tragična krivda.« (poudarila AZS)

In kaj je poleg spola (v osemdesetih letih so bile pri nas dramatičarke redek pojav) tragična krivda drame *Paracels*, da še vedno ni vstopila v slovenski kanon, čeprav je v času nastanka vnesla v slovensko dramatiko veliko novosti? Je to prav njena modernost? Primerjava s sočasnimi dramami nas navaja na drugačno hipotezo. V osemdesetih letih so bile slovenske drame moderne na različnih nivojih, pa zato še niso izpadle iz literarnega sistema. Prav nasprotno: njihova eksperimentalnost in subverzivnost sta jim ponudili vstopnico v kanonizacijo. Za lažje razumevanje odklonilnega stališča navajam mnenje tedanje kritike. Gledališka kritika (Umek 2008: 194) je izpostavila literarno predlogo besedila in njeno izrazito epsko naravnost. Ta se izraža kot premalo izostrena protiigra antagonistov, osredotočenost na verbalne dispute, šibko motivirane konfliktno situacije, nejasno izrisani značaji, kar naj bi tekstu odvzemalo dramatično izraznost.

¹⁸ Že z *Dido* (1974) si je avtorica izbrala drugačno snov od tiste, ki je prevladovala v njeni pripovedi na začetku, saj se je od malega človeka na slovenskem podeželju premaknila v Sredozemlje, čez deset let pa z dramo *Paracels* v Švico.

Najbrž je škodovalo dramski recepciji tudi prepričanje o nerazumljivosti, ki je stereotipno etiketiralo literarni opus Hergold že zgodaj, povzema pa ga Kravos (2011: 96) z mislijo, da je to drama hotenega nerazumevanja.

Zaključek

Že ob površni analizi gledališke kritike lahko ugotovim, da gre za običajni očitek (epskost oziroma nedramskost oziroma nekonfliktnost), ki se pogosto prilepi dramam, kadar se želi izogniti njihovi postavitvi na oder ali umestitvi v literarni sistem. Zakaj je bila torej drama zavračana, kljub temu da ni hermetična, prav tako pa konfliktne situacije niso šibko motivirane in značaji niso nejasno izrisani, torej tekstu ni odvzeta dramatična izraznost? Naj za zaključek samo zgoščeno povzamem nekaj tez, ki sem jih predstavila v besedilu, in jih zaokrožim z mislijo o preseganju tradicionalne recepcije. Vzrokom za prezrtost te drame (Hergold je bila izvzeta iz nagrajevanja ali primernega vrednotenja, njen opus je bil analiziran le v okviru tržaškega oziroma zamejskega, koroškega in ženskega konteksta) pridružujem še teze o izvirni modernosti, ki je izstopala iz takratnega dramskega okolja.

Inovativna modernost drame *Paracels* – subverzivna antropocentrična perspektiva, žanrski in zvrstni sinkretizem ter transgresija in odprti konec – kar kliče k ponovnemu rojstvu oziroma kanonizaciji, saj drama kakovostno slika različne podobe resnice 20. in 21. stoletja, ko presega bralni horizont z različnimi kategorijami modernosti. Presežno vrednost te drame bi navezala na Proustovo¹⁹ določitev branja, ki je ločeval med sklepi in spodbudami. V prejšnjem stoletju so slovenski bralci in bralke pričakovali od *Paracelsa* sklep, dobili pa so spodbudo, kar so razumeli kot dramsko pomanjkljivost, ne pa kot dramsko presežnost. Zdaj je čas, da se končno to recepcijsko in empatično zastarelost posodobi, saj drama neverjetno aktualno, primerno našemu tehnokratskemu fevdalizmu, razkrinkava totalitarizem elite, ki upravlja naš svet.

Literatura

Theodor W. ADORNO, 1997: *Aesthetic theory*. Minnesota: Minnesota UP.

Chris BALDICK, 1996: *Concise dictionary of literary terms*. Oxford: Oxford UP.

¹⁹ Takole je Marcel Proust (Carr 2014: 463) definiral branje: »Res ena od velikih in čudovitih značilnosti dobrih knjig je... da jih glede avtorja lahko imenujemo »Sklepi«, glede bralca pa »Spodbude«.

Ivan CANKAR, 1975: *Kritike/Članki, polemike in feljtoni/Bela krizantema/Dodatek. Zbrano delo, 24. knjiga* (ur. Dušan Voglar). Ljubljana: DZS.

Dvaid CARR, 2014: An aesthetics of literary fiction. *The Cambridge handbook of The psychology of aesthetics and the arts* (ed. Pablo P. L. Tinio and Jeffrey K. Smith), Cambridge: Cambridge UP, 447–481.

Mladen DOLAR, 2024: *Kamen in glas*. Novo mesto: Goga.

Aleš ERJAVEC, 2009: *Estetika in politika modernizma*. Ljubljana: Študentska založba.

Aljoša HARLAMOV, 2016: *Slovenski modernistični roman* (doktorska disertacija). Ljubljana: Oddelek za slovenistiko, Filozofska fakulteta.

Ivanka HERGOLD, 2015: Esej o Pahorjevi Nekropoli. *Zbornik za Ivanko Hergold* (ur. M. Pirjevec). Trst: Slavistično društvo Trst-Gorica-Videm ter Sklad Libero in Zora Pojaz, 69–89.

Ivanka HERGOLD, 2015: Odgovori za pozorno bralko Nevenko Kulovec. *Zbornik za Ivanko Hergold* (ur. M. Pirjevec). Trst: Slavistično društvo Trst-Gorica-Videm ter Sklad Libero in Zora Pojaz, 89–95.

Ivanka HERGOLD, 2008: *Ponikalnice. Paracels*. Trst: ZTT=EST.

David HERMAN; Manfred HAHN, Marie-Laure RYAN (ur.), 2008: *Routledge encyclopedia of narrative theory*. New York: Routledge.

Bogomila KRAVOS, 2011: *Slovenska dramatika in tržaški tekst*. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej.

Mateja PEZDIRC BARTOL, 2021: *Navskrižja svetov: študije o slovenski dramatiki*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, UL.

Jože POGAČNIK idr., 2001: *Slovenska književnost III*. Ljubljana: DZS.

Denis PONIŽ, 2015: Paracels Ivanke Hergold, zgodovinska ali sodobna drama? *Zbornik za Ivanko Hergold* (ur. M. Pirjevec). Trst: Slavistično društvo Trst-Gorica-Videm ter Sklad Libero in Zora Pojaz, 21–37.

Vasja PREDAN, 1985: Slovensko stalno gledališče Trst, Ivanka Hergold: Paracels. *Naši razgledi*, 12.

Vilma PURIČ, 2015: Prikriti svetovi v Ponikalnicah Ivanke Hergold. *Zbornik za Ivanko Hergold* (ur. M. Pirjevec). Trst: Slavistično društvo Trst-Gorica-Videm ter Sklad Libero in Zora Pojaz, 55–61.

Igor ŠKAMPERLE, 2008: Paracelsus – renesenanci mag, zdravnik in vedež. Ivanka Hergold: *Ponikalnice, Paracels*. Trst: ZTT=EST, 163–167.

Jola ŠKULJ, 1998: Modernizem in njegove poteze v lirski, narativni in dramski obliki. *Primerjalna književnost* 21/2, 45–74.

Tomaž TOPORIŠIČ, 2020: Magijska drugačnost junakinj Šeligove dramatike in proze. *Slavia Centralis* 13/1, 165–175.

Loredana UMEK, 2008: Obale in zalivi bivanja. Ivanka Hergold: *Ponikalnice, Paracels*. Trst: ZTT=EST, 167–196.

Marijan ZLOBEC, 1975: *Sodobnost* 7, str. 643.

Alojzija ZUPAN SOSIČ, 2023: Vrednotenje in kanonizacija pripovedi Ivanke Hergold. *Slovenska literatura in umetnost v družbenih kontekstih* (ur. Andraž Jež). Ljubljana: FF UNI, Oddelek za slovenistiko, 271–278.

Summary

THE MODERNITY OF THE DRAMA *PARACELS* BY IVANKA HERGOLD

The drama *Paracels (We Owe Asclepius a Rooster, 1984)* by Ivanka Hergold, about the Renaissance physician Paracelsus, is a high-quality literary work that deserves an appropriate place in the Slovenian literary canon. The paper analyzes the reasons why this drama has been overlooked, including the author's position in Slovenian (Trieste) society and the distinctive features of the play's modernity. Comparative and interpretative analysis shows that the same external factors that caused neglect of her prose also apply to this drama: Hergold was largely excluded from awards and adequate critical recognition, and her work was mainly studied within the contexts of Trieste or borderland, Carinthian, and women's literature, rather than within broader Slovenian and European frameworks.

In addition to these factors, the article highlights the play's original modernity—its innovative modernist and existentialist dramatic language, which stood out from the Slovenian theatrical environment of the 1980s. These features include subversive anthropocentrism, genre and form syncretism, transgression, and an open ending. While many Slovenian plays of the 1980s were modern and experimental, they generally remained within the literary system and were even canonized. *Paracels*, however, differs from the works of many male dramatists of that time, whose resistance was often directed mainly against the socialist (communist) ideological framework.

The rebellious protagonist Paracelsus instead seeks to push the limits of thought itself, not only within the Slovenian context but more universally. The play addresses broader issues linking freedom and responsibility, themes that today can be connected to neoliberal political hypocrisy, the greed of (clerical) capitalism, and the totalitarian management of truth. Because of its distinctive modernity and continuing relevance, *Paracels* may gain renewed recognition in the 21st century. As Theodor W. Adorno suggested, a work can be reborn when historical circumstances recreate the conditions in which its exceptional artistic role becomes visible again.

Slovenska drama, modernost in avantgarda

Tomaž Toporišič

Univerza v Ljubljani, Akademija za gledališče, radio, film in televizijo,
Trubarjeva 3, SI 1000 Ljubljana; Slovenska akademija znanosti in umetnosti,
II. razred za filološke in literarne vede, Novi trg 3, SI 1000 Ljubljana,
tomaz.toporisc@agrft.uni-lj.si

Članek se ukvarja s poskusi Srečka Kosovela, Ferda Delaka, Ivana Mraka, Slavka Gruma in njihovih sodobnikov pri oblikovanju sodobne, moderne, modernistične oziroma avantgardne drame. Njihove dramske pisave in konceptualna izhodišča so bila izrazito raznorodna, kar je deloma mogoče pojasniti z anomalijami v distribuciji in recepciji njihovih tekstov, konceptov in uprizoritev. Vendar pa jih lahko – v skladu z Markom Juvanom, ki Kosovelov opus razume »kot eminenten simptom modernizma kot sistema divergentnih sociolektov, ki se odzivajo na skupen problemski kompleks« – interpretiramo tudi kot del širšega modernističnega diskurza.

The essay examines the attempts of Srečko Kosovel, Ferdo Delak, Ivan Mrak, Slavko Grum, and their contemporaries to develop contemporary, modern, modernist, or avant-garde drama. Their dramatic writings and conceptual approaches were highly diverse, a diversity that can partly be explained by anomalies in the distribution and reception of their texts, concepts, and performances. However, in line with Marko Juvan, who interprets Kosovel's oeuvre "as an eminent symptom of modernism as a system of divergent sociolects responding to a shared set of problems," these works can also be understood as part of a broader modernist discourse.

Ključne besede: slovenska zgodovinska avantgarda, Srečko Kosovel, Ferdo Delak, Ivan Mrak, ekspresionizem, modernizem,

Keywords: Slovenian historical avant-garde, Srečko Kosovel, Ferdo Delak, Ivan Mrak, Expressionism, Modernism.

Uvod

V okviru obeleževanja stoletnice rojstva akademika Franca Zadravca se zdi smiselno ponovno premisliti nekatere ključne, a pogosto prezrte pojave slovenske literarne in gledališke moderne im modernizma.¹ Mednje sodijo tudi dramski

¹ Študija je nastala v sklopu raziskovalnega programa *Gledališke in medumetnostne raziskave*, št. P6-0376 Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

poskusi Srečka Kosovela, Ferda Delaka in Ivana Mraka ter nekaterih njihovih sodobnikov, ki so v prvih desetletjih dvajsetega stoletja na različne načine skušali oblikovati moderno oziroma avantgardno dramo in gledališče na Slovenskem. Čeprav so njihova dela pogosto ostajala na robu literarnega kanona – bodisi zaradi fragmentarnosti, redkih uprizoritev ali zapletene recepcije – predstavljajo pomemben del modernističnega eksperimenta, ki je zaznamoval kulturno produkcijo tistega časa.

Dramska besedila, scenariji in gledališki koncepti teh avtorjev so izrazito raznorodni in pogosto jih težko umestimo v enotno estetsko ali zvrstno kategorijo. To je deloma posledica specifičnih zgodovinskih okoliščin, v katerih so nastajali: številni projekti so ostali nedokončani, objavljeni z zamikom ali pa so obstajali le v obliki osnutkov, zapiskov in fragmentov. Poleg tega je bila njihova recepcija pogosto omejena, saj institucionalno gledališče za takšne eksperimentalne poskuse večinoma ni imelo ustreznega prostora. Kljub temu pa lahko njihove ustvarjalne prakse razumemo kot del širšega modernističnega diskurza. Pri tem je posebej relevantna interpretacija Marka Juvana, ki Kosovelov opus razume kot »eminenten simptom modernizma kot sistema divergentnih sociolektov, ki se odzivajo na skupen problemski kompleks«. (Juvan: 62) Takšen pogled omogoča, da tudi navidezno razpršene in heterogene poskuse beremo kot del skupnega estetskega in idejnega horizonta.

Kosovel, Delak in Mrak – ob njih pa tudi osrednji predstavnik slovenske ekspresionistične dramatike Slavko Grum – so novo umetnost in njene estetske oblike razumeli kot radikalno preobrazbo dotedanjih umetniških praks. Modernost zanje ni pomenila zgolj uvajanja novih motivov ali tem, temveč predvsem temeljit premislek o samih oblikah umetniškega izraza. Takšno razumevanje je mogoče povzeti z znano Kosovelovo mislijo, da moderni pesnik razdira formo z namenom, da bi prišel do živega neposrednega življenja. Razdiranje forme pri tem ne pomeni zgolj formalnega eksperimenta, temveč predvsem poskus vzpostavitve neposrednejšega odnosa med umetnostjo in življenjem, med estetsko izkušnjo in družbeno realnostjo. Prav v tem smislu lahko avantgardne dramske poskuse razumemo kot prostor preizkušanja novih umetniških strategij, ki presegajo ustaljene literarne in gledališke konvencije.

Umetniška praksa omenjenih avtorjev se pogosto uresničuje v različnih dramskih hibridih, ki združujejo elemente poezije, eseja, manifesta, performativnega dogodka in gledališkega spektakla. Takšna hibridnost v slovenski kulturni prostor vnaša nove estetske napetosti – med grotesknim in sublimnim, med izrazito pesniško govorico in skoraj dokumentarnim zapisom, med simbolnim, vizionarskim in družbenokritičnim. Podobne napetosti so značilne za številne avantgardne tokove prve polovice dvajsetega stoletja, zlasti za futurizem, konstruktivizem in ekspresionizem, ki so na različne načine oblikovali umetnost

njihovega časa. Prav te tokove in njihove vplive na slovensko literaturo je v svojem obsežnem znanstvenem delu temeljito raziskal tudi Franc Zadavec, zato se zdi ponoven premislek teh avantgardnih poskusov ob stoletnici njegovega rojstva še posebej utemeljen.

Prispevek se zato usmerja v osvetlitev nekaterih manj znanih oziroma skoraj neraziskanih dramskih poskusov Srečka Kosovela in Ferda Delaka, zlasti v navezavi na likovno-avantgardno delovanje Avgusta Černigoja, ter v ponovno branje nekoliko bolj raziskane prve dramske igre Ivana Mraka, ob tem pa tudi Grumovega *Dogodka v mestu Goga*. Posebna pozornost bo namenjena vprašanju, kako se v teh besedilih in projektih prepletajo različni estetski vplivi ter kako se v njih oblikujejo nove, hibridne dramske strukture, ki presegaajo tradicionalne žanrske okvire.

Ob Kosovelovih dramskih fragmentih in načrtih, Mrakovi igri *Obločnica, ki se rojeva* – podnaslovljeni kot »Himna o početku slovenskega Olimpa« – ter ob hibridnem projektu *Serata artistica Giovanille* v Gorici, ki sta ga zasnovala Delak in Černigoj, in Delakovi sintezi *Kača na nebesnem svodu* bomo tako preverili, ali lahko njihovo slogovno raznolikost, hibridnost in izrazit eklektizem razumemo kot posledico medsebojnega oplajanja različnih umetniških tradicij, kultur in estetskih modelov. Ob tem se odpira tudi vprašanje, ali gre pri teh poskusih za zavestno uveljavljanje slogovne pluralnosti ali pa za spontano, včasih tudi nehoteno prepletanje različnih vplivov, ki je zaznamovalo zgodnje faze slovenske avantgarde.

Na ta način bomo skušali vsaj deloma razgrniti pokrajino modernih pisav, idej in umetniških konceptov, ki so nastajali v prvih desetletjih dvajsetega stoletja in jih lahko povzamemo z mislijo Srečka Kosovela: »Moderni pesnik razdira formo, da pride do živega, neposrednega življenja« (Kosovel 1977b: 740).

Kosovelovi hibridni (ne več) dramski poskusi

Začnimo s Kosovelom, točneje s citatom njegovega dramskega fragmenta:

Turbina

Ekspressionistična simbolistična drama

Mrtev stroj

»Turbina ne teče več – vode ni«

(Kosovel 2019/I 858)

Tudi pri Kosovelu najdemo skupek včasih nasprotujočih si poetik in hkrati tudi etičnih pozicij. Te so omogočale preskakovanja od neoromantičnega lirskega sentimenta v avantgardne, futuristično-cinične citate novodobnega, velikokrat

manifestativnega žargona pravšnjosti. Janez Vrečko je zato poudaril, da je bil Kosovel »sposoben hkrati ustvarjat v različnih stilnih usmeritvah in je bil pri njem konstruktivizem več kot stil: pravi način življenja.«² Pri tem ni imel v mislih samo futurizma, konstruktivizma, impresionizma in ekspresionizma, ampak tudi dadaizem, ki mu je bil Kosovel naklonjen, o čemer pričajo njegovi zapiski iz dnevnikov.³ Podobno tezo je postavil tudi eden najbolj pronicljivih raziskovalcev avantgard Sasha Bru, ko je zapisal, da je njuna umetnost »precej eklektična in hibridna, si izposoja elemente iz ekspresionizma in dadaizma tako, da združuje potrebo po destrukciji, tipično za ti dve gibanji, s potrebo po konstruktivni jasnosti, izraženo skozi konstruktivizem.« (Bru: 220)

Podobno kot za Kosovelovo poezijo je tudi za njegove dramske poskuse in fragmente značilno vrstno in zvrstno prehajanje. Kot zanimiv primer tovrstne hibridne in žanrsko prehodne pisave bomo vzeli »scenično pesem« *Smrt* s tremi dramskimi osebami, dvema realističnima, 65 letno materjo in 24 letnim sinom, ki je hkrati tudi filozof; in pa simbolistično-ekspresionističnim likom Duha.

Scenično pesem-fragment odpira simbolistično-ekspresionistična slika matere ob cesti z glavo svojega sina v naročju kot pieta.

Mati (ob cesti, sedi na kamnu in drži v glavo sina v naročju Pieta) (Kosovel 2019/I, 748)

Nadaljuje pa se v simbolistično-pesniških dialogih, ki so bolj kot dramske manifestativne narave, bolj kot dramatični pa so pesniški, poetični. Dialog, ki je nabit s simbolističnimi in včasih že skoraj patetičnimi čustvi, se transformira v dialog med materjo in duhom umrlega sina ter se izteče v dialoško manifestacijo sveta brez ljubezni, ki je svet brez smisla in v katerem je tudi Bog krivičen:

Duh sina:

Mati, umiri se
Smrt je tiha in dobra
Pravična je, mati.

Mati

Če si to ti, moj sin
Mi delaš krivico. Vse
Kar ubija ljubezen je
Krivica in če jo ubija
Bog je krivičen. Ljubila
Sem te –
(Prav tam 752)

² <https://www.youtube.com/watch?v=rBJk8CMbkpo>

³ Navedimo nekaj primerov. 5. VII. 1925 Kosovel zapiše »kralj Dada« (ZD III/1, 701), na nekem drugem mestu poveže Impres. /dadaizem /konstruktivizem (ZD III/1, 741).

Kosovelovi dramski fragmenti v marsičem spominjajo na nekatere futuristične sinteze, saj temeljijo na zgoščeni, fragmentarni in izrazito eksperimentalni strukturi. Tudi v teh besedilih se kaže širok razpon njegove avtorske konstruktivistične in modernistične pisave, ki prepleta različne estetske vplive in slogovne postopke. Na nekatere izmed njih opozarja tudi Janko Kos, ko kot možen zgled omenja poezijo Ljubomirja Micića in zenitistični konstruktivizem. Po njegovem mnenju so bili prav takšni primeri Kosovelu »morda najbližji, če že ne kar edini praktičen zgled pesnjenja v modernističnem načinu, pri čemer bi se izkazalo ne samo, kaj je Kosovel lahko dejansko prevzel iz srbskohrvaškega modernizma, ampak predvsem, kako je prevzeto vključil v slovensko pesniško tradicijo« (Kos 45).

Ob tem vplivu pa se Kosovelova pisava napaja tudi iz širšega izročila slovenske in evropske moderne. V njej odmevajo elementi simbolizma in dekadence, mestoma prepleteni s sekularizirano krščansko motiviko, hkrati pa je še vedno zaznaven tudi cankarjanski motiv matere. Vse te plasti se v njegovih besedilih srečujejo z izrazito težnjo po razgradnji ustaljenih literarnih oblik, ki vodi k dekonstrukciji tradicionalnih form ter k oblikovanju novih, hibridnih izraznih načinov. Prav v takšnem prepletu različnih estetskih tradicij in avantgardnih impulzov se razkriva kompleksnost Kosovelove modernistične poetike, ki se – tudi v dramskih fragmentih – giblje med dediščino moderne in radikalnimi eksperimentalnimi postopki zgodnje avantgarde.

Mrakova *Obločnica, ki se rojeva* kot avantgardna drama

Tudi prva in hkrati najbolj avantgardistična igra Ivana Mraka *Obločnica, ki se rojeva*, ima veliko značilnosti t. i. hibridnega modernizma. S to nenavadno igro in njeno enako nenavadno uprizoritvijo je Mrak vstopil na kulturno sceno in doživel buren odziv javnosti.

Hkrati pa *Obločnica, ki se rojeva* v sebi že nosi sintagmo himničnosti, ki pa ji Mrak še ne doda tragedije, čeprav poskuša združiti nezdružljivo: avantgardno igro in ritualno tragedijo, Wildovo *Salomo* in Sofoklejevega *Ojdiipa v Kolonu*. Pri tem išče nove forme drame ali teksta za (ritualno) gledališče. Izhaja iz Cankarja, a ne njegove realistično-naturalistične matrice *Hlapcev*, ampak iz *Pohujšanja* in *Lepa Vide*, ki potujujeta absolutno dramo. Njegova *Saloma* je *Jacinta*, ki je hkrati *Lepa Vida* in se ves čas transformira, ni statična v svojih stanjih, hkrati pa je *Obločnica* nietzchejanska, polna volje do moči.

Metaforika, ki jo uporablja *Saloma* v dialogu s Pesnikom, je futuristična, lahko bi rekli, da je delno tudi kosovelovska. Še očitneje se futuristična in avantgardistična strast manifestira v dialogu z Arheologom kot zavetnikom in

zaveznikom tradicije, ki jo avantgardist mrak skupaj z Marinettijem zavrača kot pasatistično:

SALOME: Jaz sem skrivnostni tank, ki drvi, ne oziraj se na desno in ne na levo, proti cilju –. (99)

SALOME: A ti si muzejski Človek, ti si preteklost –! [...] Mar ne padajo nebotičniki smeha preveti vase, ko zagledajo tvoje veličastvo sredi bruhajočega vulkana moderne ceste. [...] Pojdi na sever, in ko boš videl goreče muzeje – pridi, pa jih požgi pri nas. (Mrak: 100–101)

Mrak se je v *Obločnici* (kot opozarja Lado Kralj, »odprl nekaterim ekspresionističnim in futurističnim tematskim in idejnim spodbudam, ki se pozneje ne pojavljajo več.« (Kralj 1999: 13) Tudi pri njem gre za zvrstni in stilistični hibrid, ki je precej blizu Kosovelovim fragmentom. Je hkrati simbolističen, dekadenčen, futurističen, ekspresionističen in tudi že himničen v smislu njegovih kasnejših tragedij. Hkrati pa s premenami spola, ko se Mož spremeni v Kristusa, Saloma pa spremeni spol, se »razženšči« in postane Janez Evangelist, s katerim se strneta »v gigantsko luč – v obločnico, da vžžari v najini genialni enoti ves svet!« (Mrak: 116) nakazuje na krizo in kritiko spola, ki je poglavje zase in si na nekem drugem mestu vsekakor zasluži podrobnejšo analizo.

Delakova hibridna avantgardistična sinteza

Tretji primer predstavlja danes skoraj pozabljena Delakova dramska sinteza, ki jo je proti koncu devetdesetih let 20. stoletja v Goriškem pokrajinskem muzeju odkrila raziskovalka Tea Štoka. Besedilo je našla med korespondenco Sofronija Pocarinja, in sicer v rokopisni obliki, zapisano v italijanskem jeziku ter datirano z julijem 1928. Nosilo je naslov *Serpente sulla volta del cielo* (Kača na nebesnem svodu). Čeprav drama pred tem nikoli ni bila objavljena, se je s tem odkritjem vendarle uvrstila med redke in fragmentarne primere t. i. »nove drame« za »novo gledališče«, ki so nastajali v slovenskem avantgardističnem prostoru med obema vojnoma.

Delak je besedilo zasnoval kot posebno vrsto dramske »sinteze«, kar nakazuje že njegov zvrstni podnaslov. Ta neposredno kaže na vpliv futurističnih sintez, ki so v italijanskem futurizmu predstavljale kratke, zgoščene in pogosto eksperimentalne gledališke forme. Hkrati pa ima drama tudi številne formalne in slogovne značilnosti ekspresionistične enodejanke. Že uvodna oznaka – »nedolžno-patetična groteska« – kaže na zanimivo zlitje različnih estetskih izhodišč. Na eni strani se navezuje na italijanske gledališke modele, od futurističnih sintez do dramatike Luigija Pirandella, zlasti njegove interpretacije groteske kot zvrsti, ki združuje tragikomične in paradoksalne elemente. Na drugi strani pa

Delak besedilo dopolni še z uprizoritvenim modelom, ki ga opiše kot dogajanje »s kinematografskimi in koreografskimi vložki v ameriškem ritmu« (*Delak Avantgardist*: 19). Takšna opredelitev razkriva njegovo zanimanje za sodobne scenske prakse in kaže na to, da je že v sami zasnovi drame predvidel specifične režijske, vizualne in ritmične učinke.

Delakova »sinteza« vsebuje tudi izrazito melodramsko strukturo, z več zapleti, kontrasti in čustvenimi poudarki. V svoji kritiki poglobljenega in kapitalistično organiziranega sveta se približa nekaterim fragmentom Srečka Kosovela, zlasti tistim, ki tematizirajo konflikt med umetnikom in kapitalom (na primer motiv pesnika in bankirja). Podobno kot v Mrakovi *Obločnici* se tudi tu pojavi subjektivizirana kritika sodobne družbe, v kateri prevladuje logika kapitala in materialne koristi. Vendar pa Delak to tematsko osnovo nadgradi z izrazito scensko plastjo. Melodramska naracija, obogatena z elementi ekspresionizma, se namreč povezuje s kinematografskimi vložki, ki so bili po vsej verjetnosti navdihnjeni z gledališkimi praksami Erwina Piscatorja. Ti vložki ne delujejo zgolj kot ilustracija dogajanja, temveč ga tudi komentirajo in interpretirajo, kar ustvarja poseben distancirani učinek, ki spominja na poznejše brechtovske postopke.

Delak si je te filmske ali projekcijske sekvence zamislil kot niz simbolnih prizorov: spominski tango, prizor boemskega bivališča, prizor z mesom, prizor zlatega teleta, prizor moža z opico ter prizor v revni študentski sobici. Vsak od teh fragmentov deluje kot vizualni ali idejni komentar dramskega dogajanja ter obenem razširja njegovo družbenokritično razsežnost. S tem Delak ustvarja kompleksno dramaturško strukturo, v kateri se prepletajo dramsko besedilo, vizualna projekcija in koreografski elementi.

Tea Štoka je posebnost te Delakove konstrukcije interpretirala kot rezultat avtorjevega specifičnega razumevanja futuristične sinteze. Po njenem mnenju je Delak futuristični model verjetno interpretiral precej svobodno in ga prilagodil lastnim umetniškim interesom. Kot poudarja:

Možno je, da je Delak futuristično sintezo razumel po svoje. Tako iz publikacije *Novi oder* kot tudi iz slovenskega kulturnega prostora je dobil dovolj informacij, da si je lahko ustvaril mnenje o futurizmu, še posebej pa o futuristični dramatiki in gledališču, kar ga je še posebej zanimalo, saj je avgusta 1926 v Gorici priredil futurističen večer. Ker je vedel, da je Pocarini 'semifuturist', mu je poslal v objavo svoj primer futuristične sinteze. (Štoka 1999: 100)

V tem kontekstu drama *Kača na nebesnem svodu* predstavlja zanimiv primer hibridne dramske pisave za avantgardistično gledališče. Podobno kot Kosovel in Mrak, kasneje pa tudi Slavko Grum z *Dogodkom v mestu Gogi*, Delak poskuša razviti dramsko formo, ki presega tradicionalni model t. i. absolutne drame. Vendar je pri tem njegov pristop nekoliko ambivalenten. Po eni strani eksperimentira z novimi dramaturškimi postopki in scenskimi strategijami,

po drugi strani pa še vedno ohranja določene elemente tradicionalne dramske strukture.

Kljub tej neodločnosti Delakovo besedilo predstavlja pomemben poskus oblikovanja novega tipa dramskega pisanja, ki bi ustrezal estetskim in idejnim zahtevam avantgardističnega gledališča. Njegova ambicija je bila ustvariti obliko, ki bi bila v skladu z novo dramaturgijo in z novim odrom, kakršnega je sam zamišljal. V programskem spisu *Moderni oder* je namreč zapisal, da mora v takšnem gledališču »moderni režiser« postati celostni ustvarjalec – hkrati pesnik, slikar, arhitekt in gledalec (*Delak, Avantgardist*: 9). Ta misel razkriva Delakovo razumevanje gledališča kot sinteze različnih umetnosti ter potrjuje, da je tudi njegova drama del širšega projekta avantgardnega preoblikovanja gledališkega medija.

Grumov *Dogodek v mestu Gogi*

Če so dramski hibridi Kosovela, Mraka in Delaka uveljavili posebne vrste napetosti med grotesknim in sublimnim, pesniškim in že skorajda dokumentarnim, ki so bili značilni tako za futuristično kot ekspresionistično estetiko časa, je slovensko avantgardistično dramo zaokrožil Slavko Grum v *Dogodku v mestu Gogi*. Tako kot na Kosovela, Mraka in Delaka so nedvomno vplivale futuristične sinteze, ki so tako rekoč prenehale nastajati po letu 1921 in pred večino ruske ali sovjetske absurdistične dramatike. Kot opozarja Lado Kralj, so prav sinteze »kljub relativno kratki življenjski dobi vplivale na poznejšo dramo absurda [...] pri Slovencih pa že zelo zgodaj na Preglja in Delaka.« (Kralj 2003: 312) Prav Grumova Goga in celoten dramski opus je bil tudi heterogen, uporabljal je različne avantgardne taktike, ki so se predčasno, sočasno ali kasneje razvile v evropski in ameriški modernistični dramatiki in prozi prve polovice dvajsetega stoletja ter so pri vseh obravnavanih avtorjih med seboj stopale v dialog in zanimiva razmerja. Pri tem se je znotraj Grumovega opusa najbolj približal nekaterim modernističnim ali avantgardnim postopkom prav *Dogodek v mestu Gogi*.

Pri tem pa je Grum v času zgodovinskih avantgard, ki je tudi v slovenskem prostoru dezintegriral »klasično pisanje« in ga postopno nadomeščal z modernimi pisavami, prav z *Dogodkom v mestu Gogi* predstavljal veliko uganko, ki so jo sodobniki (predvsem Vidmar, Ocvirk, Boriko in Šest) sicer delno razvozlati, adekvatno pa so jo začeli teoretizirati in zgodoviniti šele v času neomodernizma sedemdesetih let prejšnjega stoletja do danes. Najbolj dosleden in pronicljiv je bil pri tem urednik njegovih zbranih del Lado Kralj.

Tudi Grum je v svoji dramatiki sledil Kosovelovim postulatam, po katerih »moderni pesnik razdira formo, da pride do živega neposrednega življenja«

(Kosovel 1977, 3: 740). Hkrati pa je leta 1929 v intervjuju za časopis *Slovenski narod* izrekel pripombo o Aleksandru Tairovu, ki odraža njegovo in avantgardno idejo drame:

Ruski režiser Tairov je bil prvi na Dunaju, ki je stare igre uprizoril s tovrstno moderno scenografijo. Tairovova scenografija je takšna, da bi bila primerna za sodobno igro, vendar on takšne igre nima – medtem ko jaz imam igro, a nimam režiserja. (Grum 1976/1: 427.)

Pri tem je imel v mislih dva pojava: svojo igro *Dogodek v mestu Gogi*, ekspresionistično igro, ki je leta 1930 prejela nagrado jugoslovanskega ministrstva za prosveto v Beogradu. In pa režijski koncept in tehniko, ki ju je z navdušenjem opazoval, ko se je udeležil dunajske predstavitve Tairovega Komornega gledališča in njihove znamenite uprizoritve Wildeove *Salomé*.

Hkrati pa je bil Grum tipičen predstavnik tretje generacije slovenskih avantgardistov, ki je delovala v času, ki sovпада z ekspresionizmom v časovnem razponu od prve svetovne vojne do zaključka v začetku tridesetih let. Ekspresionistične igre njegovih sodobnikov, namreč tiste Ivana Preglja, Stanka Majcna, Franceta Bevka, Mirana Jarca pa so ekspresionistične tehnike združevale s tehnikami socialnega realizma in gibanja *Neue Sachlichkeit*, nove stvarnosti ali nove objektivnosti, njihova tema pa je bila zelo pogosto vojna, nižji sloji in razosebljena človeška skupnost, iz katere naj bi se rodil ekspresionistični novi človek. Prav z ekspresionizmom se je zelo natančno ukvarjal tudi akademik Zdravec, v bibliografiji katerega najdemo veliko število razprav in člankov temu obdobju. Prav on je že v šestdesetih letih z objavo antologije *Upornik* (Kondor 92) opozoril na skorajda pozabljene slovenske ekspresionistične enodejanke in prizore. Kasneje se je z ekspresionizmom ukvarjal tudi v *Zgodovini slovenskega slovstva* ter v monografiji *Slovenska ekspresionistična literatura*. Ekspresionizem se je v slovenskem prostoru hkrati združeval s poetično dramo (Miran Jarc), pri Ivanu Mraku tudi z drugimi precej radikalnimi postfuturističnimi tehnikami in temo avantgardne revolucije duha.

Tako kot za futuriste je bila za Gruma in ostale slovenske avantgardiste značilna potreba po tem, da na nov, neklasičen način spregovorijo o paradoksih sodobnega sveta ter novega, modernega doživljanja le-tega. To je Zdravec, interpretiral kot Grumovo prepričanje, da je »treba božanstvo znova iskati in najti, četudi najti v okvirih teorije podzavesti. [...] Iskati red brez iluzij, pa vendar nov etični red« (Zdravec 1980: 364). Kljub izjemnim nastavkom pa se formiranje nove avantgardistične dramatike tako zaradi več razlogov, med katerimi je gotovo pomanjkanje ustreznih pogojev za gledališke realizacije bodisi konstruktivistične bodisi futuristične drame in drugih modelov avantgardistične dramske pisave, v Slovenskem prostoru tako končalo na začetku poti. Pot je prekinila Kosovelova zgodnja smrt, burni in škandalozni odzivi na praižvedbo

Mrakove *Obločnice*, ki se je zatekel v »prostovoljno« izgnanstvo. In pa neljube okoliščine za razvoj futurističnih in drugih avantgard v času porasta in triumfa fašizma v Julijski krajini, ki so botrovale neizidu in neuprizoritvi Delakove sinteze *Kača na nebesnem svodu*.

Literatura

Diego DE BREA, 2003: *Ivan Mrak: Obločnica, ki se rojeva: Nikoli me ne vidiš tam, kjer te vidim ali potovanje v neznano: (gledališka produkcija AGRFT v šolskem letu 1998/1999):* diplomsko delo. Ljubljana: AGRFT.

Ferdo DELAK, 1926/27: Moderni oder. *Mladina* 1, 83. Ponatis v *Ferdo Delak, 1999: Avantgardist*. Ljubljana: Delak–Center za raziskave scenskih umetnosti. 9.

Ferdo Delak, Avantgardist. Izbrani spisi = Ferdo Delak: Avantgarde Artist. Selected Writings. 1999. Ljubljana: Delak–Center za raziskave scenskih umetnosti, 1999.

Slavko GRUM, 1976: *Zbrano delo* 1, 2. Uredil Lado Kralj. Ljubljana: DZS.

Marko, JUVAN, 2005: Kosovel in hibridnost modernizma. *Primerjalna književnost*. 28./posebna, 57–71, 189–204. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-0AD36LJO>

Taras KERMAUNER, 1987: *Obločnica, ki se rojeva*. Ivan Mrak: *Obločnica, ki se rojeva*. Maribor. Znamenja 93. 117–142.

Janko KOS, 1981: Pregledi. Slovenska literatura in Evropa 1770–1970 II, *Primerjalna književnost* 4/1. 41–47.

Srečko KOSOVEL, 1964: *Zbrano delo 1*. Ur. Anton Ocvirk. Ljubljana: DZS.

–, 1977a: *Zbrano delo 2*. Ur. Anton Ocvirk. Ljubljana: DZS.

–, 1977b: *Zbrano delo 3*. Ur. Anton Ocvirk. Ljubljana: DZS.

–, 2011: *Srečko Kosovel: Monografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

–, 2019: *Vsem naj bom neznan*. Neobjavljeni del zapuščine. 2019. Knjiga 1 in knjiga 2, Izbral in uredil Miklavž Komelj: Založba Goga, 2019.

Lado KRALJ, 1999: Od Preglja do Gruma (slovenska ekspresionistična dramatika). *Slavistična revija*, 47(1). 1–22.

–, 2003: Sinteze: Kratke drame italijanskega futurizma. *Dramatikon* 4. 307–314.

Ivan MRAK, 1987: *Obločnica, ki se rojeva*. Spremna beseda Taras Kermauner. Maribor: Založba Obzorja.

Anton OCVRK, 1967: 1938: Pregled slovenske literature od leta 1918 do 1938. *Ljubljanski zvon*, 58/11.

–, Srečko Kosovel in konstruktivizem. Kosovel: *Integrali '26*. Ljubljana – Trst, Cankarjeva založba – Založništvo tržaškega tiska, 5–112.

Tea ŠTOKA, 1998: Ferdo Delak in poskus avantgardističnega gledališča. *Tank! Slovenska gledališka avantgarda, katalog razstave*. Ljubljana: Moderna galerija: 66–86.

– –, 1999: *Avantgardistična dejavnost Ferda Delaka in njen evropski kontekst*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. *Tank*. [1927].

Tomaž TOPORIŠIČ, 2023: *Dramske pisave stoletja*, Založba Literatura.

Janez VREČKO, 2006: Problem (himnične) tragedije pri Slovencih. *Slavistična revija*, 4 (okt. – dec. 2006).

Franc ZADRAVEC, 1966: »Ekspressionizem v dramatiki.« *Upornik: slovenska ekspressionistična enodejanka*, ur. Franc Zadavec, Mladinska knjiga: 161–208.

– –, 1972: *Zgodovina slovenskega slovstva 7: ekspressionizem in socialni realizem, drugi del*. Obzorja.

– –, 1980: *Elementi slovenske moderne književnosti*. Pomurska založba.

– –, 1993: *Slovenska ekspressionistična literatura*. Pomurska založba/Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Zusammenfassung

SLOWENISCHES DRAMA, MODERNE UND AVANTGARDE

Der Artikel behandelt die Versuche von Srečko Kosovel, Ferdo Delak, Ivan Mrak und Slavko Grum sowie ihrer Zeitgenossen, eine moderne bzw. avantgardistische Dramatik zu entwickeln. Ihre dramatischen Schreibweisen und konzeptionellen Ansätze waren sehr heterogen, was teilweise durch Besonderheiten in der Verbreitung und Rezeption ihrer Texte, Konzepte und Aufführungen erklärt werden kann. Dennoch lassen sich ihre Arbeiten – in Anlehnung an Marko Juvans Verständnis von Kosovels Werk als Ausdruck eines modernistischen Systems divergierender soziolektaler Stimmen – als Teil eines breiteren modernistischen Diskurses interpretieren.

Die Avantgardisten Kosovel, Delak und Mrak sowie der bedeutende Vertreter der expressionistischen Dramatik Slavko Grum verstanden die neue Kunst und ihre Formen ähnlich wie Kosovel, der betonte, dass der moderne Dichter die Form auflöse, um zum unmittelbaren, lebendigen Leben vorzudringen. Ihre künstlerische Praxis, die sich in dramatischen Hybriden manifestierte, brachte in den slowenischen Kulturraum neue Spannungen zwischen Groteskem und Sublimem sowie zwischen Poetischem und beinahe Dokumentarischem. Solche Spannungen sind charakteristisch für die futuristische, konstruktivistische und expressionistische Ästhetik, die die Kunst ihrer Zeit prägte und von Franc Zadavec eingehend untersucht wurde.

Med *Mladino* in *Knjigo tovarišev*: Vloga Srečka Kosovela med slovenskimi socialnimi literati v 20. letih 20. stoletja

Andraž Jež

Oddelek za slovenistiko FF UL, Oddelek za slovenistiko,
Aškerčeva 2, SI 1000 Ljubljana, andraž.jež@ff.uni-lj.si

V prispevku obravnavam vlogo pred sto leti umrlega pesnika Srečka Kosovela med levičarskimi socialnimi literati svojega časa in časa malo po njegovi smrti. To so začetki skromnega, a rastočega in kontinuiranega slavljenja pesnika, ki je svoj prvi vrh doživelo leta 1946 z Ocvirkovo izdajo prve knjige Kosovelovega *Zbranega dela*. Najprej se posvetim prepovedani antologiji jugoslovanske socialne lirike, v kateri bi morale biti leta 1929 med socialno poezijo njegovih najbližjih prijateljev posmrtno objavljeni tudi Kosovelove pesmi, zatem osvetlim Kosovelovo vlogo v reviji *Mladina*, ki jo je (so)urejal v letih 1925/26 in katere krog sodelavcev sta za prispevke naprosila urednika antologije. Potem ko opozorim na nekaj slogovnih specifik v tej liriki, ki jih v naslednji generaciji marksističnih piscev skoraj ni več najti, in razložim, kako se – dodatno specifično – kažejo pri Kosovelu in ostalih pesnikih v antologiji, ob koncu prispevka v osnovnih silhuetah začetam pesnikov odmev med marksističnimi avtorji naslednje generacije. Pri tem upoštevam sočasne spise in kasnejša spominjanja, hvaležno pa se opiram tudi na dozdajšnja literarnozgodovinska dognanja.

In this chapter, I discuss the role of the poet Srečko Kosovel, who died exactly a hundred years ago, among the Marxist writers of his time, and his immediate posthumous reception among the literary Left. These were the beginnings of a firstly modest, yet continuously growing fascination with its first peak in 1946, when the first volume of Kosovel's collected works was published, edited by Anton Ocvirk. First, I address the banned anthology of Yugoslav social lyrics, in which Kosovel's poems were supposed to be published posthumously in 1929. Then I shed light on Kosovel's role in the journal *Mladina*, which he (co)edited in 1925/26 and to which ex editory board the editors of the suppressed anthology, already after his death, turned for contributions. After pointing out some stylistic specificities in the 1920s social lyric, which are almost no longer found in the next generation of Marxist writers, I explain how they manifest themselves in Kosovel and other authors in the anthology. By the chapter's end I sketch the poet's echo in the next generation of the progressive authors. In doing so, I am considering contemporary writings and later recollections, and I also gratefully rely on previous literary and historical findings.

Ključne besede: Srečko Kosovel – ekspresionizem – proletkult – socialni realizem – literarna levica – marksizem

Keywords: Srečko Kosovel – expressionism – Proletkult – social realism – literary Left – Marxism

Ko slovenska literarna zgodovina razmišlja o Kosovelovi kanonizaciji, je največkrat razpeta med dva mejnika, ki sta njegovo podobo v javnosti spremenila za vselej – izid prve knjige zbranih del leta 1946 in izid *Integralov* leta 1967. Kosovelovo recepcijo pred tem razumemo kot v temelju omejeno, saj sta pesniška izbora, izšla v nekaj letih po Kosovelovi smrti (drugi še bolj kot prvi), prinesla v glavnem njegove impresionistične pesmi. Te so že ob izidu veljale za epigonske. Katoliški kritik in pesnik France Vodnik (1931: 342) jih je v svoji poglobljeni analizi v *Domu in svetu* v začetku 30. let razglasil za estetsko nezanimive nasproti razkošnemu jeziku sočasnih slovenskih ekspresionistov: Kosovela, po letih skoraj vrstnika, naj bi »preveč tradicionalna usmerjenost, kar se tiče pesniškega jezika, izraza in stila, znatno ločila od umetniških prizadevanj ostalih, v tem pogledu naprednejših sodobnikov«. Pesnikova »oblikovna usmerjenost v smislu našega estetskega tradicionalizma« naj bi izvirala »iz njegove konservativne umetniške narave« (prav tam), zaradi katere

Kosovela ne moremo šteti med stvaritelje našega novega pesniškega stila, kakor so to med drugimi Anton Vodnik, Tone Seliškar, Miran Jarc, Božo Vodušek. Njegov pesniški stil ne kaže izredne in samonikle jezikovno-estetske nadarjenosti ali fantazije. Kakor za izrazito umetniškega tvorca zanj ni značilno bogastvo metaforičnih, emocionalnih, muzikaličnih in ritmičnih jezikovnih odtenkov. (Vodnik 1931: 351)

Poleg tega »ima človek vedno občutek, da je vse to že nekje bral. To ga dela stilno nesodobnega, a tudi nezanimivega« (prav tam; prim. Komelj 2019: 20; Fatur 1936: 212–214). A tudi tedaj 21-letnega liberalskega kritika Antona Ocvirka, ki je pozneje raziskovanju Kosovelove zapuščine posvetil lep del življenjskih naporov, okoli leta 1930 ta ni posebno navdušila. Medtem ko je Vodnik – v nasprotju z njegovo estetiko – priznaval vsaj aktualnost, relevantnost dilem, ki jih je Kosovel upesnjeval ali odpiral v vsebinskem smislu (in jih razlagal v izrazito duhovnem ključu), je bil za Ocvirka pesnik nezanimiv tako formalno kot vsebinsko. V pamfletu v *Slovcu* je pisal, da je Kosovel le »iz Cankarja prečustvovani sentimentalni elegizem«, da mogoče »zazveni le v par pesmih res osebno« in da je vsa »njegova poezija s tendenco« preprosto »ponesrečena, – nepoezija« (Ocvirk 1928: 7; prim. Komelj 2019: 20; Kodrič 2014: 228–229). Za dobro mero celo v predgovoru h Kosovelovim *Izbranim pesmim* leta 1931 Ocvirk večkrat opozori na »vso Kosovelovo preprostost, nedogmanost in miselno razdvojenost« (41) oziroma na to, da je bil »nedosleden v svojem nazoru«, ki ga večkrat razglasi za naivnega, ter »nedograjen in še valujoče neumerjen« (prav tam); in tudi njegov »pesniški stil je malokdaj dovršen«, saj je »skoraj prenavaden« in zato »včasih brez sočnosti in se prerad ponavlja v rimi in podobi« (50–51). Vodnik in Ocvirk nista bila edina, ki tedaj v Kosovelovem stilu ali vsebini nista prepoznavala tehtnosti – med temi je bil

konec koncev vsaj do pesnikove smrti tudi njegov brat Stano, o čemer dovolj jasno priča Srečkova korespondenca.

Tudi zato lahko Marjan Dolgan ugotavlja, da »prav malo znanega« Kosovela, ki mu »je glavni urednik podelil čast, da je začel zbirko najbolj kanoniziranih literarnih avtorjev slovenske književnosti«, do leta 1946, ko je izšla prva knjiga njegovih *Zbranih del* v uredništvu Antona Ocvirka, »ni nihče jemal resno«; predvojna postumna izbora njegovih pesmi »sta bila še vedno premalo za kako večjo, trdnejšo in zanesljivejšo pesnikovo uveljavitev« (Dolgan 2005: 292). Prva knjiga Kosovelovega zbranega opusa je obsegala tudi »precej novega gradiva, katero v prejšnji [tj. predvojni Kraljevini] Jugoslaviji iz cenzurnih razlogov še ni bilo objavljeno« (Anon. 1946),¹ predvsem velik del njegovih socialnih pesmi.

Novoobjavljeni del opusa je v rastoči slovenski literarni javnosti učvrstil podobo razmišljujočega in angažiranega kraškega pesnika, čigar mladost je tragično prekinila smrt (ta karakteristika ga je v srcih bralcev simbolno povezala z več prezgodaj umrlimi slovenskimi pesniki). Z izjemo nekaj pesmi, objavljenih v prvi knjigi (in še to le v njeni prvi izdaji leta 1946, ne pa tudi v drugi leta 1964), pa je javnosti še dobri dve desetletji po vojni ostal neznan tisti del Kosovelove pesniške zapuščine, ki je od tedaj med navdušenci za književnost najbolj trajno povezan z njim: njegovi konstruktivistični in drugi jezikovno inovativni poskusi. Te je Ocvirk leta 1967 (očitno spodboden z ažurno francosko izdajo Kosovelovih pesmi v prevodu Marca Alyna v zbirki *Poetes d'aujourd'hui* leta 1965) izdal kot *Integrale* '26. Knjiga, ki jo je lično oblikoval Jože Brumen, je padla na plodna tla, saj so v pomnoženi in diferencirani povojni slovenski literarni javnosti le malo pred tem nastopili neoavantgardisti. Seveda pa je glas o knjigi tako ali drugače nagovoril tudi tiste, ki so Kosovela dolgo pred tem vzljubili kot impresionističnega ali ekspresionističnega lirika. Če ne že prej, je bil pesnik Krasa, smrti in konstruktivizma takrat relevanten za kar najrazličnejše bralstvo – in tako zagotovo kanoniziran.

Sam pa bom opozoril na neko zgodnejše branje Kosovelove poezije. Čeravno se o njem zadnje čase vsaj zunaj stroke skoraj pozablja, ima to branje najdaljšo kontinuiteto. In predvsem na to kontinuiteto, ki ji je mogoče slediti v več pramenih, se očitno naslanja Ocvirkova na prvi pogled nenavadna odločitev, da Kosovela z zbranimi deli proslavi pred Prešernom ali Cankarjem. Izid prve knjige pri novoustanovljeni Državni založbi Slovenije je namreč takoj po vojni učvrstil simbolni pomen Kosovela kot socialističnega pesnika s Krasa, ki je kot zaveden Slovenec kmalu po prvi svetovni vojni čutil fašistično represijo – in

¹ Kot je istega leta zapisal pesnikov bližnji prijatelj Alfonz Gspan (1946: 138): »[M]arsikatera pesnikova misel v prejšnjih časih ni smela na dan, ker je bila preuporniška, prerevolucionarna. Šele zdaj so dani pogoji, da se Srečkovo življenjsko delo v celoti izda.«

ki je ekstatično pisal tako o svojih smrtnih slutnjah kot o upanju v preporod človeštva po koncu kapitalizma. Prav tako podoba Srečka Kosovela – pesnika, esejista in simbolne figure – pa so si v glavnem delili številni med tistimi, ki so ga poznali v zadnjem letu njegovega življenja, in tisti še vedno redki inteligenti, ki so njegov spomin v dveh desetletjih po njegovi smrti najbolj trmasto ohranjali – marksistični izobraženci.

Kosovel si je kot avtor in urednik levičarskega časopisa *Mladina* že sredi 20. let pridobil redkoštevilno, a zvesto bralstvo, ki je poznalo nekaj več njegove poezije kot preostali, v reviji pa so lahko brali tudi njegove ključne prodorne eseje. Toda še preden je nagovoril to svoje redko bralstvo, je Kosovel postal jedro nazorsko raznolikega levičarskega krožka, ki je poleti 1925 sklenil izdajati *Mladino*. Prav člani krožka in zlasti novega uredništva so svoje občudovanje umrlega vrstnika prevedli v konture, v katerih je bil pozneje prepoznaven tudi med ljudmi, ki niso nikoli slišali za njegov časopis. Kosovelov pomen med literarno levico – in manj sistematično med primorskimi Slovenci –, ki se je krepil vse obdobje do leta 1945, je s povojnim obdobjem prerasel v kanonizacijo na nacionalni ravni.

Pri sledenju najzgodnejši vlogi med Srečka Kosovela med levičarskimi socialnimi pesniki se bom oprl na skoraj sočasne in poznejše razmisleke in spominjanja akterjev slovenske literarne levice v 20. letih – posebej Bratka Krefta, Kosovelovega bližnjega tovariša, ki je bil tvorno vključen v vse zaznavne procese na literarni levici med obema vojnoma –, kakor tudi na dognanja poznejših literarnih zgodovinarjev. Tudi v zadnjih letih so na določene problematike, ki jih bom omenjal, že opozorili Janez Vrečko (npr. 2011; 2005; 2026), Miklavž Komelj (npr. 2019; 2017) in posebno detajlno Ravel Kodrič (2024; 2011; 2014; 2025). Seveda bom upošteval tudi bogata dognanja slovenske literarne vede izpred desetletij – med njimi prav posebno Franca Zadravca. Slavljenc tega zbornika, eden največjih poznavalcev literarnega življenja med obema vojnoma in osrednja referenca za preučevanje vzajemnega vpliva med slovensko literaturo in marksistično miselnostjo,² je pionirsko načel nekatere problematike, ki jih v

² Ker se v svojih še vedno referenčnih literarnozgodovinskih študijah ni omejeval z meščanskimi perspektivami, je Kosovelov tovariš Bratko Kreft v pismu 8. 6. 1962 Zadravca razglasil za »zame edinega marksističnega literarnega zgodovinarja«: »Vzeli ste prvi izrazito sodobno temo, hkrati pa ste se prav zaradi nje ukvarjali tudi z veliko vnemo z marksistično literarno teorijo in estetiko, kar me starega marksista še posebej veseli, kajti zame ste Vi edini marksistični literarni zgodovinar, ne iz konjunktura, marveč iz prepričanja in harmonične notranje rasti.« (Kreft 2025) Kot v opombi pod črto k objavljenemu pismu dodaja Miran Hladnik, se je Zadavec »za Kreftove čestitke zahvalil v pismu 13. 6. 1962 z zagotovilom, da bo njegovo nadaljnje delo v stroki dosledno in neizprosno marksistično« (Hladnik 2025).

članku sintetiziram in jim dodajam nove. Svojo študijo sem torej hvaležno oprl tudi na ugotovitve vseh omenjenih in drugih.

V zadnjem delu članka bom nakazal, kako se je Kosovelova pesem formalno vpenjala v literarno dogajanje na slovenski levici v 20. letih – in kako je to povezano z nadaljnjim razvojem Kosovelove podobe med levičarskimi literati. Danes na prvi pogled tako težko razumljivim sodbam nekaterih sočasnih literarnih kritikov, da je bil Kosovel zamudniški in nezanimiv, sta botrovala predvsem Kosovelovo drugačno, osebnejše razumevanje in posledično drugačna aplikacija ekspresionističnih in drugih vplivov. Razpravljanje o tej razliki pa je obenem lahko izhodišče za razumevanje, zakaj je malo znanega mladeniča, ki je prenehal pisati le nekaj let zatem, ko je nastopil zrelo pot, desetletje po njegovi smrti opazila in posvojila nova generacija marksističnih literatov, tista, ki jo povezujemo z znatno drugačno estetiko socialnega realizma.

1. *Knjiga tovarišev* ali zatrti poklon Kosovelovi socialni liriki

Oktobra 1929 je sodišče v Veliki Kikindi uvedlo sodni postopek proti osmim slovenskim pesnikom, rojenim med 1900 in 1905, ki jim je očitalo komunistično dejavnost. Do sodbe je šlo vseh osem pesnikov v šesttedenski preiskovalni zapor v Veliko Kikindo. Ta se je Miletu Klopčiču, Ivu Grahorju in Francetu Kozarju, ki so bili politični zaporniki že pred tem (Cesar 1984: 22; Vogrič 2007: 224), podaljšal do izreka sodbe aprila 1930. Preiskovalni zapor je pa bil sprva predviden še za devetega pesnika. Čeprav je bil takrat že več let mrtev, kar je bilo v sodni dokumentaciji izpostavljeno, je ljubljanska policija namreč v začetku leta 1930 prejela ukaz, naj aretira tudi Srečka Kosovela.

Gonja je bila povezana s pesniškim almanahom, ki ga je obtožnica imenovala »teroristična knjiga« in mu očitala, da se v njem – po Klopčičevem (1951: 7) prevodu – »napada obstoječa ureditev in red v državi ter se propagira, da se z orožjem in silo spremeni in uvede ureditev, v kateri bo gospodar delavski razred, proletarci«. Poleg »te teroristične knjige dokazujejo delo v teroristični akciji osumljencev« pri njih »najdeni spisi«, skratka v Kraljevini Jugoslaviji prepovedana marksistična literatura. Preiskovalec – menda nadvse pedanten –, zadolžen, da uvede postopek, ugotovi krivdo pesnikov in njihove zveze s prepovedano komunistično stranko, je bil goriški pesnik in član sodišča za zaščito države Alojz Gradnik (Vogrič 2007: 221 *et passim*). Njegov odvetnik je bil pisatelj Anton Novačan (nav. d. 223), neformalno pa se je na stran obtoženih pesnikov, kot kažejo njihove korespondence, postavil tudi tedanji podpredsednik Pena Izidor Cankar (nav. d.: 222–223).

Sodba je vse vpletene oprostila, med drugim zato, ker je bil sodnik, nekoč zaradi srbskega nacionalizma tudi sam avstro-ogrski politični pregnanec, z

njimi razmeroma empatičen (Klopčič 1951: 7) in zaradi izrazite literarne kakovosti pesmi, ki daleč presega transparentno politično agitacijo³ (Kreft 1984: 42). Klopčiča, Grahorja, Kozarja, Toneta Seliškarja, Alfonza Gspana, Franceta Oniča, Vinka Košaka in Vladimirja Premruja so poslali domov, a so bili še dolgo zatem deležni različnih nevšečnosti pri iskanju zaposlitve idr. (Cesar 1984: 39–40). Bosanskosrbska urednika zbirke socialne poezije *Knjiga druga* (*Knjiga tovarišev*) Novaka Simiča in Jovana Popovića ter sodelujočega bosanskega pesnika Husnijo Čengića, ki so tako kot trije slovenski pesniki ostali priprti dlje, so v zaporu podvrgli številnim mukam, iz katerih se je Čengić hotel rešiti z neuspešnim poskusom samomora⁴ (Klopčič 1951: 7).

Razen dveh novic v socialdemokratski *Delavski politiki* (ki pa sta bili osredotočeni na aretacijo Toneta Seliškarja) je slovenski tisk v SHS o procesu molčal (Cesar 1984: 21, 24–26). Molčala pa je naposled tudi knjiga, katere celotna naklada je bila zasežena in uničena; tako je vsaj veljalo do leta 1951, ko je delavec iz tiskarne Sedjakova, kjer je bila natisnjena, kikindskemu narodnemu muzeju poklonil svoj izvod.⁵ Tega je skrivaj rešil uničenja in hranil 22 let (M. 1952: 6) – ravno za eno Kosovelovo življenje. Vmes je med NOB življenje izgubilo osem pesnikov *Knjige tovarišev* – med njimi kot taboriščnik v Dachau tudi pesnik, pisatelj in dramatik Ivo Grahor, na katerega so zasliševalci zaradi »aktivn[ega] udejstvova[nja] pri komunistični propagandi v naši državi« leta 1930 pritiskali najbolj med slovenskimi zaporniki (Cesar 1984: 15, 17). Isti Grahor je imel štiri leta prej »odločilen« (Kermavner 1967: 1070; prim. Kreft 1984: 44–46) vpliv na politično formacijo bližnjega prijatelja Kosovela.

Ta »vsekakor prvi primer v naši literarni zgodovini, ko je pesem povzročila aretacijo in zapor pesnika« (Kreft 1961: 178) in obenem »prvi množičen proces, naperjen proti književnikom v kraljevini Jugoslaviji« (Cesar 1984: 39), je bil reakcija na pesniški almanah, ki je bil tudi sam v mnogočem pionirski. »*Knjiga*

³ Že sočasni pisec v čikaški *Prosveti* o literarni podobi almanaha ugotavlja: »[P]esmi so umetnine in to v pretežni večini tako težke, da bi obtoženci vsekakor napisali rajši letake, če bi jim res bilo do kakršnekoli propagande.« (Anon. 1930: 3)

⁴ Fizično mučenje, kot je stanje na nogah brez spanja tri dni zapored (Klopčič 1951: 7), je bilo pospremljeno s psihološkim trpinčenjem. Za komandanta policijske straže v Bosni in Hercegovini je veljalo, da preverja stražarje in jih nadira, če niso dovolj okrutni (Riza Ramić v Dobrosavljević 1956: 18). Nekoliko manj temne spomine so iz (takratne) ječe odnesli vsaj tisti slovenski pesniki, ki so jih kmalu po pridržanju izpustili. Alfonz Gspan (v Križnar in Mihevc 1975: 59) se je po vojni spominjal: »Slovenci smo sedeli v dveh sosednjih celicah kikindske ječe. Jetniki v prvi celici – Seliškar, Klopčič, Premru in jaz – smo radi prepevali in smo imeli hitro pevski zbor. V drugi – v njej so bili Košak, Grahor, Onič in Kozar – pa so rajši razpravljali. Modrovali so, politizirali in reševali zapletena vprašanja.«

⁵ Pozneje so še en izvod odkrili v arhivu bivšega kikindskega okrajnega sodišča (Cesar 1984: 5).

tovarišev je ostala zapisana v zgodovini kot prva skupna manifestacija leve fronte književnikov jugoslovanskih narodov, kot glas skupnega protesta zoper pravkar [januarja 1929] ustoličeno diktaturo.« (Liška 1966: 108) Ko sta se urednika v priostrenih pogojih kraljeve diktature odločala, ali bi poslane slovenske pesmi objavila v izvorniku ali jih prevedla, sta se odločila za objavo v maternem jeziku pesnikov. To je bilo skladno z aktualno marksistično-leninistično teorijo, ki je čedalje bolj poudarjala suverenost različnih nacij. Hkrati je bilo razumljeno kot jasen ugovor jugoslovanskemu oktroirano centralističnemu monarhizmu – ki je imel s takšno suverenostjo težave.

Zbornik je ključen tudi za našo razpravo; če ga cenzura ne bi zatrla, bi bila to ena Kosovelovih najdaljnosežnejših objav pred letom 1946⁶ – in to taka, ki bi jasno pokazala ne le, da je bil avtor v sozvočju z najmodernejšimi miselnimi tokovi svojega prehitro minulega časa, temveč da je po svoje anticipiral estetsko senzibilnost sledečega desetletja, ko se je socialna tematika (tokrat brez ekspresionističnega patosa ali formalne inovativnosti) zaradi posledic gospodarske krize prebila v ospredje literarnega zanimanja (Zadravec 1972: 235 *et passim*). Zaustavitev izida pa po drugi strani kaže na to, da Kosovela kot svojega tovariša niso prepoznavali le marksisti, temveč ga je v njihovi bližini videl tudi represivni aparat monarhije.

Četudi zbornik ni izšel in se njegovo ime ni vtisnilo v širše jugoslovansko bralstvo, sama vključitev Srečka Kosovela kot edinega že preminulega med avtorje jugoslovanske mlade socialne poezije jasno priča, da je bil vsaj za slovenske sodelavce almanaha, ki sta jim bosanska urednika zaupala izbor, že konec 20. let izredno pomembna figura.

2. *Mladina* in Kosovelova vloga med bližnjimi vrstniki

Zgovorno je že to, da sta se bosanska urednika za najaktualnejšo socialno liriko na Slovenskem obrnila prav na nekdanje urednike *Mladine*, zatem pa *Svobodne*

⁶ Brez dvoma najprestižnejša mednarodna – in morda katerakoli – objava pred letom 1946 je bila od slovenske literarne zgodovine nenavadno pozabljena nemška antologija *Europäische Lyrik der Gegenwart* (*Sodobna evropska lirika*), ki jo je leta 1927 uredil Joseph oz. Josef Kalmer. Na antologijo, ki jo je z napačnim urednikovim priimkom ob geslu o Kosovelu za SBL priobčil že France Koblar, je v prejšnjem desetletju opozoril Ravel Kodrič (2012: 12) – ki se mu na tem mestu tudi zahvaljujem za številne zanimive informacije. Kosovel je bil med najmlajšimi avtorji v antologiji, ki sicer vključuje Joycea, Yeatsa, Apollinaira, Marinettija, Pasternaka, Ahmatovo, Jesenina, Majakovskega, Andrića, Krležo in številne druge vrhunske pesnike, med katerimi so nekateri postali splošno prepoznavni šele veliko pozneje. Med Slovenci mu družbo delata Albreht in Jarc (prav tam).

mladine, kjer so sredi 20. let objavljali vsi slovenski pesniki v jugoslovanskem almanahu. Osrednje slovensko levičarsko kulturno glasilo je *Mladina* postala s svojim drugim letnikom jeseni 1925, potem ko je Kosovel s svojo skupino progresivnih literarnih vrstnikov »zaskvotal« razmeroma brezidejno študentsko glasilo Samostojne kmetijske stranke.

In prav *Mladina* je Kosovela, ki je veljal za njenega duhovnega vodjo, napravila prepoznavnega med kritičnejšim, bolj razmišljujočim delom bralstva od tistega, ki je prebiral (in cenil) pretežno krajinarsko, »impresionistično« ali intimno refleksivno – skratka tisto Kosovelovo poezijo, ki res več dolguje novi romantiki kot tokovom, v katerih je bil v koraku z najaktualnejšim dogajanjem. Tako lahko retrospektivno uzremo nenavaden paradoks: Kosovel se je okoli leta 1930 zamudniški pogosto zdel istim kritikom, ki so zavračali ali minimalizirali politizirano poezijo. S tem pa so – kot je jasno s perspektive desetletja, ki se je začinjalo – manifestirali prav lastno nepripravljenost na smernice, ki so čedalje jasneje sooblikovale živo artikulacijo literarnega. (Novi avtorji si tako kot Kosovel tudi niso očitali, če so si kaj sposodili iz starejših slogov, na katere je bilo bralstvo že uglašeno, in skoznje podali radikalno novo sporočilo.)

Svoja stališča je zaradi svoje osrednje vloge Kosovel v programskih tekstih v *Mladini* profiliral jasneje kot v pesmih (posebno tistih, ki jih je v objavo poslal drugam). In njegovi najožji prijatelji so sklenili Kosovelovo izročilo po najboljših močeh nadaljevati; med drugim z izdajo pesmi leta 1927, za katero so se zadovolžili pri ljubljanskem odvetniku (Gspan 1974: 3), in z uvrstitvijo njegovih pesmi v *Knjigo tovarišev* – najbolj pa z objavami Kosovelove poezije in esejistike ter lastnimi teksti, ki so se nanj sklicevali.⁷ Kot je v imenu uredništva zapisal Ivo Grahor (1926/27: 181–182), h kateremu se še vrnemo: »Po prerani smrti našega voditelja, Srečka Kosovela, smo brez glasnika-umetnika, toda on živi v nas. *Mladina* pojde po začrtani poti.«

Prav na straneh *Mladine* je njen zadnji urednik in Kosovelov prijatelj iz šolskih klopi, trboveljski pisatelj Ludvik Mrzel (1926/27: 207), vdano podčrtal nalogo, »da iz [Kosovelovega] osnutka živimo in rastemo dalje«. Le nekaj let zatem – ko so Kosovela večinoma še razumeli kot epigona predvojnih trendov – je Mrzel v *Ljubljanskem zvonu* smelo oznanjal njegov osrednji pomen za vse vrstnike. O svoji generaciji, katere otroštvo je pohabila imperialistična vojna in se tudi zato v odrasli dobi ni mogla realizirati, je v osrednjem liberalskem literarnem glasilu že leta 1932 odločno zapisal: »Srečko Kosovel pomeni med

⁷ Marija Pirjevec (1974: 5) v prodorni, a žal ne dovolj opaženi italijansko pisani študiji opozarja, da je bila že v spominskih člankih »prijateljev in sodelavcev« malo po njegovi smrti »pesniška posebnost [*personalità poetica*] Srečka Kosovela«, ki je pozneje zbujala tako raznolike interpretacije, »označena izjemno precizno«.

nami edinega človeka, edino življenje, ki je dalo iz sebe semena, da bi mogla iz njih še rasti naša bodočnost.« (Mrzel 1932: 179)

Pri tem je Kosovela povezal tudi z naslednjo, le sluteno generacijo: »Ali je že prišla generacija, ki bo premogla zadosti volje in moči, da bo izpolnila dediščino, ki je ostala po njem? Ali med nami in v nas že rase človek, ki bo s srcem, z mislijo in z rokami lahko tako zajel in premaknil stvari, da se bo polagoma izravnalo, kar je narobe?« (Nav. d.: 181) Da ima pri tem v mislih predvsem *marksiste* naslednje generacije, je jasno iz subtilne aluzije na politične nevšečnosti,⁸ ki bi jih lahko izzvalo sledenje Kosovelovim političnim idealom: »V delu in življenju Srečka Kosovela, človeka, pesnika in borca, bi lahko naša generacija črpala skoraj ves svoj program. Ali ga bo marala črpati? Ali se bo marala biti zanj zoper ves svet?« (Prav tam)

Do leta 1960 – dvanajst let po krivični obsodbi na dachauskih procesih in še leta manj od konca internacije na Golem otoku,⁹ ki ga je hudo potrla, ni pa pohabila njegovega nazora – je Mrzel (1960: 218), ki je Kosovelovo miselno pot spremljal že od srednješolskih klopi, svoje mnenje le še izostril: »Zapuščina, ki nam je ostala,« ne dokazuje le, »da je bil to duhovno najbogatejši, miselno najdalje zagledani pesniški oblikovalec iz rodu med obema vojnama«, jasno priča tudi, da »Srečko Kosovel pomeni v literaturi svojega časa največjega, najizrazitejšega predhodnika in klicarja naše ljudske revolucije«. Da bi razumeli, kako je materialistični Mrzel individualnemu pesniku lahko pripisal tako osrednjo

⁸ Mrzel je dve leti prej ob zatrtju *Knjige tovarišev* Miletu Klopčiču in tovarišem pisal v zapor, nekaj pesnikov pa mu je še pred izpustom odgovorilo (Cesar 1984: 18).

⁹ Ena od težjih zgodovinskih napak oblasti v SFRJ je bila ob koncu 40. let nerazumno surovo in, kot se je izkazalo pozneje, pogosto povsem neutemeljeno preganjanje preverjenih antifašistov, na katere je padel sum odklona – večkrat literatov. Mrzel je po vojni kot zapornik preživel približno sedem let (Dolgan, Fridl in Volk 2014: 146). Največjim mukam je bil izpostavljen na Golem otoku, sicer ustanovljenem za sankcioniranje tistih komunistov, ki ob sporu z Informbirojem niso želeli, da se FLRJ odreče sodelovanju z ZSSR (njihovega preganjanja ni niti nominalno krila nobena jurisdikcija kot dachauske idr. procese). Med tistimi, ki so iskreno verjeli, da mora antiimperialistični blok ne glede na vse držati skupaj, je bil vsaj tik pred resolucijo še en Kosovelov sodelavec (prav tako po krivem osumljen že na dachauskih procesih), socialni pesnik Vladimir Premru, ki je na Golem otoku umrl (Kralj 2010: 162–165) med prestajanjem kazni za načelnost (tj. za prav isto držo do ZSSR, zaradi katere je bil preganjan na kikindskem procesu leta 1930 in med vojno interniran v Dachau). Taborišče s sprevrženo logiko nasilne prevzgoje, podedovano iz pred- in medvojne antikomunistične Jugoslavije ter še vedno opazno mdr. v ameriškem Guantanamo, je bilo prvenstveno odvraten in poguben nasledek notranjega obračuna v Komunistični partiji Jugoslavije. Razplet tega obračuna pa je bil po dialektičnem obratu ključen za vzpostavitev samoupravne javne sfere. Ta je v SFRJ, ki je v naslednjih letih opustila takšne kaznilnice še znatno pospešila in diverzificirala kulturno vrenje brez precedensa, ki je (tudi) na Slovenskem zaznamovalo dve desetletji in pol po koncu druge svetovne vojne (o slednjem prim. Kos 1972).

vlogo v zunajliterarnih zgodovinskih procesih, moramo razumeti, kako je vlogo umetnika v družbi razumeval Kosovel. Njegov zadnji veliki korak v miselnem razvoju je namreč še učvrstil njegovo vodilno vlogo v mladinskem levičarskem gibanju, ki ga je zastopalo širše – a pot do tega koraka ni bila brez ovinkov.

Kosovel je bil doma vzgojen v duhu projugoslovanskega liberalnega nacionalizma,¹⁰ od česar so ga odvrnile politične in nazorske refleksije let v Ljubljani. Tam je med letoma 1916 in 1922 obiskoval realko, v naslednjih letih pa študiral na filozofski fakulteti. Kosovelove ljubljanske refleksije niso izhajale le iz eruditskega branja različnih – in pogosto nadvse aktualnih – publikacij. Svoje mnenje je ostril tudi v razgovorih s kritičnimi vrstniki, pogosto iz prav tako perifernih delov slovenskega ozemlja. Ti razgovori so verjetno prispevali k izjemnemu smislu za polemično argumentacijo, kakršnega izkazujejo njegovi zreli eseji in programska besedila. Potem ko je zavrnil ozki nacionalizem in socialni elitizem svojih predhodnih nazorov, je najprej simpatiziral s (konkretno tagorejevskim in tolstojevskim) utopičnim meščanskim socializmom, marksizem pa je nekaj časa zavračal oziroma se zanj navduševal le v posameznih stališčih.

Kosovel je proti marksizmu politično prvič polemiziral v dijaških letih, in sicer prav z Mrzelom (1960: 215–217). Pesnikov leto mlajši sostanovalec v Ljubljani je bil tedaj, jeseni 1920, že marksist. S še vedno skeptičnim Kosovelom je skoraj v istem času kot Mrzel o marksizmu poglobljeno razpravljala tržaški intelektualec in leta 1922, z rosnimi 16 leti, že kompetenten prvi slovenski marksistični literarni kritik, Vladimir Martelanec. Večkrat sta kramljala v družbi, ki je pri kritikovi družini v Svetem Ivanu pri Trstu razpravljala o umetnosti, filozofiji idr.

Med njimi so bili Martelančev sovaščan Vladimir Bartol, sošolec in sosed Milko Bambič (leto po Kosovelovi smrti prvi slovenski stripar in v naslednjem desetletju avtor znamenitih Radenskinih treh src)¹¹ ter Karol Pahor (med NOB

¹⁰ Prav Kosovelova začetna bližina z liberalnonacionalističnim krogom (kamor je gravitirala tudi Samostojna kmetijska stranka) je najbrž pomagala, da mu je bilo leta 1925 zaupano urejanje *Mladine* (prim. Mrzel 1960: 213). Medtem ko je Kosovel bival v Ljubljani, je njegova družina v Tomaju že doživljala fašistično represijo, ker naj bi bil za to, da se Tomajci ne vključujejo v fašistično stranko, kriv »učenik, ki je tudi pevodnja«, torej Kosovelov oče Anton. Pesnikova sestra Tončka je Borisu Pahorju (1970: 31–32) pozneje pripovedovala o preiskavi pri očetu. Povedno je, katere knjige so fašistične preiskovalce pri liberalnem slovenskem rodoljubu najbolj motile: »Pred hišo je stal voz, da so lahko metali nanj knjige. Sedem preiskovalcev je bilo. [...] Metali so iz knjižnice vse sumljive knjige. Tako na primer Krekov *Socializem*. Pa tudi če so imele knjige rdeče platnice, so bile sumljive. Tako [dijaško glasilo] *Refleksii mladih*, ki so bili nedolžni, a so bili vezani v rdeče platno!« (Nav. d.: 32)

¹¹ Še preden je spoznal Kosovela, je imel Bambič tam, po lastnih besedah, »ne preveč posrečen hipnotizerski in spiritistični večer« (v Kodrič 2021a: 11), za katerega se je pesnik pozneje zanimal. Leta 1925 je Bambiča (2004: 233) prizadela Kosovelova opazka, da se je v ilustracijah »poburžujil«.

eden osrednjih partizanskih skladateljev), čigar skorajšnja žena Milena Trobec je bila sorodnica Martelančeve matere (Karol Pahor v Pahor 1970: 39–40; Kodrič 2021a: 11). Po prvem fašističnem zaporu leta 1923 (od koder je Kosovelu poslal pismo)¹² se je še ne polnoletni Martelanc posvetil pretežno mednarodnemu političnemu delovanju (Kodrič 2025: 108). Kosovelova misel pa se je iskrla ob drugih prijateljih.

S sošolcem Alfonzom Gspanom iz Krškega – ki bo leta 1927 urednik njegove prve zbirke pesmi, po vojni pa eruditski preučevalec zgodnejše slovenske književnosti – se je tesneje literarno povezal v šolskem letu 1920/21. Skupaj sta urejala glasilo dijaškega literarnega krožka *Lepa Vida*, ki je po sedmih številkah zašlo v dolgove, saj ni imelo dovolj bralstva. Si je pa vse resnejšo publiko pridobil, ko je postal, kakor ga je pozneje označil prav Gspan (2004: 230), duša literarnega in dramatičnega krožka »Ivan Cankar«,¹³ pred tem pa tudi njegov »pesniško in stilno glavni [...] pobudnik«, kot se je pozneje spominjal Bratko Kreft (1984: 27) iz Svetega Jurija ob Ščavnici.¹⁴

Njegova priljubljenost je v društvu kot kaže rasla skupaj z njegovim postopnim preusmerjanjem k marksizmu, o katerem pa večini članov društva sprva ni povedal (Kreft 1984: 44). Čeprav je imelo društvo »že od svoje ustanovitve dalje dokaj trdno idejno protestno in kritičsko usmerjenost« (nav. d.: 27), namreč »niso bili vsi njegovi člani politično enako usmerjeni« (nav. d.: 44). Zato so se tudi na Cankarjevo estetsko in družbenopolitično zapuščino navezovali na različne načine (prim. nav. d.: 24, 29, 35).

Kot poroča Bratko Kreft, verjetno najdejavnejši in skozi desetletja najbolj raznolik književnik, teoretik in gledališčnik iz tega umetniškega kroga,¹⁵ so bili o Kosovelovem naglem miselnem razvoju nekaj časa informirani le najbližji zapupniki. Ob Kreftu je bil med njimi Ivo Grahor, ki ga je Kosovel smatral za sploh najboljšega prijatelja. Povezalo ju je že skupno emigrantsko življenje Primorcev v Ljubljani (nav. d.: 44). Posebno pa sta se zblížala, ko se je pesnik iz Dolnje

¹² Kosovel je ob novici, da je Martelanc – s katerim sta tedaj nazorsko še polemizirala – v ječi, skupni tovarišici Fanci Obid pisal: »Pravijo, da je Vladi M[artelanc] aretiran. Jaz sem vsaj čital tako. Ubogi fant. Treba bo v Rusijo! Mogoče tudi nam ...« (Kosovel 1977: 372) Preden je Martelanc nekaj let zatem dejansko emigriral v ZSSR, je bil v Italiji aretiran še enkrat (prim. Kodrič 2024: 31–32).

¹³ V krožku so bili ob Kosovelu mdr. Gspan, Ciril Debevec, Ivo Grahor, Slavko Jan, Vinko Košak in Janez Žagar, pozneje se je pridružil Kreft (prim. Ocvirk 1931: 155).

¹⁴ Iz iste vasi v bližini Ljutomera v Prlekiji je bil še en pomemben literarni vrstnik, Edvard Kocbek, rojen pol leta za Kosovelom.

¹⁵ Del svoje bogate umetnostne formacije v 20. letih natančno oriše v memoarskem članku Sopotja s Srečkom Kosovelom (1984).

Bitnje pri Ilirski Bistrici leta 1924 navdušen¹⁶ vrnil iz Sovjetske zveze¹⁷ – in prav »zasluga Iva Grahorja« je, da se je Kosovel zlasti od poletja 1925 »začel izrazito in vedno bolj usmerjati v levo« (Kreft 1984: 44).

V istem času mu je nekaj (pro)sovjetskih publikacij, ki jih je pretihotapil z Dunaja, posodil tudi Kreft. Med temi sta bila nemški prevodni izbor iz *Literature in revolucije* Leva Trockega (1924) ter priročnik Jevgenija Preobraženskega in Nikolaja Buharina *ABC des Kommunismus* (v originalu *Азбука коммунизма, Abeceda komunizma*) (1920). Pozneje je Kosovel zlasti prek Grahorja prebral še vrsto marksističnih knjig. Ker mu je sprva manjkalo osnovne materialistične filozofske podlage, mu je Kreft že pred tem želel oskrbeti Leninov *Marksizem in empiriokriticizem* (1909), ki tedaj še ni bil preveden v nemščino, ruskega izvirnika pa ni bilo mogoče dobiti (nav. d.: 46–47). Buharinova samostojna študija historičnega materializma (1921), ki mu jo je tudi posodil Kreft, se mu je najprej zdela preveč mehanična. Ker pa se je vmes z Grahorjevo pomočjo izobraževal o marksizmu, je v knjigi ob drugem branju malo pred smrtjo prepoznal relevantno, saj da je zdaj razumel marsikaj, česar mesece prej ni (Kreft 1984: 47).

A medtem je tudi med družabniki postalo jasno, kam se vse bolj usmerja.¹⁸ Kosovelov nastop v *Mladini*, katere uredništvo je poleti 1925 izšlo iz krožka Ivan Cankar, ni bil le dovršen sklep družbenopolitične formacije in umetnostne

¹⁶ Glede na dokumentacijo ob kikirski aretaciji, kot jo citira Cesar (1984: 24), je bil Grahor »okužen s komunizmom«.

¹⁷ Kosovelovi stiki z Grahorjem so z njegovo vrnitvijo iz ZSSR – po Ocvirku (1977: 1216) – dobili »novo vsebino; poglobili so se, postali izrazitejši; prežarjala ju je ista ideja o rešitvi človeka iz družbenih zagat, usmerjena k istemu cilju«.

¹⁸ Tudi ko je sprejel marksistični oz. »proletarski« socializem, pa je, kot poudarja več literarnih zgodovinarjev (mdr. Komelj 2019a: 843–846; Vrečko 2026), ohranil skepso do vsakršne ortodoksije. Spominjanja Kosovelu najbližjih prijateljev sicer implicirajo, da je bila nagla miselna rast v podobnih silhuetah značilen pojav za levo inteligenco tistega časa in ne Kosovelova singularnost. Martelanc (2023: 187) je malo po njegovi smrti pisal: »Razšla sva se polagoma, oddaljujoč se drug drugemu vedno bolj, kot se je razšla vsa naša tedanja dijaška generacija en del v komunizem, drugi del ostajajoč dalje na razpotju, iščoč novih poti deloma v 'čisti' umetnosti, deloma v navidezni zgolj formalni logiki in varljivi analitiki Vebrove filozofije. Toda Srečko je bil vendar premočna osebnost, da bi se mogel za vedno ustaviti na tem razpotju. Čutil je vso praznino, ki jo je mogla nuditi bodočnost v takem brezizhodnem položaju, in začel iskati dalje.« Veliko pozneje je na skupne poteze v miselnem razvoju opozoril tudi Kreft (1984: 47): »Pesnikova pot (kar velja tudi za nas druge) od mladostne religioznosti, filozofskega idealizma in ponekod od larpurlartističnega preveličevanja umetnosti do trezno umskega in razsodnega materialistično dialektičnega in historičnega filozofskega nazora, ki se ravno z dialektičnostjo kot trdnim ščitom brani pred vsakim dogmatizmom in ideološko okostenelostjo, ni bila lahka. Kosovel te razvojne poti ni prehodil čisto do konca [...], da pa je kljub temu prišel do trdnih zaključkov, ne pričajo le esej Umetnost in proletarec, marveč tudi marsikatera pesem in članki.«

misli kmalu zatem umrlega pesnika:¹⁹ njegov učinek je bil veliko širši. Med drugim gotovo zato, ker v *Mladini* – zlasti retrospektivno, z ozirom na naslednje desetletje – lahko prepoznavamo raznolike levičarske vplive, ki so segli tudi onkraj marksizma (Kremenšek 1972: 129–130). V vsakem primeru pa je bila *Mladina* med svojim redkim bralstvom – tudi zaradi doslednih simpatij z ZSSR (Kremenšek 1972: 128) in moderno reflektiranega nacionalnega vprašanja²⁰ – razumljena kot izrazit rez v tedanje enoumje po obznani.²¹ *Mladino*, vsaj v SHS najbrž prvo slovensko levičarsko publikacijo, posvečeno predvsem kulturi, je bilo malo po Kosovelovi smrti mogoče označiti za »prvi pojav leve orientacije, v proletarskem in revolucionarnem pravcu, pri mlajši slovenski inteligenci po že končno izvršeni [nazorski] diferenciaciji«. Prav s tem pojavom naj bi se »del mlade dijaške generacije iz l[et] 1919–23, ki se je razvil do komunizma«, »organično strnil s slovenskim proletariatom« (Martelanc 2024: 185).

Že s konotacijo *Mladine*, posebno pa z esejistiko in poezijo, ki jo je objavljala, se je Kosovel tudi v očeh maloštevilne sočasne javnosti – poznane in nepoznane, naklonjene in naklonjene –, kolikor je bilo to v stalnem strahu pred političnim preganjanjem sploh lahko eksplicitno, opredelil za nova politična stremljenja. Kosovelove eseje v *Mladini* tako lahko vidimo kot enega od mostov, ki povezujejo senzibilnost Kosovelove generacije, formirane ob vplivih nemškega in jugoslovanskega ekspresionizma ter sovjetske avantgarde, s senzibilnostjo sledeče literarne generacije. Ta se je sredi 30. let z novimi, realističnimi zgledi oblikovala tudi skozi vrhunsko esejistiko in literarno kritiko v marksističnih literarnih revijah, kakršna je bila *Književnost* (1932–1935).

In če njenemu uredniku Kreftu lahko pripišemo eno od ključnih vlog za teoretsko utemeljitev socialnega realizma v publicistiki prve polovice 30. let, je nadvse

¹⁹ Tudi ta Kosovelov miselni razvoj pa moramo razumeti širše od političnega; lahko ga, kot predlaga Miklavž Komelj (2019a: 846), navežemo tudi na Kosovelovo zavest o kozmičnem.

²⁰ Po Mrzelovo (1960: 214) so slovenski (primorski) komunisti »prvi dali pobudo za resno, znanstveno postavljanje [nacionalnega] problema in za iskanja realnih potov in metod v reševanju celotnega našega narodnega vprašanja in nacionalnega vprašanja sploh«. Ko sta Antonio Gramsci in Palmiro Togliatti s podporo Kominterne leta 1926 prevzela vodstvo italijanske komunistične partije, sta na Martelančevo pobudo v strankin program že vključila – po Kodričevem (2024: 29–30) povzetku – »pravico slovenskega naroda do samoodločbe, ločitve od kraljevin Italije in SHS (Jugoslavije) ter združitve v delavsko-kmečko republiko Slovenijo«.

²¹ O učinku obznane na umetnost je Kosovel (1977: 189) junija 1925 pisal: »Kadar je prišla Obznana ne samo za komuniste, ampak tudi za vse mlade, poštene kulturne delavce, ko je bilo vse, kar je dišalo po novem, takorekoč pregnano iz uradne slovenske kulturne družbe in otopelost, odrevenelost, brezdušnost in reakcija takorekoč zaščiteni po zakonu na zaščito države, je prišel v slovensko deželo blaženi mrtvaški mir. Gledališče, *Ljubljanski zvon* in *Dom in svet* so postali grobnica in muzej. Iz ljubljanskega gledališča sta morala oditi Nučič in Skrbinšek, najsposobnejša slovenska igralka in režiserja, *Zvon* je zajadral v mrtvi pristan čiste umetnosti, *Dom in svet* se je potapljal [...] v vseuničujoče katoličanstvo.«

pomembno, da je desetletja pozneje sam v zametkih živahnega revijalnega polemiziranja na sočasni literarni levici prepoznaval prav svojega bližnjika Kosovela:

Če vzamemo omenjene Kosovelove programatične članke [objavljene v *Mladini*] v celoti kot gesla zavestno se porajajoče nove slovenske socialno-progresivne umetnosti, jih smemo imenovati za prolog celi vrsti esejev, razmišljanj in člankov o istih umetniških, idejnih in umetnostno-političnih ter družbenih problemih, ki so bili kot borbene izpovedi in hkrati v obrambo pred nasprotniki napisani tja do začetka druge imperialistične vojne, razpada kraljevske Jugoslavije in začetka naše osvobodilne borbe in revolucije. (Kreft 1961: 180)

Pri tem Kreft (nav. d.: 179) posebej izpostavi esej *Umetnost in proletarec*²² (Kosovel 1977: 21–30), na katerega se je v svoji oznaki Kosovela že konec leta 1932 navezal še en njegov generacijski vrstnik, Dušan Kermavner. V tekstu, ki ga je napisal na prostosti med dvema večletnima političnima robijama, Kermavner kot ključno kulturnopolitično perspektivno za novo generacijo, ki jo je s Kosovelom, kot sem pokazal, tega leta povezal že Mrzel, navaja isti Kosovelov esej:

Da, Kosovel je postal ob koncu svojega prehitro ugaslega življenja najpogumnejši in najiskrenejši glasnik socialne umetnosti med vsemi slovenskimi literati. V svojem predsmrtnem predavanju *Umetnost in proletarec* [...] je Kosovel začrtal mladi generaciji njeno pot v slovensko kulturno življenje. (Lem 1932: 19–20)

V tem in drugih esejih se Kosovel ne zavzema le za izvirno proletarsko kolektivno umetnost²³ – takšne aspiracije lahko najdemo že v tržaškem proletkultu okoli 1920 –, temveč se decidirano ukvarja tudi z vlogo umetnika v novi družbi, kar bo eden od leitmotivov marksistične estetike in literarne kritike sledečega desetletja. Kosovelova opredelitev pa se z generacijo mlajšimi stika še konkretnije: umetnikova vloga je po obojih opredelitvah tudi v resnicoljubnosti in v analitičnem razkrivanju nevidnih procesov, ki omogočajo kapitalistično gospostvo – skratka, v realizmu.²⁴ Takšni poudarki, ki jih najdemo v

²² Ta je bil transkript njegovega predavanja za rudarje v Zagorju (prim. Vrečko 2011: 498–499), na katerega se je Kosovel iz Ljubljane pripeljal z Gspanom in Debevцем (Gspan 2004), njegov govor pa je pospremila recitacija Ekstaze smrti. Sodeč po Klopčičevem pismu Kosovelu februarja 1926 je Kosovel že prej predlagal, da bi njihov krog obiskal »centre po Sloveniji« (Klopčič v Vrečko 2011: 498) in se tako približal ljudstvu. »Mi«, »socialistični pisatelji«, je pisal Kosovel, želimo »s svojim delom dobiti stik z okolico« (1977: 757).

²³ V eseju *Umetnost in proletarec* se Kosovel retorično sprašuje, »zakaj bi delavci [...] ne mogli ustvarjati lastne duševne kulture«, »nove kolektivne umetnosti« (1977: 23).

²⁴ V istem eseju tako izpostavi novo »kulturo *dela in borbe*«, ki umetniku nalaga »upodabljati življenje iz resničnosti, prenašati to resničnost v umetniško obliko, oblikovati to resničnost v umetnost.« Prav analitično iskanje »vzrokov dušečih političnih, gospodarskih in kulturnih razmer.« (1977: 23–24) je tisto, kar je odstopalo od ekspresionistične senzibilnosti, utemeljene na ekspresiji hipnega šoka.

več Kosovelovih esejih, med oniričnimi ekspresionisti niso bili prav pogosti, se je pa nanje zlahka navezala nova realistična senzibilnost. »In ker se mu je to [realistično] umetnostno misel posrečilo deloma povedati, deloma objaviti v *Mladini*, je tudi njegovo stališče pospešilo rast nove leposlovne smeri, ki je od sredine dvajsetih let dobivala čedalje trdnejše ime: 'novi realizem' ali 'socialni realizem',« sklepa Zadavec (1972: 74).²⁵

A marksistično branje Kosovela ni razumelo le kot prodornega misleca umetnosti, ki bi bil obenem pesniški epigon, za kar so ga nekajkrat razglasili katoliški in – vsaj pred sredino 30. let – liberalni kritiki. Nasprotno: ker so marksisti poznali njegova prav nič zapoznena racionalno izražena stališča, so lahko vse medvojno obdobje tudi k njegovi poeziji, kolikor je je bilo znane, pristopali čisto drugače: prvi so razumeli, da pesniške zapuščine avtorja, ki je estetsko dejavnost mislil tako daljnosežno, ne gre podcenjevati in je reducirati na kategorije, ki se upirajo miselnemu naporu in kritičnosti.

Miselni razvoj, ki je dodatno učvrstil vlogo Kosovela kot najdaljnosežnejšega med tovariši, se je namreč tako ali drugače – največkrat zgolj posredno – poznal tudi v njegovem zrelem pesniškem opusu. Njegovi daljnosežni razmisleki o vlogi umetnika v družbi umetnosti nikakor ne podrejajo mehanično nazoru ali obratno, temveč podčrtujejo njuno skladno rast in vzajemno bogatenje: aktualizacija tega nazora je povezana tudi z avtonomijo nove umetnosti od prisil kapitalističnega gospostva – a pot iz njih dialektično vodi skozi preplet ali vsaj zvesto sopotje literarnega in političnega, da bi v poeziji obranili tudi tisto, kar je političnemu tuje (in da bi, konec koncev, tudi v političnem obranili racionalno pred literarno sugestivnim). V tem smislu ne bo odveč, da si pogledamo dva načina, kako se je politično v 20. letih lahko povezovalo z iskanjem nove forme umetniškega izraza, ki bi človeku in umetnosti pomagal pri aktualnih družbenih pogojenostih.

2.1 Konstruktivizem

Eden od dialektičnih obratov Kosovelove formacije je tudi v tem, da se je – čeravno je spomladi 1925 razočaran nad ljubljanskim literarnim večerom Branka Ve Poljanskega »dokončno spozna[1], da zenitisti nimajo pravega koncepta socialne revolucije« (Krečič 1987: 82) – najbrž prav v njihovem glasilu *Zenit* lahko seznanil s konstruktivizmom. Na sveži levo angažirani likovni izraz je Kosovel lažje navezal svoje razmisleke o »notranji« oziroma »etični revoluciji«

²⁵ Za Franceta Vodnika svoboda Kosovelu »ni pomenila več izživetja, nego katarzo, ne več duhovne neodvisnosti, marveč etično pokorščino Resnici« – a to pojasni generacijsko (1931: 345).

»vsebine evropskega človeka« in ga želel prevesti v literaturo. Predpostavljena jedrnatost, ki jo je mogoče povezati s konceptom gruzifikacije oz. maksimalne pomenske obremenitve (npr. Vrečko 2011: 109–110 *et passim*), je strukturno blizu njegovemu prepoznavnemu lirskemu izrazu.

Tudi slikar Avgust Černigoj, ki je za sovjetski konstruktivizem s svojimi podrobnimi poročili dodatno navdušil Kosovela, je imel v tem smislu – sam sicer bolj anarhokomunist kot leninist – posredne zasluge za Kosovelovo nazorsko bližanje marksizmu od poletja 1925 (Kreft 1984: 38, 44). Treba pa je opozoriti, da je ravno Černigoj kot eden redkih na – vsaj nominalno – primerljivih estetskih in političnih pozicijah pesnika malo po smrti označil precej nespoštljivo: v Ljubljani (ki jo je bil prisiljen zapustiti zaradi obtožbe komunizma) naj bi mu bil Kosovel »najhujši sovražnik«, saj da »se je bal mojega vpliva« in se je slikarju zato izogibal (Černigoj v Vrečko 2011: 247). Vrečko (nav. d.: 246–248) utemeljeno sklepa, da se Kosovel zagotovo ni ustrašil polemiziranja, za kakršno je bil vedno vnet – in da je očitno iz nekega razloga uvidel, da je razpravljanje s Černigojem nesmiselno. Kakorkoli že: Kosovel in njegov najbolj znani informator o konstruktivizmu se očitno nista ujela (nav. d.: 248). Toda od pesnikove zagnanosti za konstruktivizem je neločljiva tudi njegova izhodiščna radovednost za vtise svojega najboljšega prijatelja iz ZSSR (Kreft 1984: 44). Kosovela je zlasti zanimalo praktično kulturnopolitično uveljavljanje konstruktivizma v državi, ki jo je Grahor po vrnitvi predstavil tako nekompatibilno s sliko, kakršno so doma in na tujem sistematično reproducirali liberalni in konservativni časopisi.

Za »revolucionarni rusko-sovjetski konstruktivizem« se je neodvisno od Kosovela navdušil tudi Kreft – in prav to je posredno zaslužno, da sta se poznejša tovariša sploh osebno spoznala. Potem ko sta Krefta (1984: 23) med umetniško in politično pestrim bivanjem na Dunaju v letih 1924/25 še bolj kot preostala revolucionarna umetnost pritegnila Aleksander M. Rodčenko in Vladimir Tatlin, se je v Ljubljani povezal z goriškim vrstnikom, socialističnim avantgardistom Ferdom Delakom, ki ga je sicer poznal že iz mariborske gimnazije (nav. d.: 21). Njegova vizija levičarskega avantgardnega gledališča se je od Kreftove sicer razlikovala, zato v poznanstvo ni polagal velikih upov. Vseeno pa je bil Delak eden redkih političnih in estetskih sogovornikov, na katere se je po vrnitvi v Ljubljano lahko naslonil²⁶ (nav. d.: 23). Naposled mu

²⁶ Tudi proletarski odri, ki sta jim v različnih obdobjih močan pečat vtisnila ravno Kreft in Delak, so omogočali kontinuiteto med marksističnimi umetniki njune in naslednje generacije. Če so še sredi 20. let največkrat uprizarjali meščanske drame, je bil konec desetletja na iniciativo Bratka Krefta ustanovljeni ljubljanski Delavski oder posvečen socialističnim. Delavski oder je najprej sledil konceptom, ki jih je v petih letih političnega zapora po prvi svetovni vojni razvil nemški ekspresionist Ernst Toller in s katerimi je Kreft, ki je gledališče vodil prva leta, prav tako prišel v stik na Dunaju (Petrè 1964: 21–22). Oder je po ohromitvi

je prav Delak osebno²⁷ predstavil Kosovela (nav. d.: 21), s katerim sta se v njegovem zadnjem letu zelo zblížala.

Literarni konstruktivizem sta nato razvijala vsak po svoje, a ga je Kosovel prav po Kreftovem poročanju (1984: 35–38) v svojih zadnjih mesecih opustil²⁸ v korist socialne poezije. Krefť sam pa ga je negoval naprej in svoj poskus konstruktivizma v prozi objavil prav v Delakovem nekoliko konfuznem in zapoznelem almanahu *Tank*.²⁹ Ta je bil – poleg svojega mednarodnega dometa³⁰ – pomemben tudi zato, ker gre za enega zadnjih skupnih nastopov primorske umetnostne avantgarde. A zdi se, da je bila Kosovelova težnja, da bi s konstruktivizmom (ter sočasno in za njim socialno poezijo) ustvaril novo pesniško obliko, posle-

med diktaturo leta 1932 oživil Delak (Milohnić 2020: 22). Ta sredi prejšnjega desetletja z inovativnim Novim odrom, pri katerem je do političnega izгона sodeloval Černigoj (prim. Toporišić 2014: 9), med ljubljansko publiko še ni prodrł (prim. Milohnić 2017: 92).

²⁷ Sicer pa sta eden za drugega slišala že prej; Krefť je na Kosovelovo ime naletel najprej v *Lepi Vidi* in nato v *Treh labodih*, Kosovel pa je za Krefťa izvedel iz mariborske dijaške revije *Utrinki* in po Delakovem pripovedovanju (Krefť 1984: 21, 23).

²⁸ »[N]ekatere Kosovelove konstruktivistične pesmi [...] [sodijo] v umetniški višek mednarodnega konstruktivizma, čeprav jih je v zadnjem obdobju svojega literarnega razvoja sam kritično presojal in nekatere celo kot 'igračkanje' omalovaževal. Spomnim se, da nam je nekega večera sam bral oziroma recitiral svojo znano konstruktivistično 'balado' o podgani [Pesem št. X] [...] in se pri tem smehljaj, kakor da bi hotel reči sam, da je končal s konstruktivističnim eksperimentiranjem. Meni je bila balada všeč in mi je všeč še danes [...]« (Krefť 1984: 36) Ob tem lahko spomnim še na razmeroma spregledano spominjanje Franceta Vodnika iz začetka 80. let, kot ga po spominu navaja njegov bivši dijak Dragan Živadinov (v Štaudohar 2024); zadnje pesmi, ki sta jih z Gspanom po Kosovelovi smrti našla v njegovi omari na fakulteti, naj bi bile soneti.

²⁹ Krefť prav v spominskem tekstu o Kosovelu navaja, kako je črtica, s katero je v Delakovem *Tanku* želel uresničiti svoj prozni konstruktivizem, pritegnila toliko pozornosti, »da se jo je naučil na pamet učiteljšćnik tretjega letnika Edvard Kardelj, ki se je takrat v šoli tudi poskušal na književnem področju in recitaciji. Bil je vodja literarnorecitacijskega krožka na učiteljšću [...]. Priredili so v šoli literarnorecitacijski popoldan, prav za katerega se je Edvard Kardelj naučil mojo črtico V trenutku trenutka na pamet in imel predtem dve recitacijski vaji pri meni v stanovanju [...]« (Krefť 1984: 37–38) Sicer pa so Kardeljevi politični nazori bolj kot Krefťovemu menda dolgovali prav Kosovelovemu literarnemu ustvarjanju. Malo pred smrtjo je opozoril: »Najneposrednejši vpliv, morda v smislu določenega preobrata k aktivnemu boju v okviru delavskega gibanja, je imel name Srećko Kosovel. [...] V svoji poeziji je izpovedoval prav tisto, kar je bilo v našem mladem pokolenju takrat najbolj izrazito. To so bili socialni momenti, razredna nasprotja, boj delavskega gibanja, problemi malega zatiranega naroda, problem mladosti, ki jo pritiska k tlom beda in brezperspektivnost, ideološka in politična iskanja, ki so prevladovala med ljudmi, ki so iskali svojo perspektivo itd. V delih Srećka Kosovela so izražene vse te stvari na aktiven naćin, na naćin, ki je terjaj boj in ga spodbujaj. Zdi se mi, da poezijo Srećka Kosovela še zdaj dokaj podcenjujemo.« (Kardelj v Komelj 2019: 21–22)

³⁰ Med mednarodnimi sodelavci almanaha je bil s prej neobjavljeno pesmijo tudi dadaist in pozneje nadrealist (ter še pozneje socialistični realist) Tristan Tzara.

dica nekega starejšega zbadljajla. Že pred srečanjem s konstruktivizmom se je namreč tako kot drugi slovenski levičarski izobraženci pod fašističnim škornjem zanimal za drug avantgardni tok. Ta je še jasneje od konstruktivizma klical k radikalno novemu literarnemu izrazu, ustreznemu spremenjeni, demokratizirani umetnostni publiki – delavcem, ki se emancipirajo.

2.2 Proletkult

Kosovelu v začetku 20. let ni bilo neznano, da je njegov prijatelj Martelanc v tržaškem komunističnem časopisu *Delo* dejavno spodbujal pesnjenje slovenskih delavcev po zgledu sovjetskega proletkulta. Tako se je imenovala nova proletarska umetnost, kot sta jo v nasprotovanju meščanski v zgodnjih letih ZSSR koncipirala boljševika Aleksander Bogdanov in Anatolij Lunačarski³¹ ter so jo prakticirali v istoimenski organizaciji. (Pa tudi *Delova* rubrika, ki je prinašala tako nastajajoče verze in teorijo o njih, se je imenovala Proletkult.)

To, da je Primorska po prvi svetovni vojni dala več levičarskih avantgardističnih umetnikov, med njimi Kosovela, Černigoja in Delaka, je nemara povezano tudi s tem, da se je – kar poudarja Kodrič (2025: 95 *et passim*), ki je javnost opozoril na razsežnost in domet najzgodnejšega slovenskega proletkulta – slovensko zanimanje za proletkult v zgodnjih 20. letih začelo ravno v Trstu in drugod na Primorskem. Med njegovimi prvimi predstavniki so bili – ob najmlajšem Martelancu – že okoli leta 1920 posebej aktivni komunisti Dragutin Gustinčič, Jože Pertot, Alojzij Hreščak in zlasti Ivan Regent. Ta, leta 1909 ustanovitelj Ljudskega odra, na katerem je njegov prijatelj Ivan Cankar deklamiral svoje tržaške govore, je bil od 1921 eden od članov centralnega komiteja italijanske sekcije organiziranega Proletkulta pod predsedstvom znamenitega filozofa in komunističnega političnega voditelja Antonia Gramscija (nav. d.: 103).

V večkrat omenjenem *Mladininem* eseju Umetnost in proletarec se Kosovel naveže neposredno na tržaški komunistični glasilo, ki sta spodbujali proletkult, *Delo* in *Delavsko-kmetški list*. V njiju je namreč »z veseljem čital pesmi starejših in mlajših delavcev«, ki so bile »tako elementarno preproste, da so učinkovale z veliko sugestivno silo« (Kosovel 1977: 28).

Kodrič tudi nekatere Kosovelove pesmi bere navzkrižno z Martelančevimi objavami in pismi z začetka 20. let. V tem duhu mdr. opozarja na zgovorno

³¹ Da bi bila literarno-politična razmerja še kompleksnejša: prav Lunačarski in Bogdanov sta bila desetletje in pol pred tem med tarčami *Materializma in empiriokriticizma*, Leninove filozofske knjige, katere izvod je Krefc v sklopu istega intelektualnega vrenja zaman poskušal priskrbeti Kosovelu.

skladnost med Martelančevo proletkultovsko vnemo za pesniško opustitev rim³² in Kosovelovo pesmijo Rime, ki da so »izgubile svojo vrednost« in »ne prepričujejo«, fraze pa naj bi spravili »v muzeje« (Kosovel 1946: 236; Kodrič 2025: 104–105).

Ker je avtentično literarno udejstvovanje primorskih delavcev navdihnilo tudi Kosovela in njegove najbližje sodelavce, ki so od poletja 1925 tvorili jedro nove publikacije, lahko Ravel Kodrič (2025: 108) ob Martelančevi preusmeritvi v praktičnopolitična vprašanja naravnost zapiše: »Baklo primorskega proletkulta je v spremenjenih razmerah na Primorskem naslednje leto iz [Martelančevih] rok prevzel Srečko Kosovel in jo ponesel v Ljubljano med vrstnike iz vrst izobražencev, ki so leta 1925 prevzeli drugi letnik tednika *Mladina*.«

Ob tem pa je treba poudariti, da Kosovel proletkultovskega vpliva nikoli ni ponotranjil do te mere, da bi zavračal tradicijo slovenske meščanske literature. Ob vseh nazorskih in estetskih spremembah, ki jih je doživel v Ljubljani, se mu tega vidika domačega domoljubja ni zdelo nujno zavreči – to pa zato, ker ga je zmožel premišljeno inkorporirati v svoje nove nazore. Ko je – v ZSSR še pred sredo desetletja, na Slovenskem pa deloma iz drugih razlogov kmalu po letu 1930 – proletkult zamrl, se je marksistično reflektirana umetnost začela vse tesneje naslanjati na umetnostno dediščino meščanske preteklosti. In Kosovel se je v vzratnem ogledalu še enkrat pokazal kot daljnoviden.

Vseeno pa je bil s svojim imperativom nove percepcije umetnosti in umetnika ter s skoraj pozabljeno marljivo praktično dejavnostjo proletkult v tem smislu za slovenske progresivne literate sredine 20. let morda še pomembnejši kot konstruktivizem, o katerem danes vemo veliko več.³³ A bolj kot obe aktualni sovjetski umetnostni šoli, ki sta vsaka po svoje iskali umetnostni izraz, prikladen novemu tipu politične participacije, je bil za Kosovelov krog bistven vpliv socialnega ekspresionizma. Vsi osrednji socialni pesniki, ki so objavljali v *Mladini* in nameravali v *Knjigi tovarišev*, so bili do neke mere formirani v estetiki, ki je iskala avtentičen način za ubeseditev sentimenta dobro desetletje

³² Martelanc (2023: 64) je leta 1922 pisal: »[N]aši delavci globoko doživljajo, globoko občutijo ... Toda kako naj to izrazijo? Včasih so bile za to predpisane določene stalne oblike. Toda danes je občutje preveliko, da bi se ga moglo vkleniti v nje. Današnje duševno življenje zahteva proste oblike izražanja, oblike, ki so najbolj primerne proletarskemu občutju. In oblika pride sama od sebe. *Največja napaka proletarskih pesnikov je, da hočejo spraviti svoja čustva in svoje misli v verze in rime.* Moderna umetnost je že zdavnaj z njimi obračunala in danes delo le izgublja na izrazitosti in lepoti, ako se ga veže v nje.«

³³ Med drugim po zaslugi Janeza Vrečka, ki se v svoji izčrpani monografiji (2011) konstruktivističnemu oz. širše avantgardnemu segmentu Kosovelovega ustvarjanja posveti z največjo predanostjo.

pred vojno rojene generacije: ta sentiment pa je bil nervozno tesnoben. Tako estetsko kot politično se je naslonil na nemško levičarsko literarno vrenje ob koncu prve svetovne vojne, v slogu ekspresionistično, v sporočilu pa nastrojeno izrazito internacionalistično in pacifistično.

Med knjigami, ki jih je Kreft pretihotapil z Dunaja in jih posodil Kosovelu, je bila tudi antologija socialnorevolucionarne ekspresionistične lirike *Kameraden der Menschheit (Tovariši človeštva)* iz leta 1919. Njen naslov je verjetno navdihnil naslov *Knjige tovarišev*; na podobnost opozarja tudi Kreft (1984: 41–42). Vrnimo se torej k zborniku, s katerim smo začeli razpravo, in si z literarnomorfološkega stališč pogledjmo, kakšne verze so leta 1929 med pripravami zbornika kot reprezentativne prepoznali sami slovenski socialni pesniki 20. let.

3 Kosovelov slog med socialnimi ekspresionisti na straneh *Knjige tovarišev* in širše

Čeprav je bila *Knjiga tovarišev* precedenčna ne le v kaznovanju jugoslovanskih pesnikov z zaporom, temveč tudi v vzajemnem vplivu jugoslovanskih levičarskih literatov, jo lahko vidimo na samem koncu obdobja, ki nas v prispevku zanima. Tako kot proletkult in konstruktivizem namreč bralca nagovarjajo precej drugače, kot ga bo pretežno proza, a tudi poezija (da o esejistiki ne govorimo) marksističnih avtorjev desetletja, ki se je začejalo.³⁴ Iskanje literarnega izraza, ki naj bo revolucionaren po vsebini in formi, se pri *Mladini* povezuje z »gibanjem nemške ekspresionistično usmerjene levice« (Pogačnik 1995: 161), ki se je meščanski senzibilnosti odpovedala že v predhodnem desetletju.³⁵

³⁴ Je pa ta senzibilnost blizu prvi zbirki Mateja Bora (in prvi odporniški zbirki v okupirani Evropi) *Previharimo viharje* (1941), deloma tudi nekaterim pesmim, ki jih je v letih pred ali med vojno napisal Karel Destovnik Kajuh (npr. Divje kakor lačni psi). Grozo in grotesko sicer najdemo tudi v različnih Vorančevih delih, izrazito v – Kajuhovim pesmim skoraj sočasni – kratki prozi iz let 1939–1941, mdr. Kurjaku (Borovnik 2010: 23–24; prim. Jež 2017: 44). A ti elementi, ki jih lahko pripišemo naturalizmu in nemškemu ekspresionizmu, so bili v Vorančevih črticah prisotni že med prvo svetovno vojno (Borovnik 2010: 25–26), torej leta pred pojavom pretežno pesniškega slovenskega socialnega ekspresionizma oz. primorskega delavskega proletkulta.

³⁵ Vrečko (2011: 62) v navezavi na predhodne raziskave opozarja, da so se v ZSSR drugače od glavnine Slovanov, ki je imela do ekspresionizma nacionalističen zadržek zaradi njegovega nemškega izvora, prav iz tega razloga zanj zanimali. Revolucionarnost njegovih nosilcev so namreč povezali s svojimi pričakovanji, da bo naslednja uspešna revolucija prav nemška.

Čeprav je bil ekspresionizem v mednarodnem merilu po Vrečkovi (2011: 61) strogi oceni že leta 1920, ko sta ga zavrnila Miroslav Krleža in Avgust Cesarec,³⁶ nič manj kot »ustvarjalno mrtev«, je bil njegov vpliv na Slovenskem sredi 20. let še zelo prisoten. Za glavnino pesmi v reviji in zborniku in številne druge pesmi, objavljene v *Mladini*, najbrž velja Zadravčeva (1966: 126) ugotovitev: »Slovenska socialna pesem, ki je po stilu ekspresionistična, je hkrati izrazito idejna in patetična. Takšna je [zgodnejša] Albrehtova, Seliškarjeva, Klopčičeva, Oničeva in le deloma tudi Kosovelova.« (Prav ta »delnost«, necelovitost v sledenju ne le proletkultovskim, pač pa tudi ekspresionističnim in drugim idiomom Kosovela bolj kot večino njegovih lirskih sodobnikov bliža senzibilnosti naslednjega desetletja³⁷ – k čemur proti koncu razprave še vrnem.)

Tako zlasti slovenske pesmi v almanahu ječijo od bolečine in besa, ton je v skladu s tem usoden in zavzet. Tudi metafore so razkošne, često drzno avtorske, kar pritrjuje stališču Slobodana Ž. Markovića (1987: 198), da se »glas protesta, ki napotuje h kolektivnosti«, v pesmih slovenskih avtorjev – pri katerih je razredna zavest sicer jasneje profilirana kot pri drugih – »utaplja v subjektivizem in notranjo dramo v umetniku«. Osrednjo socialno razsežnost, ki izhaja iz teme, namreč »spremlja doživljajski in čustven nemir«.³⁸

Oboje dobro ponazarjajo Fabrike rudarskega pesnika Vinka Košaka, pred tem objavljene v eni od števil *Mladine* po Kosovelovi smrti, ki že z dinamično formo ponazarjajo ognjevitost. Fabrike, ki so jim »dimniki grozeči prsti« (Košak 1952: 12), »žgo v možgane, / režejo v duše, / v teló«.

To pa je značilno ekspresionističen postopek:

Predmeti sami pomenijo ekspresionistu potemtakem šele izhodišče, da lahko poišče njihovo 'bistvo'. Pri zatajevanju pojavnosti vrednosti predmetnega sveta in iskanja njegovega 'bistva'

³⁶ Se je pa še malo zatem, leta 1922, o ekspresionizmu, ki ga je razumel kot antipod »dekadentnemu« mehanicističnemu futurizmu, afirmativno izražal Martelanc (2024: 52–53, 77). Četudi še »nima izrazite progresivne idejne podlage« oz. je »[i]dejno [...] razkosan in še na poti iskanja«, je ekspresionizem po Martelancu »krčevit vzklik za človekom, za individualnostjo, ki ji zabranjuje moderna družba možnost svobodnega razmaha« (nav. d.: 77).

³⁷ Kosovel naj bi konstruktivizem poudarjal tudi zato, da se čim bolj loči od ekspresionizma, s katerim so se v javnosti povezovali brata Vodnik in Tine Debeljak, ki jim je očital misticizem (Vrečko 2011: 497).

³⁸ Oziroma, kot *Mladino* (slovenski vir za almanah) v gnevnem prispevku za *Slovenec* neprizanesljivo označi mladi Ocvirk (1928: 6–7): politično tendenco spremljajo »želja po izrednosti in kričanje in napadanje vseprek«, »frazе« ter »obrabljeni sentiment«. Tega poveže z nemško antologijo levičarske ekspresionistične lirike *Menschheitsdämmerung* (*Somrak človeštva*) iz leta 1919. To je po Ocvirkovih desetletja poznejših besedah (v Vrečko 2011: 67) »dobro poznal« tudi Kosovel in jo razvrstil v seznam del, ki naj bi jih na sestankih uredništva »še posebej obravnavali«.

pa se lahko zgodi, da drevo nenadoma preneha obstajati. Zakaj? Zato ker se 'bistvo' drevesa skriva za drevesom. In kje se skriva? Nakratko: v pesniku samem. Interna podoba, kakor si jo ustvari pesnik v sebi, postane tako prava vsebina drevesa ali predmeta, postane njegovo bistvo. Drevo zato ni več drevo, ampak je [...] samo predmet pesniške vizije in samo še pojem ter podoba, za katerima se skrivajo drugačna 'bistva'. To pa je proces, ki ga moramo imenovati dematerializacija realnega sveta. Realnost v tem procesu izgublja svoje resnično obstojno bistvo in se reducira na nekakšno poduhovljeno bivanje. Mnogokrat brez objektivne vsebine, le ponekod je vsebina še ohranjena [...]. (Zadavec 1966: 127–128)

Zadavec kot primer ohranjene izvorne vsebine – nasproti Antonu Vodniku, ki mu pripiše »zavestno dematerializacijo« (nav. d.: 129) – omenja Kosovelove bore, prav gotovo pa lahko sem štejejo tudi Košakove tovarne in nasploh številne socialno konotirane motive pri ekspresionistih.

Kolektivni subjekt aludira na Župančičevo Žebljarsko in starodavne pesmi dela, kot je staroegipčanska Pesem nosačev žita. S Košakom:

Znojna so naša čela,
trudne so naše roké,
prsa samo [š]e hrope
in oči, ah oči, blodijo, blodijo
in se iskrijo in spet umirajo,
čakajo, upajo, prosijo
in že groz[é].³⁹ (Prav tam)

Drugače od Župančičeve pa se pesem socialnega pesnika, ki je bil leta 1942 ustreljen kot talec, ne sklene pri meditaciji proletarskega trpljenja:

Trudne rok[é] so se vzpele,
mišice ko lok se napele,
grozeče se dvig[n]ile
pesti –
in sence njih so pale
na dimnike[,] grozeče prste,
dolga črna poslopja: – fabrike.
Obzorje je rdeče ko kri,
obzorje je rdeče, kot da bi fabrike gorele. (Prav tam)

Značilna za slovenske ekspresioniste je jezikovna kompleksnost, ki običajno krepi usodnost; ta kompleksnost se lahko kaže v zahtevni skladnji ali z izstopajočimi inverzijami, kakor v Razodetju upora Mileta Klopčiča, zagorskega pesnika, rojenega proletarskim staršem v Franciji, večkratnega političnega zapornika – in Kosovelovega tovariša, ki je organiziral znameniti literarni večer za zagorske

³⁹ Popravke sem v pesem vnesel v skladu s predhodno objavo v *Mladini* po Kosovelovi smrti (Košak 1926: 28), kjer pa je delitev na verze rahlo drugačna.

rudarje (prim. Ocvirk 1977: 985–995). Pesem, ki je leta 1924 izšla v njegovi prvi pesniški zbirki *Plamteči okovi* (1924),⁴⁰ pa dramatičnost krepi tudi tako, da je grožnja kapitalizmu izražena v drugi osebi množine; ekspresionistični retorični prijem bralcu zbuja neugodje in od njega zahteva opredelitev v nepremostljivem razrednem konfliktu.

Nekoč se približati moramo naši oazi,
ko svet se v resnično nam fat[o] morgano zapali,
ko bodo pred nami razkrinkani vaši obrazi
in čas se – kot [v] orgije uri vlačuga – razgali.⁴¹ (Klopčič 1952: 52)

Odpoved trpni pesniški meditaciji je tu izražena skoraj programsko – motivika pa je seveda značilno ekspresionistična:

Kladiv[a] ne bodo več pela prosečih molitev prokletja
do mraka z zvezdami od jut[ra]njih zor.
V osrčju zemlje smo robovi [tj. sužnji, op. A. J.] odkrili poti razodetja,
poti do vstajenja, odkrili upor. (Prav tam)

Vpliv ekspresionizma kažejo tudi Kosovelove pesmi v almanahu, a v manjši meri, kar sicer velja za večji del njegovega ekspresionističnega opusa (prim. Zadravec 1966: 126). Prav tu pa moramo biti previdni: ker že vse od let po njegovi smrti Kosovelovo poezijo razločujejo od ekspresionistične poezije sodobnikov, je obveljalo, da ni bil tako (formalno) radikalen kot oni. Toda treba bi bilo natančneje določiti, kaj je pri ekspresionizmu sploh formalno radikalno. Številni slovenski ekspresionisti, pesniški – s katerimi največkrat primerjajo Kosovela –, a tudi prozni in dramski, so bili dejansko radikalni v kompleksni skladnji z drznimi povezavami in inverzijami; nasprotno je bil nemški ekspresionizem pogosto radikalen prav v nizanju jedrnatih, intenzivnih podob, zajetih v kratke in nepovezane povedi.

Ko upravičeno izpostavljam o Kosovelovo razliko od običajnega ekspresionističnega patetičnega sloga, moramo torej vendarle upoštevati, da je bila sežetost njegove misli netipična posebno v slovenskem okviru. Nekatere njegove pesmi, kot so *Opolnoči* (Kosovel 1946: 301), *Mrtvo stoletje* (nav. d.: 302), *Iz tečajev* (nav. d.: 302–303) ali *Ljudje s križi* (nav. d.: 306), so z ekonomičnim asindetičnim nizanjem sugestivnih apokaliptičnih podob bliže npr. antologijski pesmi

⁴⁰ Klopčič (1962: 4) je prvo zbirko v glavnem napisal še ne polnoleten med prestajanjem političnega zapora, kamor so ga prvič zaprli pri sedemnajstih. Najprej jo je nameraval posvetiti zaprtim tovarišem, ker pa je malo pred izidom umrl Lenin, jo je posvetil njemu.

⁴¹ Moji popravki zatipkanih mest sledijo predhodni objavi pesmi – ne edini – v *Glasu svobode* (Klopčič 1924: 4).

nemškega ekspresionizma Weltend (Konec sveta) Jakoba van Hoddisa iz leta 1911 – katere prevod v svoji študiji navede Zadavec (1966: 96–97) – kot večina pesmi njegovih ekspresionističnih rojakov.

Kosovelova skladnja in besedni red sta v glavnem preprostejša, bližja govorenemu jeziku. Tudi vzdušje je manj aktivistično ali pa je angažma vsaj podan bolj diskretno, zadržano – in to se pozna tudi v jugoslovanskem almanahu. Med drugim je bila izbrana pesem Glad,⁴² ki sočutno ubeseduje zožene perspektive socialno najbolj prikrajšanih – pri tem pa se nič manj kot na ekspresionistične oslanja na simbolistične in realistične elemente. Drugače od Košakovih in Klopčičevih pesmi pa upora ne invocira niti posredno, temveč lirično izraža nemoč ob nasilju kapitala.

Tega druga pesem Kakor naraščanje imenuje za tirana. Dinamizem »krvavečih spoznanj«, padanja in umiranja, vstajenja ob brizgu krvi itd. njegovo metaforiko jasneje povezuje s socialnoekspresionističnimi tovariši; spregovorijo pa tudi »tiho svetišče« in »tiha in sveta pričakovanja«, bližja podobju Antona Vodnika. Pesem je nekoliko drugačna kot v najbolj znani različici – očitno ne le zaradi zatipkanih mest, temveč tudi zaradi zavestnega uredniškega posega v zadnji vrstici, ki Kosovela revidira v značilno njegovem duhu. Temu je nemara botroval tudi strah urednikov ali slovenskih sodelavcev pred cenzuro: škodoželjen bralec bi iz motiva »našega kralja«, ki »bo vstal« v kanonizirani verziji (prim. Kosovel 1946: 183), zlahka hotel izluščiti potencialno politično aluzivnost, kar bi močno zmanjšalo možnost uspešne izdaje – pomembnih revolucionarjev morda iz istega razloga ne omenja nobena pesem v almanahu, kar *Knjigo tovarišev* jasno ločuje od svojih nemških ekspresionističnih zgledov s konca prve svetovne vojne – zlasti *Tovarištev človeštva*, a tudi *Menschheitsdämmerung* (*Somrak človeštva*), na začetek katerega je postavljena znamenita Van Hoddisova pesem.

Če teza o preventivni spremembi zadnjega verza Kosovelove pesmi zaradi cenzure drži, so pri pripravi knjige ustrezno predvideli zaostrovanje trendov v represivnem aparatu. Ta se je z vpeljavo diktature, tik preden so knjigo dali v tisk, še močno stopnjeval: knjigo so namreč kljub previdnosti avtorjev prepovedali, slovenske avtorje pa zaprli zaradi pesmi, pred tem objavljenih brez težav. Pa ne le to: prav pesem Kakor naraščanje, objavljena že v Gspanovem izboru, izdanem leta 1927 v samozaložbi oz. »Odboru za izdajo pesmi«, je bila v Ocvirkovem leta 1931 skupaj z mnogimi drugimi Kosovelovimi socialnimi konfiscirana (Ocvirk 1946: 405, 430). V almanahu gre pesem takole:

⁴² Pesem je v povojnih desetletjih postala prepoznavna tudi zaradi slikovite upodobitve Bede kot »raztrgane sivke« (Kosovel 1952: 20). Že v Gspanovem (1927), dve leti zatem pa še v Ocvirkovem izboru (1931) je bila izdana pod svojim pozneje znanim naslovom kot Starka za vašjo.

Šel sem: med množic[o] sem se potopil,
med te ljudi, krvaveče spoznanj,
padal, umiral, dokler nisem stopil
v tiho svetišče njih pričakovanj.

Njih pričakovanja so tiha in sveta.
Čeprav jih duši tiran kapital,
svetejša so, če jih krivica prepleta,
in lepša je kri od rdečih koral,
ta kri pod okovi, o naj bo prekleta!
Kada[r] bo brizgnila, človek bo vstal. (Kosovel 1952: 30)

V tretji Kosovelovi pesmi, objavljeni v almanahu, *Ob orjaškem kolesu*, je motiv upora zastavljen še dlje od aktivizma kot v *Kakor naraščanje*. Sklene se namreč z nasilno podobo reakcionarne represije – in ne revolucionarne odrešitve. In tudi tu človeku, ki stopi »iz črnih, ž[v]epljenih kleti« tovarne, »soln[c]e iz žarkov spletenih poboža obraz, stroj obmolkne in kolo obstoji / v sveti čas« (Kosovel 1952: 29; prim. Kosovel 1946: 261). Ta in do neke mere naslednja kitica, vsaj v delu, kjer »gozd zatrepeče in toplo zavzdihne polje«, srce pa zapoje, »[k]ot da je vzžuborel vrelec v sinji obok«, anticipirata statično, a pritajeno zanosno vzdušje osrednje pesniške zbirke nove stvarnosti *Zemlja* (1934). Nadaljevanje pa pesnik spelje drugam: kadar namreč »padajo črni [m]ožje na tla / in se zgrinja nad njimi grozna noč«, samoto srca – ki jo je pred tem ponazarjalo podrhtevanje med negibnostjo in iz nje izvitimi drobnimi dražljaji – »presune krik«: »Na pomoč, na pomoč!« Pesem, ki je sprva meditacija navidezno ustavljenega trenutka, Kosovel tako zastavi manj harmonično in zunajčasno, kot bi jo čez desetletje Edvard Kocbek – dramatično nadaljevanje pa se poslužuje ekspresionističnega (a primerljivo trpnega) orisa groze.

4 Očrt nadaljnjega razvoja in sklep

Bratko Kreft je preminulega pesniškega prijatelja, ki je »v zadnjih mesecih svojega življenja naposled prešel iz impresionističnega lirika v borbenost«, v beograjski *Novi literaturi* leta 1929 označil kot prehodnega avtorja: »Kosovel stoji nekje na sredini, na prehodu iz epigonske meščanske literature v socialno, katere glavni predstavnik je Tone Seliškar.« (Kreft v Komelj 2019: 21) Glede razdvojenosti Kosovelovega sentimenta se je mogoče strinjati: v različnih pesmih ponazarja obe drži, ki ju v sklopu novejšega razvoja (sicer) proze zoperstavi Georg Lukács (1936) – trpno, statično in pesimistično držo odmirajočega razreda ter aktivno, dinamično in optimistično držo razreda, ki še pretendira na oblast (v nekaterih primerih se slogovna in vsebinska vrzel med obema pristopoma ujema tudi pri Kosovelovem pisanju). Kosovel (1977: 21) se je tega prepisnega

položaja zavedal in ga kot esejist tudi zelo konkretno artikuliral: »In tako stoji sodobni kritik med odmirajočo visoko sodobno umetnostjo ekspresionizma ter med preprosto, v svoji prirodnosti bogato in silno dobo bodoče umetnosti, ki sicer ne bo zatrla v sebi svojih duševnih kali, a bo brez dvoma neka nova oblika realizma [...]«.«

Prav to, da se nam te misli zdijo daljnovidne, pa jasno kaže, da »prehod«, ki ga je leta 1929 impliciral Kreft, ni bil linearen, teleološki – 30. leta so prinesla tudi novo pojmovanje tega, kaj je socialna oz. proletarska literatura. In v spremenjenih razmerah ni krenila dlje od Kosovela po inovativni Seliškarjevi poti, temveč je, nasprotno, Seliškar začel pisati drugače, kot je prej – tudi manj stilsko drzno.

Zaradi politične zaostritve ob kraljevi diktaturi januarja 1929 in še bolj zaradi krize, ki je v letih po zlomu newyorške borze novembra istega leta katastrofalno udarila kapitalistični svet, so se literarni okusi tudi v Kraljevini Jugoslaviji spremenili. Kosovelova jedrnatost, včasih celo redkobesednost, je pričela pridobivati nov pomen. Marksistični literarni kritik s Prema, natanko desetletje mlajši od Kosovela, je zato lahko prav toliko let po njegovi smrti decidirano zapisal:

Kar se tiče toliko obrekovanega Kosovelovega stila, nam je danes jasno, da je on kot nikdo drugi mimo modne baročne retorike in izven nje s preprostostjo svojega verza, s tisto preprostostjo, ki jo vemo vedno bolj ceniti kot dragoceno potezo vsake prave lirike, ujel utrip dobe, vso njeno pekočo vsebino, vso stisko, notranjo borbo in bolečino, vso resnično tragiko križane plebejske človečnosti. Kosovelova kultura lastnega izraza je šla pač v smeri k čim večji enostavnosti in pristnosti [...] in ne obratno, kar pa pomeni nam danes zelo pozitivno dejanje. (Fatur 1936: 214)

To se je še bolj izčistilo do naslednjega desetletja, ko je Gspan (1946: 140) zabeležil: »Preprostost podob, ki se v časih ekspresionistične nabreklosti ni zdela sodobna, je prav zdaj spet po pravici dobila veljavo.« In ker so prav Gspan in drugi Kosovelovi tovariši njegovo dediščino ohranjali nepotvorjeno, z vsemi navideznimi pomanjkljivostmi, je ta dediščina v svoji kompleksnosti in notranji napetosti, na katero opozarja Komelj (2019a), v spreminjajočih se pogojih hitro zazdela nenavadno moderna – vsekakor modernejša, kot se je še nekaj let prej zdela meščanskim kritikom in urednikom. In tudi v naslednjih desetletjih se je z uveljavljanjem novih pogledov na umetnost Kosovela estetska kompleksnost, na kakršno so pesnikovi literarni bližnjiki konec 20. let tako osamljeno opozarjali, le krepila.

Ocvirkova uvrstitev Kosovela v začetke zbirke Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev pri novoustanovljeni založbi s prestižnim nacionalnim poslanstvom, se je, kot ugotavlja Miklavž Komelj (2019: 22), vsaj deloma lahko naslonila na izoblikovano marksistično recepcijo pesnika, ki bi »odpiral perspektivo novega časa«, namreč socialistično. Tudi po Dolganu (2005: 293) je k izbiri Srečka Kosovela prispevalo, da je »s Krasa, torej iz pokrajine, ki se je

po desetletjih krivične italijanske priključitve po prvi svetovni vojni in fašizma spet združila z matično Slovenijo«, v prvi knjigi pa da je bilo »objavljeno tudi precej družbenokritičnih pesmi, ki jih je bilo mogoče brez težav razglasiti za napovedovalke 'novega' političnega sistema«. In četudi te predane recepcije do leta 1946, katere začetke sem začrtal v prispevku, morda ne moremo brez rezerve šteti v kontinuirano in ritualizirano kanonizacijo, so bili nastavki tu že vse od prvih števil *Mladine* po Kosovelovi smrti.

Literatura

I.

Mile KLOPČIČ, 1924: Razodetje upora. *Glas svobode* 16. 1., 4.

Mile KLOPČIČ, ²1952: Razodetje upora. *Knjiga drugova. Almanah najmlajjih socijalnih liričara*. Ur. Novak Simić in Jovan Popović. Kikinda: Biblioteka narodnog muzeja. 52.

Srečko KOSOVEL, 1946, 1977: *Zbrano delo. Knj. ¹1, 3/1* (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev). Ur. Anton Ocvirk. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Srečko KOSOVEL, ²1952: Glad; Ob orjaškem kolesu; Kakor naraščanje. *Knjiga drugova. Almanah najmlajjih socijalnih liričara*. Ur. Novak Simić in Jovan Popović. Kikinda: Biblioteka narodnog muzeja. 20, 29–30.

Vinko KOŠAK, 1926: Fabrike. *Mladina* 3/2–3, 28.

Vinko KOŠAK, ²1952: Fabrike. *Knjiga drugova. Almanah najmlajjih socijalnih liričara*. Ur. Novak Simić in Jovan Popović. Kikinda: Biblioteka narodnog muzeja. 11–12.

II.

ANON., 1930: *Prosveta. Glasilo slovenske narodne podporne jednote* 8. 5., 3.

ANON., 1946: Kulturni pregled. Program državne založbe. *Slovenski poročevalec* 19. 3., 6.

Milko BAMBIČ, 2004: Srečanje s Srečkom Kosovelom. Srečko Kosovel. *Ikarjev sen*. Ur. Aleš Berger in Ludwig Hartinger. Ljubljana: Mladinska knjiga. 233–234.

Silvija BOROVIK, 2010: Znani, neznani Prežihov Voranc. *Jezik in slovstvo* 55/3–4, 17–32.

Vasa DOBROSAVLJEVIČ, 1956: Knjiga drugova. *Polja. Mesečnik za kulturo i umetnost* 2/2–3, 6–7, 18.

Marjan DOLGAN, 2005: Dve zgodbi iz zgodovine zbirke *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Znanstvene izdaje in elektronski medij. Razprave*. Ur. Matija Ogrin. Ljubljana: Založba ZRC. 289–309.

Marjan DOLGAN, Jerneja FRIDL in Manca VOLK, 2014: *Literarni atlas Ljubljane*. Ljubljana: Založba ZRC.

- Bogomil FATUR, 1936: O sodobni slovenski liriki. *Sodobnost* 4/4–6, 149–163, 203–215, 267–275.
- Ivan [Ivo] GRAHOR, 1926/27: Mladinsko gibanje. *Mladina* 3/9–11, 181–184.
- Ivo GRAHOR, 1932: Srečko Kosovel. Izbrane pesmi. *Modra ptica* 3.2, 58–59.
- Alfons GSPAN [Alfonz Gspan], 1946: Srečko Kosovel. *Obzornik*. 136–142.
- Alfonz GSPAN, 1974: *Neznani Srečko Kosovel. Neobjavljeno gradivo iz zapuščine ter kritične pripombe h Kosovelovemu Zbranemu delu in Integralom*. Ljubljana: [Prostor in čas].
- Alfonz GSPAN, 2004: Pesnik Srečko Kosovel med steklarji in rudarji v Zagorju. Srečko Kosovel. *Ikarjev sen*. Ur. Aleš Berger in Ludwig Hartinger. Ljubljana: Mladinska knjiga. 230–231.
- Miran HLADNIK, 2025: Opombe. Dva svežnja pisem Bratka Krefta. Ur. Miran Hladnik. Wikiverza, 2025. https://sl.wikiversity.org/wiki/Dva_sve%C5%BEnja_pisem_Bratka_Krefta
- Andraž JEŽ, 2018: Prežihov Voranc in liki s socialnega obrobja. *Beseda o Prežihu 2: Zbornik referatov s tradicionalnih srečanj pri Prežihovi bajti. Izdano ob 125. obletnici rojstva Lovra Kuharja - Prežihovega Voranca*. Ur. Liljana Suhodolčan. Ravne na Koroškem: Koroški pokrajinski muzej. 35–51.
- Dušan KERMAVNER, 1967: Oktobrska revolucija in Slovenci. *Sodobnost* 15/11, 1057–1080.
- Mile KLOPČIČ, 1951: Književniki pred sodiščem. O kikindskem procesu proti skupini književnikov leta 1930. *Ljudska pravica* 14. 7., 7.
- Mile KLOPČIČ, 1962: Nekaj jetniških. *Zasavski tednik* 27. 4., 4.
- France KOBLAR, 2013: Seliškar, Tone (1900–1969). Slovenski biografski leksikon. Slovenska biografija [originalna objava: Ljubljana: SAZU, 1967]. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi559746/>
- Ravel KODRIČ, 2011: Listkarstvo in politična invektivna med pobudniki Kosovelovega duhovnega in pesniškega zorenja. *Primerjalna književnost* 34/1, 81–116.
- Ravel KODRIČ, 2012: Kosovel, Saba, Joyce in Gradnik že 1927 pod skupno ... nemško streho. *Primorski dnevnik* 27. 9., 12.
- Ravel KODRIČ, 2014: Eksperimentalnost v Kosovelovi pozni poeziji ali podtalni pritoki »Krvavečega vrelca«. *Primerjalna književnost* 37/1, 201–233.
- Ravel KODRIČ, 2021a: Vladi – Srečkov prijatelj, Gramscijev tovariš. Št. 1. *Primorske novice* 19. 12., 11.
- Ravel KODRIČ, 2025: Srečko Kosovel, Vladimir Martelanc in tržaška veja Mednarodnega proletkulta 1922–1923. *Trst v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. SSJLK 61*. Ur. Urška Perenič. Ljubljana: Založba UL. 59–109.
- Miklavž KOMELJ, 2017: Leninova smrt i poezija Srečka Kosovela. *Književna smotra* 49/3, 55–59.
- Miklavž KOMELJ, 2019: Predgovor. Srečko Kosovel. *Vsem naj bom neznan. Knj. 1*. Novo mesto: Goga. 13–54.
- Miklavž KOMELJ, 2019a: Spremna esej. Srečko Kosovel. *Vsem naj bom neznan. Knj. 2*. Novo mesto: Goga. 783–934.

- Janko KOS, 1972: Z zaupanjem v slovensko kulturo. *Sodobnost* 20/1, 1–5.
- Lado KRALJ, 2010: Danes so njene kratke zgodbe pozabljene. Milena Mohorič. *Zgodbe iz tridesetih let*. Ljubljana: Študentska založba. 155–169.
- Peter KREČIČ, 1987: Revija *Tank* med slovensko in evropsko zgodovinsko avantgardo. *Tank. Reprint*. Ur. Aleš Berger. Ljubljana: Mladinska knjiga. 75–95.
- Bratko KREFT, 1961: Slovenska socialno progresivna umetnost med obema vojnama. Uvodno razmišljanje. *Jezik in slovstvo* 6/6, 177–186.
- Bratko KREFT, 1984: Sopotja s Srečkom Kosovelom. Odlomki pričevanj iz spominov. *Pričevanja: December 1984. Knj. 1*. Ur. Franček Bohanec. Ljubljana: Borec. 21–55.
- Bratko KREFT, 2025: Bratko Kreft Francu Zadravcu. Dva svežnja pisem Bratka Krefta. Ur. Miran Hladnik. Wikiverza.
- Slavko KREMENŠEK, 1972: *Slovensko študentsko gibanje 1919–1941*. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Ivan KRIŽNAR in Mira MIHEVC (ur.), 1975: *Bitka, kakor življenje dolga. Pričevanja o revolucionarnem in osvobodilnem boju Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Peter LEM [Dušan Kermavner], 1932/33: Ludvik Mrzel in socialna književnost. *Književnost* 1/1–3, 16–23, 58–62, 83–87.
- Janko LIŠKA, 1966: Pobude slovenske proletarske književnosti k oblikovanju in rasti socialne in nacionalne zavesti. Fragment. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 6/1–2, 101–115.
- Georg LUKÁCS, 1936: Erzählen oder Beschreiben?. Zur Diskussion über Naturalismus und Formalismus. *Internationale Literatur* 11–12, 100–118, 108–123.
- M., 1952: Dragocen almanah. *Ljudska pravica* 29. 3., 6.
- Slobodan Ž. MARKOVIČ, 1987: Poezija slovenačkih pisaca u *Knjizi drugova. Socialni realizem v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: Obdobja 7*. Ur. France Zadravec. Ljubljana: FF. 195–200.
- Vladimir MARTELANC, 2023: *Članki in pisma*. Ur. Ravel Kodrič in Alenka Kraigher. Ljubljana: *cf.
- Aldo MILOHNIČ, 2017: Gledališki nomadi. O delu treh slovenskih režiserjev na jugoslovanskih odrih v prvi polovici 20. stoletja. *Upriporitvene umetnosti, migracije, politika. Slovensko gledališče kot sooblikovalec medkulturnih izmenjav*. Ur. Barbara Orel. Ljubljana: FF. 85–106.
- Aldo MILOHNIČ, 2020: Delavski oder in amaterski učinek »proletarske igre«. *Amfiteater* 8/1, 18–30.
- Ludvik MRZEL, 1926/27: Ob Srečkovih pesmih. *Mladina* 3/9–10, 205–207.
- Ludvik MRZEL, 1932: Srečko Kosovel in mlada generacija. *Ljubljanski zvon* 52/3, 178–183.
- Ludvik MRZEL, 1960: Srečko Kosovel in *Mladina*. *Jezik in slovstvo* 5/7, 211–218.
- Jernej NOVAK, 2020: Delak, Ferdo (1905–1968). Novi slovenski biografski leksikon. Slovenska biografija. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1007220/>
- Anton OCVIRK, 1928: *Mladina* in njen kulturni pomen. *Slovenec* 23. 2., 6–7.

- Anton OCVIRK, 1946: Opombe k izdaji. Srečko Kosovel. *Zbrano delo. Knj. 1*. Ur. Anton Ocvirk. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 405–442.
- Anton OCVIRK, 1977: Opombe k tretji knjigi. Srečko Kosovel. *Zbrano delo. Knj. 3, zv. 2*. Ur. Anton Ocvirk. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 967–1248.
- Boris PAHOR, 1970: Srečko Kosovel v Trstu. Srečko Kosovel idr. *Srečko Kosovel v Trstu*. Trst: Zaliv. 23–44.
- Fran PETRE [Fran Petre], 1964: Proletarski odri v Ljubljani in okolici med obema vojnama. *Delavski oder na Slovenskem. Študije in gradivo*. Ur. Ferdo Delak. Ljubljana: Knjižnica Mestnega gledališča. 7–53.
- Marija PIRJEVEC, 1974: *Srečko Kosovel. Aspetti del suo pensiero e della sua lirica*. Editoriale Stampa Triestina.
- Jože POGAČNIK, 1997: Položaj in pomen revijalnega tiska. *Slovenska trideseta leta. Simpozij 1995*. Ur. Peter Vodopivec in Joža Mahnič. Ljubljana: Slovenska matica. 158–173.
- Irena ŠTAUDOCHAR, 2024: Stota obletnica razstave, ki je spremenila vse. *Delo.si*. 17. 8. <https://www.delo.si/sobotna-priloga/stota-obletnica-razstave-ki-je-spremenila-vse>
- Blaž TOMAŽEVIČ, 1961: Kosovelova socialna pesem. *Jezik in slovstvo* 7/3, 69–78.
- Tomaž TOPORIŠIČ, 2014: Nevarna razmerja »mlade slovenske umetnosti« in futurizma. *Primerjalna književnost* 37/3, 1–21.
- France VODNIK, 1931: Obrazi novega rodu II. Srečko Kosovel. *Dom in svet* 44/7–9, 340–353.
- Ivan VOGRIČ, 2007: Posredovanje slovenskega Penkluba v prid slovenskih političnih zapornikov pred drugo svetovno vojno. *Zgodovinski časopis* 61/1–2, 219–228.
- Janez VREČKO, 2005: Srečko Kosovel in evropska avantgarda. *Kosovelova poetika. Primerjalna književnost. Posebna številka*. Ur. Janez Vrečko, Boris A. Novak, Darja Pavlič. 45–56.
- Janez VREČKO, 2011: *Srečko Kosovel. Monografija*. Ljubljana: Založba ZRC (zbirka Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev 247).
- Janez VREČKO, 2026: Sam moram vse dopolniti. *LUD Literatura* 23. 2.
- Franc ZADRAVEC, 1966: Ekspresionizem in futurizem v slovenski poeziji. *Pot skozi noč. Izbor iz slovenske ekspresionistične in futuristične lirike*. Ur. Franc Zadavec. Ljubljana: Mladinska knjiga (zbirka Kondor 93). 93–138.
- Franc ZADRAVEC, 1972: *Zgodovina slovenskega slovstva. Knj. 6. Ekspresionizem in socialni realizem: Prvi del*. Maribor: Obzorja.

Summary

BETWEEN MLADINA AND KNJIGA DRUGOVA: THE ROLE OF SREČKO KOSOVEL AMONG SLOVENE SOCIAL WRITERS IN THE 1920S

This chapter examines the role of the poet Srečko Kosovel—who died exactly a century ago—within the context of Marxist-oriented writers of his time, as well as his immediate posthumous reception among the literary Left. It traces the early stages of what began as

a relatively modest but steadily growing interest in his work, culminating in its first major peak in 1946 with the publication of the first volume of his collected works, edited by Anton Ocvirk. The chapter first discusses the suppressed anthology of Yugoslav social lyric poetry, planned for publication in 1929, in which Kosovel's poems were intended to appear posthumously. It then explores Kosovel's involvement in the journal *Mladina*, which he co-edited in 1925–1926, highlighting how the former editorial circle later became an important point of contact for the editors of the banned anthology after his death. Further, the chapter identifies key stylistic features of 1920s social lyric poetry—features that largely disappear in the subsequent generation of Marxist writers—and analyzes how these characteristics are expressed in Kosovel and other poet's contributions to the anthology. In the final part, it outlines the poet's influence on the next generation of progressive authors, drawing on both contemporary responses and later recollections, while also engaging with existing literary-historical scholarship to provide a broader interpretive framework.

Bibliografija Franca Zadravca

Marjana Benčina

Biblioteka Slovenske akademije znanosti in umetnosti; marjana.bencina@sazu.si;

Anka Sollner Perdih

Upokojena bibliotekarka; anka.sollner@gmail.com

V počastitev stoletnice rojstva akademika Franca Zadravca je na podlagi treh preteklih objavljenih bibliografij po desetletjih nastala retrospektivna bibliografija njegovega obširnega znanstvenega in publicističnega opusa.¹

Pri zahtevni nalogi, sestaviti, dopolniti in urediti celovito jubilejno bibliografijo, sva združili moči Marjana Benčina, višja bibliotekarka v Biblioteki SAZU, ter upokojena višja bibliotekarka Anka Sollner Perdih, dolgoletna bibliotekarka in vodja Knjižnice Oddelka za slovenistiko in Oddelka za slavistiko na Filozofski fakulteti v Ljubljani, soavtorica in avtorica Zadravčevih bibliografij za obdobji 1985–1995 in 1996–2006, ki je z akademikom Zadravcem vrsto let tudi osebno sodelovala. Z veliko vnemo sva se podali na pot zbiranja, preverjanja in urejanja sprva nepregledne množice podatkov. Zahvaljujemo se vsem, ki so nama pri tem kakorkoli pomagali.

Najprej sva se lotili zbiranja še neevidentiranih avtorskih objav, sekundarnih avtorstev in zapisov o akademikovem življenju in delu iz zadnjega obdobja od leta 2006 dalje. Pretežno sva se oprli na bibliografski sistem COBISS, na Digitalno knjižnico Slovenije (dLib) ter nekatere tuje spletne nacionalne bibliografije in portale. Naslednji korak je bilo preverjanje in dopolnjevanje vseh podatkov od samega začetka ter obenem iskanje v preteklosti spregledanih objav. Poleg že omenjenih so nama bili v pomoč razni referenčni viri (Slovenska bibliografija, Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev Univerze v Ljubljani (ULBB), letopisi SAZU, letna poročila FF UL, jubilejni zborniki ipd.). Na podlagi najdenih

¹ Ob njegovi 60-letnici je prvo bibliografijo, ki je obsegala objave od 1954 do 1985 (Slavistična revija 33, št. 4, 1985), pripravil dr. Miran Hladnik. Druga je ob akademikovi sedemdesetletnici zajela objave od 1985 do 1995 (Slavistična revija 44, št. 1, 1996), njeni avtorici sta bili Alenka Logar Pleško in Anka Sollner Perdih. Tretja bibliografija je ob Zadravčevi 80-letnici razgrnila njegov ustvarjalni opus od 1996 do začetka leta 2006 (Slavistična revija 54, št. 3, 2006), pripravila pa jo je Anka Sollner Perdih. Zadnja dva popisa sta vsebovala tudi razdelek z objavami, ki so obravnavale Zadravčevo življenje in delo.

podatkov sva si nato večino gradiva ogledali v fizični ali digitalni obliki in preverili pravilnost navedb. Verjetno se nama je kakšna primarna objava še vedno izmuznila; sekundarne vire sva vključili selektivno glede na tehtnost in obseg omemb, skušali pa sva prikazati tudi mednarodno odmevnost Zadravčevega dela. Izbor spletnih virov služi dodatni ilustraciji prikaza njegovega dela in življenja.

V Arhivu Univerze v Ljubljani sva si med drugim ogledali personalno mapo akademika Franca Zadravca z originalnimi dokumenti o zaključku študija in o njegovi akademski poti. Žal nama ni uspelo izslediti njegove diplomske naloge iz leta 1952, ki je v dokumentaciji samo omenjena brez naslova in na Filozofski fakulteti ni arhivirana. Iz posrednih navedb v *Objavah Univerze v Ljubljani* št. 5 (1957) bi lahko malo pogumno sklepali, da je bil naslov naloge *Značilnosti Kranjčevega sloga in jezika*, po vsej verjetnosti pa je bila mentorica akademikinja Marja Boršnik. Podatki niso dovolj zanesljivi, da bi diplomsko nalogo vključili v pričujočo bibliografijo. Vsekakor pa je izbrana tema dobila epilog v nadaljnjem Zadravčevem raziskovanju in tudi v njegovi doktorski disertaciji.

Popis zapuščine akademika Franca Zadravca ni vključen v to bibliografijo, saj je omejena na objavljena dela. Del zapuščine hrani Biblioteka Slovenske akademije znanosti in umetnosti in vsebuje tipkopise, zapiske, gradiva in izrezke, separate in druge tiske, zaključna dela nekaterih Zadravčevih mentorirancev in tudi 8 pisem. Del zapuščine z akademikovo korespondenco je prevzel, skrbno uredil in digitaliziral dr. Miran Hladnik, ki bo gradivo po zaključeni obravnavi predal v hrambo Rokopisnemu oddelku NUK.

V bibliografijo tudi niso vključena zaključna dela, ki so nastala pod mentorstvom akademika Zadravca. V okviru njegovih seminarjev je bilo od leta 1965 do 1995 ok. 140 zagovorov seminarskih in diplomskih nalog, med leti 1975 in 2000 je bil mentor ali somentor pri 10 magistrskih delih² in 6 doktorskih disertacijah³.

Bibliografske enote so oblikovane v prilagojenem formatu ISBD, razvrščene so kronološko, znotraj posameznega leta pa abecedno po sklopih v slogu Zadravčevih bibliografij za obdobji 1985–1995 in 1996–2006:

- A – knjige, študije, razprave, daljše spremne besede,
- B – krajši prispevki in spremne besede, polemike, ocene in drugi zapisi,
- C – uredništva,
- D – o avtorju, intervjuji, odzivi na avtorjeva dela in dela, ki so mu posvečena.

² Avtorji magistrskih del pod mentorstvom Franca Zadravca: Niko Jež, Miran Hladnik, Alenka Jensterle Doležal, Bogomila Kravos, Igor Grdina, Jožica Čeh Steger, Emica Antončič, Milena Mileva Blažič, Júlia Bálint Čeh, Anton Šepetavc.

³ Avtorji doktorskih disertacij pod mentorstvom Franca Zadravca: Bruno Hartman, Miran Hladnik, Emil Cesar, Igor Grdina, Aleksander Bjelčevič in Jožica Čeh Steger.

1954

A

Italijanski Jug v sodobni literaturi. – *Nova obzorja* 7, št. 2, 1954, str. 122–128.
O delih Ignazia Siloneja, Carla Levija in Francesca Jovineja.

Obris gledališkega življenja v Prekmurju med obema vojnama. – V: *Hans Tiemeyer: Mladost pred sodiščem*. – Murska Sobota: KUD Štefan Kovač : MKUD Štefan Cvetko, 1954. – (Gledališki list ; sezona 1954/55, št. 1). – Str. 6–15.

B

Kulturni problem Obmurja. – *Nova obzorja* 7, 1954, št. 7/8, str. 492–494.

Nacionalna in socialna vloga prekmurskega tiska do 1941. – *Obmurski tednik* 6, št. 39, 1954, str. 12–13.

O razvrednotenju nekaterih vrednot. – *Naša sodobnost* 2, št. 7/8, 1954, str. 699–708.
Polemika k člankoma Vladimirja Bartola *Slovenska književnost in njena dialektika* (Republika : mesečnik za književnost, umjetnost in javni život 10, jan. 1954) in Herberta Grüna *Odnos do preteklosti*.

Zahteva in zgled. – *Naša sodobnost* 2, št. 10, 1954, str. 943–945.

Odgovor na polemiko Herberta Grüna *O vrednosti logike* (*Naša sodobnost* 2, št. 10, 1954, str. 942–943).

D

O vrednosti logike / Herbert Grün. – *Naša sodobnost* 2, št. 10, 1954, str. 942–943.
Polemika na Zadравčev prispevek *O razvrednotenju nekaterih vrednot* (*Naša sodobnost* 2, št. 7/8, 1954, str. 699–708).

1955

A

Marginalije ob Kranjčevi jubilejni knjigi. – *Nova obzorja* 8, št. 6, 1955, str. 401–409; št. 7, str. 508–515.

O knjigi Miška Kranjca *Nekaj bi vam rad povedal* (Murska Sobota: Obmurska založba, 1954).

Pogovori o jeziku in slovstvu. – *Jezik in slovstvo* 1, št. 2, 1955/1956, str. 59–64.

O zborniku *Pogovori o jeziku in slovstvu : predavanja na zborovanju slovenskih slavistov v Mariboru od 26. junija do 1. julija 1954* / [uredil Anton Slodnjak] (Maribor: Obzorja, 1955).

Prekmurska dramatika. – V: *Barry Connors: Roksi : komedija v treh dejanjih* / uredil Bruno Hartman. – Murska Sobota: MKUD Štefan Cvetko na gimnaziji v Murski Soboti, 1955. – (Gledališki list Murska Sobota ; sezona 1954/55). – Str. 12–17.

B

Je potrebno gledališče v Murski Soboti?. – *Pomurski vestnik* 7, št. 43, 27. 10. 1955, str. 2–3.

K vprašanju o drugi kino dvorani v Soboti. – *Pomurski vestnik* 7, št. 50, 15. 12. 1955, str. 3.

Namesto besede o pisatelju. – V: *Aldo de Benedetti: Dva tucata rdečih vrtnic : komedija v treh dejanjih* / [uredil Franc Šrimpf]. – Murska Sobota: Dramska sekcija pri DPD Svoboda, 1955. – (Gledališki list ; sezona 1955/56, št. 1). – Str. 1–4.

Oris gledališkega življenja v Prekmurju. – *Pomurski vestnik* 7, št. 27, 7. 7. 1955, str. 5.

Osem italijanskih novel. – *Naši razgledi* 4, št. 5 (76), 5. 3. 1955, str. 115–116.
Ocena knjige *8 italijanskih novel* / uvod in izbor Franček Bohanec (Maribor: Obzorja, 1954).

Pomurskim piscem – začetnikom. – *Pomurski vestnik* 7, št. 42, 20. 10. 1955, str. 4.

Tisk in radio, veličastni sredstvi človeške družbe. – *Pomurski vestnik* 7, št. 49, 8. 12. 1955, str. 4–5; št. 50, 15. 12. 1955, str. 6; št. 51, 22. 12. 1955, str. 5; št. 52, 29. 12. 1955, str. 5.

Nasl. prispevka v št. 49: Veličastni sredstvi človeške družbe. – Opomba pri prispevku v št. 50: Iz referata prof. Fr. Zadravca, predsednika Sveta za prosveto in kulturo OLO M. Sobota, na svečani proslavi Tedna tiska in radia v Murski Soboti – 21. novembra 1955.

D

Profesorji in učitelji morajo še več dati na usmerjanje socialistične zavesti / Franc Šrimpf. – *Pomurski vestnik* 7, št. 44, 3. 11. 1955, str. 3.

Nadnasl.: Vtisi z obč. zbora sindikata profesorjev in predmetnih učiteljev soboške gimnazije. Tudi citati in fotografija F. Zadravca.

1956

A

Dve Kajuhovi pismi Mišku Kranjcu. – *Nova obzorja* 9, št. 6/7, 1956, str. 401–404.

Nekateri prekmurski problemi tridesetih let med vojnama. – *Svet ob Muri* 1, št. 1/2, 1956, str. 2–27; št. 3, str. 122–138; št. 4, str. 209–221.

Ob Aškerčevi stoletnici. – *Jezik in slovstvo* 1, št. 4/5, 1955/1956, str. 108–114.

Orientacija v svetu družbenih in političnih idej in Miško Kranjec. – *Svet ob Muri* 1, št. 4, 1956, str. 226–230.

Značilnosti Kranjčevega sloga in jezika do 1932. leta. – *Nova obzorja* 9, št. 8/9, 1956, str. 482–500.

B

Človek – umetnik. – *Jezik in slovstvo* 1, št. 10, 1955/1956, str. 310–313.
Ocena knjige Marje Boršnik *Pogovori s pesnikom Gradnikom* (Maribor: Obzorja, 1954).

Jean Hougron: Dekle iz Saigona. Prevedel J. Gradišnik, DZS 1956. – *Naši razgledi* 5, št. 11 (106), 9. 6. 1956, str. 276–277.
Knjižna ocena.

Jezikovni anahronizem v Prekmurju : (ob izdaji »Glavni navuk za evang. Konfirmandušek«). – *Pomurski vestnik* 8, št. 6, 9. 2. 1956, str. 2–3.

Miško Kranjec: Zemlja se z nami premika. – *Svet ob Muri* 1, št. 3, 1956, str. 149–154.
Ocena istoimenske knjige (Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1956).

O literarni zgodovini. – *Jezik in slovstvo* 1, št. 8/9, 1955/56, str. 263–267.
O metodah raziskovalnega dela v literarni zgodovini; v navezavi na lastni prispevek *Človek – umetnik* (*Jezik in slovstvo* 1, št. 10, 1955/1956, str. 310–313).

Tri slovenske novitete pri Mladinski knjigi. – *Naši razgledi* 5, št. 16 (111), 25. 8. 1956, str. 394–395.
Knjižne ocene: Miško Kranjec: *Čarni nasmeh*; Langus (Vitomil Zupan): *Potovanje v tisočera mesta*; Ela Peroci: *Tisočkratlepa* (vse Ljubljana: Mladinska knjiga, 1956).

C

Svet ob Muri. – Letn. 1, št. 1/2, 3–4. – Murska Sobota: Obmurska založba, 1956.
– 223 str.
Sourednik.

D

Cankarjev »Martin Kačur« na soboškem odru : (ob uprizoritvi »Martina Kačurja« / Franc Šrampf. – *Pomurski vestnik* 8, št. 15, 12. 4. 1956, str. 3.
Pohvalno omenjen F. Zadavec v vlogi zdravnika.

Na Dan republike so v M. Soboti odprli Pomursko študijsko knjižnico / -ko. – *Pomurski vestnik* 8, št. 48, 6. 12. 1956, str. 1.
»Študijsko knjižnico je v imenu OLO odprl tov. Karel Barbarič, v upravljanje pa jo je prevzel prof. Franc Zadavec ...«

1957

A

Nazori o umetnosti : (1920–1930). – *Svet ob Muri* 2, št. 2, 1957, str. 85–93; št. 3, str. 141–152.

B

Franc Novak o Vorancu. – V: *Prežihov zbornik* / [uredila Marja Boršnik]. – V Mariboru: Obzorja, 1957. – Str. 105–108.

Jugoslovani v pregledu svetovne književnosti. – *Svet ob Muri* 2, št. 4, 1957, str. 238–239.

Kritika obravnave jugoslovanskih književnosti v delu Queneau, R. (ur.): *Histoire des littératures. 2: Littératures occidentales* (Paris: Gallimard, 1957).

Ob drugi izdaji Janeževe Zgodovine slovenske književnosti. – *Nova obzorja* 10, št. 9, 1957, str. 574–585.

O knjigi Stanko Janež: *Zgodovina slovenske književnosti. 2.*, predelana izd. s sodelovanjem Miroslava Ravbarja (Maribor: Obzorja, 1957).

Tam gori za hramom. – *Jezik in slovstvo* 3, št. 1, 1957/1958, str. 42–43.

Ocena knjige Antona Ingoliča *Tam gori za hramom : novele in črtice* (Maribor: Obzorja, 1956).

C

Svet ob Muri. – Letn. 2, št. 1–4, 5/6. – Murska Sobota: Obmurska založba, 1957. – 352 str.

Sourednik.

D

Strokovno mnenje : Franc Zadavec / Marja Boršnik, E. Štampar, A. Slodnjak. – *Objave Univerze v Ljubljani* 5, 1957, str. 29.

Pozitivno mnenje o primernosti F. Zadavca za asistenta literarne zgodovine na slavistiki Filozofske fakultete v Ljubljani.

1958

A

Ferdo Kozak kot urednik Sodobnosti : (ob njegovi korespondenci Mišku Kranjcu). – *Naša sodobnost* 6, št. 12, 1958, str. 1085–1103.

Ferdo Kozak v času urejevanja Sodobnosti : (ob njegovi korespondenci Mišku Kranjcu). – V: *Svet ob Muri* 3, št. 3/4, 1958, str. 260–270.

Macesni nad dolino. – *Svet ob Muri* 3, št. 1/2, 1958, str. 142–149.

Ocena povesti Miška Kranjca *Macesni nad dolino* (Ljubljana: Prešernova družba, 1957).

Miško Kranjec o sebi in svojem književnem delu. – *Svet ob Muri* 3, št. 3/4, 1958, str. 171–188.

Pogovor F. Zadravca z Miškom Kranjcem.

Pesmi Valentina Vodnika / F. Z. – *Svet ob Muri* 3, št. 1/2, 1958, str. 156–158.

Ob 200-letnici rojstva Valentina Vodnika.

Starejša pomurska književnost. – V: *Spomeniško Pomurje* / [pri zbiranju in urejevanju gradiva sodelovali Franjo Baš ... et al.]. – V Murski Soboti: Obmurska založba, [1958], str. 17–26.

B

Dostopni rokopisni spisi Miška Kranjca / sestavil Fr. Zadavec. – *Svet ob Muri* 3, št. 3/4, 1958, str. 332.

Miško Kranjec. – V: *Izabrane pripovetke* / Miško Kranjec. – Beograd: Prosveta, 1958. – (Brazde : biblioteka savremenih jugoslovenskih pisaca. Kolo 3 ; 15). – Str. 327–330.

Cir.

Prežihovi Samorastniki v Kondorju. – *Jezik in slovstvo* 4, št. 1, 1958/1959, str. 20–21. Ocena knjige Prežihovega Voranca *Samorastniki : koroške povesti* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1958).

Trije Pavlovi dopisi Mišku Kranjcu. – *Svet ob Muri* 3, št. 3/4, 1958, str. 258–259. O enem pismu in dveh dopisnicah, ki jih je Mišku Kranjcu poslal Avgust Pavel.

C

Miško Kranjec v boju proti zaostalosti in meščanski miselnosti / izbrala Vanek Šiftar in Franc Zadavec. – *Svet ob Muri* 3, št. 3/4, 1958, str. 163–169.

Izbor odlomkov iz besedil Miška Kranjca.

Svet ob Muri. – Letn. 3, št. 1/2, 3/4. – Murska Sobota: Obmurska založba, 1958. – 334 str.

Član uredniškega odbora.

1959

B

Neobičajna polemična metoda. – *Naši razgledi* 8, št. 24 (191), 26. 12. 1959, str. 587. Odgovor na polemiko v pismu Frana Petreta *Odmev kongresa slavistov* (*Naši razgledi* 8, št. 23,

str. 557–558) o Zdravčevem zapisu *Ob II. kongresu jugoslovanskih slavistov* (Naši razgledi 8, št. 20, str. 477–478).

Ob II. kongresu jugoslovanskih slavistov. – *Naši razgledi* 8, št. 20 (187), 31. 10. 1959, str. 477–478.

C

Jezik in slovstvo. – Letn. 5, 1959/60, št. 1–3. – Ljubljana: Slavistično društvo, 1959. – Str. 1–96.

Član uredniškega odbora.

D

Odmev kongresa slavistov / Fran Petrè. – *Naši razgledi* 8, št. 23 (190), 12. 12. 1959, str. 557–558.

Polemika k prispevku Franca Zdravca *Ob II. kongresu jugoslovanskih slavistov* (Naši razgledi 8, št. 20, str. 477–478).

1960

A

Kranjčev roman *Do zadnjih meja*. – *Jezik in slovstvo* 5, št. 6, 1959/1960; str. 162–169; št. 7, str. 207–211.

Pogledi na realizem med Slovenci med vojnama. – *Jezik in slovstvo* 6, št. 1, 1960/1961, str. 8–15; št. 2, str. 58–67.

B

Branko Rudolf: *Žvegla potepuhova*. – *Jezik in slovstvo* 6, št. 1, 1960/1961, str. 21–23. Ocena knjige (Maribor: Obzorja, 1960).

Jezik – literatura – šola. – *Naši razgledi* 9, št. 19 (210), 15. 10. 1960, str. 449. Prispevek v anketi uredništva.

Lukács vznemirja. – *Naši razgledi* 9, št. 11 (202), 11. 6. 1960, str. 263–264. Polemika.

Prvi del Kranjčeve tetralogije. – *Naši razgledi* 9, št. 19 (210), 15. 10. 1960, str. 449–451.

O romanu *Nad hišo se več ne kadi*, 1. delu tetralogije *Za svetlimi obzorji* (Ljubljana: DZS, 1960).

C

Jezik in slovstvo. – Letn. 5, 1959/60, št. 4–8. – Ljubljana: Slavistično društvo, 1960. – Str. 97–258.

Član uredniškega odbora.

Jezik in slovstvo. – Letn. 6, 1960/61, št. 1–3. – Ljubljana: Slavistično društvo, 1960.
– Str. 1–112.
Član uredniškega odbora.

1961

A

Izidor Cankar v svoji prozi. – *Jezik in slovstvo* 6, št. 6, 1960/1961, str. 192–200.

Pesnik Naci Kranjec – Pajlin (1916–1945). – *Jezik in slovstvo* 6, št. 7, 1960/1961, str. 225–228; št. 8, str. 246–248.

B

Pomembna slavistična publikacija. – *Naši razgledi* 10, št. 2 (220), 11. 3. 1961, str. 112–113.

O 12. letniku *Slavistične revije* (1960).

Slovenska književnost med dvema vojnama. – *Pionir* 19, št. 7, 1960/1961, str. 215–217.

C

Jezik in slovstvo. – Letn. 6, 1960/61, št. 4–8. – Ljubljana: Slavistično društvo, 1961. – Str. 113–272.

Član uredniškega odbora.

Jezik in slovstvo. – Letn. 7, 1961/62, št. 1–3. – Ljubljana: Slavistično društvo, 1961. – Str. 1–96.

Član uredniškega odbora.

1962

A

Franz Mehring in slovenska revija Književnost. – *Jezik in slovstvo* 7, št. 4, 1961/1962, str. 121–124; št. 5, str. 155–157.

Idejno-estetska geneza in struktura Kranjčeve proze : 1930–1935 : disertacija.
– Ljubljana: [F. Zadavec], 1962. – 2 zv. (470 f.; 48 f.).

Univ. v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. – Mentorica Marja Boršnik.

Pregled jugoslovanskih književnosti. – *Naša sodobnost* 10, št. 4, 1962, str. 289–295; št. 5, str. 414–420.

Recenzija knjige Miroslava Ravbarja in Stanka Janeža *Pregled jugoslovanskih književnosti* (Maribor: Obzorja, 1960).

Prekmurski napredni tisk do leta 1941. – V: *Ob naprednem tisku ...* / [uredil Vanek Šiftar]. – Murska Sobota: Pomurska založba, 1962. – Str. 31–47.

Slovenska povojna literarna kritika in esejistika. – *Jezik in slovstvo* 8, 1962/1963, št. 1/2, str. 17–34.

B

Ali marksizem ali idealizem. – *Problemi* 1, št. 2, 1962/1963, str. 158–161.
Polemika k članku Edvarda Kocbeka *Ernst Bloch* (*Naša sodobnost* 10, št. 3, str. 254–263).

Antologija »Slovenačka poezija«. – *Naša sodobnost* 10, št. 12, 1962, str. 1139–1142.
Ocena knjige *Antologija slovenačke poezije* / uredili Jože Kastelic, Drago Šega, Cene Vipotnik (Beograd: Nolit, 1961).

Čas in zavest. – *Jezik in slovstvo* 7, št. 6, 1961/1962, str. 183–186.
O knjigi *Čas in zavest : eseji in kritike* / uredil in predgovor napisal Velibor Gligorić (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961).

Estetska in idejna kritika. – *Problemi* 1, št. 4, 1962/1963, str. 306–308.
Prispevek v tematskem sklopu *Vloga kritike v kulturnem življenju*.

Kranjec, Miško, književnik (Velika Polana, 15. IX. 1908 –) / F. Z. – V: *Enciklopedija Jugoslavije*. – Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1962. – Knj. 5: Jugos–Mak, str. 380–381.

Matej Bor: Daljave. – *Naši razgledi* 11, št. 11 (250), 9. 6. 1962, str. 212.
Ocena romana Mateja Bora *Daljave* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961).

Mejakova Književna kronika. – *Naši razgledi* 11, št. 5 (244), 10. 3. 1962, str. 93.
Ocena knjige Mitje Mejaka *Književna kronika : izbor literarnih ocen* (Ljubljana: DZS, 1961).

Na zgrešeni poti. – *Naši razgledi* 11, št. 7 (246), 7. 4. 1962, str. 131–132.
Ocena 6. zbornika *Literatura slavjanskih narodov* (Moskva: Akademija nauk SSSR, 1961) pod uredništvom ruskih literarnih zgodovinarjev B. M. Nikolina in E. I. Rjabove.

Povojna literarna kritika in esejistika. – *Naši razgledi* 11, št. 17 (256), 8. 9. 1962, str. 332–335.

Še enkrat o metodi kritike. – *Problemi* 1, št. 5, 1962/1963, str. 477.
Odgovor na polemiko Janeza Jerovška *O metodi kritike (Perspektive* 3, št. 22, 1962/1963, 230–236).

C

Jezik in slovstvo. – Letn. 7, 1961/62, št. 4–8. – Ljubljana: Slavistično društvo, 1962. – Str. 97–256.

Član uredniškega odbora.

Jezik in slovstvo. – Letn. 8, 1962/63, št. 1–3. – Ljubljana: Slavistično društvo, 1962. – Str. 1–96.

Član uredniškega odbora.

D

[Franc Zadavec : prijava na razpis Filozofske fakultete za mesto docenta za slovensko literarno zgodovino]. – *Objave Univerze v Ljubljani* 29, 1962, str. 27–30.

O metodi kritike / Janez Jerovšek. – *Perspektive* 3, št. 22, 1962/1963, str. 230–236. O polemični metodi F. Zadravca.

1963

A

Matkova Tina : (ob osemdesetletnici Pregljevega rojstva). – *Jezik in slovstvo* 8, št. 5, 1962/1963, str. 129–138.

Miško Kranjec, Na valovih Mure. – *Jezik in slovstvo* 8, št. 6, 1962/1963, str. 161–167.

Miško Kranjec (1908–1935). – Murska Sobota: Pomurska založba, 1963. – 326 str.

Pisatelj, njegov človek in čas. – *Problemi* 1, št. 6, 1962/1963, str. 526–539. Predavanje o Mišku Kranjcu v ljubljanskem slavističnem aktivu decembra 1962.

Umetniška proza Cirila Kosmača. – *Nova obzorja* 16, št. 3/4, 1963, str. 132–145; št. 5/6, str. 235–253.

Umetnost za človeka ; Nekaj podatkov o avtorjih ; Opombe. – V: *Razgledi v književnosti 1918–1941 : izbor esejev in kritik* / [izbral, uredil, spremno besedo in opombe napisal France Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1963. – (Knjižnica Kondor ; 63). – Str. 228–263.

B

Boris Paternu, Estetske osnove Levstikove literarne kritike. – *Jezik in slovstvo* 8, št. 8, 1962/1963, str. 246–248.

Ocena knjige (Ljubljana: Slovenska matica, 1962).

Uredništvu Sodobnosti. – *Problemi* 1, št. 6, 1962/1963, str. 554–555.

Odgovor na gloslo uredništva revije Sodobnost *Na dan z besedo* (Sodobnost 1, št. 1/2, 1963, str. 191) v zvezi z Zadravčevo polemiko *Ali marksizem ali idealizem* (Problemi 1, št. 2, 1962, str. 159–161).

C

Jezik in slovstvo. – Letn. 8, 1962/63, št. 4–8. – Ljubljana: Slavistično društvo, 1963. – Str. 97–264.

Član uredniškega odbora.

Jezik in slovstvo. – Letn. 9, 1963/64, št. 1. – Ljubljana: Slavistično društvo, 1963. – Str. 1–32.

Član uredniškega odbora.

Razgledi v književnosti 1918–1941 : eseji in kritike / [izbral, uredil, spremno besedo in opombe napisal France Zadavec]. – V Ljubljani: Mladinska knjiga, 1963. – 262 str. – (Knjižnica Kondor ; 63).

D

Franc Zadavec: Miško Kranjec (1908–1935) / Š. Balažic. – *Pomurski vestnik* 15, št. 51/52, 30. 12. 1963, str. 12.

Izšlo v rubriki Nove knjige in revije. – Ocena knjige (Murska Sobota: Pomurska založba, 1963).

Problematicni Ernst Bloch : polemika / Edvard Kocbek. – *Sodobnost* 11, št. 1/2, 1963, str. 183–189.

Odgovor na polemiki Franca Zadravca (*Ali marksizem ali idealizem*, Problemi 1, št. 2, 1962/1963, str. 158–161) in Božidarja Debenjaka (*Ernst Bloch*, Problemi 1, št. 2, 1962/1963, str. 161–166) o njegovem prispevku *Ernst Bloch* (Naša sodobnost 10, št. 3, str. 254–263).

[Strokovno mnenje : Franc Zadavec] / Marja Boršnik, Boris Paternu. – *Objave Univerze v Ljubljani*, št. 32, 1963, str. 68–71.

Mnenje k prijavi F. Zadravca na razpis za mesto docenta za slovensko literarno zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

1964

A

Književni teoretik Ernst Fischer. – *Problemi* 2, št. 15, 1964, str. 359–367.

B

Josip Vidmar, Drobni eseji. – *Jezik in slovstvo* 9, 1963/1964, št. 2/3, str. 72–74.

Ocena knjige (Maribor: Obzorja, 1962).

»Kondor 63« : (nekaj pojasnil k »Razgledom v književnosti« 1918–1941). – *Jezik in slovstvo* 9, 1963/1964, št. 4/5, str. 148–150.

Miško Kranjec. – V: *Izabrane pripovetke* / Miško Kranjec. – Beograd: Prosveta, 1964. – 329 str. – (Brazde : Biblioteka savremenih jugoslovenskih pisaca. Kolo 3 ; 15). – Str. 327–[330].
Cir.

Pogovor z Jušem Kozakom. – *Naši razgledi* 13, št. 24 (311), 26. 12. 1964, str. 477–478.

Socialni realizem in socialistični realizem : ob razpravi sovjetske literarne zgodovinarke E. I. Rjabove. – *Naši razgledi* 13, 1964, št. 6 (293), str. 112.
O razpravi *H karakteristiki socialnega realizma v slovenski književnosti* (1963).

Srečko Kosovel o vlogi umetnosti. – *Primorski dnevnik* 20, št. 66 (5749), 18. 3. 1964, str. 3.
Nadnasl.: Ob 60-letnici rojstva tako rano umrlega pesnika.

Zaključni izpiti 1964. – *Naši razgledi* 13, 1964, št. 13 (300), 11. 7. 1964, str. 249.
Prispevek v anketi o gimnazijski maturi.

C

Jezik in slovstvo. – Letn. 9, 1963/64, št. 2/3, 4/5, 6, 7/8. – Ljubljana: Slavistično društvo, 1964. – Str. 33–288.
Član uredniškega odbora.

D

Franc Zadavec, Miško Kranjec (1908–1935) / Jože Šiferer. – *Sodobnost* 12, št. 9, 1964, str. 925–927.
Ocena knjige (Murska Sobota: Pomurska založba, 1963).

1965

A

Dramatika Mirana Jarca. – *Jezik in slovstvo* 10, št. 2/3, 1965, str. 34–56.

Futurizem in ekspresionizem v slovenski poeziji. – *Dialogi* 1, št. 11, 1965, str. 597–612; št. 12, str. 651–660 (dodatek k nasl.: Lirska podoba in verz).

Lirika, epika, dramatika : študije iz novejšje slovenske književnosti / [napisali Helga Glušič, Matjaž Kmecl, Saša Skaza, Franc Zadavec]. – Murska Sobota: Pomurska založba, 1965. – 348 str. – (Knjižna zbirka Svet ob Muri).

Nasl. v kolofonu: Lirika – proza – dramatika. – F. Zadavec napisal poglavja: Lirika; Impresionizem Josipa Murna; Osamljeni človek Mirana Jarca; Srečko Kosovel, Tragedija na oceanu; Ivan Cankar, Na klancu; Ivan Pregelj, Matkova Tina; Neizolirani dobri človek Miška Kranjca; Literarnozgodovinska metodologija.

Pisma Juša Kozaka Mišku Kranjcu. – *Sodobnost* 13, 1965, št. 1/3, str. 52–77.

Slovenska poezija po moderni : 1916–1943. – V: *Predavanja : I. seminar slovenskega jezika, literature in kulture* / [uredil Tine Logar s sodelovanjem Martine Orožen in Jožeta Koruze]. – Ljubljana: [Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1965]. – Loč. pag. (34, 3, 2 str.)

Slovenski pesniški »avantgardi« na rob. – *Sodobnost* 13, št. 8/9, 1965, str. 871–877.

Srečko Kosovel. – *Jezik in slovstvo* 10, št. 6/7, 1965, str. 171–185.

B

Kultura in kulturna politika. – *Teorija in praksa* 2, št. 2, 1965, str. 253–261.

Rubrika: Aktualni intervju.

Pohujšanje v dolini šentflorjanski : hud nesporazum. – *Naši razgledi* 14, št. 12 (323), 26. 6. 1965, str. 254–255.

Kritika uprizoritve Cankarjeve farse *Pohujšanje v dolini šentflorjanski* v Drami SNG (režija Mile Korun).

Srečanje z madžarskimi književniki. – *Naši razgledi* 14, št. 21 (332), 6. 11. 1965, str. 438–439.

C

Jezik in slovstvo. – Letn. 10, št. 1, 2/3, 4/5, 6/7, 8. – Ljubljana: Slavistično društvo, 1965. – 264 str.

Član uredniškega odbora.

D

Franc Zadavec, Miško Kranjec. 1908–1935. Ljubljana, 1963 / Evgenija Ivanovna Rjabova. – *Sovetskoe slavjanovedenie* 1965, št. 1, str. 96–99.

Cir. – Ocena knjige.

Glosa ob pravdanju za Frana Albrehta proti Jušu Kozaku / Dušan Kermavner. – *Naši razgledi* 14, št. 4 (315), 20. 2. 1965, str. 76.

V polemiki o obravnavi Frana Albrehta v *Pogovoru z Jušem Kozakom* (*Naši razgledi* 13, št. 24, 26. 12. 1964) se Kermavner postavi v bran F. Zadravcu.

Podoba Frana Albrehta v *Pogovoru z Jušem Kozakom* / Zvone Verstovšek. – *Naši razgledi* 14, št. 2 (313), 23. 1. 1965, str. 34–35.

Polemika z opisom Frana Albrehta v *Pogovoru z Jušem Kozakom* (*Naši razgledi* 13, št. 24, 26. 12. 1964).

Pojasnilo / Vera Albreht. – *Naši razgledi* 14, št. 1, 1965, str. 14.

Protest proti Zadravčevi »zlobno izkrivljeni podobi Frana Albrehta« v *Pogovoru z Jušem Kozakom* (Naši razgledi 13, št. 24, 26. 12. 1964).

1966

A

Edvard Kocbek – pesnik, pripovednik in esejist. – V: *Panonski zbornik* / [uredil Franc Zadavec z uredniškim odborom Božidar Borko ... et al.]. – Murska Sobota: Pomurska založba, 1966. – Str. 167–183.

Ekspressionizem v dramatik. – V: *Upornik : slovenska ekspresionistična enodejanka in prizori* / [izbral in uredil Franc Zadavec]. – V Ljubljani: Mladinska knjiga, 1966. – (Knjižnica Kondor ; 92). – Str. 161–208.

Futurizem in ekspresionizem v slovenski poeziji. – V: *Pot skozi noč : izbor iz slovenske futuristične in ekspresionistične lirike* / [izbral, uredil in spremno besedo napisal Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1966. – (Knjižnica Kondor ; 93). – Str. 93–138.

Konstruktivizem in Srečko Kosovel. – *Sodobnost* 14, št. 12, 1966, str. 1248–1256.

Miško Kranjec. – Beograd: Rad, 1966. – 38 str. – (Književnost / Radnički univerzitet. Kolo 8 ; [5]).
Cir.

Nove pesmi Srečka Kosovela. – *Problemi* 4, št. 39, 1966, str. 318–324.

Pogledi na besedno umetnost (1898-1918). 1, Župančičeva téma umetništva. – *Jezik in slovstvo* 11, št. 3, 1966, str. 49–59.

Pogledi na besedno umetnost (1898–1918). 2, Tema umetništva v poeziji ob moderni. – *Jezik in slovstvo* 11, št. 4, 1966, str. 104–112.

Pogledi na besedno umetnost (1898-1918). 3, Estetskoteoretični spor v katoliški skupini. – *Jezik in slovstvo* 11, št. 5, 1966, str. 146–152.

Pripovednik Miško Kranjec. – V: *Panonski zbornik* / [uredil Franc Zadavec z uredniškim odborom Božidar Borko ... et al.]. – Murska Sobota: Pomurska založba, 1966. – Str. 196–213.

Slovenska idealistična nova stvarnost. – *Sodobnost* 14, 1966, št. 2, str. 178–192; št. 3, str. 281–293.

Srečko Kosovel (1904–1926). – V: *Predavanja : II. seminar slovenskega jezika, literature in kulture* / [uredil Boris Paternu s sodelovanjem Jožeta Koruze in Martine Orožen]. – Ljubljana: [Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti], 1966. – Loč. pag. (15, 2, 2 str.)

Svobodoumni in katoliški književnik v desetletju pred Osvobodilno fronto. – *Pri-spevki za zgodovino delavskega gibanja* 6, št. 1/2, 1966, str. 87–100.

O Jušu in Ferdu Kozaku, Josipu Vidmarju, Edvardu Kocbeku in Francetu Vodniku.

B

Anton Vratuša. – V: *Panonski zbornik* / [uredil Franc Zadavec z uredniškim odborom Božidar Borko ... [et al.] ; fotografije Jože Kološa]. – Murska Sobota: Pomurska založba, 1966. – Str. 357–359.

Ob jubileju dr. Marje Boršnikove. – *Jezik in slovstvo* 11, št. 1/2, 1966, str. 1–2.

Ob šestdesetletnici Marje Boršnik.

Svobodoumni in katoliški književnik v desetletju pred Osvobodilno fronto. – *Naši razgledi* 15, št. 9 (344), 14. 5. 1966, str. 173–174.

Koreferat z znanstvenega posvetovanja o Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni 25-letnici (Ljubljana, 28.–30. april 1966).

Vasja Predan, Od premiere do premiere. – *Jezik in slovstvo* 11, št. 6, 1966, str. 196–199.

Ocena knjige (Maribor: Obzorja, 1966).

C

Jama in drugi spisi / Ivan Goran Kovačić ; [izbral in uredil Franc Zadavec ; spremno besedo napisal Emil Štampar ; prevedel Drago Rutar, Ciril Stani in Tone Pavček]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1966. – 111 str. – (Knjižnica Kondor ; 90).

Jezik in slovstvo. – Letn. 11, št. 1/2, 3–8. – Ljubljana: Slavistično društvo, 1966. – 272 str.

Član uredniškega odbora.

Panonski zbornik / [uredil Franc Zadavec z uredniškim odborom Božidar Borko ... et al.]. – Murska Sobota: Pomurska založba, 1966. – 359 str.

Pot skozi noč : izbor iz slovenske futuristične in ekspresionistične lirike / [izbral, uredil in spremno besedo napisal Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1966. – 146 str. – (Knjižnica Kondor ; 93).

Upornik : slovenska ekspresionistična enodejanka in prizori / [izbral in uredil Franc Zadavec]. – V Ljubljani: Mladinska knjiga, 1966. – 214 str. – (Knjižnica Kondor ; 92).

D

Knjiga literarnih interpretacij / Štefan Barbarič. – *Sodobnost* 14, št. 4, 1966, str. 433–436.

Recenzija knjige *Lirika, epika, dramatika : študije iz novejšje slovenske književnosti* (Murska Sobota: Pomurska založba, 1965).

1967

A

Glavni leposlovni tokovi v Sloveniji med prvo in drugo svetovno vojno. – *Jezik in slovstvo* 12, št. 4, 1967, str. 171–181.

Gradnikova poezija do Padajočih zvezd (1902 do 1916). – *Dialogi* 3, št. 2, 1967, str. 76–82; št. 3, str. 147–157; št. 4, str. 210–219.

Oktobrska revolucija in slovenski književniki. – *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 7, št. 1/2, 1967, str. 171–190, 519, 553.

Oktobrska revolucija in slovenski književniki. – *Sodobnost* 15, 1967, št. 11, str. 1093–1114.

Pogledi slovenskih marksistov na književnost (1919–1941). – *Jezik in slovstvo* 12, št. 7, 1967, str. 206–215; št. 8, str. 246–254.

Pogledi slovenskih marksistov na književnost (1919–1941). – *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 7, št. 1/2, 1967, str. 409–426, 537–538, 570–571.

Slovenska književnost 1945–1965. Knj. 2, Dramatika in književna esejistika in kritika / Jože Koruza in Franc Zadavec. – Ljubljana: Slovenska matica, 1967. – 452 str.

Slovenski književniki in oktobrska revolucija. – V: *Predavanja : III. seminar slovenskega jezika in kulture* / [uredil Franc Zadavec s sodelovanjem Jožeta Koruze in Milene Piškur]. – Ljubljana: [Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti], 1967. – Loč. pag. (14, 2, 3 str.)

B

Idejna razpotja in umetniške težave. – *Naši razgledi* 16, št. 21 (380), 4. 11. 1967, str. 604.

Sklepni odlomek iz študije *Oktobrska revolucija in slovenski književniki* z Znanstvenega posvetovanja ob 50. obletnici oktobrske revolucije in 30. obletnici ustanovnega kongresa KP Slovenije.

Mitja Mejak, Književna kronika. – *Jezik in slovstvo* 12, št. 2, 1967, str. 60–62.
Ocena knjige Mitje Mejaka *Književna kronika 1962–1965* (Maribor: Obzorja, 1966).

C

Jezik in slovstvo. – Letn. 12, št. 1–8. – Ljubljana: Slavistično društvo, 1967. – 260 str.

Član uredniškega odbora.

Predavanja : III. seminar slovenskega jezika, literature in kulture / [uredil Franc Zadavec s sodelovanjem Jožeta Koruze in Milene Piškur]. – Ljubljana: [Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenske jezike in književnosti], 1967. – 1 zv. (loč. pag.).

D

Franc Zadavec. – *Objave Univerze v Ljubljani* 1967/1968, št. 1/2, str. 80.
Informacija o izvolitvi F. Zadravca za izrednega profesorja za slovensko literarno zgodovino.

1968

A

Cankarjeva lirsko simbolistična drama Lepa Vida. – *Dialogi* 4, št. 12, 1968, str. 641–648.

Dramatik Slavko Grum ; Opombe. – V: *Dogodek v mestu Gogi* / Slavko Grum. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1968. – (Knjižnica Kondor ; 102). – Str. 53–78.

Dramatika Slavka Gruma. – *Slavistična revija* 16, [št. 1/2], 1968, str. 413–469.

Ekspresionizem v slovenski dramatiki : (kratek pregled). – V: *Predavanja [iz literature] : IV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture* / [uredil Franc Jakopin s sodelovanjem Matjaža Kmecla in Milene Piškur]. – Ljubljana: [Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti], 1968. – 28 str.

Lirske in epske pesniške oblike v obdobju slovenske moderne. – *Jezik in slovstvo* 13, št. 7, 1968, str. 207–213; št. 8, str. 244–253.

Oktobrska revolucija in slovenska literatura. – Murska Sobota: Pomurska založba, 1968. – 181 str.

Umetnik in družba v Cankarjevih delih. – *Sodobnost* 16, št. 12, 1968, str. 1220–1233.

B

Kosovel in naš čas : ob izidu Integralov. – *Naši razgledi* 17, št. 1 (384), 13. 1. 1968, str. 14–15.

Ob izidu pesniške zbirke Srečka Kosovela *Integrali* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1967).

Vloga in oblika satire v Cankarjevih delih. Fragment. – *Delo* 10, št. 354, 28. 12. 1968, str. 19.

Nadnasl.: Pisateljev 25-letni boj zoper negativno.

C

Dogodek v mestu Gogi : igra v dveh dejanjih / Slavko Grum ; [uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1968. – (Knjižnica Kondor ; 102). – 77 str.

Izbrano delo / Slavko Grum ; [izbral in uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1968. – 193 str., [1] f. pril. z avtorj. sl.

Jezik in slovstvo. – Letn. 13, št. 1–8. – Ljubljana: Slavistično društvo, 1968. – 264 str.
Član uredniškega odbora.

D

Franc Zadavec: Oktobrska revolucija in slovenska literatura / R. – *TV 15* 6, 30. 7. 1968, št. 30, str. 7.

Avtor Slavko Rupel. – Knjižna ocena.

Slovène. Littérature / Jacques Veyrenc. – *Revue des études slaves* 47, 1968, str. 450–452.

Rubrika: Chronique: Publications. – V pregledu razprav o slovenski književnosti, objavljenih med 1965 in 1968, predstavljeni tudi 3 prispevki F. Zadravca.

Za revolucijo in proti njej: Franc Zadavec: Oktobrska revolucija in slovenska književnost; opremil Franc Mesarič, akad. Slikar; izdaja Pomurska založba v Murski Soboti; natisnilo ZGP Pomurski tisk / M. Š. – *Večer* 24, št. 127 (6260), 31. 5. 1968, str. 16.

Avtorica Marija Švajncer. – Knjižna ocena.

1969

A

Satira v Cankarjevi pesmi, prozi in dramatici. – *Slavistična revija* 17, št. 1, 1969, str. 203–239.

B

Dušan Kermavner, Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918. – *Slavistična revija* 17, št. 1, 1969, str. 326–327.

Ocena knjige (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1968).

C

Izbrano delo / Dragotin Kette, Josip Murn ; [uredil Franc Zadravec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969. – 195 str. – (Zbirka Naša beseda).

Izbrano delo / Srečko Kosovel, Miran Jarc ; [S. Kosovela uredil Janko Kos, M. Jarca uredil Franc Zadravec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969. – 174 str. – (Zbirka Naša beseda).

Izbrano delo / Prežihov Voranc ; [izbral in uredil Franc Zadravec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969. – 5 zv. – (Zbirka Naša beseda).

Jezik in slovstvo. – Letn. 14, št. 1–8. – Ljubljana: Slavistično društvo, 1969. – 264 str. Področni urednik za slovstveno zgodovino.

Jezik in slovstvo. – Letn. 15, 1969/70, št. 1–2. – Ljubljana: Slavistično društvo, 1969. – 64 str.

Področni urednik za slovstveno zgodovino.

D

Dr. Franc Zadravec, docent za novejšo slovensko literarno zgodovino. – V: *Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev* / [glavni urednik Roman Modic]. – Ljubljana: Univerza, 1969. – Knj. 2: 1956–1966, str. 62–63.

Oktobrska revolucija in slovenska književnost / Aleksander Skaza. – *Jezik in slovstvo* 14, št. 3, 1969, str. 89–92.

Ocena knjige F. Zdravca *Oktobrska revolucija in slovenska literatura* (Murska Sobota: Pomurska založba, 1968).

Slovène. Techniques et fonctions de la littérature / Jacques Veyrenc. – *Revue des études slaves* 48, 1969, str. 300–302.

Rubrika: Chronique: Publications. – V pregledu razprav o slovenski književnosti, objavljenih 1968, predstavljena tudi knjiga F. Zdravca *Oktobrska revolucija in slovenska literatura* (Murska Sobota: Pomurska založba, 1968).

1970

A

Dvoje slovenskih poetik po letu 1918. – V: *Predavanja : VI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture* / [uredil Franc Zadravec s sodelovanjem Vlada Nartnika]. – Ljubljana: [Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti], 1970. – Str. 149–161.

Ritem in oblika Gradnikove poezije. – *Srečanja* (Nova Gorica) 5, št. 25/26, 1970, str. 54–61.

Slovenska Koroška v prozi, pesmi in drami od 1919–1942. – *Jezik in slovstvo* 15, št. 7/8, 1969/1970, str. 201–210.

Zgodovina slovenskega slovstva. 5, Nova romantika in mejni obliki realizma. – Maribor: Obzorja, 1970. – 407 str., [32] str. pril.

B

Šole so mrtve – naj živi veda!. – *Naši razgledi* 19, št. 6 (437), 20. 3. 1970, str. 173. Prispevek v anketi *Položaj literarne znanosti na Slovenskem*.

C

Izbrano delo. 1, Duševni profili slovenskih preporoditeljev / Ivan Prijatelj ; [uredil Franc Zdravec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1970. – 229 str. – (Zbirka Naša beseda).

Jezik in slovstvo. – Letn. 15, 1969/70, št. 3–6, 7/8. – Ljubljana: Slavistično društvo, 1970. – Str. 65–288.

Področni urednik za slovstveno zgodovino.

Predavanja : VI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 29. 6.–11. 7. 1970 / [uredil Franc Zdravec s sodelovanjem Vlada Nartnika]. – Ljubljana: [Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti], 1970. – 197 str.

Zbrano delo / Ivo Brnčić ; [zbral in uredil Franc Zdravec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1970. – 209 str. – (Zbirka Naša beseda).

1971

A

Lirika, epika, dramatika : [študije iz novejšje slovenske književnosti] / [napisali Helga Glušič, Matjaž Kmecl, Saša Skaza, Franc Zdravec]. – 2., predelana izd. – Murska Sobota: Pomurska založba, 1971. – 284 str.

F. Zdravec napisal poglavja: Lirika; Impresionizem Josipa Murna; Osamljeni človek Mirana Jarca; Srečko Kosovel, Tragedija na oceanu; Ivan Cankar, Na klancu; Ivan Pregelj, Matkova Tina; Neizolirani dobri človek Miška Kranjca; Literarnozgodovinska metodologija.

Pesniška podoba, »metafora« od futurizma do nadrealizma. – *Dialogi* 7, št. 6, 1971, str. 345–355.

B

Dvojni intervju pred izidom Izbranega dela Miška Kranjca / [intervjuvanca] Miško Kranjec, Franc Zadavec. – *Knjiga* 1971, št. 6, str. 261–266.

Zavodu za spomeniško varstvo Ljubljana / Joža Mahnič, Franc Zadavec, Minka Kuclar. – *Jezik in slovstvo* 17, št. 3, 1971/1972, str. 96–98.

O neustrezni selitvi posmrtnih ostankov dr. Janeza Mencingerja v Krškem.

C

Izbrano delo / Ivo Brnčič, [zbral in uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1971. – 209 str. – (Zbirka Naša beseda).

Izbrano delo / Slavko Grum ; [izbral in uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1971. – 193 str. – (Zbirka Naša beseda).

Izbrano delo / Dragotin Kette, Josip Murn ; [izbral in uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1971. – 195 str. – (Zbirka Naša beseda).

Izbrano delo / Srečko Kosovel, Miran Jarc ; [S. Kosovela uredil Janko Kos, M. Jarca uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1971. – 174 str. – (Zbirka Naša beseda).

Izbrano delo / Bratko Kreft ; [izbral in uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1971. – 403 str. – (Zbirka Naša beseda).

Izbrano delo / Vladimir Levstik ; [izbral in uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1971. – 162 str. – (Zbirka Naša beseda).

Izbrano delo / Prežihov Voranc ; [izbral in uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1971. – 5 zv. – (Zbirka Naša beseda).

Izbrano delo / Ivan Prijatelj ; [uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1971. – 2 zv. (229; 211 str.). – (Zbirka Naša beseda).

Izbrano delo / Milan Pugalj, Anton Novačan, Cvetko Golar ; [izbral in uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1971. – 291 str. – (Zbirka Naša beseda).

D

Lirika, epika, dramatika / Sl. Ru. – *Primorski dnevnik* 27, št. 158, 10. 7. 1971, str. 4. Avtor Slavko Rupel. – Ob izidu 2., predelane izd. knjige *Lirika, epika, dramatika* (Murska Sobota: Pomurska založba, 1971).

Od časa k avtorju : Zgodovina slovenskega slovstva, 5. knjiga: Franc Zadavec - Nova romantika in mejni obliki realizma, Založba Obzorja, Maribor 1970 / V. V. – *Večer* 27, št. 40 (7086), 18. 2. 1971, str. 15–16.

Avtor Vili Vuk. – Knjižna ocena.

Peta knjiga Zgodovine slovenskega slovstva / Nada Gaborovič. – *Dialogi* 7, št. 7/8, 1971, str. 464–467.

O knjigi Fr. Zadavca *Zgodovina slovenskega slovstva 5: Nova romantika in mejni obliki realizma* (Maribor: Obzorja, 1970).

1972

A

Pokrajina v Gradnikovi liriki. – V: *[Predavanja] : VIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 3.-15. julija 1972* / [uredila Breda Pogorelec s sodelovanjem Alenke Logar - Pleško]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1972. – Str. 121–134.

Realistična estetika po ekspresionizmu v Sloveniji. – *Slavistična revija* 20, št. 3, 1972, str. 265–284.

Slovstvo v času NOB kot periodizacijsko vprašanje. – *Jezik in slovstvo* 17, št. 5, 1971/1972, str. 133–138.

Spremna beseda. – V: *Črtice ; Macesni nad dolino ; Novele* / Miško Kranjec. – Ljubljana: Mladinska knjiga ; Murska Sobota: Pomurska založba, 1972. – (Izbrano delo / Miško Kranjec ; 9). – Str. 539–544.

Spremna beseda. – V: *Do zadnjih meja* / Miško Kranjec. – Ljubljana: Mladinska knjiga ; Murska Sobota: Pomurska založba, 1972. – (Izbrano delo / Miško Kranjec ; 4). – Str. 484–[494].

Spremna beseda. – V: *Kapitanovi ; Novele* / Miško Kranjec. – Ljubljana: Mladinska knjiga ; Murska Sobota: Pomurska založba, 1972. – (Izbrano delo / Miško Kranjec ; 2). – Str. 457–[464].

Spremna beseda. – V: *Mladost v močvirju* / Miško Kranjec. – Ljubljana: Mladinska knjiga ; Murska Sobota: Pomurska založba, 1972. – (Izbrano delo / Miško Kranjec ; 12). – Str. 551–[557].

Spremna beseda. – V: *Povest o dobrih ljudeh ; Novele* / Miško Kranjec. – Ljubljana: Mladinska knjiga ; Murska Sobota: Pomurska založba, 1972. – (Izbrano delo / Miško Kranjec ; 5). – Str. 493–503.

Spremna beseda. – V: *Soočenje* / Miško Kranjec. – Ljubljana: Mladinska knjiga ; Murska Sobota: Pomurska založba, 1972. – (Izbrano delo / Miško Kranjec ; 10). – Str. 255–263.

Spremna beseda. – V: *Težaki ; Novele* / Miško Kranjec. – Ljubljana: Mladinska knjiga ; Murska Sobota: Pomurska založba, 1972. – (Izbrano delo / Miško Kranjec ; 3). – Str. 593–[599].

Spremna beseda. – V: *Zemlja se z nami premika* / Miško Kranjec. – Ljubljana: Mladinska knjiga ; Murska Sobota: Pomurska založba, 1972. – (Izbrano delo / Miško Kranjec ; [7]). – Str. 501–507.

Spremna beseda. – V: *Zgubljena vera* / Miško Kranjec. – Ljubljana: Mladinska knjiga ; Murska Sobota: Pomurska založba, 1972. – (Izbrano delo / Miško Kranjec ; 8). – Str. 515–519.

Spremna beseda. – V: *Življenje ; Pesem ceste ; Os življenja* / Miško Kranjec. – Ljubljana: Mladinska knjiga ; Murska Sobota: Pomurska založba, 1972. – (Izbrano delo / Miško Kranjec ; 1). – Str. 593–[602].

Zgodovina slovenskega slovstva. 6, Ekspresionizem in socialni realizem, 1. del.
– Maribor: Obzorja, 1972. – 330 str., [4] str. pril.

Zgodovina slovenskega slovstva. 7, Ekspresionizem in socialni realizem, 2. del.
– Maribor: Obzorja, 1972. – 242 str., [16] str. pril.

B

Baukart, Jan (Celje, 14. XII. 1889) / F. Zadavec i F. Dobrovoljc. – V: *Leksikon pisaca Jugoslavije* / glavni urednik Živojin Boškov. – [Novi Sad]: Matica srpska, 1972. – Knj. 1: A–Dž, str. 179.

Avtorja Franc Zadavec in France Dobrovoljc.

Bohanec, Franček (Miklavž kod Ormoža, 13. II. 1923) / F. Zadavec i F. Dobrovoljc. – V: *Leksikon pisaca Jugoslavije* / glavni urednik Živojin Boškov. – [Novi Sad]: Matica srpska, 1972. – Knj. 1: A–Dž, str. 277.

Brnčič–Šarmazanova, Vera (Orel, SSSR, 2. VII. 1913) / F. Zadavec. – V: *Leksikon pisaca Jugoslavije* / glavni urednik Živojin Boškov. – [Novi Sad]: Matica srpska, 1972. – Knj. 1: A–Dž, str. 357.

Liki mladih v Prežihovi prozi. – V: *Liki mladih v književnosti o NOB : X. Festival Kurirček* / [gradivo zbral in uredil Jože Filo]. – Maribor: [Festival Kurirček], 1972. – Str. 6–18.

Predsednikovo poročilo. – *Jezik in slovstvo* 18, št. 1/2, 1972/73, str. 72–75.

Nadnasl.: Poročila z zborovanja slovenskih slavistov v Murski Soboti. – Poročilo predsednika Slavističnega društva Slovenije, Franca Zadravca.

C

Izbrano delo / Edvard Kocbek ; [izbral in uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972. – 2 zv. (651 str.). – (Zbirka Naša beseda).

Slovensko berilo za drugi razred srednjih šol / [uredili Franček Bohanec, Jan-ko Kos, Boris Paternu, Franc Zadavec]. – Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1972. – 361 str.

Socialna lirika: izbrano delo / [izbral in uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972. – 111 str. – (Zbirka Naša beseda).

D

Glušič, Kmecl, Skaza, Zadavec: Lirika, epika, dramatika / Marjan Dolgan. – *Sodobnost* 20, št. 3, 1972, str. 318–319.

Ocena knjige *Lirika, epika, dramatika* : [študije iz novejšje slovenske književnosti] (2., predelana izd. – Murska Sobota: Pomurska založba, 1971)

Nova romantika in sodobniki: Franc Zadavec – »Zgodovina slovenskega slovstva 5«, nova romantika in mejni obliki realizma / Igor Gedrih. – *Prostor in čas* 4, št. 9/10, 1972, str. 597–603.

Knjižna ocena.

Sklep slovstva pri Obzorjih : Franc Zadavec: Zgodovina slovenskega slovstva 6/7. Jože Pogačnik: Zgodovina slovenskega slovstva 8. Obzorja, Maribor 1971 / V. V. – *Večer* 28, št. 194 (7543), 22. 8. 1972, str. 5.

Avtor Vili Vuk. – Knjižni oceni.

Slovensko slovstvo med 1918 in 1952: Franc Zadavec, Zgodovina slovenskega slovstva (ekspresionizem in socialni realizem) VI. in VII. del, Založba Obzorja v Mariboru 1972 / Nada Gaborovič. – *Dialogi* 8, št. 9, 1972, str. 662–664.

Knjižna ocena.

Zadavec, F.: Oktobrska revolucija in slovenska literatura. Murska Sobota 1968 / M. Jähnichen. – *Zeitschrift für Slawistik* 17, H. 1, 1972, str. 598–599.

Knjižna ocena.

1973

A

Funkcija groteske v Prežihovi prozi. – V: *Predavanja : IX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 2.–14. julij 1973* / [uredil Matjaž Kmecl]. – Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 1973. – Str. 137–148.

Istorija književnosti i marksizam danas / preveo sa slovenačkog Jaroslav Turčan. – *Letopis Matice srpske* 149 [i. e. 147], knj. 411, sv. 6, 1973, str. 667–678.
Cir. – Izvirni nasl.: Literarna zgodovina in marksizem danes.

Istorija slovenačke književnosti / Jože Pogačnik, Franc Zadravec ; preveli Marija Mitrović i Milorad Živančević. – Beograd: Nolit, 1973. – 651 str., [10] str. pril. – (Književnost i civilizacija).

Prevod dela: *Zgodovina slovenskega slovstva* (Maribor: Obzorja, 1973). – Franc Zadravec napisal 7. (Neoromantizam) in 8. poglavje (Ekspressionizam i socialni realizam).

Kraigherjev roman Kontrolor Škrobar ; Opombe. – V: *Kontrolor Škrobar : roman* / [Alojz] Kraigher ; [uredil in spremno besedo napisal Franc Zadravec]. – Maribor: Obzorja, 1973. – (Iz slovenske kulturne zakladnice ; 14). – Str. 481–[532].

Lirizem v Kranjčevem romanu. – V: *Študije o slovstvu in jeziku* / [avtorji Štefan Barbarič ... et al.]. – Murska Sobota: Pomurska založba, 1973. – Str. 30–39.

Literarna zgodovina in marksizem danes. – *Dialogi* 9, št. 7/8, 1973, str. 457–463.

Literarna zgodovina in marksizem danes. – *Vzgoja in izobraževanje* 4, št. 3, 1973, str. 185–188.

Slovenska Koroška v prozi, pesmi in drami od 1919 do 1942. – V: *Zbornik predavanj: Koroški kulturni dnevi 1* / [uredila Erik Prunč in Gustav Malle]. – Maribor: Obzorja, 1973. – Str. 166–178.

Slovenska satira v dvajsetem stoletju. – *Slavistična revija* 21, št. 2, 1973, str. 149–185.

Zgodovina slovenskega slovstva / Jože Pogačnik, Franc Zadravec. – Maribor: Obzorja, 1973. – 600 str., [16] f. pril.

Franc Zadravec napisal 7. (Nova romantika in mejni obliki realizma) in 8. poglavje (Ekspressionizem in socialni realizem).

B

[Uvodna beseda]. – V: *Študije o slovstvu in jeziku* / [avtorji Štefan Barbarič ... et al.]. – Murska Sobota: Pomurska založba, 1973. – Str. 5–8.

Govor na slavističnem zborovanju v Murski Soboti 15. 9. 1972.

C

Izbrano delo / Miško Kranjec ; [izbral in uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1973. – 5 zv. – (Zbirka Naša beseda).

Izbrano delo / Ivan Prijatelj ; [izbral in uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1973. – 2 zv. (229; 211 str.). – (Zbirka Naša beseda).

Kontrolor Škrobar : roman / [Alojz] Kraigher ; [uredil in spremno besedo napisal Franc Zadavec]. – Maribor: Obzorja, 1973. – 531 str. – (Iz slovenske kulturne zakladnice ; 14).

Lačne zarje / Borut Kardelj ; [izbral in uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1973. – 145 str. – (Nova slovenska knjiga).

Slavistična revija. – Letn. 21, št. 1–4. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1973. – 486 str.

Član uredniškega odbora.

Slovensko berilo za prvi razred srednjih šol / [uredili Franček Bohanec, Janko Kos, Boris Paternu, Franc Zadavec]. – Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1973. – 284 str.

Nasl. na ov.: Slovensko berilo I.

Slovensko berilo za tretji razred srednjih šol / [uredili Franček Bohanec, Janko Kos, Boris Paternu, Franc Zadavec]. – Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1973. – 337 str.

Nasl. na ov.: Slovensko berilo III.

Zbrano delo / Ivo Brnčič ; [zbral in uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1973. – 209 str. – (Zbirka Naša beseda).

D

Jože Pogačnik, Franc Zadavec. Zgodovina slovenskega slovstva. 8 vol. Maribor. Založba Obzorja. 1968–1972 / Vasa D. Mihailovich. – *Books abroad* 47, No. 3, 1973, str. 588–589.

Knjižna ocena.

Profesor dr. Franc Zadavec / [oddajo pripravil in spraševal Ciril Stani]. – *Naši razgledi* 22, št. 10 (513), 25. 5. 1973, str. 253.

Rubrika Naši znanstveniki pred mikrofonom. – Izvleček intervjuja iz oddaje na RTV Ljubljana 10. 2. 1972. – Podatek o avtorju povzet po: *Slovenska bibliografija* 27 (1973), 1981, str. 570.

1974

A

Groteska v Prežihovi prozi. – *Slavistična revija* 22, št. 2, 1974, str. 151–167.

Položaj slovanskih, romanskih in germanskih literatur pri Slovencih v obdobju med 1918 in 1941. – V: *Predavanja : X. seminar slovenske ga jezika, literature in kulture, 1.–13. julija 1974* / [uredil Tine Logar]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1974. – Str. 73–90.

Slovenska besedna umetnost v prvi polovici dvajsetega stoletja. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1974. – 247 str. – (Zbirka Naša beseda).
Hrbtni nasl.: Slovenska besedna umetnost 1900–1950.

Tavčarjev literarni in politični nazor v letih 1919 do 1921 ter Ivan Cankar. – *Slavistična revija* 22, št. 1, 1974, str. 1–30.

B

Franc Zadavec o Balantiču. – *Glas Slovenske kulturne akcije = El Vocero de la Acción Cultural Eslovena* 21, št. 6/7, 1974, str. 13–14.
Odlomek, ponatis iz knjige *Zgodovina slovenskega slovstva*, 7. knjiga (1972), str. 190–191.

C

Izbrano delo / Slavko Grum ; [izbral in uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1974. – 193 str. – (Zbirka Naša beseda).

Izbrano delo / Dragotin Kette, Josip Murn ; [izbral in uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1974. – 195 str. – (Zbirka Naša beseda).

Izbrano delo / Edvard Kocbek ; [izbral in uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1974. – 2 zv. (651 str.). – (Zbirka Naša beseda).

Izbrano delo / Srečko Kosovel, Miran Jarc ; [S. Kosovela uredil Janko Kos, M. Jarca uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1974. – 174 str. – (Zbirka Naša beseda).

Izbrano delo / Bratko Kreft ; [izbral in uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1971. – 403 str. – (Zbirka Naša beseda)

Izbrano delo / Vladimir Levstik ; [izbral in uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1971. – 162 str. – (Zbirka Naša beseda).

Izbrano delo / Prežihov Voranc ; [izbral in uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1971. – 5 zv. – (Zbirka Naša beseda).

Izbrano delo / Milan Pugelj, Anton Novačan, Cvetko Golar ; [izbral in uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1974. – 291 str. – (Zbirka Naša beseda).

Slavistična revija. – Letn. 22, št. 1–4. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1974. – 523 str.

Član uredniškega odbora.

Slovensko berilo za prvi razred srednjih šol / [uredili Franček Bohanec, Janko Kos, Boris Paternu, Franc Zadavec]. – Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1974. – 284 str.

Nasl. na ov.: Slovensko berilo I.

Slovensko berilo za drugi razred srednjih šol / [uredili Franček Bohanec, Janko Kos, Boris Paternu, Franc Zadavec]. – Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1974. – 367 str.

Nasl. na ov.: Slovensko berilo II.

Socialna lirika : izbrano delo / [izbral in uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1974. – 111 str. – (Zbirka Naša beseda).

D

Beseda sodobnih jugoslovanskih pisateljev po zbirki Naša beseda / Zdenko Vrdlovec. – *Dnevnik* 23, št. 345, 21. 12. 1974, str. 9.

Ob izidu zadnjih 3 knjig v zbirki Naša beseda: *Biografsko berilo* Frančka Bohanca, *Med Trubarjem in moderno* Filipa Kalana in *Slovenska besedna umetnost v prvi polovici 20. stoletja* Franca Zadravca.

1975

A

Impresionizem in daljša pripovedna proza. – *Jezik in slovstvo* 20, št. 8, 1974/75, str. 305–314.

Impresionizem in daljša pripovedna proza. – V: *Predavanja : XI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture* / [uredila Martina Orožen s sodelovanjem Mihe Mateta in Svetlane Ristin]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1975. – Str. 89–97.

Istorija literature i marksizem sevodnja. – V: *Sovremennaja literaturnaja kritika evropejskih socialističeskih stran. Vyp. 1* / [sostaviteli A. L. Dymšič ... et al.]. – Moskva: Hudožestvennaja literatura, 1975. – Str. 137–144.

Cir. – Izvirni nasl.: Literarna zgodovina in marksizem danes.

Ivan Prijatelj in ruska literatura. – V: *Prijateljjev zbornik : ob stoletnici rojstva* / uredil Štefan Barbarič. – Ljubljana: Slovenska matica, 1975. – Str. 167–186.

Josip Vidmar. – *Slavistična revija* 23, št. 2, 1975, str. 115–151; št. 3/4, str. 321–354.

Josip Vidmar o kritiki in kritičnih merilih. – *Jezik in slovstvo* 21, št. 2, 1975/76, str. 33–39.

Književni i pozorišni kritičar i dramaturg : povodom 80-godišnjice rođenja Josipa Vidmara. – *Scena (Novi Sad)* 11, br. 6, 1975, str. 36–42.

Miško Kranjec. – V: *Pripovetke* / Miško Kranjec. – [Novi Sad]: Matica srpska, 1975. – (Slovenačka književnost ; 20). – Str. 7–35.
Cir.

Pripovednik Beno Zupančič. – V: *Sedmina* / Beno Zupančič. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1975. – (Besede sodobnih jugoslovanskih pisateljev). – Str. 291–323.

B

Naša beseda : mnenja urednikov ob sklepu zbirke. – *Naši razgledi* 24, št. 1, 10. 1. 1975, str. 8–9.

Zapisi vseh urednikov knjižne zbirke Naša beseda, med njimi tudi Franc Zadavec.

C

Pripovetke / Miško Kranjec ; [izbor Franc Zadavec ; prevod Tone Potokar]. – Novi Sad: Matica srpska, 1975. – 380 str. – (Slovenačka književnost ; 20).
Cir.

Slavistična revija. – Letn. 23, št. 1–2, 3/4. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1975. – 495 str.

Član uredniškega odbora.

Slovensko berilo za četrti razred srednjih šol / [uredili Franček Bohanec, Janko Kos, Boris Paternu in Franc Zadavec]. – Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1975. – 479 str.

Nasl. na ov.: Slovensko berilo IV.

D

Deset knjig o lepem slovstvu : Franc Zadavec, Slovenska besedna umetnost v prvi polovici 20. stol.; France Koblar, Slovenska dramatika II. / Andrej Inkret. – *Naši razgledi* 24, št. 7, 4. 4. 1975, str. 181–182.

Knjižni oceni.

1976

A

Barvne besede in Kosovelova poezija. – *Sodobnost* 24, št. 12, 1976, str. 1010–1019.

Cankarjeva satirična proza. – V: *Agonija veljakov v Cankarjevi satirični prozi* / [izbral, uredil in spremno razpravo napisal Franc Zdravec]. – Maribor: Obzorja, 1976. – Str. 209–323.

Cankarjevi pogledi na jezik : beseda in literatura. – *Jezik in slovstvo* 21, št. 8, 1975/1976, str. 241–250.

Cankarjevi pogledi na jezik : jezik in narod. – *Sodobnost* 24, št. 6, 1976, str. 442–450.

Hrepenenje kot prvinska in družbeno pogojena moč v umetnosti in publicistiki Ivana Cankarja. – *Dialogi* 12, št. 12, 1976, str. 758–767.

Predavanje na srečanju pisateljev Štatenberg '76.

Ivan Cankar o umetnikovem življenju. – *Dialogi* 12, št. 5, 1976, str. 266–269.

Iz Cankarjeve poetike beseda in literatura. – V: *Zbornik predavanj : XII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture* / [uredila Helga Glušič s sodelovanjem Janeza Dularja in Svetlane Ristin]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1976. – Str. 61–71.

Kosovelova umetniška zavest in praksa. – *Jezik in slovstvo* 22, št. 2, 1976/77, str. 33–40.

Predavanje na zborovanju slovenskih slavistov v Portorožu 13. 10. 1976.

Literarni teoretik in kritik Josip Vidmar. – Maribor: Obzorja, 1976. – 104 str.

Pohujšanje v dolini šentflorjanski in nekatere tuje komedije. – *Slavistična revija* 24, št. 2/3, 1976, str. 139–162.

Pripovednik Vladimir Kralj. – V: *Mož, ki je strigel z ušesi* / Vladimir Kralj. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1976. – (Beseda sodobnih jugoslovanskih pisateljev). – Str. 349–367.

Subjektivne in objektivne osnove Cankarjeve satire. – *Slavistična revija* 24, št. 1, 1976, str. 57–70.

B

Boris Zihlerl o pisatelju in literaturi : in memoriam. – *Sodobnost* 24, št. 3, 1976, str. 185–190.

Cankarjev smeh : umetnik kot satirik. – *Delo* 18, št. 106, 8. 5. 1976, str. 25.

Odlomek iz razprave *Cankarjeva satirična proza* v Agoniji veljakov v Cankarjevi satirični prozi.– Maribor: Obzorja, 1976, str. 209–323.

Izbrano delo Josipa Vidmarja, Založba Obzorja, 1975. – *Naši razgledi* 25, št. 3, 13. 2. 1976, str. 71.

O izbranih delih Josipa Vidmarja v 5 knjigah.

Jubilej Marje Boršnikove. – *Delo* 18, št. 18, 23. 1. 1976, str. 8.

Ob 70-letnici M. Boršnik.

Kritika v lastnem ogledalu : kako na Slovenskem vetrimo pojme o umetniških in kulturnih vrednotah : okrogla miza v uredništvu / pogovor je vodil Mitja Gorjup. – *Delo* 18, št. 43, 21. 2. 1976 (Sobotna priloga), str. 22–23.

Poleg F. Zdravca so sodelovali še: Boris Majer, Vasja Predan, Dimitrij Rupel, Jože Snoj, Josip Vidmar in Ciril Zlobec.

Marksistična kritika – kaj, kje, kako : okrogla miza v uredništvu / pogovor je vodil Mitja Gorjup. – *Delo* 18, št. 49, 28. 2. 1976 (Sobotna priloga), str. 26.

Poleg F. Zdravca so sodelovali še: Boris Majer, Ivan Potrč, Lev Kreft, Dimitrij Rupel in Josip Vidmar.

Veljko Vlahović in umetnost. – *Komunist* 34, št. 10, 1. 3. 1976, teoretična priloga jan.–mar., str. 36–38.

C

Agonija veljakov v Cankarjevi satirični prozi / Ivan Cankar ; [izbral, uredil in spremno razpravo napisal Franc Zdravec]. – Maribor: Obzorja, 1976. – 323 str.

Izbrano delo / Edvard Kocbek ; [izbral in uredil Franc Zdravec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1976. – 2 zv. (651 str.). – (Zbirka Naša beseda).

Mož, ki je strigel z ušesi / Vladimir Kralj ; [spremno besedo napisal Franc Zdravec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1976. – 367 str. – (Beseda sodobnih jugoslovanskih pisateljev).

Član uredniškega odbora knjižne zbirke.

Slavistična revija. – Letn. 24, št. 1, 2/3, 4. – Maribor: Založba Obzorja, 1976. – 472 str.

Član uredniškega odbora.

D

Zanimivo in poučno : Franc Zdravec: Literarni teoretik in kritik Josip Vidmar – opremila Nadja Furlan – izdala Založba Obzorja, Maribor, 1976 / J. Š. – *Večer* 32, št. 302 (8833), 28. 12. 1976, str. 6.

Avtor Janez Švajncer. – Knjižna ocena.

1977

A

Glavni motivi in položaj lirskega subjekta v ekspresionistični liriki. – *Dialogi* 13, št. 7/8, 1977, str. 417–441.

Ivan Cankar o ideji in tendenci v literaturi. – *Simpozij o Ivanu Cankarju 1976* / [uredili Josip Vidmar, Štefan Barbarič, Franc Zdravec]. – Ljubljana: Slovenska matica, 1977. – Str. 32–38.

Josip Vidmar : pogovor. – V: *Razumijevanje književnog stvaranja* / Josip Vidmar ; [izbor i predgovor [i.e. pogovor] Franc Zdravec ; prevod Juraj Martinović]. – Sarajevo: »Veselin Masleša«, 1977. – (Savremena domaća književnost). – Str. 467–490.

Miško Kranjec na sledeh rodu in umetništva. – V: *Strici so mi povedali : ljudje, viri in pojasnila* / Miško Kranjec ; [spremnό besedo napisal Franc Zdravec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1977. – (Beseda sodobnih jugoslovanskih pisateljev). – Str. 563–589.

O stilu ekspresionistične lirike. – *Jezik in slovstvo* 23, št. 1, 1977/1978, str. 1–7; št. 2/3, str. 81–87.

Oktobrska revolucija in slovenska literatura med obema vojnoma. – *Teorija in praksa* 14, št. 12, 1977, str. 1483–1486.

Simbolizem v literaturi Ivana Cankarja. – V: *Zbornik prispevkov za VIII. mednarodni slavistični kongres v Zagrebu (Ljubljani) 1978*. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1978. – Str. 195–216. – (Slavistična revija ; letn. 25, kongresna št.)

Slovenska besedna umetnost v prvi polovici dvajsetega stoletja. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1977. – 247 str. – (Zbirka Naša beseda).
Hrbtni nasl.: Slovenska besedna umetnost 1900–1950.

Slovenski predekspressionistični literarni mozaik (1909–1918). – *Slavistična revija* 25, št. 1, 1977, str. 1–20; št. 2/3, str. 181–204.

B

Evgenija Ivanovna Rjabova : in memoriam. – *Slavistična revija* 25, št. 2/3, 1977, str. 383–384.

Razmišljanje o umetniški impresiji in simbolu. – *Naši razgledi* 26, št. 18 (617), 1977, str. 469–470.

Nadnasl.: S Štatenberga 77. – Predavanje na srečanju pisateljev Štatenberg '77.

C

Izbrano delo / Dragotin Kette, Josip Murn ; [izbral in uredil Franc Zadravec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1974. – 195 str. – (Zbirka Naša beseda).

Izbrano delo / Srečko Kosovel, Miran Jarc ; [S. Kosovela uredil Janko Kos, M. Jarca uredil Franc Zadravec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1977. – 174 str. – (Zbirka Naša beseda).

Izbrano delo / Miško Kranjec ; [izbral in uredil Franc Zadravec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1977. – 5 zv. – (Zbirka Naša beseda).

Razumijevanje književnog stvaranja / Josip Vidmar ; [izbor i predgovor [i.e. pogovor] Franc Zadravec ; prevod Juraj Martinović]. – Sarajevo: »Veselin Masleša«, 1977. – (Savremena domaća književnost). – 492 str.

Simpozij o Ivanu Cankarju 1976 / [uredili Josip Vidmar, Štefan Barbarič, Franc Zadravec]. – Ljubljana: Slovenska matica, 1977. – 307 str., [10] f. pril.

Slavistična revija. – Letn. 25, št. 1, 2/3, 4. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1977. – 527 str.

Član uredniškega odbora.

Slovensko berilo za prvi razred srednjih šol / [uredili Franček Bohanec, Janko Kos, Boris Paternu in Franc Zadravec]. – 3. izd. – Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1977. – 270 str.

Nasl. na ov.: Slovensko berilo I.

Strici so mi povedali : ljudje, viri in pojasnila / Miško Kranjec ; [spremno besedo napisal France Zadravec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1977. – 589 str. – (Beseda sodobnih jugoslovanskih pisateljev).

Član uredniškega odbora knjižne zbirke.

D

Človek, kritik, znanstvenik : Franc Zadravec, Literarni teoretik in kritik Josip Vidmar, Založba Obzorja Maribor 1976. Oprema Nadja Furlan / Nada Gaborovič. – *Dialogi* 13, št. 2, 1977, str. 96–97.

Franc Zadravec, Literarni teoretik in kritik Josip Vidmar / Marijan Zlobec. – *Sodobnost* 25, št. 2, 1977, str. 204–206.

Ocena knjige (Maribor: Obzorja, 1976).

Razsežnosti Cankarjeve satire / Helga Glušič. – *Jezik in slovstvo* 22, 1976/77, št. 8, str. 262–263.

Ocena knjige *Agonija veljakov v Cankarjevi satirični prozi* (Maribor: Obzorja, 1976; izbral, uredil in spremno razpravo napisal F. Zadravec).

Tko služi istini i lepoti ne čini kompromise. – *Borba (Beograd)* 56, št. 214, 6. 8. 1977, str. 9.

Intervju s Francem Zadravcem.

1978

A

Iskalec človeka, narodni jasnovidec, genij besede. – *Sodobnost* 26, št. 1, 1978, str. 49–52.

Ob stoletnici rojstva Otona Župančiča.

O stilu ekspresionistične lirike. – *Jezik in slovstvo* 23, št. 3/4, 1977/1978, str. 81–87; št. 5, str. 121–127; št. 7/8, str. 314–319.

Oton Župančič in impresionizem ter simbolizem. – *Slavistična revija* 26, št. 4, 1978, str. 321–363.

Razgledi po Kranjčevem romanopisju. – V: *Kapitanovi* / Miško Kranjec. – Murska Sobota: Pomurska založba ; Ljubljana: Mladinska knjiga, 1978. – Str. 389–484.

Razgledi po Kranjčevi noveli ; Miško Kranjec o svojem pisateljstvu in sebi. – V: *Na valovih Mure : izbor novel* / Miško Kranjec ; [izbral, uredil in študijo napisal Franc Zadavec]. – Murska Sobota: Pomurska založba ; Ljubljana: Mladinska knjiga, 1978. – Str. 459–530.

Svoboda kot princip Župančičeve lirike. – V: *Zbornik predavanj : XIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture : od 2. do 15. julija 1978* / [uredil Jože Koruza]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, Pedagoško-znanstvena enota za slovanske jezike in književnosti, 1978. – Str. 89–120.

B

Finžgar in njegova »Povest davnih dedov« / D. H. ... [et al.]. – V: *Pod svobodnim soncem : povest davnih dedov* / Franc S. Finžgar. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1978. – Str. 566–570.

Vsebuje krajše sestavke različnih avtorjev, prispevek F. Zadravca na str. 568–569.

Janko Liška – sedemdesetletnik. – *Jezik in slovstvo* 24, št. 1, 1978/79, str. 16–18.

Pisatelj France Bevk in njegov Čedermac / J. B. ... [et al.]. – V: *Kaplan Martin Čedermac* / France Bevk. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1978. – Str. 256–266.

Vsebuje krajše sestavke različnih avtorjev, prispevek F. Zadravca na str. 266.

Pogovor z Miškom Kranjcem ; Opombe. – V: *Miško Kranjec* / [izbor, spremba beseda in opombe Franc Zadravec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1978. – (Izbrana mladinska beseda). – Str. 255–267.

Teoretska kultura v našem prostoru : prispevek k »anketi«. – *Anthropos* 10, št. 3/4, str. 119–120.

Veš, poet, svoj dolg. – *Naši razgledi* 27, št. 1 (624), 6. 1. 1978, str. 1–2.
Ob stoletnici rojstva Otona Župančiča.

C

Miško Kranjec / [izbor, spremba beseda in opombe Franc Zadravec]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1978. – 274 str. – (Izbrana mladinska beseda).

Na valovih Mure : izbor novel / Miško Kranjec ; [izbral, uredil in študijo napisal Franc Zadravec]. – Murska Sobota: Pomurska založba ; Ljubljana: Mladinska knjiga, 1978. – 530 str.

Slavistična revija. – Letn. 26, št. 1–4. – Ljubljana: Slavistično ruštvo Slovenije, 1978. – 455 str.

Član uredniškega odbora.

Slovensko berilo za drugi razred srednjih šol / [uredili Franček Bohanec, Janko Kos, Boris Paternu in Franc Zadravec]. – 4. izd. – Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1978. – 332 str.

Nasl. na ov.: Slovensko berilo II.

D

Dve knjigi o Josipu Vidmarju / Helga Glušič. – *Jezik in slovstvo* 23, št. 5, 1977/1978, str. 151–153.

O knjigah Franca Zdravca: *Literarni teoretik in kritik Josip Vidmar* (Maribor: Obzorja, 1976) in Josipa Vidmarja *Razumijevanje književnog stvaranja* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1977; izbor i predgovor Franc Zadravec).

Franc Zadravec, *Agonija veljakov* / Marjan Dolgan. – *Slavistična revija* 26, št. 1, 1978, str. 62–68.

Ocena dela *Agonija veljakov v Cankarjevi satirični prozi* (Maribor: Obzorja, 1976; izbral, uredil in spremno razpravo napisal Franc Zadravec).

1979

A

Cankarjeva pripovedna proza. – V: Zbornik predavanj : *XV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture : 2.–14. julija 1979* / [uredili Breda Pogorelec in Ljubica

Črnivec]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, Pedagoško-znanstvena enota za slovenske jezike in književnosti, 1979. – Str. 189–209.

Jenkova literatura v zapisih slovenskih pisateljev od Ketteja do Brnčiča. – *Slavistična revija* 27, št. 3/4, 1979, str. 333–343.

Kranjec utja a szlovén irodalomban. – *Naptár* (Murska Sobota) 1979, str. 75–83.

Kritika na razpotju. – *Sodobnost* 27, št. 2, 1979, str. 168–171.

Oblikovni in verzni ustroj Murnove lirike. – *Sodobnost* 27, št. 10, 1979, str. 937–943.

Prekmurska revolucija in Kranjčeva proza. – *Jezik in slovstvo* 24, št. 8, 1978/79, str. 301–310.

Slovenski verz od 1895 do 1920. – *Slavistična revija* 27, št. 1, 1979, str. 1–32.

B

Pisatelj Makso Šnuderl. – *Delo* 21, št. 160, 12. 7. 1979, str. 17.

Književni listi. – Nadnasl.: Oris literarnega življenja pokojnega pravnika in znanstvenika.

Prekmurska revolucija in Kranjčeva proza. – *Delo* 21, št. 92, 19. 4. 1979, str. 14.
Književni listi. – Nadnasl.: Poglavlje iz študije o socialnih motivih v pisateljevem pripovedništvu.

Redko pisanje na Slovenskem. – *Delo* 21, št. 250, 25. 10. 1979, str. 18.

Književni listi. – O knjigi Josipa Vidmarja *Obrazi* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1979).

Roman o Ljubljani med vojno in njenih ilegalcih / France Vurnik ... [et al.]. – V: *Sedmina* / Beno Zupančič. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1979. – Str. 281–286.
Prispevek Franca Zadravca na str. 284–285.

Stvarnost in poezija. – V: *Povest o dobrih ljudeh* / Miško Kranjec. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1979. – (Petdeset najlepših po izboru bralcev). – Str. 323–326.

Več Murna – to pomeni več človeške pristnosti. – *Delo* 21, št. 56, 8. 3. 1979, str. 5.
Književni listi. – Nadnasl.: Ob stoletnici rojstva pomembnega slovenskega pesnika.

Ziherlovi pogledi na literarno umetnost. – *Delo* 21, št. 261, 8. 11. 1979, str. 13.
Književni listi. – Nadnasl.: Izviren in dosleden prispevek k slovenski marksistični misli.

C

Slavistična revija. – Letn. 27, št. 1–2, 3/4. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1979. – 496 str.

Član uredniškega odbora.

D

Dr. Franc Zadavec, red. prof. za novejšo slovensko literarno zgodovino. – V: *Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev, znanstvenih delavcev in sodelavcev* / [glavni in odgovorni urednik Anton Ramovš]. – Ljubljana: Univerza, 1979. – Knj. 3: 1966–1976, 1. del, str. 58–59.

1980

A

Cankarjevi folklorni junaki. – *Slavistična revija* 28, št. 2, 1980, str. 153–165.

Elementi slovenske moderne književnosti. – Murska Sobota: Pomurska založba, 1980. – 644 str.

Lojze Krakar. – V: *Poldan* / Lojze Krakar. – Ljubljana: Cankarjeva založba, 1980. – Str. 171–180.

Nekateri motivi slovenske ekspresionistične lirike. – V: *Zbornik predavanj : XVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture* / [uredil Jože Toporišič]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1980. – Str. 107–123.

B

Bevkov umetnostni nazor. – *Primorska srečanja* 4, št. 23, 1980, str. 199–202.

Bevkov umetnostni nazor. – *Mentor* 2, št. 4, 1980/81, str. 1–7.

Opomba na koncu besedila: Referat s slavističnega zborovanja v Novi Gorici, 1980 (objavljeno v Primorskih srečanjih).

Bevkov umetnostni nazor. – *Naši razgledi* 29, št. 23 (694), 12. 12. 1980, str. 681–682. Referat na 8. plenumu kulturnih delavcev OF v Novi Gorici, 20.–22. 11. 1980.

Folklorni junaki v Cankarjevi literaturi. – *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 20, št. 2, 1980, str. 81–84.

Stikališča med Trdino in Cankarjem. – *Delo* 22, št. 160, 10. 7. 1980, str. 13.

Književni listi. – Nadnasl.: Napisano za mednarodni simpozij v Ljubljani in pa tudi za 150-letnico Trdinovega rojstva.

C

Slavistična revija. – Letn. 28, št. 1–4. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1980. – 488 str.

Član uredniškega odbora, od št. 3 dalje odgovorni urednik.

Slovensko berilo 3 / [uredili Franček Bohanec, Janko Kos, Boris Paternu in Franc Zadavec]. – 4. natis, dopolnjena izd. – [Ljubljana]: Državna založba Slovenije, 1980. – 168 str.

Slovensko berilo 4 / [uredili Franček Bohanec, Janko Kos, Boris Paternu in Franc Zadavec]. – 2. natis, dopolnjena izd. – [Ljubljana]: Državna založba Slovenije, 1980. – 194 str.

D

Franc Zadavec. – *Letopis Slovenske Akademije znanosti in umetnosti* 30 (1979), 1980, str. 72–74, 296.

29. 3. 1979 F. Zadavec izvoljen za dopisnega člana SAZU.

Med analizo in vrednotenjem : Franc Zadavec: Elementi slovenske moderne umetnosti – Pomurska založba, 1980 – (450 din) / Drago Bajt. – *Dnevnik* 29, št. 353, 27. 12. 1980, str. 9.

Tudi literatura živih kot predmet raziskav / zapisal Jože Horvat. – *Delo* 22, št. 295, 19. 12. 1980, str. 8.

Pogovor z dr. Francem Zadavcem o knjigi *Elementi slovenske moderne književnosti* (Murska Sobota: Pomurska založba, 1980).

1981

A

Alojz Gradnik. – V Ljubljani: Partizanska knjiga, 1981. – 229 str. – (Znameniti Slovenci).

Josip Vidmar / [sa slovenačkog preveo Gojko Janjušević]. – Novi Sad: Sterijino pozorje, 1981. – 223 str. – (Pozorišne monografije ; 1).

Kardeljevi pogledi na kritiko. – V: *Vloga kritike v sodobni umetnosti : deveti sklic Plenuma kulturnih delavcev Osvobodilne fronte 1981, Velike Lašče* / [uredil Vasja Predan]. – [Ljubljana]: Plenum kulturnih delavcev OF, 1981. – Str. 22–26.

Kranjčev »roman« Za svetlimi obzorji kot ustroj fikcije in modela. – *Slavistična revija* 29, št. 4, 1981, str. 503–527.

Louis Adamič in Oton Župančič. – V: *Zbornik predavanj : XVII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 6.–18. julij 1981* / [uredili in za tisk pripravili Matjaž Kmecl ... et al.]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, PZE za slovanske jezike in književnosti, 1981. – Str. 219–231.

Oton Župančič in Louis Adamič. – V: *Louis Adamič : simpozij = symposium, Ljubljana, 16.–18. september 1981* / [glavni urednik Janez Stanonik]. – V Ljubljani: Univerza, [1981]. – Str. 101–111.

Prekmurska revolucija in Kranjčeva proza. – V: *Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918–1920* / [uredil Janko Liška s sodelovanjem Miroslava Ravbarja]. – [Murska Sobota]: Pomurska založba, 1981. – Str. 301–316.

Roman in politična snov. – V: *Pisarna : kronika oblasti, ki je od boga* / Miško Kranjec. – 2., popravljena izd. – Murska Sobota: Pomurska založba, 1981. – (Povesti o oblasti / Miško Kranjec ; 1). – Str. 419–432.

Stikališča med Trdinovo in Cankarjevo umetnostjo. – V: *Obdobje romantike v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi : (tipološka problematika ob jugoslovan- skem in širšem evropskem kontekstu) : mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1980* / [uredil Boris Paternu s sodelovanjem Brede Pogorelec in Jožeta Koruze]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1981. – (Obdobja ; 2). – Str. 257–279.

Umetnikov »črni piruh« : slovstvene razlage in primerjave. – V Ljubljani: Cankarjeva založba, 1981. – 460 str.

B

Čežnja kao elementarna i društveno uslovljena moć u umjetnosti i publicistici Ivana Cankara. – V: *Kuća Marije Pomoćnice ; Nina* / Ivan Cankar. – Sarajevo: »Veselin Masleša«, 1981. – Str. 185–188.

Kardeljevi pogledi na kritiko. – *Delo* 23, št. 227, 1. 10. 1981, str. 13.

Književni listi. – Nadnasl.: Povedano na plenumu kulturnih delavcev OF v okviru Levstikovega tedna v Velikih Laščah.

Pesnik, pesem in življenjepis. – *Jezik in slovstvo* 26, št. 4, 1980/1981, str. 117–121. Pred izidom biografije Alojza Gradnika v zbirki Znameniti Slovenci.

C

Slavistična revija. – Letn. 29, št. 1–4. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1981. – 596 str.

Odgovorni urednik.

D

Franc Zadavec. – *Letopis Slovenske Akademije znanosti in umetnosti* 31 (1980), 1981, str. 43, 201.

Franco Zadavec, Elementi slovenske moderne književnosti / Slavo Šerc. – *Sodobnost* 29, št. 1, 1981, str. 110–111.

Knjižna ocena.

Ivan Grafenauer: Literarnozgodovinski spisi ; Josip Vidmar: Presoje ; Franco Zadavec: Elementi slovenske moderne književnosti ; Franco Zadavec: Umetnikov »črni piruh« ; Joško Humar; Primož Trubar rodoljub ilirski / Aleksander Zorn. – *Naši razgledi* 30, št. 14, 31. 7. 1981, str. 410.

Knjižne ocene.

Nič public o slovenski literaturi : ob knjigi dr. Franca Zadravca »Elementi slovenske moderne književnosti« / Franček Bohanec. – *Delo* 23, št. 76, 2. 4. 1981, str. 15. Književni listi. – Knjižna ocena.

Tradicija i modernizam : Franco Zadavec: Elementi slovenske moderne književnosti. Pomurska založba, Murska Sobota, 1980 / Krešimir Nemeč. – *Umjetnost riječi* 25, br. 2, 1981, str. 157–159.

Knjižna ocena.

Zadavčevi Elementi slovenske moderne književnosti / Igor Gedrih. – *Sodobnost* 29, št. 6/7, 1981, str. 711–714.

Ocena knjige (Murska Sobota: Pomurska založba, 1980).

1982

A

Dramatika Ivana Preglja. – *Slavistična revija* 30, št. 2, 1982, str. 151–176.

Ivan Cankar kot naturalist in realist v teoriji in praksi. – V: *Obdobje realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi : (tipološka problematika ob jugoslovanskem in širšem evropskem kontekstu) : mednarodni simpozij v Ljubljani od 1. do 3. julija 1981* / [uredil Boris Paternu s sodelovanjem Franca Jakopina in Jožeta Koruze]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1982. – (Obdobja ; 3). – Str. 73–100.

Josip Vidmar. – V: *Slovenski biografski leksikon* / uredniki Alfonz Gspan, Jože Munda in Fran Petrè. – Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1982. – Knj. 4, zv. 13: Trubar – Vodaine, str. 444–451.

Liričnost in Kranjčev vojni roman. – *Obzornik (Prešernova družba)* 37, št. 12, 1982, str. 876–881.

»Mladost v močvirju« in dvoje, troje vprašanj. – V: *Mladost v močvirju* / Miško Kranjec. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1982. – (Petdeset najlepših po izboru bralcev). – Knj. 2, str. 229–235.

B

Kdo je prvi izrekel »socialistični realizem«?. – *Delo* 24, št. 95, 23. 4. 1982, str. 3.
Književni listi. – Nadnasl.: O članku Aleša Ušeničnika »Leposlovje fin de siècle« (Katoliški obzornik 1, 1897, str. 77).

Slovenske specifičnosti. – *Delo* 24, št. 158, 9. 7. 1982, str. 7.

Književni listi. – Nadnasl.: Z mednarodnega simpozija o obdobju simbolizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi.

C

Slavistična revija. – Letn. 30, št. 1–4. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1982. – 516 str.

Odgovorni urednik.

D

Franc Zadavec. – *Letopis Slovenske Akademije znanosti in umetnosti* 32 (1981), 1982, str. 58, 297.

Franc Zadavec, *Elementi slovenske moderne književnosti* : (Murska Sobota, Pomurska založba, 1980, 644 str.) / Andrijan Lah. – *Jezik in slovstvo* 27, št. 4, 1981/1982, str. 125–127.

Knjižna ocena.

Gradnik med znamenitimi Slovenci : Franc Zadavec, Alojz Gradnik, Znameniti Slovenci, Urednik Josip Vidmar, Partizanska knjiga, Ljubljana 1981, 229 str. / Andrijan Lah. – *Jezik in slovstvo* 28, št. 1, 1982/83, str. 27–28.

Knjižna ocena.

Obsežni delovni obračun / Miran Hladnik. – *Slavistična revija* 30, št. 3, 1982, str. 335–341.

O delih Franca Zadavca *Elementi slovenske moderne književnosti* (1980) in *Umetnikov »črni piruh«* (1981).

Zadavčev pogled na slovenski verz od simbolizma do ekspresionizma / Tone Pretnar. – *Slavistična revija* 30, št. 3, 1982, str. 342–343.

1983

A

Angažirana »mladost« v prozi Miška Kranjca. – *Otrok in knjiga* 17, 1983, str. 29–34.

Bohančevi literarni razgledi. – V: *Živa stvarnost* / Franček Bohanec. – Maribor: Obzorja, 1983. – Str. 479–492.

Ekspressionistične sestavine Majcnove dramatike. – *Slavistična revija* 31, št. 4, 1983, str. 457–479.

Gradnikove zveze s hrvaškimi pesniki in poezijo. – *Gesta (Varaždin)* 5, 1983, št. 17/19, str. 155–160.

Tematska št.: Komparativno proučavanje jugoslavenskih književnosti.

Jezikovna poetika Stanka Majcna in drugih slovenskih ekspresionistov. – *Jezik in slovstvo* 28, št. 7/8, 1982/1983, str. 314–321.

Kontakte zwischen dem slowenischen und deutschen Expressionismus. – *Zeitschrift für Slawistik* 28, št. 4, 1983, str. 547–554.

Miško Kranjec na sledeh rodu in umetništva. – V: *Strici so mi povedali : ljudje, viri in pojasnila* / Miško Kranjec ; [spremnji študiji napisal Franc Zadavec]. – Murska Sobota: Pomurska založba ; Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983. – Str. 563–589.

Nekatere posebnosti slovenskega simbolizma. – V: *Obdobje simbolizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi : tipološka problematika ob jugoslovanskem in širšem evropskem kontekstu : mednarodni simpozij v Ljubljani od 1. do 4. julija 1982* / [uredil Franc Zadavec s sodelovanjem Franca Jakopina in Franceta Bernika]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1983. – (Obdobja ; 4). – Knj. 1, str. 9–38.

Potrčeve novele o nepotešenosti in upanju. – V: *Ko smo se ženili* / Ivan Potrč ; [izbral in uredil Ivan Bizjak]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983. – Str. 125–134.

Pregljeva ekspresionistična proza. – V: *Zbornik predavanj : XIX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture* / [uredila Helga Glušič] – Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1983. – Str. 7–22.

Smeh v Kranjčevi prozi. – V: *Strici so mi povedali : ljudje, viri in pojasnila* / Miško Kranjec. – Murska Sobota: Pomurska založba ; Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983. – Str. 590–610.

Smeh v Kranjčevi prozi : (fragment). – *Sodobnost* 31, št. 8/9, 1983, str. 716–725.

»Socialistični realizem« – zares že leta 1897? – *Slavistična revija* 31, št. 2, 1983, str. 145–151.

Referat za IX. mednarodni kongres slavistov v Kijevu (1983).

B

Estetika brez sledov pragmatizma. – *Delo* 25, št. 15, 20. 1. 1983, str. 8–9.
Književni listi. – Nadnasl.: Razmišljanje o literarni publicistiki Borisa Kidriča in Edvarda Kardelja.

Izpoved o veliki človeški drami. – *Delo* 25, št. 39, 17. 2. 1983, str. 8.
Književni listi. – Nadnasl.: Razmišljanje o knjigi »Mrtvaški ples« Josipa Vidmarja.

Potrčeve novele o nepotešenosti in upanju. – *Naši razgledi* 32, št. 1 (744), 14. 1. 1983, str. 12–13.

Profesor Anton Slodnjak : beseda ob krsti. – *Naši razgledi* 32, št. 6 (749), 25. 3. 1983, str. 164.

Svojska podoba in čar pisateljske osebnosti. – *Delo* 25, št. 132, 9. 6. 1983, str. 5.
Ob smrti Miška Kranjca.

Umetniški mojster človeških stvari. – *Delo* 25, št. 232, 6. 10. 1983, str. 7–9.
Književni listi. – Nadnasl.: S plenuma kulturnih delavcev OF: Pripovedna proza Miška Kranjca in njeno mesto v slovenski literaturi.

V ospredju motivi življenjske himnike. – *Delo* 25, št. 155, 7. 7. 1983, str. 7.
Književni listi. – Nadnasl.: Z mednarodnega simpozija o ekspresionizmu: uvodni del razprave, ki zadeva slovensko liriko.

C

Obdobje simbolizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi : tipološka problematika ob jugoslovanskem in širšem evropskem kontekstu : mednarodni simpozij v Ljubljani od 1. do 4. julija 1982 / [uredil Franc Zdravec s sodelovanjem Franca Jakopina in Franceta Bernika]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1983. – (Obdobja ; 4). – 2 zv. (396; 428 str.).

Slavistična revija. – Letn. 31, št. 1–4. – Ljubljana: Slavistično društvo slovenije, 1983. – 483 str.
Odgovorni urednik.

D

Franc Zdravec. – *Letopis Slovenske Akademije znanosti in umetnosti* 33 (1982), 1983, str. 37, 75.

1984

A

Bachtins Auffassung vom Grotesken und das Groteske bei Ivan Cankar. – V: *Roman und Gesellschaft : Internationales Michail-Bachtin-Colloquium* / [verantwortlicher Bearbeiter Hans-Günter Hilbert]. – Jena: Friedrich-Schiller-Universität, 1984. – Str. 167–171.

Boris Kidrič in literarna umetnost. – *Borec (Ljubljana)* 36, št. 3/4, 1984, str. 261–266.

Cankarjeva ocena slovenskega protestantizma. – V: *Zbornik predavanj : XX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 2.– 14. 7. 1984* / [uredil Jože

Koruza]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1984. – Str. 89–102.

Ekspressionizem in Pregljeva proza. – V: *Pregljev zbornik / zbral in uredil Joža Mahnič*. – V Ljubljani: Slovenska matica, 1984. – Str. 21–27.

Impresionizem in dramatika. – *Jezik in slovstvo* 29, št. 5, 1983/1984, str. 149–154.

Kontakti – nekontakti med slovenskim in srbskim simbolizmom. – *Slavistična revija* 32, št. 1, 1984, str. 1–9.

Kranjčeva pripovedna proza in njeno mesto v slovenski literaturi. – V: *Miško Kranjec : enajsti sklic Plenuma kulturnih delavcev Osvobodilne fronte, Radenci, Velika Polana, Murska Sobota, Lendava, Ljutomer, 1983*. – Ljubljana: Plenum kulturnih delavcev OF, 1984. – Str. 32–41.

Mile Klopčič: Plamteči okovi / ilustracije Maksim Sedej iz cikla Predmestje. – [Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1984]. – 24 str.

Spremna knjižica k faksimilu pesniške zbirke *Plamteči okovi* (Ljubljana: Konzorcij Proletarske knjižnice, 1924).

Prežihova in Kranjčeva groteska. – V: *Odmev živega človeka in krajine : spominsko srečanje ob devetdesetletnici Prežihovega rojstva : Ravne na Koroškem, 1983* / [uredili Andrej Logar ... [et al.] ; glavni in odgovorni urednik Janez Mrdavšič]. – Ravne na Koroškem: Koroška osrednja knjižnica dr. France Sušnik : Kulturna skupnost Ravne na Koroškem, 1984. – Str. 65–70.

Raziskovanje slovenske književnosti, književne teorije in primerjalne književnosti / Franc Zadavec, Jože Koruza, Gregor Kocijan, Helga Glušič. – Ljubljana: RSS, 1984. – 23 str.

Raziskovalno poročilo.

Slovenska ekspressionistična literatura. – V: *Obdobje ekspressionizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi : (tipološka problematika ob jugoslovanskem in širšem evropskem kontekstu) : mednarodni simpozij v Ljubljani od 30. junija do 2. julija* / [uredil Franc Zadavec s sodelovanjem Helge Glušič in Franca Jakopina]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1984. – (Obdobja ; 5). – Str. 9–39.

Srečko Kosovel o pesniku in umetništvu : (1920–1924). – *Jezik in slovstvo* 30, št. 3, 1984/1985, str. 65–71.

B

Cankarjeva in Pregljeva ocena protestantizma. – *Delo* 26, št. 125, 31. 5. 1984, str. 13; št. 131, 7. 6. 1984, str. 8–9.

Književni listi. – Nadnasl.: V letu štiristoletnega spomina na temeljne listine slovenstva.

Čežnja kao elementarna i društveno uslovljena moć u umjetnosti i publicistici Ivana Cankara. – V: *Kuća Marije Pomoćnice ; Nina / Ivan Cankar*. – 2. izd. – Sarajevo: »Veselin Masleša«, 1984. – Str. 185–188.

Mile Klopčič. – *Delo* 26, št. 70, 24. 3. 1984, str. 2.
Nekrolog.

Ob noveli *Smehljaj*. – *Prešernov koledar* 1984, str. 52–53.
O noveli *Smehljaj* Miška Kranjca.

C

Obdobje ekspresionizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi : (tipološka problematika ob jugoslovanskem in širšem evropskem kontekstu) : mednarodni simpozij v Ljubljani od 30. junija do 2. julija 1983 / [uredil Franc Zadavec s sodelovanjem Helge Glušič in Franca Jakopina]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1984. – (Obdobja ; 5). – 639 str.

Slavistična revija. – Letn. 32, št. 1–4. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1984. – 388 str.
Odgovorni urednik.

D

Franc Zadavec. – *Letopis Slovenske Akademije znanosti in umetnosti* 34 (1983), 1984, str. 33–34, 121–122.

1985

A

Beležka o dveh kritikah. – *Sodobnost* 33, št. 10, 1985, str. 981–989.
O kritikah Josipa Vidmarja o drami *Veronika Deseniška* Otona Župančiča ter zbirki novel *Strah in pogum* Edvarda Kocbeka.

Beseda lepota v spisih Srečka Kosovela. – *Sodobnost* 33, št. 1, 1985, str. 77–81.
Tematski blok Slovenska zgodovinska avantgarda 1910–1930 (referat s simpozija v Cankarjevem domu, 6. in 7. dec. 1984).

Govorne oblike in jezik v Kranjčevem povojnem političnem romanu. – *Slavistična revija* 33, št. 2, 1985, str. 231–237.

Kontakti – nekontakti između slovenačkog i srpskog simbolizma. – V: *Srpski simbolizam : tipološka proučavanja / urednik Predrag Palavestra*. – Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1985. – (Naučni skupovi / SANU ; 22. Odeljenje jezika i književnosti ; 4). – Str. 745–755.

La littérature slovène. – V: *Encyclopaedia universalis : corpus* / [sous la direction de Jacques Bersani]. – Nouvelle éd. – Paris: Encyclopaedia universalis, 1985. – Vol. 11: Libye–Mesures, str. 1178–1180.

Podobe vernikov v Kranjčevi prozi. – V: *Med zemljo in nebom* / Miško Kranjec ; izbral, uredil [in spremno besedo napisal] Franc Zadavec. – Murska Sobota: Pomurska založba, 1985. – (Zbirka Domača književnost). – Str. 5–26.

Sonetist in basnopisec Rado Bordon. – V: *Sipine : izbrani soneti* / Rado Bordon. – Ljubljana: Partizanska knjiga, 1985. – Str. 177–224.

Teorija socijalne književnosti u Sloveniji (1920–1940). – V: *Socijalistička misao i književnost u Bosni i Hercegovini između dva rata : zbornik radova* / [odgovorni urednik Staniša Tutnjević]. – Sarajevo: Institut za jezik i književnost, 1985. – (Zbornik radova / Institut za jezik i književnost ; 4). – Str. 237–245.

B

Beležka o dveh Vidmarjevih kritikah. – *Delo* 27, št. 236, 10. 10. 1985, str. 14
Književni listi. – Ob Župančičevi »Veroniki« in Kocbekovih novelah »Strah in pogum«. Iz desete številke Sodobnosti, str. 891–898.

Odsev razmer in razvoja. – *Delo* 27, št. 142, 20. 6. 1985, str. 8–9; št. 148, 27. 6. 1985, str. 8–9; št. 159, 11. 7. 1985, str. 8–9; št. 165, 18. 7. 1985, str. 8–9.
Nadnasl.: Aktualne raziskave: Pojmovanja literarnega realizma na Slovenskem med vojnama.

Umetnina kot izraz umskega dela. – *Delo* 27, št. 259, 7. 11. 1985, str. 8.
Književni listi. – Nadnasl.: Danes in jutri v Ljubljani simpozij o delu in osebnosti Izidorja Cankarja: iz referata Franca Zadravca.

V spomin na Mileta Klopčiča. – *Prešernov koledar* 1985, str. 64–67.

C

Med zemljo in nebom / Miško Kranjec ; izbral, uredil [in spremno besedo napisal] Franc Zadavec. – Murska Sobota: Pomurska založba, 1985. – 511 str. – (Zbirka Domača književnost).

Slavistična revija. – Letn. 33, št. 1–4. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1985. – 484 str.
Odgovorni urednik.

D

Bibliografija znanstvenega in strokovnega dela Franca Zadravca : (ob šestdesetletnici) / Miran Hladnik. – *Slavistična revija* 33, št. 4, 1985, str. 475–484.

Franc Zadavec. – *Letopis Slovenske Akademije znanosti in umetnosti* 35 (1984), 1985, str. 33, 72.

Franc Zadavec – šestdesetletnik / Jože Koruza. – *Delo* 27, št. 244, 19. 10. 1985, str. 4. Slika.

O literaturi z ljubeznijo : Franc Zadavec – 60-letnik / Dušan Mevlja. – *Večer* 41, št. 225, 27. 9. 1985, str. 6.

Razpet lok od Küzmičev do Miška Kranjca. – *Vestnik (Murska Sobota)* 37, št. 51, 26. 12. 1985, str. 4.

S Francem Zadavcem se je o prekmurski književnosti pogovarjal Branko Žunec.

1986

A

Beseda o Josipu Vidmarju ob njegovi 90-letnici : predavanje na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti 17. oktobra 1985. – *Obzornik (Prešernova družba)* 41, št. 1, 1986, str. 2–6.

Cankarjeva in Pregljeva ocena slovenskega protestantizma. – V: *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi : mednarodni simpozij v Ljubljani od 27. do 29. junija 1984* / [uredila Breda Pogorelec s sodelovanjem Jožeta Koruze]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1986. – (Obdobja ; 6). – Str. 21–40.

Cankarjeva poetiška in estetiška izhodišča za roman *S poti*. – *Sodobnost* 34, št. 1, 1986, str. 6–14.

Esejistični roman *S poti*. – V: *S poti* / Izidor Cankar. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1986. – (Knjižna zbirka Hram). – Str. 159–229.

Kocbekova prednovelistična proza. – *Sodobnost* 34, št. 6/7, 1986, str. 643–675.

Der Konstruktivismus und Srečko Kosovel's »konstruktives Prinzip«. – V: *Slowenische historische Avantgarde = Slovene historical avant-garde* / edited by, Redaktion Aleš Erjavec ... [et al.]. – Ljubljana: Aesthetics Society = Gesellschaft für Ästhetik, 1986. – Str. 173–184.

Miško Kranjec, *Za svetlimi obzorji – da ali ne?*. – *Borec* 38, št. 3/4, 1986, str. 138–142.

Neusahljivi pripovednik Anton Ingolič. – V: *Zgodilo se je : kratka proza* / Anton Ingolič. – V Ljubljani: Prešernova družba, 1986. – Str. 215–226.

Srečko Kosovel: 1904-1926: [monografija]. – Koper: Lipa ; Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1986. – 486 str.

B

(Kranjčev) »Anketni list« kot pripovedna oblika: prispevek s simpozija. – *Delo* 28, št. 154, 3. 7. 1986, str. 5–6.

C

Naši pesniki in pisatelji o Trubarju in reformaciji / [izbor in komentarji cele serije F[ranc]. Z[adavec]. – V: *Delo* 28, št. 112, 15. 5. 1986, str. 10; št. 118, 22. 5. 1986, str. 4; št. 124, 29. 5. 1986, str. 4; št. 130, 5. 6. 1986, str. 8; št. 136, 12. 6. 1986, str. 4; št. 142, 19. 6. 1986, str. 4.

Književni listi.

Slavistična revija. – Letn. 34, št. 1–4. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1986. – 490 str.

Odgovorni urednik.

D

Franco Zadavec. – *Letopis Slovenske Akademije znanosti in umetnosti* 36 (1985), 1986, str. 34–35, 79–80, 129.

F. Zadavec 23. 5. 1985 izvoljen za rednega člana SAZU.

Franco Zadavec – šestdesetletnik / Jože Koruza. – *Jezik in slovstvo* 31, št. 5, 1985/86, str. 167–173.

Novi častni člani Slavističnega društva Slovenije. – *Jezik in slovstvo* 32, št. 2/3, 1986/87, str. 33–35.

O Francu Zadavcu na str. 33.

Zadavec, Franco, literarni zgodovinar / [France] Bernik. – V: *Slovenski biografski leksikon*. – Ljubljana: SAZU : ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, 1986. – Knj. IV, zv. 14: Vode – Zdešar, str. 738–739.

1987

A

Kosovelova impresionistična lirika. – *Razprave* / Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede 11, 1987, str. 79–99.

Kranjčev gorenjski pripovedni cikel. – *Slavistična revija* 35, št. 2, 1987, str. 139–159.

Pojmovanje literarnega realizma na Slovenskem med vojnama: V: *Socialni realizem v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi : mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1985* / [uredil Franco Zadavec s sodelovanjem Jožeta Koruze in

Aleksandra Skaze ter Jožeta Toporišiča]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1987. – (Obdobja ; 7). – Str. 13–38.

Slovenačka impresionistička lirika. – V: *Crveni atom: slovenačka ekspresionistička lirika* / [priredio Franc Zadavec ; prevod Milorad Živančević]. – Novi Sad: Matica srpska, 1987. – (Slovenačka književnost ; 22). – Str. 7–42.
Cir.

Slovenačka impresionistička lirika. – *Treći program – Radio Sarajevo* 15, br. 55, 1987, str. 172–234.

Slovenačka književnost i novi predmetni realizam. – *Treći program – Radio Sarajevo* 15, br. 55, 1987, str. 287–297.

Slovenačka narodna književnost i umetničko stvaralaštvo : u povodu proslave Vuka Karadžića. – *Književnost i jezik (Beograd)* 34, št. 1/2, 1987, str. 64–73.
Cir.

Slovenska, hrvaška in nemška ekspresionistična dramatika – sorodnosti in razlike. – V: *Zbornik predavanj : XXIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 6.–18. julij 1987* / [uredila Alenka Šivic – Dular]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1987. – Str. 85–93.

Slowenische Literatur und »Neue Sachlichkeit«. – *Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin. Reihe Gesellschaftswissenschaften* 36, H. 2, 1987, str. 122–128.

B

Človek le še ne gleda zadnjega prizora svoje drame. – *Delo* 29, št. 35, 12. 2. 1987, str. 3.

Nadnasl.: Beseda mladim. – Nagovor predsednika odbora za podelitev Prešernovih nagrad študentom Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani.

Dr. Peter Zlatnar : in memoriam. – *Naši razgledi* 36, št. 5 (844), 13. 3. 1987, str. 132.

»Kdo zna noč temno razjasnit?«. – *Dnevnik* 36, št. 39, 10. 2. 1987, str. 13.

Nadnasl.: Govor dr. Franca Zdravca ob podelitvi Prešernovih nagrad študentom ljubljanske univerze.

Nagovor in poročilo o delu odbora za Prešernove nagrade študentom. – *Objave Univerze Edvarda Kardelja za študijsko leto 1986–1987*, št. 1, 1987, str. 5–10.

Slovenski pisatelji o Trubarju in Lutru = Slowenische Schriftsteller über Trubar und Luther. – V: *Povzetki referatov : Interdisciplinarni znanstveni simpozij Reformacija na Slovenskem ob 400-letnici smrti Primoža Trubarja, Ljubljana, 9.–13. november*

1987 / [uredil Jože Koruza s sodelovanjem Primoža Simonitija]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta [etc.], [1987]. – Str. 149–150.

C

Crveni atom: slovenačka ekspresionistička lirika / [priredio Franc Zadavec ; prevod Milorad Živančević]. – Novi Sad: Matica srpska, 1987. – 306 str. – (Slovenačka književnost ; 22).

Cir.

Slavistična revija. – Letn. 35, št. 1–4. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1987. – 432 str.

Odgovorni urednik.

Socialni realizem v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi : mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1985 / [uredil Franc Zadavec s sodelovanjem Jožeta Koruze in Aleksandra Skaze ter Jožeta Toporišiča]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1987. – (Obdobja ; 7). – 642 str.

D

Franc Zadavec. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 37 (1986), 1987, str. 32–33, 79–80.

Franc Zadavec: Srečko Kosovel, 1904–1926 ; Janez Vrečko: Srečko Kosovel, slovenska zgodovinska avantgarda in zenitizem / Denis Poniž. – *Naši razgledi* 36, št. 18 (857), 25. 9. 1987, str. 521.

Knjižni oceni.

1988

A

»Anketni list« kot pripovedna oblika : (primer Miško Kranjec). – V: *Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura : mednarodni simpozij v Ljubljani od 1. do 3. julija 1986* / [uredila Boris Paternu in Franc Jakopin s sodelovanjem Petra Weissaj]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1988. – (Obdobja ; 8). – Str. 137–144.

Kocbekova prednovelistična proza. – V: *Edvard Kocbek – poezija, kultura, politika* / [avtorji zbornika so Boris Paternu ... et al.]. – Ljubljana: Komunist, 1988. – (Zbirka Študijski zvezek ; 10). – Str. 23–28.

Kranjčevo mesto v slovenski literaturi. – V: *Zbornik predavanj : XXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 4.–16. julij 1988* / [uredila Breda Pogorelec]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1988. – Str. 119–128.

Literatura maloštevilnega naroda, komparativistika in literarna teorija. – *Jezik in slovstvo* 33, št. 4, 1987/88, str. 81–90.

Obrazi ljubezenskega motiva v Kranjčevi prozi. – V: *Smehljaj / Miško Kranjec*. – [Murska Sobota]: Pomurska založba, 1988. – Str. 333–359.

Poet prekmurskih ravnin : Miško Kranjec : 1908-1983. – [Murska Sobota]: Pomurska založba, 1988. – 405 str. – (Domača književnost).

Riječ o Josipu Vidmaru. – *Mostovi (Plevlja)* 20, br. 101/102, 1988, str. 31–36.
Cir.

Rudolf Maister (1874–1934). – V: *Pesmi / Rudolf Maister - Vojanov*. – Maribor: Obzorja, 1988. – Str. 77–87.

Slovenska pokrajinska in domovinska pesem. – V: *Sveta si, zemlja : slovenska pokrajinska in domovinska pesem / [izbral, uredil in spremno besedo napisal Franc Zdravec]*. – Ljubljana: Prešernova družba, 1988. – (Zakladnica uspešnic Prešernove družbe). – Str. 15–52.

Srečko Kosovel (1904–1926) in ruski pesniški konstruktivizem – podobnosti in razločki. – *Slavistična revija* 36, št. 2, 1988, str. 195–216.

Der Teufel in Cankars Werk / übersetzt von Klaus Detlef Olof. – *Wiener slavistischer Almanach* 22, 1988, str. 171–182.

B

Doktorju Štefanu Barbariču v spomin. – *Jezik in slovstvo* 34, št. 3, 1988/89, str. 70–71.

Kolonizirana slovenščina. – *Delo* 39, št. 34, 11. 2. 1988, str. 8.

Nagovor prejemnikom študentskih Prešernovih nagrad.

[Nagovor ... predsednika odbora za Prešernove nagrade študentom prof. dr. Franceta Zdravca]. – *Objave Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani* 1987/1988, št. 1, str. 4–6.

C

Pesmi / Rudolf Maister - Vojanov ; [izbral in spremno besedo napisal Franc Zdravec]. – Maribor: Obzorja, 1988. – 87 str.

Slavistična revija. – Letn. 36, št. 1–4. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1988. – 460 str.

Odgovorni urednik.

Smehljaj : ljubezenske novele / Miško Kranjec ; izbral [in spremno besedo napisal] Franc Zdravec. – [Murska Sobota]: Pomurska založba, 1988. – 359 str. – (Domača književnost).

Sveta si, zemlja : slovenska pokrajinska in domovinska pesem / [izbral, uredil in spremno besedo napisal Franc Zadavec]. – Ljubljana: Prešernova družba, 1988. – 466 str. – (Zakladnica uspešnic Prešernove družbe).

D

Franc Zadavec. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 38 (1987), 1988, str. 35–36, 145.

Na 273. strani knjige / Zdenko Kodrič. – *Večer* 44, št. 238, 12. 10. 1988, str. 15.
O delu Franca Zadravca *Poet prekmurskih ravnin, Miško Kranjec 1908–1983* (Murska Sobota: Pomurska založba, 1988).

Tehtna in mikavna monografija o Kosovelu : Franc Zadavec: Srečko Kosovel 1904–1926, Založba Lipa Koper in Založništvo tržaškega tiska Trst, 1986, 486 str. / Andrijan Lah. – *Jezik in slovstvo* 33, št. 6, 1987/88, str. 188–190.
Knjižna ocena.

Zadavčeva monografija o Kosovelu / Igor Gedrih. – *Sodobnost* 36, št. 8/9, 1988, str. 867–870.

O delu Franca Zadravca *Srečko Kosovel: 1904–1926* (Koper: Lipa ; Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1986).

1989

A

Kranjčevo mesto v slovenski literaturi. – V: *Zbornik predavanj : XXV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 3.–15. julij 1989* / [uredil Franc Zadavec]. – Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 1989. – Str. 119–128.

Majcnova poetika in njena sled v njegovih pesmih. – *Slavistična revija* 37, št. 4, 1989, str. 445–451.

Matija Murko und die serbokroatische Volksepik. – *Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin* 1989, št. 1, str. 93–97.

Odtisi Dostojevskega v slovenski poetiški, filozofski in estetiški zavesti v prvi polovici XX. stoletja. – *Slavistična revija* 37, št. 4, 1989, str. 403–427.

Teoretski koncepti človeka v literaturi (1950–1955). – *Razprave / Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede* 12, 1989, str. 29–38.

B

Ob 25-letnici seminarja. – V: *Zbornik predavanj : XXV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 3.–15. julij 1989* / [uredil Franc Zadravec]. – Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 1989. – Str. 3–5.

Odtisi Dostojevskega v slovenski poetiški in filozofski zavesti. – *Delo* 31, št. 171, 27. 8. 1989, str. 5.

C

Slavistična revija. – Letn. 37, št. 1–4. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1989. – 494 str.
Odgovorni urednik.

Zbornik predavanj : XXV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 3.–15. julij 1989 / [uredil Franc Zadravec]. – Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 1989. – 255 str.

D

Dr. Franc Zadravec. – V: *Zbornik Filozofske fakultete v Ljubljani: 1919–1989*. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1989. – Str. 170.

Franc Zadravec. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 39 (1988), 1989, str. 32–33, 85.

1990

A

Lipušev krik o pravici do svobode. – *Srce in oko* 2, št. 22, 1990, str. 717–723.

Literatura maloštevilnega naroda, komparativistika in literarna teorija. – V: *Metodološka misao u preseku : sadašnji trenutak nauke o književnosti : Zoranu Konstantinoviću / urednik Branislava Milijić*. – Beograd: Institut za književnost i umetnost, 1990. – (Godišnjak / Institut za književnost i umetnost ; 13. Serija C, Teorijska istraživanja ; 7). – Str. 367–377.

Majcnova poetika besede in njena sled v njegovih pesmih. – V: *Majcnov zbornik* / [uredil, sestavil dodatek in izbral slikovno gradivo Goran Schmidt]. – Maribor: Obzorja, 1990. – Str. 24–32.

Na obrobjih besedne umetnine: literarno delo Meše Selimovića. – *Delo* 32, št. 107, 10. 5. 1990, str. 14–15.

Pesem se mora iztrgati iz srca : Miško Kranjec. – V: *Literarno omizje / Franček Bohanec*. – Ljubljana: Borec, 1990. – (Borec ; letn. 42, št. 12). – Str. 157–189.

Selimovičeva skepsa i interpretativnost lijepe književnosti. – V: *Književno djelo Meše Selimovića : zbornik radova*. – Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1990. – (Posebna izdanja / Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine ; knj. 96. Odjeljenje za književnost i umjetnost ; knj. 10. Edicija Zbornici / Institut za književnost ; knj. 9). – Str. 45–52.

Slovenska koroška literatura je obtožba in upor. – *Srce in oko* 2, št. 17, 1990, str. 366–371.

Zapis ob Messnerjevem izbranem delu. – V: *Lipa in hrast / Janko Messner* ; [izbor besedil in Zapis ob Messnerjevem izbranem delu Franc Zadavec]. – Ljubljana: Prešernova družba, 1990. – Str. 201–213.

C

Lipa in hrast / Janko Messner ; [izbor besedil in Zapis ob Messnerjevem izbranem delu Franc Zadavec]. – Ljubljana: Prešernova družba, 1990. – 218 str.

Slavistična revija. – Letn. 38, št. 1–4. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1990. – 489 str.
Odgovorni urednik.

D

Franc Zadavec. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 40 (1989), 1990, str. 34–35, 130–131.

Zadavčeva monografija / Miran Hladnik. – *Slavistična revija* 38, št. 2, 1990, str. 157–160.

O delu Franca Zadavca *Poet prekmurskih ravnin* (Murska Sobota: Pomurska založba, 1988).

1991

A

Cankarjeva ironija. – Murska Sobota: Pomurska založba ; Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1991. – 305 str. – (Domača književnost).

Slovenski generacijski romani. – *Razprave / Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede* 14, 1991, str. 55–67.

Slovenski roman danes. – *Slavistična revija* 39, št. 4, 1991, str. 391–412.

Die slowenische Gegenwartsliteratur in Kärnten – Anklage und Widerstand : Aufzeichnungen beim Lesen. – V: *Die slowenische Literatur in Kärnten : ein Lexikon / mit Beiträgen von Matjaž Kmecl ... [et al.]*. – Klagenfurt/Celovec: Drava, 1991. – Str. 37–151.

Svijest o romanu i njegovo »prvo lice« u današnjoj slovenačkoj književnosti. – *Godišnjak Instituta za književnost* (Sarajevo) 1991, str. 301–310.
Cir.

Zavest o romanu in njegova »prva oseba« v današnji slovenski literaturi. – *Literatura (Ljubljana)* 3, št. 13, 1991, str. 51–56.

B

Andrej Kokot. – *Srce in oko* 3, št. 32, 1991, str. 700–702.
Nadnasl.: Koroški portret.

Gustav Januš. – *Srce in oko* 3, št. 33, 1991, str. 789–791.
Nadnasl.: Koroški portret.

Jani Oswald. – *Srce in oko* 3, št. 30, 1991, str. 567.
Nadnasl.: Koroški portret.

Kristijan Močilnik. – *Srce in oko* 3, št. 31, 1991, str. 614–615.
Nadnasl.: Koroški portret.

Maja Haderlap. – *Srce in oko* 3, št. 29, 1991, str. 497–498.
Nadnasl.: Koroški portret.

Utemeljitev za nagrado. – *Delo* 33, št. 149, 27. 6. 1991, str. 13.
O romanu Lojzeta Kovačiča *Kristalni čas*.

Zavest o romanu in njegova »prva oseba« (v današnji beri) : zapisek ob prvem »Kresniku«. – *Delo* 33, št. 130, 6. 6. 1991, str. 13.

C

Slavistična revija. – Letn. 39, št. 1–4. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1991. – 496 str.
Odgovorni urednik.

D

Beseda ocenjevalca / Aleksander Skaza. – *Delo* 33, št. 142, 20. 6. 1991, str. 15.
O delu Franca Zadravca *Cankarjeva ironija* (Murska Sobota: Pomurska založba ; Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1991).

Franco Zadavec. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 41 (1990), 1991, str. 30, 85.

Franco Zadavec: Cankarjeva ironija, Pomurska založba, 1991 / Milan Skledar. – *Evropa 2*, št. 51, 8. 8. 1991, str. 42.

1992

A

Roman brez dialoga iz Lipuševe jezikovne delavnice. – *Slavistična revija* 40, št. 3, 1991, str. 229–240.

O romanu Florjana Lipuša *Srčne pege* (Celovec; Salzburg: Wieser, 1991).

Romaneskní antijunaki z družbenega obrobja. – *Srce in oko* 4, št. 43/44, 1992, str. 650–655.

O romanih Feri Lainšček: *Namesto koga roža cveti* in Metod Pevec: *Carmen*.

Romani o tragiki socialistične ideje. – *Srce in oko* 4, št. 36, 1992, str. 158–163.

O romanih Igor Torkar: *Umiranje na obroke*, Cvetko Zagorski: *Lisičji čas*, Ivan Potrč: *Tesnoba*.

Slowenische, kroatische und deutsche expressionistische Dramatik : Nähe und Differenz. – V: *Studia phraseologica et alia : Festschrift für Josip Matešić zum 65. Geburtstag* / herausgegeben von Wolfgang Eismann und Jürgen Petermann. – München: Sagner, 1992. – Str. 531–542.

B

Cvetka Lipuš. – *Srce in oko* 4, št. 35, 1992, str. 103.

Nadnasl.: Koroški portret.

Čertov Jožica. – *Srce in oko* 4, št. 38, 1992, str. 303.

Nadnasl.: Koroški portret.

Franco Merkač. – *Srce in oko* 4, št. 37, 1992, str. 231–232.

Nadnasl.: Koroški portret.

Josip Vidmar. – *Delo* 34, št. 88, 15. 4. 1992, str. 6.

Odločam se za kvaliteto. – *Sodobnost* 40, št. 8/9, 1992, str. 749–752.

Anketa Sodobnosti: *Pluralnost ali izločanje?*

C

Slavistična revija. – Letn. 40, št. 1–4. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1992. – 497 str.

Odgovorni urednik.

D

Franc Zadavec. – Letopis *Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 42 (1991), 1992, str. 31, 140.

1993

A

Od povratnikovega vitalističnega dialoga do njegove spominske slike o Nekropoli. – V: *Pahorjev zbornik : spomini, pogledi, gradiva* / uredili Marija Pirjevec, Vera Ban Tuta. – Trst: Narodna in študijska knjižnica, 1993. – Str. 117–132.
O delu Borisa Pahorja.

Prežihov »kolektivni roman« : (na primeru Jamnice). – V: *Prežihov zbornik : 1893–1993 : zbornik prispevkov s simpozija ob 100-letnici rojstva* / [uredila Janez Mrdavšič in Jože Pogačnik]. – Maribor: Kulturni forum, 1993. – Str. 62–69.

Prežihov »kolektivni roman« : (na primeru Jamnice). – *Sodobnost* 41, št. 11/12, 1993, str. 1006–1012.

Recepcija vzhodno- in zahodnoslovanskih literatur na Slovenskem od 1918 do 1940 – soglasja in nasprotja. – V: *Zbornik slovenskih prispevkov za XI. mednarodni slavistični kongres v Bratislavi 1993*. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1993. – (Slavistična revija ; letn. 41, št. 1). – Str. 25–54.

Samorefleksije romanesknega pripovedovalca (1950–1990). – V: *Zbornik predavanj : XXIX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 28. 6.–17. 7. 1993* / [uredil Miran Hladnik]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1993. – Str. 99–109.

Slovenska ekspresionistična literatura. – Murska Sobota: Pomurska založba ; Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1993. – 299 str. – (Zbirka Domača književnost).

B

Deset najprepričljivejših naše povojne književnosti : (anketa) / Ivan Gregorčič ... [et al.]. – *Rast (Novo mesto)* 4, št. 7/8, 1993, str. 434–440.

Anketa med poznavalci in ustvarjalci o najboljših delih slovenske povojne književnosti. Izbor Franca Zadavca na str. 436.

Dvomiti in iskati je biti : Rudi Čačinovič: Med dvema cerkvama. – *Večer* 49, št. 234 (15004), 8. 10. 1993, str. 13.

O knjigi *Med dvema cerkvama : zapisi dvakrat razočaranega vernika* (Ljubljana: Enotnost, 1993).

Dvomiti in iskati je biti – ali Rudi Čačinovič: Med dvema cerkvama. – *Delavska enotnost* 52, št. 44, 14. 10. 1993, str. 14.

Hoja za velikim vozom. – *Razgledi* 42, št. 14 (997), 16. 7. 1993, str. 64.
O romanu Miloša Mikelna *Veliki voz*.

O kolonizirani slovenščini. – *Sodobnost* 41, št. 3/4, 1993, str. 284–286.

Recepcija zahodnih in vzhodnih slovanskih literatur v Sloveniji (1920–1940). – V: *XI. medzinárodný zjazd slavistov : zborník resumé /* [vedecký redaktor Ján Doruľa]. – Bratislava: Veda, 1993. – Str. 595–596.
Povzetek.

Referat ob dnevu reformacije. – *Evangeličanski koledar* 42, 1993, str. 55–59.
O razvoju prekmurske protestantske književnosti ob koncu 16. in v začetku 17. stoletja.

Rodovitna opora za slovensko slovstveno esejistiko : Estetika in kalistika. – *Delo* 35, št. 251, 28. 10. 1993, str. 15.
O knjigi Vojana Rusa *Estetika in kalistika* (Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1993).

C

Slavistična revija. – Letn. 41, št. 1–4. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1993. – 605 str.
Odgovorni urednik.

D

Franco Zadavec. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 43 (1992), 1993, str. 29, 93.

Metodološka misao u preseku: Sadašnji trenutak nauke o književnosti. Ed. by Branislava Milijić. (Teorijska istraživanja, 7). Beograd: Institut za književnost i umjetnost. 1990 / David A. Norris. – *The Modern Language Review* 88, No. 1, 1993, str. 271–272.

V oceni zbornika predstavljen tudi prispevek F. Zadravca *Literatura maloštevilnega naroda, komparativistika in literarna teorija*.

Pretehtano o ekspresionizmu / Helga Glušič. – *Razgledi* 2, št. 16, 3. 9. 1993, str. 21.
O knjigi *Slovenska ekspresionistična literatura* (Murska Sobota: Pomurska založba ; Ljubljana: ZIFF, 1993).

Proučavanje početaka moderne u hrvatskoj, srpskoj i slovenskoj književnosti (1970–1989) / Aleksander Flaker. – *Wiener slavistisches Jahrbuch* 39, 1993, str. 7–12.
V poglavju o slovenski književnosti je izpostavljeno delo F. Zadravca *Zgodovina slovenskega slovstva 5, Nova romantika in mejni obliki realizma*.

1994

A

Balantič med tradicijo in inovacijo. – V: *Balantičev in Hribovškov zbornik : referati simpozija 20. in 21. januarja 1994* / uredil Marjan Dolgan. – Ljubljana; Celje: Mohorjeva družba, 1994. – Str. 135–149.

Balantič med tradicijo in inovacijo. – *Sodobnost* 42, št. 3/4, 1994, str. 210–219.

Capudrov fiktion-fakt politični roman. – *Slavistična revija* 42, št. 4, 1994, str. 437–453.

O romanih Andreja Capudra *Rapsodija 20* in *Iskanje drugega*.

Današnji slovenski roman in okupacijski čas. – *Slavistična revija* 42, št. 1, 1994, str. 39–50.

O romanih Andrej Capuder: *Iskanje drugega*, Miloš Mikeln: *Veliki voz*, Matej Bor: *Jernov rokopis*, Franček Bohanec: *Stopa in reka*.

Kranjčev rodbinski roman. – V: *Strici so mi povedali : ljudje, viri in pojasnila* / Miško Kranjec. – Murska Sobota: Pomurska založba, 1994. – Str. 563–591.

Die Kunst und das Kriterium der Moral. – *Anthropos* 26, International issue, 1994, str. 101–115.

Slovenski roman o nasilju : (na primeru romana Nekropola). – V: *Individualni in generacijski ustvarjalni ritmi v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi : ob 10-letnici smrti Marje Boršnikove : mednarodni simpozij v Ljubljani od 24. do 26. junija 1992 pod vodstvom Toneta Pretnarja* / [uredila Marko Juvan in Tomaž Sajovic]. – Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994. – (Obdobja ; 14). – Str. 409–417.

B

Janez Orešnik. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 44 (1993), 1994, str. 43–44.

Ob izvolitvi Janeza Orešnika za rednega člana SAZU.

Jože Pogačnik. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 44 (1993), 1994, str. 46.

Ob izvolitvi Jožeta Pogačnika za dopisnega člana SAZU.

Kajetan Gantar. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 44 (1993), 1994, str. 44–45.

Ob izvolitvi Kajetana Gantarja za izrednega člana SAZU.

»... ob zadnjih mejah stoji zemlja izmučena od zamaknjenosti in odsotna«. – *Delo* 36, št. 220, 22. 9. 1994, str. 13–14.

Nadnasl.: Ob 90-letnici rojstva Edvarda Kocbeka.

Ritem slovenske knjige na štajerski etnični meji. – V: *Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski : zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Mariboru, 25.–27. maja 1993* / [uredil Boris Jesih]. – Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1994. – (Narodne manjšine ; 3). – Str. 211–214.

C

Slavistična revija. – Letn. 42, št. 1–4. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1994. – 642 str.
Odgovorni urednik.

D

Franco Zadavec: Slovenska ekspresionistična literatura / Tone Smolej. – *Jezik in slovstvo* 40, št. 1/2, 1994/95, str. 61–63.
Knjižna ocena.

Poskus sinteze literature med obema vojnama : nova monografija o ekspresionizmu / Drago Bajt. – *Delo* 36, št. 86, 14. 4. 1994, str. 14.

O knjigi Franca Zadravca *Slovenska ekspresionistična literatura* (Murska Sobota: Pomurska založba ; Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1993).

Zadavec, Franc. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 44 (1993), 1994, str. 22, 92.

1995

A

Edvard Kocbek, »Zemlja, iz tebe se dotikam vsega ...«. – V: *Razmišljanja o Edvardu Kocbeku : [simpozij ob 90-letnici pesnikovega rojstva, Videm ob Ščavnici, 23.–24. september 1994]* / [uredili Franc Zadavec, Irena Štuhec in France Novak]. – Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 1995. – Str. 9–17.

Matija Murko in srbsko-hrvaška ljudska epika. – *Traditiones* 24, 1995, str. 49–54.

O avtorjih. – V: *Monologi in dialogi z resničnostjo : antologija slovenske koroške literature* / [izbral in uredil Franc Zadavec]. – Celovec = Klagenfurt: Drava, 1995. – Str. 329–355.

Poetika in gnoza romana Romanje za Animo. – *Slavistična revija* 43, št. 3, 1995, str. 293–302.

O romanu Marka Uršiča.

Poetika in stil Kovičevega romana Pot v Trento. – *Slavistična revija* 43, št. 1, 1995, str. 25–37.

Slowenische Schriftsteller über Truber und Luther. – V: *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen : Primus Truber und seine Zeit : Intentionen, Verlauf und Folgen der Reformation in Württemberg und Innerösterreich* / herausgegeben von Rolf-Dieter Kluge. – München: O. Sagner, 1995. – (Sagners slavistische Sammlung ; 24). – Str. 528–538.

Stvarni roman Izganjalec hudiča. – *Slavistična revija* 43, št. 4, 1995, str. 427–440. O romanu Toneta Perčiča *Izganjalec hudiča* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1994).

Zemlja v srcu. – V: *Golčim besede srca in vesti* / Tone Kuntner. – Ljubljana: Prešernova družba [etc.], 1995. – Str. 111–119.

B

Beseda tesnobe, ljubezni in moči : koroški pesniki in pisatelji. – *Delo* 37, št. 259, 9. 11. 1995, str. 14.

Ob literarnem večeru koroških pisateljev v Cankarjevem domu v Ljubljani 24. 10. 1995.

Iz živega človeka za živega človeka. – *Delo* 37, št. 112, 18. 5. 1995, str. 10.

Nadnasl.: Slikanici iz Sanjske knjige. – O delih Ivana Bizjaka *Srečelov* in *Petelin*.

Izviren prispevek slovenskega duha. – *Primorski dnevnik* 51, št. 282, 23. 10. 1995, str. 8.

Odlomek iz prispevka v reviji *Sodobnost* 43, št. 10, 1995, str. 823–825. – Izšlo pod skupnim nasl. *Prilagodljivost in pogum* in nadnasl. *Obletnica Vidmarjevega rojstva*.

Pogled na Vidmarjevo rodovitno brazdo. – *Sodobnost* 43, št. 10, 1995, str. 823–825. O pomenu dela Josipa Vidmarja.

Vladimir Nazor i Alojz Gradnik – tematske i estetske korespondencije i analogije = Vladimir Nazor in Alojz Gradnik – tematske in estetske korespondence in analogije. – V: *Prvi hrvatski slavistički kongres* / uredili Stjepan Damjanović, Krešimir Nemec. – Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1995. – Str. 174–175.

Povzetek v hrv. in slov.

C

Monologi in dialogi z resničnostjo : antologija slovenske koroške literature / izbral in uredil Franc Zadravec]. – Celovec = Klagenfurt: Drava, 1995

Podatek o uredništvu povzet po navedbi v *Letopisu Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 46 (1995), 1996, str. 106.

Slavistična revija. – Letn. 43, št. 1–4. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1995. – 502 str.

Odgovorni urednik.

D

Dr. lit. znan. Franc Zadavec, dipl. fil., red. prof. za zgodovino slovenske književnosti. – V: *Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev, znanstvenih delavcev in sodelavcev* / [glavni urednik Anton Ramovš]. – Ljubljana: Univerza, 1995. – Knj. 4: 1977–1986, del 1, str. 98–100.

»Mikala me je in me še mika vsa literatura« : pogovor onstran panonskih ravnin / (s F. Zadavcem se je pogovarjala) Marjeta Novak. – *Delo* 37, št. 225, 28. 9. 1995, str. 13, 16.

Zadavec, Franc. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 45 (1994), 1995, str. 22, 67–68.

1996

A

Esejistični roman *S poti*. – V: *S poti* / Izidor Cankar. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996. – (Zbirka Klasiki Kondorja ; 16). – Str. 159–229.

Odjeci srpske avangarde u slovenačkoj publicistici (1920–1938) / [prevela sa slovenačkog Bojana Stojanović - Pantović]. – V: *Srpska avangarda u periodici* / uredili Vidosava Golubović, Staniša Tutnjević. – Novi Sad: Matica srpska ; Beograd: Institut za književnost i umetnost, 1996. – (Serija Istorija srpske književne periodike ; 8). – Str. 345–355.
Cir.

Vlado Žabot, Pastoralna – demitizacija v imenu ljubezni. – *Slavistična revija* 44, št. 2, 1996, str. 155–164.

B

XII. mednarodni slavistični kongres – Krakov 1998 / za Slovenski slavistični komite Franc Zadavec. – *Jezik in slovstvo* 41, št. 4, 1995/1996, str. 228–230.
Razpis tematik in tematskih sklopov za bodoči kongres.

Hudič / Črni angel v Cankarjevi literaturi : Linhartova dvorana - Linhart Hall, 20. 09., 12.00. – V: *Biblija / Mednarodni simpozij o interpretaciji Svetega pisma ob izidu novega slovenskega prevoda Svetega pisma, 17.–20. september, 1996, Ljubljana, Slovenija* = *International Symposium on the Interpretation of the Bible on the occasion of the publication of the new Slovenian translation of the Bible, September 17–20, [1996, Ljubljana], Slovenia*. – Ljubljana: Organizacijski odbor Mednarodnega simpozija o interpretaciji Svetega pisma, 1996. – Str. 142–144.
Povzetek.

Kratka pripovedna proza v obdobju moderne : literarnozgodovinska študija / Gregor Kocijan. – Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996. – 292 str. – (Razprave Filozofske fakultete).

Spremní besedili Borisa Paternuja in Franca Zadravca na zavíhkih knjige.

Lisičji čas, kratek roman. – V: *Cena ljubezni, cena prijateljstva* / Cvetko Zagorski. – Ljubljana: Sanjska knjiga, 1996. – Str. 256–260.

Prvič objavljeno kot del prispevka *Romani o tragiki socialistične ideje* v reviji Srce in oko 4, št. 36, marec 1992.

Začetki pokrajinske študijske knjižnice v Murski Soboti. – V: *Soboška knjižnica : 1946–1996 : [zbornik]* / [uredila Ludvik Sočič, Jože Vugrinec]. – Murska Sobota: Pokrajinska in študijska knjižnica, 1996. – Str. 13–14.

Zapisek o prozi Cvetka Zagorskega. – V: *Cena ljubezni, cena prijateljstva* / Cvetko Zagorski. – Ljubljana : Sanjska knjiga, 1996. – Str. 260–262.

C

Slavistična revija. – Letn. 44, št. 1–4. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1996. – 501 str.

Odgovorni urednik.

D

Bibliografija Franca Zadravca : ob sedemdesetletnici / Alenka Logar Pleško in Anka Sollner Perdih. – *Slavistična revija* 44, št. 1, 1996, str. 113–123.

Nadaljevanje bibliografije, ki jo je izdelal Miran Hladnik in objavil v *Slavistični reviji* 33, št. 4, 1985.

Franco Zadravcu ob sedemdesetletnici / Miran Hladnik. – *Slavistična revija* 44, št. 1, 1996, str. 3–5.

Dostopno tudi na spletni povezavi: <https://lit.ijs.si/zadavec.html> (dostop 9. 4. 2026).

Zadavec, Franc / DD. – V: *Slovenska književnost* / [uredili Janko Kos, Ksenija Dolinar in Andrej Blatnik. – Ljubljana : Cankarjeva založba, 1996. – (Zbirka Sopotnik)(Leksikoni Cankarjeve založbe). – Str. 517–518.

Avtor gesla je Darko Dolinar.

Zadavec, Franc. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 46 (1995), 1996, str. 22, 105–106.

1997

A

Borkov literarnoumetnostni nazor. – V: *Borkov zbornik : [referati s simpozija] / uredila Marko Jesenšek in Viktor Vrbnjak*. – Maribor: Slavistično društvo, 1996 [i. e. 1997]. – (Zbirka Piramida). – Str. 202–213.

Cankarjeva človekotvorna in narodnotvorna umetniška ironija. – V: *Etika in morala v sodobni družbi*. – Ljubljana: Društvo T. G. Masaryk za filozofsko antropologijo, etiko ter za humanistične in družbene vede : Anthropos, 1997. – Str. 27–31.

Cankarjeva človekotvorna in narodnotvorna umetniška ironija. – *Anthropos* 29, št. 1/3, 1997, str. 167–171.

Prispevek s simpozija »Intelektualci in sodobnost/preteklost«, ki je potekal v Ljubljani 12. decembra 1996.

Cankarjeva človekotvorna in narodnotvorna umetniška ironija. – V: *Stodvajsetletnica Ivana Cankarja in Dragotina Ketteja : strokovno posvetovanje slavistov, Vrhnika, [3.–5. oktober] 1996*. – Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 1997. – (Zbornik Slavističnega društva Slovenije ; 7). – Str. 15–21.

Komične in groteskne podobe človeškega telesa v Cankarjevi prozi : estetika konkavnega ogledala. – V: *Jezikoslovne in literarnovedne raziskave : zbornik referatov 6. srečanja slavistov, Celovec, Ljubljana, 1989 / uredila Breda Pogorelec s sodelavci*. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1997. – Str. 201–209.

Pogledi na sonet in odmiki od njegove klasične oblike (od Ketteja do Voduška). – V: *Sonet in sonetni venec : mednarodni simpozij v Ljubljani od 28. do 30. junija 1995 / [uredila Boris Paternu in Franc Jakopin]*. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1997. – (Obdobja ; 16). – Str. 21–31.

Slovenski roman dvajsetega stoletja : prvi analitični del. – Murska Sobota: Pomurska založba ; Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1997. – 378 str. – (Zbirka Domača književnost).

Vsebuje obravnave romanov: Franček Bohanec: Stopa in reka; Matej Bor: Jernov rokopis ali Martinova senca; Peter Božič: Očeta Vincenca smrt; Ivan Cankar: Na klancu ; Tujci; Izidor Cankar: S poti; Andrej Capuder: Rapsodija 20 ; Iskanje drugega; Evald Flisar: Čarovnikov vajenec; Nada Gaborovič: Malahorna; Karel Grabeljšek: Med strahom in dolžnostjo; Andrej Hieng: Čudežni Feliks; Anton Ingolič: Kje ste, Lamutovi? ; Lastovka čez ocean; Drago Jančar: Posmehljivo poželenje; Miran Jarc: Novo mesto; Vladimir Kavčič: Ne vračaj se sam; Lojze Kovačič: Prišleki III ; Kristalni čas; Kajetan Kovič: Pot v Trento ; Juš Kozak: Celica ; Lesena žlica; Lojz Kraigher: Kontrolor Škrobar; Miško Kranjec: Zalesje se prebuja ; Za svetlimi obzorji ; Pod zvezdo ; Kapi-tanovi; Bratko Krefc: Človek mrtvaških lobanj; Feri Lainšček: Namesto koga roža cveti; Florjan Lipuš: Srčne pege; Bogomir Magajna: Gornje mesto; Mira Mihelič: April; Miloš Mikeln: Veliki

voz; Marjeta Novak Kajzer: Vila Michel; Boris Pahor: Vila ob jezeru ; Onkraj pekla so ljudje ; Nekropola; Tone Perčič: Izganjalec hudiča; Metod Pevec: Carmen; Ivan Potrč: Tesnoba ; Ivan Pregelj: Plebanus Joannes ; Bogovec Jernej ; Šmonca ; Usehli vrelci; Prežihov Voranc: Jamnica; Alojz Rebula: Senčni ples; Marjan Rožanc: Umor; Franček Rudolf: Zapiram mlin, odpiram mlin; Zorko Simčič: Človek na obeh straneh stene; Makso Šnuderl: Izgubljena zemlja; Branko Šömen: Hoja po vodi; Marjan Tomšič: Šavrinke; Igor Torkar: Umiranje na obroke; Marko Uršič: Romanje za Animo; Cvetko Zagorski: Lisičji čas; Pavle Zidar: Mlaj; Ivo Zorman: Kajnov rod; Vitomil Zupan: Menuet za kitaro; Beno Zupančič: Sedmina ; Grmada; Vlado Žabot: Pastoral.

Slovenski romaneskni pripovedovalec in tuja okolja. – V: *Zbornik ob sedemdesetletnici Franceta Bernika* / [glavni in odgovorni urednik Jože Pogačnik]. – Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, 1997. – Str. 565–581.

Uporni angel – hudič v Cankarjevi literaturi. – V: *Mednarodni simpozij o interpretaciji Svetega pisma*. – Ljubljana: Teološka fakulteta, 1997. – (Bogoslovni vestnik ; 57, št. 1/2). – Str. 159–164.

C

Slavistična revija. – Letn. 45, št. 1/2–3/4. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1997. – 580 str.
Član časopisnega sveta.

D

Zdravčev zbornik / [uredila Matjaž Kmecl in Aleksander Skaza s sodelovanjem Vojka Gorjanca]. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1997. – (Slavistična revija ; letn. 45, št. 1/2). – 419 str.

Zdravec, Franc. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 47 (1996), 1997, str. 22, 208.

1998

A

Groteskno in fantastično v Messnerjevi prozi. – V: *Vsebina je oblika : zbornik : simpozij o njegovi trijezični literaturi na celovški univerzi = Der Inhalt ist die Form : Almanach : Symposium über seine dreisprachige Literatur an der Universität Klagenfurt, 5.– 6. 12. 1996* / [avtor nekaterih prispevkov] Janko Messner ; izdajatelj, Herausgeber Janez Strutz in, und Jozef Strutz-Rosenzopf]. – Klagenfurt = Celovec: Rapial, 1998. – Str. 95–105.

Oton Župančič ter pesem in svoboda. – *Sodobnost* 46, št. 6/7, 1998, str. 480–483.

Der Teufel / der Schwarze Engel in der Literatur von Ivan Cankar / übersetzt von Catarina Ošljaj. – V: *Interpretation of the Bible = Interpretation der Bibel = Interpretation de la Bible = Interpretacija Svetega pisma* : [International Symposium on the Interpretation of the Bible on the occasion of the publication of the new Slovenian translation of the Bible, 17–20 September 1996, Ljubljana, Slovenia = Mednarodni simpozij o interpretaciji Svetega pisma ob izidu novega slovenskega prevoda Svetega pisma, 17.–20. september 1996, Ljubljana, Slovenija] / [editor, urednik Jože Krašovec]. – Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti ; Sheffield: Sheffield Academic Press, 1998. – Str. 1685–1693.

B

Čas usodnih odločitev : prispevki k zgodovini Prekmurja. – *Delo* 40, št. 150, 2. 7. 1998, str. 56.

O knjigi Rudi Čačinovič: *Časi preizkušenj* (Murska Sobota: Pomurska založba, 1998).

»Ne meč, ne sreča kriva, uničil nas je vsakršen človeški drek«. – *Delo* 40, št. 77, 2. 4. 1998, str. 14.

Književni listi. – Izšlo pod skupnim naslovom *Več pogledov na Jančarjevo Zvenenje v glavi*.

Slovenski roman ob konca [!] XX. stoletja. – V: *Streszczenia referatów i komunikatów. Literaturoznawstwo. Folklorystyka. Nauka o kulturze : XII międzynarodowy kongres slawistów, Kraków 27 VIII–2 IX 1998*. – Warszawa: Wydawnictwo Energeia, 1998. – Str. 236.

Povzetek.

Več pogledov na Jančarjevo Zvenenje v glavi / Silvija Borovnik, Igor Bratož, Franc Zadavec. – *Delo* 40, št. 77, 2. 4. 1998, str. 14.

C

Slavistična revija. – Letn. 46, št. 1/2, 3–4. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1998. – 580 str.

Član časopisnega sveta.

D

Franc Zadavec. – V: *Slovenska akademija znanosti in umetnosti ob šestdesetletnici : biografski zbornik* / [glavni in odgovorni urednik Janez Orešnik]. – Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1998. – Str. 115–116.

Zadavec, Franc. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 48 (1997), 1998, str. 25, 97–98, 221.

Zadavec, Franc, sl. lit. zgodovinar. – V: *Veliki splošni leksikon v osmih knjigah* / [urednica Marija Javornik]. – Ljubljana: DZS, 1998. – Knj. 8, str. 4824.

1999

A

Čolnar v pozabljenem zalivu. – V: *Obroč vsakdanjosti* / Jaka Kralj. – Ljubljana : samozal., 1999. – Str. 71–77.

Estetik Izidor Cankar o umetnostni lepoti in o besedni umetnosti (1906–1917). – V: *Raziskovanje kulturne ustvarjalnosti na Slovenskem* / [zbrala in uredila Jadranka Šumi. – Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1999. – (Razprave Filozofske fakultete). – Str. 185–193.

Pesnik Alojz Gradnik (1882-1967). – Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1999. – 175 str. – (Razprave Filozofske fakultete).

Recepcija ruske literature na Slovenskem od 1918 do 1940. – *Anthropos* 31, št. 4/6, 1999, str. 167–178.

Razširjeni referat s simpozija Skupne vrednote Evrope in Slovenije, ki je potekal v Ljubljani 16. decembra 1998.

Slovenska književnost II. – 1. izd., 1. natis. – Ljubljana: DZS, 1999. – 339 str. Hrbtni nasl.: Slovenska književnost. – Vsebina na nasl. str.: Moderna ; Ekspresionizem ; Socialni realizem.

B

Pogovor z Miškom Kranjcem. – V: *Otroci, čigavi ste?* / Miško Kranjec ; [izbral Franc Zadravec]. – V Ljubljani: Karantanija, 1999. – (Zbirka Lastovka : najlepše zgodbe sveta). – Str. 168–175.

Slovenska kratka pripovedna proza : 1919–1941 : bibliografija / Gregor Kocijan. – Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1999. – 279 str. – (Razprave Filozofske fakultete).

Spremnimi besedili Franca Zadravca in Jožeta Munde na zavihkih knjige.

C

Otroci, čigavi ste? / Miško Kranjec ; [izbral Franc Zadravec]. – V Ljubljani: Karantanija, 1999. – 178 str. – (Zbirka Lastovka : najlepše zgodbe sveta).

D

Čas je terjal realistično podobo življenja. – *Šolski razgledi* 50, št. 7, 1999, str. 10. Z avtorjem Slovenske književnosti II, prof. dr. Francem Zadravcem, sta se pogovarjala Tine Logar in Stanko Šimenc.

Dr. lit. znan. Franc Zadravec, dipl. fil., red. prof. za zgodovino slovenske književnosti. Bibliografija / [Alenka Logar - Pleško]. – V: *Biografije in bibliografije*

univerzitetnih učiteljev in sodelavcev / Univerza v Ljubljani. – Ljubljana: Univerza, 1999. – Knj. 5: 1987–1996, del 3, str. 2314–2316.

Estetska »tveganja« : Slovenska književnost II / P. K. – *Delo* 41, št. 86, 15. 4. 1999, str. 9.

Ob izidu knjige Franca Zadravca *Slovenska književnost II* (Ljubljana: DZS, 1999).

Poezija – v srčiki njenega bivanja tako suvereno gnezdi smrt : monografija o Alojzu Gradniku / Boštjan Turk. – *Delo* 41, št. 274, 25. 11. 1999, str. 20.

O knjigi Franca Zadravca *Pesnik Alojz Gradnik (1882–1967)* (Ljubljana: ZIFF, 1999).

Zadavec, Franc. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 49 (1998), 1999, str. 25, 97–98, 221.

Zadavec, Franc. – V: *Slovenski kdo je kdo* / Drago Bajt. – 1. izd. – Ljubljana: Nova revija, 1999. – Str. 600–601.

2000

A

Miran Jarc 1900–1942. – V: *Miran Jarc (1900–1942) : ob stoletnici umetnikovega rojstva* / [uredila Darja Peperko v sodelovanju z Majo Medic]. – Novo mesto: Knjižnica Mirana Jarca, 2000. – Str. 5–14.

Smisel in nesmisel tujih besed/jezikov v slovenski pripovedni prozi (1949–1998). – *Razprave* / Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede 17, 2000, str. 21–27.

Srčne pege – Herzflecken / [aus dem Slowenischen von Johann Strutz]. – V: *Lipuš lesen* / herausgegeben von Klaus Amann und Johann Strutz. – Klagenfurt [etc.]: Wieser, cop. 2000. – Str. 137–149.

Vsebuje tudi prevode odlomkov iz članka F. Zadravca *Roman brez dialoga iz Lipuševe literarne delavnice* (Slavistična revija 40, št. 3, 1992, str. 229–240).

B

Kristanova epska pesnitev Vitez Ivan. – V: *Romantična pesnitev : ob 200. obletnici rojstva Franceta Prešerna : [mednarodni simpozij]*, Ljubljana, 4.–6. december 2000 : povzetki predavanj / [uredila Marko Juvan in Meta Lokar]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 2000. – (Obdobja. Metode in zvrsti ; 19). – Str. 71.

O knjigi / Tea Štoka, Tomo Virk, Franc Zadavec. – V: *Čarovnikov vajenec* / Evald Flisar. – 5. izd. – Ljubljana: Vodnikova založba, 2000. – Str. 261–272.

Profesor Anton Slodnjak : (beseda ob krsti). – V: *Literarnovedno srečanje ob stoletnici rojstva prof. dr. Antona Slodnjaka* / uredila Miran Hladnik in Gregor Kocijan. – Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, 2000. – Str. 97–100.

Prvič objavljeno v *Naših razgledih* 32, št. 6, 25. 3. 1983, str. 164.

Resnica v jeziku ljubezni : nov pesniški glas s Koroške. – *Delo* 42, št. 167, 20. 7. 2000, str. 15.

Književni listi. – O pesniški zbirki Saške Innerwinkler *Heimatlieder und andere Bosheiten – Domovinske pesmi in druge zbadljivke* (Klagenfurt/Celovec: Norea, 2000).

Zgodbe potomca štirih narodnosti. – *Delo* 42, št. 57, 9. 3. 2000, str. 20.

O knjigi Rudi Čačinovič: *Zgodbe minulega sveta* (Murska Sobota: samozal., 1999).

D

Dr. Franc Zadavec (Stročja vas pri Ljutomeru, 27. 9. 1925). – V: *Zbornik : 1919–1999* / [urednica Jadranka Šumi]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2000. – Str. 292–293.

Zadavec, Franc. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 50 (1999), 2000, str. 25, 99, 234.

2001

A

Čas in prostor / Franc Zadavec. – V: *Slovenska književnost III* / Jože Pogačnik ... [et al.]. – 1. izd., 1. natis. – Ljubljana: DZS, 2001. – Str. 11–27.

Slavko Grum, Dogodek v mestu Gogi. – V: *Dogodek v mestu Gogi* / Slavko Grum. – Novo mesto: Knjižnica Mirana Jarca, 2001. – Str. 181–184.

Vanek Šiftar – pesnik / Franc Zadavec. – V: *Šiftarjev zbornik* / Borut Holcman, Franci Ramšak, urednika. – V Mariboru: Pravna fakulteta ; Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, 2001. – Str. 331–336.

B

Komentar avtorja romana »Vnebohod/Himmelfahrt« / Cvetko Zagorski. – *Novine* (Celovec=Klagenfurt), št. 1/2, 2001/2002, str. 103–104.
Vsebuje tudi pismo Franca Zdravca.

Pomembna knjiga o prekmurskem pesništvu. – *Sodobnost* 65, št. 9, 2001, str. 1186–1189.

O knjigi Franc Just: *Med verzuško in pesmijo* (Murska Sobota: Franc-Franc, 2001).

Slovenski roman v drugi polovici dvajsetega stoletja. – V: *Evropsko leto jezikov ; Matija Murko ; Sodobna slovenska književnost : Slovenski slavistični kongres, Nova Gorica in Gorica, 4.–6. oktober 2001*. – [Nova Gorica: Slavistično društvo Slovenije, 2001]. – [1] f.

Povzetek.

Smisel in nesmisel tujkovanja v slovenskem romanu 1949–2000. – V: *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje : ob 450-letnici izida prve slovenske knjige : povzetki predavanj* / [urednica Ada Vidovič Muha]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 2001. – (Obdobja. Metode in zvrsti ; 20). – Str. 92.

D

Literarni zgodovinar se sporni temi ne more izogniti : problemi sodobne slovenske literarne zgodovine. – *Delo* 43, št. 95, 25. 4. 2001, str. 2.

Intervju s Francem Zadravcem, spraševal je France Pibernik.

Zadравčevo umivanje zamorca : kako ozavestiti tudi prikrite oblike komunistične represije med letoma 1945 in 1990 / Marjan Kolar. – *Nova revija* 20, št. 236, 2001, str. 18–23.

Polemika o *Slovenski književnosti* 3 (Ljubljana: DZS, 2001). – Objavljeno v prilogi Forum.

Zadavec, Franc / D. Do. – V: *Enciklopedija Slovenije* / [glavni urednik Dušan Voglar, urednica zvezka Alenka Dermastia]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 2001. – Knj. 15: Wi–Ž ; Kronološki pregled, str. 15.

Avtor Darko Dolinar.

Zadavec, Franc. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 51 (2000), 2001, str. 24, 73, 184.

2002

A

Etbin Kristan: Vitez Ivan – romantični alegorični ep o svobodi. – V: *Romantična pesnitev : Mednarodni simpozij Obdobja – metode in zvrsti, Ljubljana 4.–6. december 2000* / [uredil Marko Juvan]. – Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 2002. – (Obdobja. Metode in zvrsti ; 19). – Str. 583–586.

Komedija/farsa Ivana Cankarja Pohujšanje v dolini šentflorjanski v krogu treh evropskih komedij. – V: *Slavica litteraria : Festschrift für Gerhard Gieseemann zum 65. Geburtstag* / herausgegeben von Ulrike Jekutsch und Ulrich Steltner. – Wiesbaden: Harrassowitz, 2002. – (Opera Slavica. Neue Folge ; 43). – Str. 131–138.

Slovenski roman dvajsetega stoletja : drugi analitični del in nekaj sintez. – Murska Sobota: Pomurska založba ; Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2002. – 375 str. – (Zbirka Domača književnost).

Vsebuje obravnave romanov: Vladimir Bartol: Alamut; France Bevk: Kaplan Martin Čedermac; Berta Bojetu: Filio ni doma; Peter Božič: Izven; Ivan Cankar: Nina; Mate Dolenc: Morje v času mrka; Jože Dular: Krka umira; Jože Felc: Divje jezero ali življenje in smrt lepe Vide; Emil Filipčič: Jesen je; Evald Flisar: Potovanje predaleč; Ferdo Godina: Bele tulpike; Zoran Hočevar: Šolen z Brega; Branko Hofman: Noč do jutra; Jože Hudeček: Golobar; Drago Jančar: Katarina, pav in jezuit ; Zvenenje v glavi; Jože Javoršek: Nevarna razmerja; Vladimir Kavčič: Pustota ; Zapisnik; Zdenko Kodrič: Barva dežja; Karolina Kolmanič: Ni sonca brez senc; Ciril Kosmač: Domovina na vasi ; Pomladni dan; Vladimir Kovačič: Vlak; Lojze Kovačič: Resničnost; Juš Kozak: Šentpeter; Miško Kranjec: Povest o dobrih ljudeh ; Strici so mi povedali; Vladimir Levstik: Gadje gnezdo; Florjan Lipuš: Odstranitev moje vasi ; Zmote dijaka Tjaža; Mimi Malenšek: Temna stran meseca; Boris Pahor: Nomadi brez oaze; Tone Partljič: Samo roko daj; Žarko Petan: Dvojčka; Ivan Potrč: Na kmetih; Prežihov Voranc: Požganica; Alojz Rebula: Kačja roža; Marjan Rožanc: Ljubezen; Tone Seliškar: Noč in svitanje; Dominik Smole: Črni dnevi in beli dan; Jože Snoj: Noetova bajta; Rudi Šeligo: Demoni slavja; Igor Torkar: Smrt na počitnicah; Milan Vincetič: Goreči sneg; Janez Vipotnik: Doktor; Jani Virk: Rahela; Saša Vuga: Opomin k čuječnosti; Pavle Zidar: Oče naš; Ciril Zlobec: Spomin kot zgodba; Ivo Zorman: Ko odletijo lastovke; Beno Zupančič: Golobnjak ; Meglica ; Potres; Vlado Žabot: Nimfa.

Slovenski roman v drugi polovici dvajsetega stoletja. – V: *Evropsko leto jezikov ; Sodobna slovenska književnost ; Matija Murko : Slovenski slavistični kongres, Nova Gorica in Gorica, 5.–7. oktober 2001* / [uredil Marko Jesenšek]. – Ljubljana : Slavistično društvo Slovenije, 2002. – (Zbornik Slavističnega društva Slovenije ; 12). – Str. 23–29.

B

Jožetu Pogačniku v spomin. – *Slavistična revija* 50, št. 4, 2002, str. 541–542.

Odsvitanje : literarno-zgodovinski liki / Franček Bohanec. – Ljubljana: Viharnik, 2002. – 200 str.

Na str. 170–173 je objavljeno Zdravčevo pismo F. Bohancu o Ivanu Cankarju, Alojzu Gradniku in Mišku Kranjcu.

Realnost in fantastika v slovenskem romanu 20. stoletja. – V: *Slovenski roman : povzetki predavanj : [mednarodni simpozij], Ljubljana, 5.–7. december 2002* / [urednik Miran Hladnik]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 2002. – (Obdobja. Metode in zvrsti ; 21). – Str. 34.

D

Franc Zdravec: Slovenski roman 20. stoletja : drugi analitični del / B. B. L. – *Vestnik (Murska Sobota)* 54, št. 51, 19. 12. 2002, str. 11.

Avtorica Bea Baboš Logar. – Knjižna ocena.

Pregled slovenske književnosti od 1945 do 2000 : Jože Pogačnik, Silvija Borovnik, Darko Dolinar, Denis Poniž, Igor Saksida, Majda Stanovnik, Miran Štuhec, Franc Zadavec: Slovenska književnost III. Ljubljana DZS, 2001. 619 str. / Mateja Pezdirc Bartol. – *Slavistična revija* 50, št. 1, 2002, str. 131–136.

Knjižna ocena.

Zadavec, Franc. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 52 (2001), 2002, str. 27, 82–83, 257.

2003

A

Hudodelec v slovenskem romanu XX. stoletja. – V: *Literarni izzivi* / [glavni urednik Miran Štuhec]. – [Ljubljana]: Slovenska akademija znanosti in umetnosti ; Maribor: Pedagoška fakulteta, 2003. – Str. 370–380.

Hudodelec v slovenskem romanu XX. stoletja. – V: *Zbornik referatov za trinajsti mednarodni slavistični kongres, Ljubljana, 15.–21. avgusta 2003.* – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2003. – (Slavistična revija; letn. 51, kongresna št.). – Str. 241–249.

Realnost in fantastika v slovenskem romanu 20. stoletja. – V: *Slovenski roman : Mednarodni simpozij Obdobja – metode in zvrsti, Ljubljana, 5.–7. december 2002* / [uredila Miran Hladnik in Gregor Kocijan]. – Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2003. – (Obdobja. Metode in zvrsti ; 21). – Str. 351–357.

Sezonec in zdomec v prozi Miška Kranjca / Franc Zadavec. – V: *Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosedstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije : zbornik razširjenih razprav mednarodne konference, Radenci, 22.–25. oktober 2002* / uredila, editor Marina Lukšič Hacin. – Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003. – (Migracije ; 4). – Zv. 2, str. 349–354.

Smisel in nesmisel tujih besed/jezikov v slovenskem romanu (1949–2000) V: *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje : ob 450-letnici izida prve slovenske knjige* / [uredila Ada Vidovič Muha]. – Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2003. – (Obdobja. Metode in zvrsti ; 20). – Str. 343–351.

B

Narečnost v pripovedni prozi Miška Kranjca : povzetek. – V: *Mednarodno znanstveno srečanje Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost : Murska Sobota, Hotel Diana, 14. in 15. julij 2003 : povzetki.* – Murska Sobota: [s. n.], 2003. – [F. 22].

Slovenski roman v drugi polovici 20. stoletja. – V: *Zbornik povzetkov : XIII. mednarodni slavistični kongres, Ljubljana, 15.–21. avgusta 2003*. Del 2 / uredila France Novak in Andreja Žele. – Ljubljana : ZRC SAZU, Založba ZRC, 2003. – Str. 203.

D

Strogo opazovane zgodbe : Franc Zdravec, Slovenski roman dvajsetega stoletja, Pomurska založba, zbirka Domača književnost, Murska Sobota, SAZU in Znanstveni inštitut FF, Ljubljana, 2002 ... / Helga Glušič. – Delo 45, št. 27, 3. 2. 2003, str. 11. Književni listi. – Knjižna ocena.

Zdravec, Franc. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 53 (2002), 2003, str. 24, 77–78, 207.

2004

A

Edvard Kocbek, Zemlja (1934). – *Slavistična revija* 52, št. 4, 2004, str. 387–391.

Nacionalna ideja in narodni razdor v luči slovenskega romana od 1909 do 1997. – *Slavistična revija* 52, št. 3, 2004, str. 263–277.

Sto slovenskih pesnikov / Franc Zdravec, Igor Grdina. – Ljubljana: Prešernova družba, 2004. – 239 str. – (Koledarska zbirka).

F. Zdravec napisal prispevke: Simbolizem, impresionizem in druge slogovne smeri med letoma 1899 in 1941; Fran Eller; Rudolf Maister; Ivan Cankar; Dragotin Kette; Alojzij Merhar (Silvin Sardenko); Oton Župančič; Josip Murn; Cvetko Golar; Alojz Gradnik; Lili Novy; Vladimir Levstik; Vojeslav Molè; Anton Debeljak; Stanko Majcen; Fran Albreht; Joža Lovrenčič; Janko Glazer; Igo Gruden; Anton Podbevšek; Tone Seliškar; Miran Jarc; Anton Vodnik; Milka Hartman; Vida Taufer; Srečko Kosovel; Edvard Kocbek; Branko Rudolf; Božo Vodusek; Mile Klopčič; Severin Šali; Ivo Brnčič; Matej Bor (Vladimir Pavšič); Bogomil Fatur; France Balantič; Janko Messner; Karel Destovnik – Kajuh; Valentin Polanšek; Andrej Kokot; Gustav Januš; Jani Oswald; Janko Ferk; Maja Haderlap.

B

Matjaž Kmecl / France Bernik, Boris Paternu, Franc Zdravec. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 54 (2003), 2004, str. 105–106.

Prispevek ob izvolitvi Matjaža Kmecla za rednega člana SAZU.

Novela – anketni list Miška Kranjca. – V: *Slovenska kratka pripovedna proza : povzetki predavanj* / [urednica Irena Novak Popov]. – Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2004. – (Obdobja. Metode in zvrsti ; 23). – Str. 35.

Romanu Jožeta Ftičarja na rob. – V: *Za nápršnjek vedrine* / Jože Ftičar. – Murska Sobota: Stopinje ; Odranci: Kulturno društvo Osem src, 2004. – Zv. 1, str. 10.

Zinka Zorko / Jože Toporišič, Franc Zadavec. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 54 (2003), 2004, str. 108–109.

Prispevek ob izvolitvi Zinke Zorko za izredno članico SAZU.

D

Franc Zadavec: Slovenski roman 20. stoletja: drugi analitični del in nekaj sintez. Murska Sobota: Pomurska založba, 2002. 375 str. / Anita Vodišek. – *Jezik in slovstvo* 49, št. 5, 2004, str. 80–83.

Knjižna ocena.

Franc Zadavec: Slovenski roman 20. stoletja, Pomurska založba, Murska Sobota, 2002 / J. Ftičar. – *Stopinje (Murska Sobota)* 33, 2004, str. 199.

Knjižna ocena.

Sto slovenskih pesnikov? : (ne, samo dvaindevetdeset: ubožčki, le kdo jih je okrnil?) / Jolka Milič. – *Delo* 46, št. 297, 22. 12. 2004, str. 10.

Polemičen odziv na knjigo Franca Zadravca in Igorja Grdine: *Sto slovenskih pesnikov* (Ljubljana: Prešernova družba, 2004).

Zadavec, Franc. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 54 (2003), 2004, str. 25, 86, 256.

2005

A

Ivan Prijatelj in ruska literatura. – *Slavistična revija* 53, št. 3, 2005, str. 363–377.

Kreftova umetnostna misel. – V: *Simpozij ob stoletnici rojstva akademika Bratka Krefta : (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 10. februarja 2005)* / [urednik Andrej Inkret]. – Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2005. – (Razprave / Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede ; 18), str. 93–97.

Mesto Miška Kranjca v slovenski literaturi. – V: *Vloga meje : madžarsko-slovenska razmerja, slovenistika na sosednjih univerzah, zahodnoslovanski študiji, izbor šolskega berila, humanistika in družboslovje v Pomurju, [Slovenski slavistični kongres, Lendava, 6.–8. 10. 2005]* / uredil Miran Hladnik. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2005. – (Zbornik Slavističnega društva Slovenije ; 16). – Str. 9–12.

Narečnost v pripovedni prozi Miška Kranjca. – V: *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost* / [glavni urednik Jože Vugrinec]. – Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, 2005. – Str. 236–240.

Slovenski roman dvajsetega stoletja : tretji analitični del in sinteze. – Murska Sobota: Založba Franc-Franc ; Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2005. – 383 str. – (Knjižna zbirka Misel o slovenski besedi).

Vsebuje obravnave romanov: Andrej Blatnik: Plamenice in solze; Berta Bojetu-Boeta: Ptičja hiša; Matej Bor: Daljave; Ivan Cankar: Hiša Marije Pomočnice; Marij Čuk: Pena majskega vala; Brane Gradišnik: Nekdo drug; Anton Ingolič: Na splavih; Drago Jančar: Galjot; Stanko Kociper: Goričanec; Nina Kokelj: Milovanje; Ignac Koprivec: Pot ne pelje v dolino; Miško Kranjec: Do zadnjih meja ; Macesni nad dolino; Feri Lainšček: Ločil bom peno od valov ; Skarabej in vestalka; Vladimir Levstik: Višnjeva repatica; Florjan Lipuš: Boštjanov let; Dušan Merc: Slep potnik; Ksaver Meško: Na Poljani; Mira Mihelič: Ogenj in pepel; Miloš Mikeln: Poročnik z Vipote; Bodgdan Novak: Na začetku je bila ljubezen; Boris Pahor: Mesto v zalivu; Prežihov Voranc: Doberdob; Marjan Rožanc: Hudodelci; Dimitrij Rupel: Maks; Jože Snoj: Gospod Pepi; Marko Sterle: Človek z zamudo; Tone Svetina: Ognjeni plaz; Brina Švigelj Mérat: Con brio; Sergej Verč: Rolandov steber.

D

Akademik prof. dr. Franc Zadavec – 80 let / Miran Hladnik. – *Delo* 47, št. 243, 19. 10. 2005, str. 11.

Franc Zadavec. Slovenski roman XX. stoletja – tretji analitični del in sinteze / Franci Just. – V: *Vloga meje : madžarsko-slovenska razmerja, slovenistika na sosednjih univerzah, zahodnoslovanski študiji, izbor šolskega berila, humanistika in družboslovje v Pomurju* / uredil Miran Hladnik. – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2005. – (Zbornik Slavističnega društva Slovenije ; 16). – Str. 270–271. Knjižna ocena.

Franc Zadavec. Slovenski roman 20. stoletja. Prvi analitični del. Murska Sobota: Pomurska založba; Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1997. 378 pp., ISBN 86-7195-233-9. Slovenski roman 20. stoletja. Drugi analitični del in nekaj sintez. Murska Sobota: Pomurska založba; Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2002. 376 str., ISBN 86-7195-355-6 / Timothy Pogacar. – *Slovene Studies* 26, no. 1/2, 2004 [izšlo 2005], str. 142–145. Knjižna ocena.

Prekmurski Romi v knjižnih delih Šiftarja, Zadravca in Kleibencetla / Mladen Tancer. – *Romano them = Romski svet* 11, št. 25, 25. 12. 2005, str. 27–29.

Slovenski roman 20. stoletja : Franc Zadavec : tretji analitični del in sinteze / B. B. L. – *Vestnik (Murska Sobota)* 57, št. 49, 8. 12. 2005, str. 11. Avtorica Bea Baboš Logar. – Knjižna ocena.

Sto osemindeset slovenskih romanov / Franček Rudolf. – *Finance* 2005, št. 230 (2165), 29. 11. 2005, str. 28.

Nadnasl.: Knjižni sprehodi. – Ocena trilogije F. Zadravca *Slovenski roman 20. stoletja*.

Umetnina je najvišji notranji zakon literarne zgodovine : intervju / [spraševal je] Peter Kolšek. – *Delo* 47, št. 243, 19. 10. 2005, str. 11.

V okviru intervjuja s Francem Zadravcem tudi obletniški zapis Mirana Hladnika o slavljencevem življenju in delu.

Zadavec, Franc. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 55 (2004), 2005, str. 25, 94, 227.

Zadavec, Franc (Stročja vas, 27. 9. 1925). – V: *Slovenski veliki leksikon* / [urednika Marta Kocjan – Barle, Drago Bajt, urednica tretje knjige Maja Ogrizek]. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005. – Knj. 3: P–Ž, str. 847.

2006

A

Anton Aškerc pred monografijo Marje Boršnik in v njej. – V: *Spominski simpozij ob 100-letnici rojstva literarne zgodovinarke Marje Boršnik : (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 24. januarja 2006)*. – Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2006. – (Razprave / Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede ; 19). – Str. 29–32.

Novela – anketni list Miška Kranjca. – V: *Slovenska kratka pripovedna proza* / [uredila Irena Novak Popov]. – Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 2006. – (Obdobja. Metode in zvrsti ; 23). – Str. 145–148.

Pogled na romana Izgubljeni sveženj (2002) Rudija Šelige in Nokturno za Primorsko (2004) Alojza Rebule. – *Slavistična revija* 54, št. 4, 2006, str. 685–689.

D

Bibliografija prof. dr. Franca Zadravca : (1996–2006) / Anka Sollner Perdih. – *Slavistična revija* 54, št. 3, 2006, str. 503–512.

Bibliografijo prof. dr. Franca Zadravca do leta 1984 je pripravil Miran Hladnik (*Slavistična revija* 33, št. 4, 1985, str. 475–484), od leta 1985 do 1995 pa Alenka Logar Pleško in Anka Sollner Perdih (*Slavistična revija* 44, št. 1, 1996, str. 113–123).

Epski mozaiki / Helga Glušič. – *Delo* 48, št. 8, 11. 1. 2006, str. 13.

O knjigi Franc Zadavec: *Slovenski roman dvajsetega stoletja - tretji sintetični del in sinteze* (Murska Sobota: Franc-Franc ; Ljubljana: SAZU: ZIFF, 2005).

Gornje mesto Bogomirja Magajne / Zoltan Jan. – *Slavistična revija* 54, št. 3, 2006, str. 365–378.

Ob upoštevanju predhodnih analiz, med katerimi zavzemajo posebno mesto raziskave Franca Zadravca, prispevek razčleni razlike med prvo (1932) in drugo (1935) knjižno izdajo romana *Gornje mesto Bogomira Magajne*.

Issledovanja F. Zadravca v oblasti sodremennogo slovenskogo romana / Julija A. Sozina. – *Slavistična revija* 54, št. 3, 2006, str. 421–427.
Cir.

Slavistična sopotnika osemdesetletnika : spominski zapis / Jože Toporišič. – *Slavistična revija* 54, št. 3, 2006, str. 491–497.

Ob 80-letnici akademika prof. dr. Franca Zadravca.

»Velika zgodba« akademika prof. dr. Franca Zadravca / Aleksander Skaza. – *Slavistična revija* 54, št. 3, 2006, str. [499–501].

Ob 80-letnici akademika prof. dr. Franca Zadravca.

Zadavec, Franc. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 56 (2005), 2006, str. 25, 107.

2007

A

Miško Kranjec : 1908–1983 : monografija. – 1. izd. – Ljubljana: Prešernova družba, 2007. – 188 str.

Pogled na romana Volčje oči (1996) Vlada Žabota in Prikrita harmonija (2001) Katarine Marinčič. – *Slavistična revija* 55, št. 1/2, 2007, str. 5–18.

B

Spremna beseda / Tone Pavček, Franc Zadavec. – V: *Politična pesem – grda pesem = Politisch Lied – ein garstig Lied* / Janko Messner. – Celovec = Klagenfurt: Drava, 2007. – Str. 47.

D

Franc Zadavec: Slovenski roman dvajsetega stoletja. Tretji analitični del in sinteze. Murska Sobota: Franc Franc (zbirka Misel o slovenski besedi), Ljubljana: SAZU in ZIFF, 2005. 384 str. / Špela Ašenberger. – *Jezik in slovstvo* 52, št. 1, 2007, str. 67–70. Knjižna ocena.

Zadavec, Franc. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 57 (2006), 2007, str. 25, 232.

Zadravec, Franc (Stročja vas, 27. 9. 1925). – V: Slovenski veliki leksikon / [urednika Marta Kocjan - Barle, Drago Bajt, urednica posameznih knjig Maja Ogrizek]. – 1. izd., 1. natis. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007. – Knj. 12, str. 2373.

2008

A

Alojz Gradnik (1882–1967) : terra, madre, patria. – V: *Alojz Gradnik, poeta del Collio Goriziano : atti del Convegno internazionale, 19–20 aprile 2007, Università di Udine : nel 125° della nascita e nel 40° della morte del poeta / a cura di Fedora Ferluga-Petronio* – Trieste: ZTT = EST, 2008. – Str. 19–25.

Alojz Gradnik (1882–1967) : zemlja – mati – domovina. – V: *Alojz Gradnik, pesnik Goriških Brd : zbornik z mednarodnega simpozija na Univerzi v Vidmu (19.–20. aprila 2007) : ob 125. obletnici rojstva in 40. obletnici pesnikove smrti / uredila Fedora Ferluga-Petronio*. Trst: ZTT = EST, 2008. – Str. 17–23.

Pesništvo in prostost. – Murska Sobota: Franc-Franc, 2008. – 439 str. – (Knjižna zbirka Misel o slovenski besedi).

Pogled na romana Zmagoslavje podgan (2005) Milana Dekleve in Muriša (2006) Ferija Lainščka. – *Slavistična revija* 56, št. 3, 2008, str. 331–342.

B

Sopotje slike in pesmi. – V: *Otoki umetnosti : Milčku Komelju na 60. postaji / uredila Nada Šumi*. – Ljubljana: KUD Logos, 2008. – (Zbirka Collectanea ; 4). – Str. 187–188.

Zoran Konstantinović (1920–2007). – V: *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 58 (2007), 2008, str. 191–192.
Nekrolog.

Življenje je priznal za močnejše od smrti : Miško Kranjec : ob stoti obletnici rojstva. – *Delo* 50, št. 210, 10. 9. 2008, str. 20.

D

Lirična panonska širina / Vladka Tucovič Sturman. – *Večer* 64, št. 98, 28. 4. 2008, str. 13.

O Mišku Kranjcu in Francu Zadravcu.

Nazorske razlike v esejistiki Josipa Vidmarja in Bratka Krefta med svetovnimi vojnami : diplomska naloga / Silva Plevnik. – Maribor: [S. Plevnik], 2008. – 124 str. Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. – Na str. 12–26 in drugje obravnava literarnokritičsko delo F. Zadravca.

Zadravec, Franc (Stročja vas, 27. 9. 2025), literarni zgodovinar. – V: *Osebnosti : veliki slovenski biografski leksikon* / [urednika zvezka Tončka Stanonik, Lan Brenk]. – Ljubljana [etc.]: Mladinska knjiga, 2008. – Knj. 2: od M do Ž, str. 1312.

Zadravec, Franc. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 58 (2007), 2008, str. 25, 110.

2009

B

Trije akademiki o črnovrškem biku na zvoniku / Niko Grafenauer, Matjaž Kmecl, Franc Zadravec. – V: *O biku na zvoniku* / Ivan Bizjak. – 1. izd. – Ljubljana: Sanjska knjiga, 2009.

Spremna beseda na zadnjih spojnih listih.

D

Zadravec, Franc. – V: *Hrvatska enciklopedija* / [glavni urednik Slaven Ravlić]. – Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2009. – Zv. 11, str. 654.

Zadravec, Franc. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 59 (2008), 2009, str. 41, 127, 265.

2010

A

Podoba iz sanj. – *Sodobnost* 74, št. 10, 2010, str. 1237–1243.

O delu Ivana Cankarja.

Satira in groteska v slovenski literaturi : študije o slovenski književnosti. – Murska Sobota: Franc-Franc, 2010. – 172 str. – (Knjižna zbirka Misel o slovenski besedi).

Zvezde kresnih večerov : razgledi po nagrajenih romanih. – 1. izd. – Ljubljana: Delo, 2010. – 152 str.

Vsebuje obravnave romanov, dobitnikov nagrade kresnik: Lojze Kovačič: *Kristalni čas* (1991); Feri Lainšček: *Namesto koga roža cveti* (1992); Miloš Mikeln: *Veliki voz* (1993); Andrej Hieng: *Čudežni Felix* (1994); Tone Perčič: *Izganjalec hudiča* (1995); Berta Bojetu Boeta: *Ptičja hiša* (1996); Vlado Žabot: *Volčje noči* (1997); Zoran Hočevar: *Šolen z Brega* (1998); Drago Jančar: *Zvenenje v glavi* (1999); Andrej Skubic: *Grenki med* (2000); Drago Jančar: *Katarina, pav in jezuit* (2001); Katarina Marinčič: *Prikrita harmonija* (2002); Rudi Šeligo: *Izgubljeni sveženj* (2003); Lojze Kovačič: *Otroške stvari* (2004); Alojz Rebula: *Nokturno za Primorsko* (2005); Milan Dekleva: *Zmagoslavje podgan* (2006); Feri Lainšček: *Muriša* (2007); Štefan Kardoš: *Rizling polka* (2008); Goran Vojnovič: *Čefurji raus* (2009).

B

Zinka Zorko. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 60 (2009), 2010, str. 208–210.

Prispevek ob izvolitvi Zinke Zorko za redno članico SAZU.

D

Zadravec, Franc. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 60 (2009), 2010, str. 103.

2011

A

Slovenski narodnoobrambni in protivojni roman. – Murska Sobota: Franc-Franc, 2011. –246 str. – (Knjižna zbirka Misel o slovenski besedi).

B

Vanek Šiftar – akad. dr. Franc Zadravec. – V: *Ob Muri in daleč čez : korespondenca dr. Vaneka Šiftarja z nekaterimi pomurskimi rojaki.* – Murska Sobota: Franc-Franc: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, 2011. – Str. 75–96.

Tekoči nasl. prispevka: Korespondenca Vaneka Šiftarja s Francem Zadravcem.

D

Franc Zadravec: Satira in groteska v slovenski literaturi. Murska Sobota: Franc-Franc, 2010 / Denis Škofič. – *Jezik in slovstvo* 56, št. 5/6, 2011, str. 119–123.

Knjižna ocena.

Slovenska literarna zgodovina o slovenskem romanu po letu 1950 : diplomsko delo / Špela Stele. – Maribor: [Š. Stele], 2011. – 87 str.

Avtorica v veliki meri navaja, povzema in citira dela Franca Zadravca.

Zadravec, Franc. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 61 (2010), 2011, str. 105, 248.

2012

D

»Gradnik trdno hodi po slovenski zemlji« / [spraševal je] Andraž Gombač. – *Pri-morske novice* 66, št. 231, 5. 10. 2012, str. 16–17.

Nadnasl.: Profesorja dr. France Zadravec in dr. Miran Hladnik o pesniku, njegovem opusu, usodi in zapuščini.

Zadravec, Franc. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 62 (2011), 2012, str. 111, 198.

2013

A

Pesem, ki te pomni : utrinki iz slovenske domovinske poezije 20. stoletja. – Murska Sobota: Franc-Franc, 2013. – 109 str. – (Knjižna zbirka Misel o slovenski besedi).

D

Franc Zadravec. – V: *Slovenska akademija znanosti in umetnosti ob petinsedemdesetletnici : 1938–2013 : biografski zbornik* / [glavni urednik Andrej Kranjc]. – Ljubljana: SAZU, 2013. – Str. 113–114.

Zadravec, Franc. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 63 (2012), 2013, str. 97, 178, 257–258.

2014

D

Zadravec, Franc. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 64 (2013), 2014, str. 105, 182, 257–258.

2015

B

Mnenja o knjigi (izbor). – V: *Čarovnikov vajenec* / Evald Flisar ; [spremnne besede Tomo Virk ... et al.]. – 10. izd. – Ljubljana: Sodobnost International, 2015. – (Izbrana dela, Proza). – Str. 359.

D

Zadravec, Franc. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 65 (2014), 2015, str. 101, 273.

2016

D

Franc Zadavec (1925–2016) : nekrolog / Miran Hladnik. – *Delo* 78, št. 176, 30. 7. 2016, str. 17.

Dostopno tudi na spletni povezavi: [https://sl.wikiversity.org/wiki/Franc_Zadavec_\(1925%E2%80%932016\)](https://sl.wikiversity.org/wiki/Franc_Zadavec_(1925%E2%80%932016)) (dostop 31. 3. 2026).

Franc Zadavec (1925–2016) / Franci Just. – *Vestnik (Murska Sobota)* 68, št. 30, 28. 7. 2016, str. 26.

In memoriam : dr. Franc Zadavec (1925–2016) / Klauđija Sedar. – *Knjižnica* 60, št. 4, 2016, str. 179–181.

Zadavec, Franc. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 66 (2015), 2016, str. 131, 218, 337.

2017

D

Franc Zadavec (1925–2016) / Matjaž Kmecl. – *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 67 (2016), 2017, str. 245–247.

2018

D

Dva pogleda na Cankarjevo pripovedništvo / Jožica Čeh Steger. – V: *Simpozij Akademijški pogledi na Cankarja : simpozij ob stoletnici Cankarjeve smrti in osemdesetletnici SAZU, Ljubljana, 15. 11. 2018*. – Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2018. – Str. 11.

Povzetek. – O Francetu Berniku in Francu Zadavcu.

Franc Zadavec / Matjaž Kmecl. – V: *Biografski zbornik pokojnih članov : Slovenska akademija znanosti in umetnosti ob osemdesetletnici : 1938–2018 : 80 / [glavni in odgovorni urednik Uroš Skalarič ; zbiranje gradiva Veronika Simoniti]*. – Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2018. – Str. 165–166.

Slovenskij roman poslednej tretji XX veka kak issledovanie čeloveka i ego »areny žizni« / Julija Anatol'evna Sozina. – Moskva: Institut slavjanovedenija RAN, 2018. – 285 str.

Cir. – Obravnavo delo F. Zadavca na str. 15–17 in 25–27.

2019

B

Manj znani Maister : poet in bibliofil : odprtje razstav in glasbeno–literarni performans v Univerzitetni knjižnici Maribor 21. junija 2018 / vezno besedilo Milan Ljubič, Janko Glazer, Franc Zdravec, Eva Kodrič Dačić in Stanka Golob ; scenarij prireditve Karmen Salmič Kovačič. – Maribor: Univerzitetna knjižnica, 2019, cop. 2018. – 1 spletni vir (1 videodatoteka (44 min, 44 sek).

Dostop: <https://www.youtube.com/watch?v=54lZ5UcVNHI> (opis vira z dne 30. 3. 2026).

D

Dva pogleda na Cankarjevo pripovedništvo / Jožica Čeh Steger. – V: *Akademijski pogledi na Cankarja* / [uredila Marko Jesenšek, Janko Kos]. – Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2019. – (Razprave / Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede ; 23). – Str. 48–63.

O prispevku Franceta Bernika in Franca Zdravca k preučevanju Cankarjeve proze.

2020

D

Zapuščina akademika Franca Zdravca : diplomsko delo / Tina Gerbec. – Ljubljana: [T. Gerbec], 2020. – 58 str.

Univ. v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko. – Mentor Miran Hladnik. – Vsebuje popis in analizo dela zapuščine akademika Franca Zdravca, ki jo hrani Biblioteka SAZU.

2022

A

Vanek Šiftar – pesnik. – V: *Pobiram orumenele liste* / Ivan Vanek Šiftar. – 1. izd. – Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba, 2022. – Str. 73–79.

Ponatis prispevka, objavljenega v *Šiftarjevem zborniku* (Maribor: Pravna fakulteta ; Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, 2001).

2025

D

Dva svežnja pisem Bratka Krefta / zbral in spremno besedo napisal Miran Hladnik. – *Slavistična revija* 73, 2025, št. 4, str. 613–631.

Navaja 16 pisem, ki jih je v letih 1962–1968 Bratko Kreft pisal Mariji Žagar, in 5 pisem, ki jih v letih 1962–1976 pisal Francu Zdravcu.

Elementi slovenske moderne književnosti : literarnovedni simpozij ob stoletnici rojstva akad. Franca Zadravca : program simpozija in povzetki referatov / uredil Tomaž Toporišič ; souredila Marija Stanonik in Igor Maver. – Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2025. – 29 str.

Vsebuje povzetke:

O priimku Zadavec / Marko Snoj. – Str. 7.

Za dekolonizacijo primerjalne književnosti in literarne teorije : Zadavčev zagovor »malih literatur« / Marko Juvan. – Str. 8–9.

Moderno in avangardno pri Zadavcu in profesorjih »zagrebške šole« / Zvonko Kovač. – Str. 10.
Zadavčeva korespondenca z znanstveniki na nemških in avstrijskih univerzah / Peter Scherber. – Str. 11.

Iz Zadavčeve korespondence – pisma kolegov / Miran Hladnik. – Str. 12–13.

Zadavčevi pogledi na avtobiografskost v slovenskem romanopisju / Andrej Leben. – Str. 14–15.

Vladimir Bartol, fantastika ter slovenska literarna zgodovina in kritika / Tomo Virk. – Str. 16–17.

Pogledi na pesništvo Janka Glazerja / Jožica Čeh Steger. – Str. 18–19.

Slovenska drama, modernost in avangarda / Tomaž Toporišič. – Str. 20–21.

Vpliv Srečka Kosovela na slovenske socialne literate med obema vojnama / Andraž Jež. – Str. 22.

Pripovedne prvine v poeziji Edvarda Kocbeka / Darja Pavlič. – Str. 23.

Modernost drame Paracels Ivanke Hergold / Alojzija Zupan Sosič. – Str. 24–25.

France Vodnik – borivec z Bogom in s seboj / Marija Stanonik. – Str. 26.

Jože Žohar (1945–2018), pozabljeni slovenski pesnik iz Avstralije / Igor Maver. – Str. 27.

Bibliografija Franca Zadravca / Marjana Benčina in Anka Sollner Perdih. – Str. 28.

2026

D

Elementi slovenske moderne književnosti : razprave ob stoletnici rojstva akad. Franca Zadravca / uredil Tomaž Toporišič. – Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2026. – 324 str.

Vsebina:

Knjigi na pot / Tomaž Toporišič. – Str. 7–8.

O priimku Zadavec / Marko Snoj. – Str. 11.

Za dekolonizacijo primerjalne književnosti in literarne teorije : Zadavčev zagovor »malih literatur« / Marko Juvan. – Str. 12–29.

Moderno i avangardno kod Zadavca i profesora »zagrebačke škole« / Zvonko Kovač. – Str. 30–44.
Zadavčeva korespondenca z znanstveniki na nemških in avstrijskih univerzah / Peter Scherber. – Str. 45–55.

Zadavčevi pogledi na avtobiografskost v slovenskem romanopisju / Andrej Leben. – Str. 56–68.

Dragi Franček. Pisma kolegov Francu Zadavcu / Miran Hladnik. – Str. 69–100.

France Vodnik – borivec z Bogom in s seboj / Marija Stanonik. – Str. 103–121.

Vladimir Bartol, fantastika ter slovenska literarna zgodovina in kritika / Tomo Virk. – Str. 122–141.

Pogledi na Glazerjevo poezijo / Jožica Čeh Steger. – Str. 142–161.

Jože Žohar (1945–2018), pozabljeni slovenski pesnik iz Avstralije / Igor Maver. – Str. 162–171.

Modernost drame Paracels Ivanke Hergold / Alojzija Zupan Sosič. – Str. 172–186.

Slovenska drama, modernost in avantgarda / Tomaž Toporišič. – Str. 187–197.

Med *Mladino* in *Knjigo tovarišev* : vloga Srečka Kosovela med slovenskimi socialnimi literati v 20. letih 20. stoletja / Andraž Jež. – Str. 198–228.

Bibliografija Franca Zadravca / Marjana Benčina, Anka Sollner Perdih. – Str. 229–316.

Dodatek D: Izbrani spletni viri o življenju in delu Franca Zadravca

Spletna mesta

Franco Zadavec / Matjaž Kmecl. – V: Slovenska akademija znanosti in umetnosti (spletno mesto). – Ljubljana: SAZU.

Dostop: <https://www.sazu.si/clani/franc-zadavec> (opis vira z dne 30. 3. 2026).

Franco Zadavec. – V: Wikipedija (spletno mesto). – [S. l.]: Wikimedia.

Dostop: https://sl.wikipedia.org/wiki/Franc_Zadavec (opis vira z dne 31. 3. 2026).

Zadavec, Franc. – V: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. – Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

Dostop: <https://enciklopedija.hr/clanak/zadavec-franc> (opis vira z dne 31. 3. 2026).

Zadavec, Franc / Jožef Papp. – V: Obrazi slovenskih pokrajin (spletno mesto). – Kranj: Mestna knjižnica.

Dostop: <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/zadavec-franc> (opis vira z dne 31. 3. 2026).

Zadavec, Franc (1925–2016) / France Bernik. – V: Slovenska biografija (spletno mesto). – Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti: ZRC SAZU.

Dostop: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi850229/> (opis vira z dne 31. 3. 2026).

Datirane spletne objave

2015

Akademik Franco Zadavec, SAZU, lit. zgodovinar / pogovor vodil Štefan Kutoš. – V: 365.rtv slo.si, 7. 8. 2015. – 1 spletni vir (1 zvočni posnetek (27 min, 26 sek).

Pogovor je bil posnet in predvajan na Radiu Slovenija 2002, ponovno pa 7. 8. 2015 v počastitev Zadavčeve 90-letnice na programu Ars Radia Slovenije v oddaji Podobe znanja. – Dostop: <https://365.rtv slo.si/arhiv/podobe-znanja/174354402> (opis vira z dne 5. 5. 2026).

Visok jubilej literarnega zgodovinarja Franca Zadravca : leta 1997 je prejel srebrni častni znak svobode Republike Slovenije / K. T. – V: *MMC RTV SLO*, 27. 9. 2015. Ob 90. rojstnem dnevu F. Zadravca. – Dostop: <https://www.rtv slo.si/kultura/drugo/visok-jubilej-literarnega-zgodovinarja-franca-zadravca-374990> (opis vira z dne 30. 3. 2026).

2016

Nagovor na žalni seji za Francem Zadravcem / Ignacij Voje. – V: *Wikiverza*, 21. 9. 2016.

Dostop: https://sl.wikiversity.org/wiki/Nagovor_na_%C5%BEalni_seji_za_Francem_Zadravcem (opis vira z dne 4. 5. 2026).

Poslovil se je Franc Zadavec / T. L. – V: *Svet24.si*, 27. 7. 2016.

Dostop: <https://svet24.si/novice/kultura/poslovil-se-je-franc-zadavec-423007> (opis vira z dne 5. 5. 2026).

Spomin na njih, naš spomin : Debeljak, Hafner, Klabus, Pečjak, Zadavec / A. K. – V: *MMC RTV SLO*, 8. 12. 2016. – Ljubljana: RTV Slovenija.

Napoved spominskega literarnega večera v Cankarjevem domu v Ljubljani 8. 12. 2016 v spomin na v letu 2016 preminule književnike, prevajalce in literarne zgodovinarje: Aleša Debeljaka, Fajbana Hafnerja, Vitala Klabusa, Vida Pečjaka in Franca Zadravca. – Dostop: <https://www.rtvsl.si/kultura/knjige/spomin-na-njih-nas-spomin-debeljak-hafner-klabus-pecjak-zadavec/409548> (opis vira z dne 30. 3. 2026).

Spominjamo se ... prvih upravnikov študijske knjižnice Murska Sobota. – V: *Kamra : digitalna kulturna dediščina slovenskih pokrajin*, 27. 9. 2016. – Celje: Osrednja knjižnica Celje.

O Nikici Brumen in Francu Zadravcu. – Dostop: <https://www.kamra.si/novice/spominjamo-se-prvih-upravnikov-studijske-knjizice-murska-sobota/> (opis vira z dne 1. 4. 2026).

Umril je Franc Zadavec. – V: *MMC RTV SLO*, 27. 7. 2016. – 1 spletni vir (1 video-datoteka (1 min, 2 sek)). – Ljubljana: RTV Slovenija.

Prispevek v informacijski oddaji Dnevnik na 1. programu TV Slovenija. – Dostop: <https://365.rtvsl.si/arhiv/dnevnik/174418668> (opis vira z dne 30. 3. 2026).

Umril je Franc Zadavec / STA, A. L. – *Slovenske novice* (spletna izd.), 28. 7. 2016.

Dostop: <https://slovenskenovice.delo.si/novice/slovenija/umrl-je-franc-zadavec> (opis vira z dne 1. 4. 2026).

Umril je literarni zgodovinar Franc Zadavec : poslovil se je v starosti 90 let / P. G. – V: *MMC RTV SLO*, 27. 7. 2016.

Dostop: <https://www.rtvsl.si/kultura/knjige/umrl-je-literarni-zgodovinar-franc-zadavec/398997> (opis vira z dne 30. 3. 2026).

Umril slovenski literarni zgodovinar : Franc Zadavec, redni član slovenske akademije znanosti in umetnosti / T. R., STA. – V: *Regionalobala.si*, 27. 7. 2016.

Dostop: <https://www.regionalobala.si/novica/umrl-slovenski-literarni-zgodovinar-franc-zadavec-redni-clan-slovenske-akademije-znanosti-in-umetno> (opis vira z dne 9. 4. 2026).

Za Frančka / Miran Hladnik. – V: *Wikiverza*, 21. 9. 2016.

Nagovor na žalni seji za Francem Zadravcem na Filozofski fakulteti v Ljubljani 21. 9. 2016. – Dostop: https://sl.wikiversity.org/wiki/Za_Fran%C4%8Dkom (opis vira z dne 4. 5. 2026).

2017

Spomin na njih, naš spomin 2016 : Društvo slovenskih pisateljev : večer za umrlimi pisatelji : Aleš Debeljak, Fabjan Hafner, Vital Klabus, Vid Pečjak, Franc Zdravec : [Cankarjev dom, 8. 12. 2016] / [scenarij, režija, moderatorka] Meta Kušar, [pripovedovalec] Jurij Souček. – Ljubljana: Društvo Slovenskih pisateljev: Slovenski center PEN (distributer YouTube), 2017. – 1 spletni vir (1 videodatoteka (54 min, 22 sek). Objavljeno 15. 1. 2017. – O Francu Zdravcu od 42:15 do 52:50. – Dostop: https://www.youtube.com/watch?v=_Ra_2EuXPeo (opis vira z dne 4. 4. 2026).

2020

24. julija 2016 je v Gornjem Gradu umrl Franc Zdravec, slovenski literarni zgodovinar. – V: Kamra : digitalna kulturna dediščina slovenskih pokrajin, 24. 7. 2020. Dostop: <https://www.kamra.si/novice/24-julija-2016-je-v-gornjem-gradu-umrl-franc-zdravec-slovenski-literarni-zgodovinar-4/> (opis vira z dne 4. 4. 2026). – Povzeto po: <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/zdravec-franc/>.

2021

27. septembra 1925 se je v Stročji vasi rodil Franc Zdravec, slovenski literarni zgodovinar / [Jožef Papp]. – V: Kamra : digitalna kulturna dediščina slovenskih pokrajin, 27. 9. 2021. Dostop: <https://www.rtvsllo.si/kultura/knjige/umrl-je-literarni-zgodovinar-franc-zdravec/398997> (opis vira z dne 30. 3. 2026). – Povzeto po: <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/zdravec-franc/>.

Vsebina

Knjigi na pot (*Tomaž Toporišič*)

I. DEL

Marko Snoj, O priimku Zdravec

Marko Juvan, Za dekolonizacijo primerjalne književnosti in literarne teorije: Zdravčev zagovor »malih literatur«

Zvonko Kovač, Moderno i avangardno kod Zdravca i profesora „zagrebačke škole“

Peter Scherber, Zdravčeva korespondenca z znanstveniki na nemških in avstrijskih univerzah

Andrej Leben, Zdravčevi pogledi na avtobiografskost v slovenskem romanopisju

Miran Hladnik, Dragi Franček. Pisma kolegov Francu Zdravcu

II. DEL

Marija Stanonik, France Vodnik – borivec z Bogom in s seboj

Tomo Virk, Vladimir Bartol, fantastika ter slovenska literarna zgodovina in kritika

Jožica Čeh Steger, Pogledi na Glazerjevo poezijo

Igor Maver, Jože Žohar (1945–2018), pozabljeni slovenski pesnik iz Avstralije

Alojzija Zupan Sosič, Modernost drame *Paracels* Ivanke Hergold

Tomaž Toporišič, Slovenska drama, modernost in avantgarda

Andraž Jež, Med *Mladino* in *Knjigo tovarišev*: Vloga Srečka Kosovela med slovenskimi socialnimi literati v 20. letih 20. stoletja

Marjana Benčina, *Anka Sollner Perdih*, Bibliografija Franca Zdravca

ISBN 978-961-268-130-2 (PDF)

9 789612 681302